

Η ΘΕΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΛΛΗΝΟΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν, εἶχε σαφῇ καὶ προδιαγεγραμμένην ἐντολήν, ἥ ὁποία καὶ μόνη ἡτιολόγει τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἐπιβληθεῖσαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν. Ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου εἶχεν ἀνακηρυχθῆ στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἡ πανελλήνιος συμμαχία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ καὶ μόνον τοῦ σκοποῦ, δηλαδή εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας διεξαγωγὴν τοῦ νέου πανελληνίου ἀγῶνος κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τῆς συμμαχίας ἑλληνικαὶ πόλεις ἀνελάμβανον ὠρισμένας ὑποχρεώσεις ἐν ὀνόματι τοῦ σκοποῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ διησφάλιζον δικαιώματα θεμελιώδη διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν αὐτοτέλειαν. Τὰ κυριώτερα τούτων ἦσαν : πρῶτον, ὅτι τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα θὰ παρέμενον ὅποια ἦσαν κατὰ τὴν σύναψιν τῆς συμμαχίας, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς τόσο συνήθους κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνατροπῆς τῶν· δεύτερον, ὅτι οὐδεμία ἐπέμβασις ἢ ὑπὸ οἰανδῆποτε μορφὴν ἀνάμειξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης πόλεως θὰ ἦτο ἐπιτρεπτέα.

Βάσει τῶν συνθηκῶν τῆς Κορίνθου, ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἦτο ὁ ἡγέτης τῆς μεγάλης πανελληνίου πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως ἐν Ἀσίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην εἶχε τὴν εὐθύνην τῆς διατηρήσεως ἀδιασπάστου τῆς συμμαχίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκπληρώσεως τῶν ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται τῶν πόλεων συνίσταντο τὸ μὲν εἰς στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐκστρατείας, τὸ δὲ εἰς διατήρησιν μονίμου εἰρήνης καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐνεργείας, ἥ ὁποία θὰ διετάρασσε τὰς ἀγαθὰς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς ὁμοσπόνδου συμμαχίας καὶ θὰ συνεπήγετο κινδύνους διασπάσεως ταύτης.

Ταῦτα κατὰ θεωρίαν. Ἐν τῇ πράξει, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ διακυβερνήσει τῆς Μακεδονίας στρατηγὸς Ἀντίπατρος εἶχεν ἐπαρκεῖς στρα-

τιωτικὰς δυνάμεις πρὸς ἐξουδετέρωσιν, πολλάκις πρὸς ἐξορίαν ἐκ τῶν πόλεων των, τῶν κινουμένων εἰς τὰ παρασκήνια ἀντιμακεδονικῶν στοιχείων, πρὸς ἐπιβολὴν ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ ἀφωσιωμένων εἰς τὴν μακεδονικὴν πολιτικὴν τοπικῶν παραγόντων καὶ πρὸς βιαίαν καταστολὴν πάσης ἐνεργείας, τεινούσης εἰς ἀπόσχισιν ἐκ τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου ἢ ἄλλως πῶς ἀντιτιθεμένης εἰς τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν.

Τί θὰ συνέβαινε μετὰ τὸ ὅποιονδήποτε πέρας τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν; Οὐδὲν συνάγομεν ἐκ τῶν διασωθέντων στοιχείων περὶ τῶν ὅρων συμμαχίας καὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς λειτουργίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι οὐδὲν προέβλεπον περὶ τούτου οἱ ὅροι τῆς συμμαχίας· διότι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας θὰ ἐδέχετο νὰ προεξοφλήσῃ τὸ μέλλον καὶ μάλιστα εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Θεωρητικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτονόητον ὅτι, ἀφοῦ ἡ Μακεδονικὴ ἡγεμονία ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων διὰ τὸν συγκεκριμένον σκοπὸν τῆς διεξαγωγῆς πολέμου κατὰ τῶν βαρβάρων, θὰ ἔπαυε νὰ ὑφίσταται ὁ λόγος οὗτος διὰ τῆς λήξεως τοῦ πολέμου. Τότε θὰ ἔπαυε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος νὰ εἶναι στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἐπομένως δὲ θὰ ἔχανε τὴν ιδιότητα, ἡ ὁποία παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν, διαλυομένου καὶ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ἄλλως βεβαίως θὰ ἔβαινον τὰ πράγματα· διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν θὰ εἶχε καμμίαν διάθεσιν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν καὶ θὰ εὑρίσκε τροπὸν καὶ πρόσχημα πρὸς διατήρησίν της, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ βιαιῶν μέτρων ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐφαίνετο λίαν ἀβέβαιον καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ διάφορα ἐνδεχόμενα ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἀπησχόλουν τὴν πολιτικὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Τὰ φιλομακεδονικὰ στοιχεῖα ἔπραττον πᾶν ὅ,τι ἠδύναντο, ἵνα ἐξασφαλίσουν μονίμως τὴν ὑπεροχὴν των καὶ στερεώσουν τὴν ἀρχὴν των, ἐν συνεργασίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Ἀντιπάτρου ἐξώριζον ἐκ τῶν πόλεων κατὰ μάζας τοὺς ἀντιφρονοῦντας πολίτας. Οἱ ἀντίπαλοι ἡγέται συνωμότουν πρὸς ὑπονόμευσιν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ ἐκαραδόκουν τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν, χωρὶς νὰ ἀποκλείουν ἐκ ταύτης τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας, πρὸς ἀποτίναξιν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας.

Ἡ περαιτέρω κατάστασις ἐξειλίχθη κατὰ τρόπον ἐξ ὁλοκλήρου ἀπρόβλεπτον, τόσον διὰ τοὺς Ἑλληνας φίλους ἢ ἐχθροὺς τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ὅσον καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ θρῖαμβοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔφερον εἰς ἀπιστεύτως εὐτυχὲς πέρας τὴν ἀποστολὴν τούτου ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ

ἔδημιούργησαν ὅλως νέας καταστάσεις, τὰς ὁποίας οὐδεὶς, δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξαιρουμένου, θὰ ἠδύνατο νὰ προεικάσῃ. Ἐκ τῶν καταστάσεων τούτων ἀνέκυψαν νέαι προοπτικαί, νέα σχέδια, νέα προβλήματα, ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰς συμφωνίας τῆς πανελληνίου συμμαχίας τῆς Κορίνθου καὶ τὰς διὰ ταύτης καθιερωθείσας σχέσεις τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πολιτικὸν δαιμόνιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, συνδεδευσμένον πρὸς καιροσκοπικὴν δεινότητα ἀμέσου καὶ ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν πραγματικοτήτων, συνέλαβε μετ' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος τὰ προβλήματα ταῦτα καὶ ἐπειράθη τὴν λύσιν των διὰ τολμηρῶν καὶ πολλάκις κεραυνοβόλων ἐνεργειῶν καὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι εἰς πολλὰς περιστάσεις ὑπερβαίνουν τὸ μέτρον τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται κυρίως τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενον ἐρεῦνης τῆς παρούσης ἱστορικῆς μελέτης, συγκεκριμένως ἡ θεοποίησις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ σχέδια τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Τὰ θέματα ταῦτα ἀπασχόλησαν πλῆθος νεωτέρων ἱστορικῶν. Ἐγένοντο πολλαὶ καὶ ἐμπεριστατωμέναι ἐρευναι, ἐξηνέχθησαν πολλαὶ γνῶμαι καὶ ἐδόθησαν πολλαὶ ἐρμηνεῖαι, χωρὶς νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι αὗται κατέληξαν εἰς ἀναμφισβήτητα καὶ κοινῶς παραδεδεγμένα ἀποτελέσματα¹. Αἱ ἀπορίαι εἶναι εἰσέτι πολλαὶ καὶ αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ἐρμηνεῖαι διατηροῦν πολλὰ προβλήματα εἰς τὸ στάδιον τῶν ὑποθέσεων. Τοῦτο ὀφείλεται, τὸ μὲν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ εἶναι πολλάκις ἐλλιπεῖς ἢ ἀντιφατικαί, τὸ δὲ εἰς τὸ ὅτι, ἔνεκα τοῦ προώρου θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, πολλάκις δὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν σαφεῖς ἐνεργείας καὶ συγκεκριμένας πράξεις, ἀλλὰ διανοήματα καὶ ἀπαρχὰς ἐκδηλώσεως πράξεων, αἱ ὁποῖαι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πῶς τελικῶς θὰ διεμορφοῦντο καὶ ποῦ θὰ κατέληγον, ἂν ὁ ἥρωας τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἀπέθνησκε τόσον προώρως. Ἡ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐξέλιξις τῆς καταστάσεως, τόσον ἐν Ἀσίᾳ, ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε ριζικῶς ἀντίθετος πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν θὰ παρουσίαζεν, ἂν ἔζη

1. Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσωμεν τὰ κυριώτερα τῶν γενικῶν περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται εὐρὺς ἢ βραχὺς λόγος περὶ τῶν θεμάτων τῆς παρούσης μελέτης: J. D r o y s e n, *Geschichte des Hellenismus*, τελευτ. ἔκδοσις Berlin, 1917, γαλλ. μτφρ. Bouché - Leclercq, 1883. Ἑλλην. μτφρ. Ἰ. Πανταζίδου, *Ἱστορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου*, Ἀθ. 1899 (Ὁ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου τόμος τοῦ ἀξιοθαυμάστου τούτου διὰ τὴν κριτικὴν δύναμιν, τὴν μεθοδικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἔργου, ἐπανεξεδόθη, συγχρονισθεὶς διὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Das Weltreich Alex. d. Gross.*, Berlin, 1934). — B. N i e s e, *Geschichte der Griechischen und Makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, B. I, Gotha 1893. — K. B e l o c h, *Griechische Geschichte*, B. III, 1 καὶ 2, Berlin 1922 - 1927. — T h. B i r t, *Alexander der Grosse und das Weltgriechentum*, Leipzig 1924 (ἑλλην. μτφρ. Ν. Παπαρρόδου, 1956). — H. B e r v e, *Das Alexanderreich auf prosopographischer*

ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπομένως καὶ αὕτη δὲν ἐπιτρέπει συναγωγὴν ἀσφαλῶν δεδομένων. Τέλος, τὰ ἀσύλληπτα εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν κατορθώματα τοῦ ἥρωος μετέβαλον ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ θανάτου του τὴν προσωπικότητά του εἰς μυθικήν, οἱ δὲ ἀναπτυχθέντες ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀσίᾳ θρύλοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων παρεδόθησαν ὑπὸ μορφὴν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, κατέστησαν πλεόν δυσχερῇ τὴν διὰ τῆς ἐρεῦνης διαπίστωσιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, καὶ ἔτι πλεόν, τὴν ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων καὶ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων.

Ἐρευνῶντες τὰ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ προσπαθοῦντες νὰ δώσωμεν ἐρμηνείαν εἰς τὰ ἀνακύπτοντα ἱστορικὰ προβλήματα, στηριζόμενοι πάντοτε βασικῶς εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ ὑποβοηθούμενοι ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνῶν, κατατάσσομεν τὴν ὕλην τῆς παρούσης μελέτης κατὰ σταθμούς, χαρακτηρίζοντας τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησιν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη συμβιβάζεται ἀπολύτως καὶ πρὸς τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῶν γεγονότων, εἶναι δὲ ταῦτα : Ἡ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἴσσοῦ σκέψις κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας, ἡ κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος, ἡ ὁλοσχερῆς κατάκτησις τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ἡ διαδοχὴ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἡ « προσκύνησις » καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν Ἑλλήνων, ἡ προσπάθεια θεμελιώσεως ἑλληνοασιατικοῦ κράτους διὰ τῶν μεικτῶν γάμων καὶ τοῦ μεικτοῦ στρατεύματος, ἡ παλιννόστησις τῶν Μακεδόνων καὶ ὁ ἐν Ὠπιδὶ λόγος, ἡ ἔμπρακτος κατάργησις τῆς πανελληνίου συμμαχίας διὰ τοῦ διαγγέλματος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, τέλος ἡ ἐντολὴ τῆς θεοποιήσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς προκαταρκτικὴ ἀνάγκη ἐγκαθιδρύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ταῦτα εἶναι κυρίως τὰ ἐρευνώμενα καὶ ἐξεταζόμενα ἐν ἐρμηνευτικῇ ἀναλύσει γεγονότα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦμεν διὰ λεπτομεροῦς, βάσει τῶν πηγῶν, περιγραφῆς νὰ παράσχωμεν σαφῇ εἰκόνα, συγχρόνως δὲ νὰ συναγάγωμεν καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἀρμόζοντα συμπεράσματα.

Grundlage., B. 1-2, Munich 1926. — G. Glotz καὶ R. Cohen, Alexandre et l'hellénisation du monde antique (Histoire générale : histoire grecque, t. IV), Paris 1945. — P. Jouguet, L'impérialisme macédonien, Paris 1926. — G. Radet, Alexandre le Grand, Paris 1931. — P. Roussel, L'empire d'Alexandre (Peuples et civilisations : La Grèce et l'Orient, σ. 339-376), Paris 1928. — Fr. Schachermeyr, Alexander der Grosse, Wien 1949. — W. Tarn, Alexander (ἐν τ. 4 τῆς Cambridge Ancient History, σ. 352-437), Cambridge 1927. — Τοῦ αὐτοῦ, Alexander the Great, V. 1-2, Cambridge 1948. — U. Wilcken, Alexander der Grosse, Leipzig 1931 (γαλλ. μτφρ. 1933). — F. Wright, Alexander the Great, London 1934. — J. Kaerst, ἀρθρ. Alexander ἐν R.E. (P.W.). — Ὡς πρὸς τὰς εἰδικὰς πραγματείας τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τῆς παρούσης μελέτης, ταύτας θέλομεν ὑποδείξει ἐν τῷ οἰκείῳ χώρῳ.

Ὡς ἐγράψαμεν ἄνωτέρω, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων ἐστηρίχθημεν εἰς τὰς περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρχαίας πηγάς. Οὐδεμία τούτων εἶναι σύγχρονος, καθ' ὅσον πᾶσαι αἱ σύγχρονοι πηγαί, ὡς καὶ ἔργα τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Ἀριστοβούλου, τοῦ Καλλισθένους, κ.λ.π., ὡς καὶ αἱ «ἐφημερίδες», ἐν ταῖς ὁποίαις ἀνεγράφοντο τὰ καθημερινὰ γεγονότα, ἀπωλέσθησαν. Ἐκ τῶν βραδύτερον, βάσει τῶν ἄνωτέρω συγχρόνων ἔργων ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρων, γραφεισῶν, κυριώτερα ἱστορία τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶναι ἡ τοῦ Ἀρριανοῦ (Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις), στηριζομένη κυρίως εἰς τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀριστόβουλον. Ἡ ἐν τοῖς Παραλλήλοις βίοις τοῦ Πλουτάρχου βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου παρέχει πολλὰς ἀξιοπίστους ἐξ αὐθεντικῶν πηγῶν μαρτυρίας, ἀλλ' ἀναμειγμένας μετ' ἀνεκδοτολογικῶν ἀφηγημάτων μεταγενεστέρας δημιουργίας, δι' ὃ καὶ χρῆζει πάντοτε προσοχῆς καὶ κριτικῆς βασάνου. Τοῦτ' αὐτὸ κατὰ μείζονα δὲ λόγον δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τοὺς «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς» λόγους καὶ τινὰς ἄλλας ἀνευρισκομένας ἐν τοῖς Ἡθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου πληροφορίας ἢ κρίσεις περὶ Ἀλεξάνδρου. Τὸ ἔργον τοῦ Διοδώρου, μολονότι εἰς τὰ περὶ Ἑλλάδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μᾶλλον ἢ ἥτιον καλῶς ἐνημερωμένον, εἰς τὰ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου στηρίζεται εἰς τὴν λεγομένην «Κλειτάρχειον παράδοσιν». Αὕτη πηγάζει ἐκ τοῦ ἐπίσης ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Κλειτάρχου, τὸ ὅποιον, γραφὲν δεκαετηρίδας τινὰς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐστηρίχθη εἰς τὸν Καλλισθένη, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἀμφιβόλου αὐθεντικότητος παραδόσεις ἢ ἀνεκδοτολογικὰς ἀφηγήσεις. Τοῦτο δύναται κατὰ μείζονα λόγον νὰ λεχθῇ διὰ τὸ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον τοῦ Λατίνου Κουρτίου Ρούφου, ὁ ὅποιος, σὺν τοῖς ἄλλοις, «κατεσκεύασε» καὶ πολλοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀποδίδει εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, ἢ εἰς ἄλλα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, βάσει τῶν γυμνασμάτων τῶν ρητορικῶν σχολῶν τῆς Ρώμης, ἢ περισυνέλεξεν ἀβασανίστως πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ θέλῃ τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ἐπίσης Λατίνου συγγραφέως Ἰουστίνου, ἀποτελοῦντος περίληψιν τοῦ ἔργου τοῦ Πομπηίου Τρώγου, μόνον ἐπιβοηθητικῶς δύναται τις νὰ μνημονεύσῃ τινά. Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ λόγοι τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ μεταγενέστεραί τινες ἀποφθεγματικαὶ ἢ ἀνεκδοτολογικαὶ παραθέσεις, συναφεῖς πρὸς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔρχονται μόνον πρὸς ἐπικουρίαν καὶ πολλάκις πρὸς διαλεύκανσιν διαφορῶν καθ' ἕκαστα ἐπεισοδίων¹.

1. Ἐχει δημοσιευθῇ πλῆθος πραγματειῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις γίνεται λεπτομερὴς καὶ ἐξονυχιστικὴ κριτικὴ ἔρευνα τῶν ἀρχαίων πηγῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, πρὸς καθορισμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ ἐκάστη τούτων. Ἀλλαι ἐκ τῶν πραγματειῶν ἐξετάζουν ἐν τῷ συνόλῳ τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἄλλαι περιορίζονται εἰς εἰδικὴν κριτικὴν ἀνά-

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ἡ παροῦσα μελέτη δὲν ἀποτελεῖ ἐξιστόρησιν τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Περιοριζόμεθα εἰς πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὰ προδιαγεγραμμένα θέματα, τὰ ὅποια ἐξετάζομεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, ἐπεκτεινόμενοι εἰς τινὰ σημεῖα καὶ πέρα τούτων, ὅσας κρίνομεν τοῦτο ἀπαραίτητον πρὸς πληρεστέραν ἀντλήσιν ἐξηλεγμένων δεδομένων καὶ συναγωγὴν ἀσφαλεστέρων συμπερασμάτων. Ἀντιθέτως, πολλὰ ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὰ ἱστορούμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ φρονήματος, ἀπεκλείσθησαν ἢ ἀπλῶς ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν, καθ' ὅσον θὰ ἀποτελέσουν τὸ θέμα ἰδιαιτέρας πραγματείας ἡμῶν¹.

Α' – Η ΣΥΛΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰσοῦ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε μεγαλειωδῶς καὶ εἰς χρόνον ἀσύλληπτον εἰς ἀνθρώπινον νοῦν φέρει εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναλάβει ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὴν πλήρη διάλυσιν τῆς περσικῆς στρατιᾶς καὶ τὴν κατησχυμμένην ἀναζήτησιν δι' αὐτάκτου φυγῆς σωτηρίας τοῦ Δαρείου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας, ὁλόκληρος ἡ Μ. Ἀσία εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀπόλυτον διάθεσίν του. Κατὰ τὴν πλεον εὐρείαν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἡδύνατο νὰ δώσῃ τις εἰς μὴ σαφῶς προδιαγραφέντας ἀλλὰ διαφαινομένους σκοποὺς τῆς πολεμικῆς του ἐπιχειρήσεως, νοητὴ ἦτο καὶ ἡ προέλασις πρὸς τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Παλαιστίνην, ἀκόμη καὶ αἱ σκληραὶ θυσίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπρητήθησαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Τύρου καὶ τῆς Γάζης.

Αἱ πανελλήνιοι διακηρύξεις τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τὰ ὄνειρα τῶν πανελληνιστῶν ἐλάμβανον οὕτω σάρκα καὶ ὅστ' αὐτὰ καθ' ὅλην τὴν ἐκτασιν². Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, μετὰ ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα

λυσιν μιᾶς ἐκ τῶν πηγῶν. Κριτικὴν περιγραφὴν τῶν περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρχαίων πηγῶν βλ. ἐν τῷ παλαιῷ, ἀλλὰ πάντοτε χρησιμωτάτῳ ἔργῳ τοῦ G. Sainte-Croix, *Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le Grand*, 2^a ἐκδ., Paris 1810. Βλ. ἐπίσης τὸ κεφάλαιον « Ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου » ἐν J. Droysen, ἔ.ἀ., σ. 869 κ.ἐ. Λεπτομερῇ βιβλιογραφίαν τῶν ἐπὶ μέρους νεωτέρων ἐργασιῶν περὶ τῶν ἀρχαίων πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου βλ. ἐν W. Tarn, ἔ.ἀ., σ. 590 κ.ἐ. καὶ G. Glotz - R. Cohen, ἔ.ἀ., σ. 33 κ.ἐ.

1. Αὕτη θὰ δημοσιευθῇ ἐν τῇ Ἑπετ. τῆς Φιλοσ. Σχ. τοῦ Παν. Ἀθ. τοῦ προσεχοῦς ἔτους ὑπὸ τὸν τίτλον « Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ». Βλ. ἐπίσης μελέτην μας « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἐν περ. « Πλάτων » 1959.

2. Περὶ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν πανελληνίων αὐτοῦ ἰδεῶν βλ. G. Mathieu, *Les idées politiques d'Isocrate*, Paris 1925. — F. Kessler, *Isokrates und panhellenische Idee*. Paderborn 1910. — F. Koepf, *Isokrates als*

καταδυναστεύσεως, εἶχον ἀπαλλαγὴ τοῦ ζυγοῦ τῶν βαρβάρων. Ἦδη ὁλόκληρος ἡ Μεσογειακὴ Ἀσία καὶ πέρα ταύτης πρὸς Ἀφρικὴν, ἡ παράλιος χώρα ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Λιμένες, σημαντικὰ κέντρα ἐμπορίου καὶ ἐδάφη πλουσιώτατα, ταῦτα εἰς ἱκανὸν βάθος πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ ἰδέα ἀποικισμού καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὁποίων ἐπὶ αἰῶνας κατέθελγε τὴν φαντασίαν, ἀλλ' ἐθεωρεῖτο ἀπὸ ἀπόψεως πραγματοποιήσεως ὥς χίμαιρα, ἥδη εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φοίνικες, οἱ Κίλικες, οἱ Λυδοί, οἱ Φρύγες καὶ οἱ ἄλλοι λαοί, οἱ ὅποιοι ἐξεμεταλλεύοντο ἕως τότε τὰ πλουσιώτατα αὐτὰ ἐδάφη καὶ τὰ κέντρα τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, περισφίγγοντες τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰ παράλια Δωρίδος - Ἰωνίας - Αἰολίας, δὲν εἶχον πλέον ἢ νὰ παραχωρήσουν τὴν θέσιν των εἰς τοὺς θριαμβευτάς, ὑποκύπτοντες εἰς τὰ νέα των πεπρωμένα. Οἱ περιπλανώμενοι χάριν βιοπορισμοῦ εἰς ξένας χώρας, κατὰ δεκάδας πολλὰς χιλιάδων ὥς μισθοφόροι Ἕλληνες, θὰ ἐγκατέλειπον τὰς ἐξευτελιστικὰς αὐτὰς διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ὑπηρεσίας καὶ θὰ ἐγκαθίσταντο μονίμως μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὰ ἐδάφη ἐκεῖνα, διασφαλίζοντες τὴν ἀμυνάν των καὶ συγχρόνως καθιστάμενοι παράγοντες πλήρους ἐξελληνισμού των, οὕτω δὲ θὰ ἔληγε τὸ ἀκανθῶδες αὐτὸ ζήτημα, τὸ ὅποιον δικαίως ἐκίνει τὴν ἐθνικὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Ἰσοκράτους¹.

Ἔτι πλέον, εἰς τὰ ἐμπορικὰ κέντρα καὶ τὰς γεωργικὰς αὐτὰς ἐκτάσεις ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ἐγκατασταθῇ ἅπαν τὸ πλεονάζον τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ εὐημερήσῃ, ὥστε νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε δυσπραγίαν, πολλάκις ἐξικνουμένην μέχρι πλήρους πενίας, ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ παύσουν αἱ ἐξ ἀπογνώσεως μεταναστεύσεις ἑλληνικῶν μαζῶν εἰς μακρινὰς καὶ ἀμφιβόλου μέλλοντος χώρας. Τέλος ἡ κατάληψις ὁλοκλήρου τῆς Μεσογειακῆς Ἀσίας ὠδήγει αὐτομάτως εἰς κατάλυσιν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐγκαθιδρυμένων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον τυραννίδων, εἰς τὴν ἐξαφάνισιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος τῶν πρακτόρων καὶ τῶν ὀργάνων τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν ἀποσόβησιν πάσης ἐν

Politiker, ἐν Preussische Jahrb. LXX (1892). — A. Rostagni, *Isocrate e Filippo*, Torino 1913. Ἐν τῷ περὶ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἔργῳ ἡμῶν (συμπληρώματα ἐπιτόμου Ἱστορίας Κ. Παπαρηγοπούλου, 1952 - 1953, σ. σιγ' κ.ε.) ἀφιερῶσαμεν εἰδικὸν κεφάλαιον περὶ Ἰσοκράτους καὶ τῶν πανελληνίων ιδεωδῶν αὐτοῦ.

1. Ἰσοκρ. Φίλ. 120 κ.ε.: « πρὸς δὲ τούτοις κτίσαι πόλεις ἐπὶ τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ κατοικίσαι τοὺς πλανωμένους δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν καὶ λυμαινομένων οἷς ἂν ἐντύχωσιν. οὓς εἰ μὴ παύσομεν ἀθροιζομένους βίον αὐτοῖς ἱκανὸν πορίσαντες, λήσουσιν ἡμᾶς τοσοῦτοι γενόμενοι τὸ πλῆθος, ὥστε μηδὲν ἥττον αὐτοὺς εἶναι φοβεροὺς τοῖς Ἕλλησιν ἢ τοῖς βαρβάροις ». Ὁ ἀριθμὸς τῶν περιπλανωμένων, ἰδίως πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, χάριν βιοπορισμοῦ, ἢ λόγῳ ἐξορίας των ἐκ τῶν πόλεων, Ἑλλήνων ἦτο τόσον μέγας, ὥστε ὁ Ἰσοκράτης (Φίλ. 96) γράφει χαρακτηριστικῶς: « οὕτω γὰρ ἔχει τὰ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ῥᾶον εἶναι συστήσαι στρατόπεδον μείζον καὶ κρεῖττον ἐκ τῶν πλανωμένων ἢ τῶν πολιτευομένων ».

τῷ μέλλοντι ἀναμείξεως τοῦ Μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἄφ' ἧς μάλιστα στιγμῆς ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Δαρείου προσφορὰ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον πάντων τῶν ἐδαφῶν μέχρις Εὐφράτου, ἵνα εἰς ἀντάλλαγμα παραδοθῇ ἡ αἰχμαλωτισθεῖσα ἐν Ἰσσοῦ οἰκογένειά του¹, ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἐλάμβανεν ἑκτασιν, ὑπερβαίνουσαν οἵανδῆποτε χιμαιρικὴν πανελληνιστικὴν σκέψιν.

Ὁ Ἰσοκράτης, μὴ ἀποκλείων καὶ τὴν δυνατότητα συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους, καθώριζε πάντως τὸ ἐλάχιστον τῶν πανελληνιστικῶν ὁνείρων ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ εἰς γραμμὴν ἀπὸ Σινώπης τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Ταύρου καὶ τῶν Κιλικίων πυλῶν, ἥτοι εἰς τὰ ἐδάφη τῆς καθ' αὐτὸ Μ. Ἀσίας². Ἦδη ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξετείνεται πολὺ πέρα τῆς γραμμῆς ταύτης, θέτων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του οὐ μόνον τὰ ἀνυπολογίστου στρατηγικῆς καὶ οἰκονομικῆς σημασίας ἐδάφη τῆς Συρίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ καὶ τὰ πέρα τῆς γραμμῆς Σινώπης-Ταύρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ἀμυθῆτου πλουτοπαραγωγικῆς σημασίας, τῆς Μεσοποταμίας-Ἀσσυρίας καὶ Ἀρμενίας μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐφράτου. Οὕτως, προσετίθεντο ἀπεριόριστοι δυνατότητες μεταναστευτικῶν ἐξορμήσεων πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ καὶ οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως πρὸς συσσώρευσιν ἀγνώστου ἕως τότε διὰ τὴν πτωχὴν Ἑλλάδα πλούτου.

Τὸ σοβαρώτερον πάντων ἦτο ὅτι θὰ ἐξέλειπε πλέον ὀριστικῶς πᾶς μελλοντικὸς κίνδυνος ἐπανεμφανίσεως εἰς τὸν ἑλληνικὸν ὀρίζοντα τοῦ Μεγάλου βασιλέως, τούτου ριπτομένου πρὸς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας. Ὁ ἐφιάλτης νέας καταστρεπτικῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἴσως τὴν φορὰν αὐτὴν ὀριστικῆς ὑποδουλώσεως, ἐφιάλτης, ὁ ὁποῖος κατεβασάνιζε τὴν σκέψιν πολλῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, διότι ὁ κίνδυνος τῆς ἐπιδρομῆς ἐθεωρεῖτο ἐπικείμενος, ἤδη διελύετο διὰ παντός. Τὸ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰδρυόμενον ἑλληνικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ Ταινάρου, τῶν Παιωνικῶν ὀρέων καὶ τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Αἴμου μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Νείλου, πιθανῶς δὲ περιλαμβάνον καὶ τὰς ἕως τότε ἐν ἀκμῇ ἀποικίας τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, θὰ περιέκλειεν ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον ὥς ἑλληνικὴν θάλασσαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς, κινούμενος εἰς τὸ εὐρύτερον αὐτὸ πλαίσιον, πολιτικῶς, πνευματικῶς καὶ οἰκονομικῶς, θὰ συνέχιζεν ἀνεμποδίστως τὰς μεγαλουργοὺς αὐτοῦ ἐκφάνσεις εἰς ὀρίζοντας ἀπεριορίστων δυνατοτήτων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς.

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. II, 14, 1-3.

2. Ἰσοκρ. Φίλιππ. 120 : « καὶ μάλιστα μὲν πειραθῆς ὅλην τὴν βασιλείαν ἐλεῖν, εἰ δὲ μή, χώραν ὅσι πλείστην ἀφορίσασθαι καὶ διαλαβεῖν τὴν Ἀσίαν, ὥς λέγουσιν οἱ τινες, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Σινώπης ».

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ καταγράψῃ γεγονότα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἔλαβον χώραν καὶ νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτων ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις εἶναι τι τὸ λίαν πολύπλοκον καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν παραγόντων ἀσταθμῆτων, ἰδίως ὅταν οὗτοι στηρίζονται ἐπὶ ἀνυπάρχοντων προϋποθέσεων. Ἐν τούτοις, διὰ τῆς λογικῆς συλλήψεως τῶν παραγόντων τούτων καὶ τῆς κατὰ κρίσιν ἐκτιμήσεως καταστάσεων, δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν διεσπείρετο ἀνὰ τὰ πέρατα τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου καὶ διὰ τῆς διασπορᾶς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀκρωτηριασμῶν δὲν ἔχανε τὰς ζωτικὰς του δυνάμεις, παρέμενε δὲ συμπαγὲς καὶ ἀδιαίρετος πολιτικῶς καὶ ἐθνικῶς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ εἰς τὰ προδιαγραφέντα ὅρια, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιμετωπίσῃ νικηφόρως καὶ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ρωμαϊκὴν ἐπέκτασιν πρὸς ἀνατολὰς.

Αὕτῃ ἴσως θὰ ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων, ἂν ἔζη ὁ Φίλιππος ἢ ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἐβάδιζε πιστῶς ἐπὶ τὰ ἔχνη τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοῦ Φιλίππου καὶ ἠκολούθει μέχρι τέλους τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο φρόνημα, τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν ὡς στρατηγὸν - αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ πολεμικοῦ θριάμβου τῆς Ἰσοῦ δύναται νὰ διαγνώσῃ τις τὰς μεταλλαγὰς, αἱ ὁποῖαι ἐκυφοφοῦντο ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὰς μεγαλουργοὺς σκέψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεμάκρυνον αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις ἀπὸ τῶν πανελληνίων ὀνείρων καὶ τοῦ πολεμικοῦ προγράμματος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἐνῶ εἰσέτι δὲν κατέχει ἡ τὴν παραθαλάσσιον χώραν, ἀπαντᾷ πρὸς τὸν Δαρεῖον ὡς κύριος ἀπάσης τῆς Ἀσίας καὶ ἀπαιτεῖ τὴν πλήρη ὑποταγὴν τούτου καὶ τῶν κυβερνητῶν τῶν ἐπαρχιῶν, ὁμιλῶν ὡς ἤδη κυρίαρχος ὁλοκλήρου τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἀκόμη καὶ ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Ἀσίας¹.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκ νέων σκέψεων ἀγόμενος καὶ νέα σχέδια συλλαμβάνων ἐν τῇ διανοίᾳ του, ἐξορμᾷ ἀπὸ Παλαιστίνης πρὸς Αἴγυπτον. Ἡ ἐξόρμησις αὕτη ἀπομακρύνει τοῦτον ἔτι περισσότερον ἀπὸ τῶν πανελληνίων διακηρύξεων καὶ τῆς ἀποστολῆς του ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἡ Αἴγυπτος, ἱκανῶς ἄλλωστε ἀπομεμακρυσμένη τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τῆς ἐτέρας τῆς Μ. Ἀσίας πλευρᾶς τοῦ Φοινικικοῦ πελάγους, οὐδέποτε παρημπόδισε τὴν ἐθνικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦναντίον, ἐδέχθη πάντοτε εὐμενῶς τὴν

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. II, 14, 8 : « ὡς οὖν ἐμοῦ τῆς Ἀσίας ἀπάσης κυρίου ὄντος ἦκε πρὸς ἐμέ. Εἰ δὲ φοβῇ μὴ ἐλθὼν πάθῃς τι ἐξ ἐμοῦ ἄχαρι, πέμπε τινὰς τῶν φίλων τὰ πιστὰ ληψομένους. Ἐλθὼν δὲ πρὸς με τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας καὶ εἰ ἄλλο τι ἐθέλεις αἶτει καὶ λάμβανε. Ὅτι γὰρ ἂν πείθῃς ἐμὲ ἔσται σοι. Καὶ τοῦ λοιποῦ ὅταν πέμπῃς παρ' ἐμέ, ὡς πρὸς βασιλέα τῆς Ἀσίας πέμπε, μηδὲ ἂ ἐξ ἴσου ἐπίστελλε, ἀλλ' ὡς κυρίῳ ὄντι πάντων τῶν σῶν φράζε εἰ του δέη ».

δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ τὴν χαρὰν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἔδωκε πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ προαιωνίου πολιτισμοῦ τῆς πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Αἰγύπτιοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν σπουδαῖοι ναυτικοὶ ἢ παρηνώχλησαν τὰς ἐπεκτατικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀνὰ τὴν Μεσόγειον. Προσηλωμένοι εἰς τὰς μακραίωνας παραδόσεις των, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἱερατείου, τὸ ὁποῖον κατηύθυνεν οὐ μόνον τὴν θρησκευτικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν των, ἔμενον προσκεκολλημένοι εἰς τὴν πλουσίαν γῆν τοῦ Νείλου, μετὰ τῆς ὁποίας ἦσαν ἀρρήκτως συνδεδεμένοι αἱ θρησκευτικαὶ των δοξασίαι. Ἐξ ἄλλου, οἱ Αἰγύπτιοι, ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 342, εἶχον ἀπολέσει ὀριστικῶς τὴν ἐθνικὴν των ἀνεξαρτησίαν, τελοῦντες ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ὁ ὁποῖος συμπεριεφέρετο ὡς δεσπότης καὶ τύραννος, καθυβρίζων τοὺς θεοὺς των, ἐμπαίζων ἢ καταδιώκων τὰς θρησκευτικὰς των δοξασίας καὶ ἐνδιαφερόμενος μόνον διὰ τὴν φορολογικὴν των ἀπομύζησιν.

Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἰσέβαλλεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡ μισητὴ περσικὴ κυριαρχία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ, διότι αἱ ὀλίγαι ἐκεῖ παραμένουσαι περσικαὶ δυνάμεις εἶχον ἐντελῶς ἀπομονωθῇ, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχε δυνατότης ἐπικοινωνίας των μετὰ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἔστω καὶ ἂν οὗτος, ἀποδεχομένου τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς προτάσεις εἰρηνεύσεως, διετήρει τὰς πέρα τοῦ Εὐφράτου χώρας. Ὁ Πέρσης σατράπης τῆς Αἰγύπτου Μαζάκης, ἀπολέσας μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰσσοῦ πᾶσαν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Δαρείου καὶ ἀντιμετωπίζων τὸ μῖσος τῶν Ἰθαγενῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἐσυμβόλιζε τὴν ξένην δεσποτείαν, ἀπέβλεπεν ὡς πρὸς σανίδα σωτηρίας εἰς τὴν παράδοσιν τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουρίων τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν Ἀλέξανδρον.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐγένετο ἀπλῶς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων δεκτὸς ὡς ἐλευθερωτῆς. Ἐχαιρετίσθη ὡς ἐθνικὸς ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου, ὡς νέος Φαραώ. Οἱ Αἰγύπτιοι, προσκεκολλημένοι εἰς τὰς προαιωνίους παραδόσεις των, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσουν ἄλλως τὴν ἐλευθερίαν των ἢ ἐν ταυτισμῷ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θεῶν πηγαζούσης ἐξουσίας τῶν Φαραώ. Ἐθνικὴ δυναστεία εἶχε παύσει νὰ ὑφίσταται. Οὕτως, ὁ ἐλευθερωτῆς τῆς Αἰγύπτου ἦτο καὶ ὁ ἐκλεκτὸς τῶν θεῶν, ἵνα ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ λαοῦ τὴν προαιώνιον ἐξουσίαν θεῖω δικαίῳ.

Οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔσπευσαν νὰ νομιμοποιήσουν τὴν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου ἐξουσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέχοντες εἰς αὐτὸν τὸ θεῖον χρῶμα. Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεσκέφθη τὴν ἱερὰν πόλιν τῆς Μέμφιδος, οἱ ἱερεῖς ἐχαιρέτισαν αὐτὸν οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐλευθερωτὴν, ἀλλ' ὡς ἐθνικὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας. Διασωθέντα ἱερογλυφικὰ πείθουν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου τότε κατεγράφη ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φαραώ. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, οὐ μόνον δὲν ἠρνήθη τὰς τιμὰς, ἀλλ' ἐπεσφράγισε ταύτας, συμπεριφερθεὶς ὡς γνήσιος ἡγεμὼν Φαραὼ καὶ ἐπομένως υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Προσελ-

θὼν εἰς τὸ τέμενος τοῦ Πτάχ, τὸ ἱερώτερον τῆς Αἰγυπτιακῆς θρησκείας, ἐθυσίασεν ὡς Φαραώ, ἀπήγγειλε τὰς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου ἱερέως ὑπαγορευόμενας προσευχὰς πρὸς τὸν πατέρα του Θεὸν καὶ ἐθυσίασεν εἰς τὸν ἱερὸν Ἀπιν, τὸν λατρευόμενον κατ' ἐξοχὴν θεὸν τῆς Αἰγύπτου ἐν Μέμφιδι ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ ταύρου¹. Ἐνεφανίσθη εἰς τὸν λαὸν καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Φαραώ, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ πατροπαράδοτον διάδημά των Ἐπέδειξεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν τεμενῶν τῶν θεοποιηθέντων Φαραώ, τὰ ὅποια εἶχον καταστρέψει οἱ Πέρσαι, ὥς νὰ ᾔσαν οἱ πραγματικοὶ Θεοὶ-πρόγονοι εἰς τὴν βασιλείαν τῆς Αἰγύπτου. Διέταξε νὰ ἀνοικοδομηθῇ τὸ τέμενος τοῦ Φαραὼ Θουτμέσ Γ' εἰς Καρνάκ καὶ τὸ τοῦ Φαραὼ Ἀμενόφιδος Γ' εἰς Λοῦξορ.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλλε καθ' ὅλα ὡς γνήσιος Φαραώ, ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῶν Αἰγυπτίων, παρὰ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ ὑποταγὴν καὶ πίστιν. Κατακτητὴς τῆς Αἰγύπτου καὶ ξένος δεσπότης, ὁ Καμβύσης εἶχε προβῇ εἰς ἀνιέρους πράξεις ἐν Μέμφιδι, φονεύσας τὸν ἱερὸν ταῦρον, περιυβρίσας τοὺς Θεοὺς καὶ συλήσας τὰ ἱερά, τὴν αὐτὴν δὲ βανδαλίζουσαν καὶ ὕβριστικὴν διὰ τὰ συναισθήματα τῶν Αἰγυπτίων διαγωγὴν εἶχεν ἐπιδείξει καὶ ὁ Ὄχος. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης εἰς τὰ ὅμματα τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦτο ὁ κατακτητὴς, δὲν ἦτο καὶ ὁ ἐλευθερωτής. Ἦτο ὁ γνήσιος καὶ νόμιμος Φαραώ, ὁ ἐνσαρκωτὴς τῆς Αἰγυπτιακῆς θεότητος.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκηρύσσετο ἐθνικὸς ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐλάμβανε τὸ χρῆσμα νέου Φαραώ, περιέπιπτεν εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ πρὸς τὴν ιδιότητά του ὡς στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Πολλοὶ ἱστορικοὶ τοποθετοῦν τὴν μεταβολὴν ταύτην τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τὴν μάχην τῶν Γαυγαμήλων, ἄλλοι μετὰ τὴν ὀριστικὴν συντριβὴν τοῦ Δαρείου, τινὲς δὲ προχωροῦν εἰς τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἐν Ὀπιδι λόγου (δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰνδιῶν καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου), ὅτε ὑπεχρέωσε τοὺς παλαιμάχους Μακεδόνας Ἕλληνας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἐστίας των, αὐτὸς δὲ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἰδρυσιν μεικτῆς ἑλληνοπερσικῆς ἀριστοκρατίας καὶ μεικτοῦ ἑλληνοπερσικοῦ στρατοῦ πρὸς στήριξιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Ἀσίᾳ². Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μοιραῖαι ἐκδηλώσεις, ἐν πολλοῖς φυσικαὶ συνέπειαι καταστάσεως, ἡ ὁποία ἀπὸ πολλοῦ, καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου, διεμορφοῦτο.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, εὐθύς ὡς κατῆλθε διὰ τοῦ Κανωβικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου ἀπὸ τῆς Μέμφιδος πρὸς τὴν Μαρεώτιδα λίμνην, συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε μετ' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος, ἐκλέξας μετ' ἀπαρ-

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. III, 1, 4.

2. Βλ. κατωτ.

μίλλου διορατικότητος τὴν κατάλληλον θέσιν, τὸ μεγαλουργὸν σχέδιον τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία ἀπέβη τὸ μεγαλειωδέστερον κέντρον ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν μετέπειτα περίοδον, ἀληθὴς φωτοβόλος φάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος δι' ὁλόκληρον τὴν οἰκουμένην. Πλήν, δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ εἰς τὰ πνευματικὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰ νέα σχέδιά του κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας, τὰ ὁποία ἐπήγασαν ἐπὶ τόπου ἀπὸ τῶν πολεμικῶν του θριάμβων καὶ τῶν νέων, ἐπιβαλλομένων ἐκ νέων πραγματικοτήτων, προσανατολισμῶν σκέψεως καὶ ἐνεργειῶν.

Μολονότι δὲν ἐκδηλοῖ εἰσέτι τοῦτο σαφῶς, εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀνακηρύσσεται ἔθνικὸς ἡγεμὼν τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, παύει νὰ εἶναι ὁ ἐντολοδόχος τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ ὁ «στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον». Δὲν ἀπαρνεῖται ὅμως τοὺς Θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐγκαταλείπει τὰ ἑλληνικὰ ἰδεώδη, δὲν παύει νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων καί, ἐμπεποτισμένος ἐκ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, νὰ ἐκδηλώνῃ τὸν πνευματικὸν καὶ ψυχικόν του κόσμον ὡς παλαιὸς μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦναντίον, μένει πάντοτε ὁ Ἀργεάδης βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ὁ ἀπὸ πατρὸς γόνος τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἀπὸ μητρὸς τοῦ Ἀχιλλέως, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα θαυμάζει καθ' ὅλον τὸν βίον του καὶ προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ. Δὲν παύει νὰ θυσιάζῃ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν βούλησιν τῶν ὁποίων διὰ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν Ἑλλήνων μάντεων συνδέει τὰ πεπρωμένα του, νὰ τελῇ γυμνικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς ἀγῶνας κατὰ τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, νὰ κολακεύῃ καὶ νὰ περιποιῇται τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἑλλάδος, νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων σοφῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀπαγγέλλει ὁμηρικὸς στίχους καὶ συζητεῖ ἑλληνικὰ φιλολογικὰ θέματα.

Οὕτως, καὶ ἡ κτίσις τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι μὲν μεγαλουργημα, ἀποτελέσαν σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν περαιτέρω οἰκονομικὴν ἀκμὴν καὶ πνευματικὴν λάμψιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ἐξέρχεται τοῦ κύκλου τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν καὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἠδύνατο νὰ κτίσῃ ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν δραστηριότητα, ἀκόμη καὶ τὴν πνευματικὴν λάμψιν. Ἰδιαιτέρως, θὰ ἠδύνατο νὰ κτίσῃ τὴν Ἀλεξανδρείαν ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταστραφείσης Τύρου, ἡ ὁποία καὶ εἰς ἐπὶκαιρον γεωγραφικῶς θέσιν ἦτο πρὸς οἰκονομικὴν ἀκμὴν, καὶ μεγάλην παράδοσιν εἶχε διεξαγωγῆς ἐμπορίου. Ἐπὶ πλέον, ἡ κτίσις ἑλληνικῆς πόλεως, μιᾶς Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς Τύρου, ἴσως συνετέλει εἰς ἐξελληνισμόν τῶν

πληθυσμῶν τῶν περιοχῶν ἐκείνων τῆς Συρίας - Φοινίκης, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος συνέλαβεν ἄλλως ἐν τῇ διανοίᾳ του τὴν κτίσιν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐπιλέξας τὴν ἀπαράμιλλον ἐκείνην τοποθεσίαν πρὸς συγκέντρωσιν πληθυσμοῦ, οἰκονομικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνεξαντλήτων πόρων τῆς χώρας, στρατηγικὴν ἀσφάλειαν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμήν, ἀπέβλεψε κυρίως διὰ τῆς δημιουργίας μεγάλου κέντρου ἑλληνικῆς ζωῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ μόνιμον ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου κυριαρχίαν. Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος ἔπαυσε νὰ εἶναι ὁ ἐντολοδόχος τῆς πανελληνίου ιδέας, ὥς αὕτη διεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἐτέθη ἐν ἐφαρμογῇ διὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ πανελλήνιος ιδέα ἐτίθετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐξασφαλίσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τῶν κόσμων τῆς Ἀσίας.

Β' - ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ - ΑΜΜΩΝΟΣ

Ἡ νέα ιδιότης τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥς νομίμου ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου, ἐφαίνετο προσκρούουσα εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Αἰγυπτίων, ὁ Φαραὼ δὲν ἦτο κοινὸς θνητός, ἀλλὰ Θεός, ἢ τοῦλάχιστον ἡμίθεος. Δὲν ἦτο τέκνον τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ μυστικοῦ συνευνασμοῦ τῆς μητρὸς του μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Μακεδονίας ἐκαυχᾶτο ὥς καταγομένη ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Κατὰ τὰς παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἀναγράφει ὁ Ἡρόδοτος, Ἡρακλείδης, υἱὸς τοῦ βασιλέως Τημένου τοῦ Ἀργους, εἶχε μεταναστεύσει εἰς Μακεδονίαν, ἐνθα, κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν, ἵδρυσεν τὸ Μακεδονικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὰς Αἰγὰς καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας¹. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μητρὸς ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλλε τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως καταγωγὴν του, δεδομένου ὅτι ὁ βασιλικὸς οἶκος τῶν Μολοσσῶν τῆς Ἠπείρου ἐφέρετο ὥς ἱδρυθεὶς ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου, υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως².

Οὕτως, ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρὸς ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλλεν ὥς ἀπόγονος τοῦ Διός. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες «διογενεῖς» ἐθεωροῦντο ἐν Ἑλλάδι, ἂν καὶ ὑπερήφανοι διὰ τὸ γένος των, ὥς κοινοὶ θνητοί, ὁ Φαραὼ ὥφειλε νὰ εἶναι ἄμεσος υἱὸς τοῦ ἐθνικοῦ θεοῦ τῆς Αἰγύπτου. Ἰδιαιτέραν δὲ θέσιν εἰς τοῦτο, διακηρυχθεὶς πολλάκις ὑπὸ Φαραὼ ὥς πατὴρ των, εἶχεν ὁ

1. Ἡροδ. VIII, 137 - 139. Βλ. ἐν ἐκτάσει τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας καὶ τοὺς σχετικoὺς θρύλους ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ «Ἀργεάδαι - Τημενίδαι» ἐν «Ἐπετ. Φιλολ. Σχ. Παν. Ἀθ.» 1957 - 1958.

2. Πλουτ. Ἀλεξ. II, 1.

Θεὸς Ἄμμων, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων θεῶν τῆς Αἰγύπτου, θεὸς τῆς ἀναπαγωγῆς καὶ εὐφορίας, ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Ρᾶ, θεὸς τοῦ ἡλίου καὶ συνήθως προβαλλόμενος ὡς Ἄμμουν - Ρᾶ, ὁπότε ἐλάμβανε τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψίστου θεοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν τῆς Αἰγύπτου ἐν εἴδει Ὀλυμπίου Διὸς τῶν Ἑλλήνων¹.

Τὸ σοβαρώτερον πάντων ἦτο ὅτι ὁ θεὸς Ἄμμων τῶν Αἰγυπτίων πᾶν ἄλλο ἢ ἄγνωστος ἦτο ἐν Ἑλλάδι. Τοῦναντίον, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὁ Ἄμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία, τὸ δὲ ἐν τῇ λιβυκῇ δάσει Σιβᾶχ μαντεῖον ἦτο λίαν γνωστὸν ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ ἐτύγγανε σεβασμοῦ ἴσου πρὸς ἐκεῖνον τῶν περιφημοτέρων μαντείων τῆς Ἑλλάδος. Ἦδη κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα ἡ φήμη τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος ἦτο μεγάλη καὶ πολλάκις συνηγωνίζετο τὴν τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος, ἀντιμετωπίζων τὸν κίνδυνον τῆς ἐπεκτεινομένης περσικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Κύρου, ἐζήτησε δι' ἀπεσταλμένων χρησμοὺς παρ' ὧν τῶν ὀνομαστῶν μαντείων τῆς Ἑλλάδος, συγχρόνως δὲ παρὰ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος². Ὁ συσχετισμὸς οὗτος τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης μετὰ τῶν διασημοτέρων μαντείων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ συρροὴ προσκυνητῶν ἢ αἰτήσεων χρησμῶν παρ' ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων διαπιστοῦται ἔκτοτε καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα.

Οὐ μόνον ἡ Ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ μυθολογία ἐταύτιζον τὸν Δία πρὸς τὸν Ἄμμωνα καὶ ἐπλαττον μύθους πρὸς συσχετισμὸν τῶν δύο παναρχαίων μαντείων, εἰς τὰ ὅποια ἐλατρεύοντο ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἄμμων, παρείχοντο δὲ χρησμοὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἄμμωνος, τῶν μαντείων τῆς Δωδώνης καὶ τῆς Λιβύης. Ὁ Ἡρόδοτος, ἐπισκεφθεὶς τὰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου, περισυνέλεξε σχετικὸν θρῦλον ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων τοῦ «Θηβαίεος Διός», δηλαδὴ τοῦ Ἄμμωνος. Κατὰ τὸν θρῦλον τοῦτον, προφανῶς ἀποβλέποντα νὰ συνδέσῃ μετὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης πόλεως τῶν Αἰγυπτίων τὰ δύο περιφημότερα μαντεῖα τοῦ τότε κόσμου, τῆς Δωδώνης καὶ τῆς Λιβύης, δύο ἱέρειαι τοῦ θεοῦ ἀπήχθησαν ἐκ τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Ἡ μία τούτων ἐπωλήθη εἰς Λιβύην καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ δύο αὗται γυναῖκες, ἄλλοτε ἱέρειαι τοῦ Θηβαίου Διὸς - Ἄμμωνος, ἴδρυσαν τὰ δύο ἀρχαιότερα μαντεῖα (τῆς Δωδώνης ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς δάσεως Σιβᾶχ ἐν Λιβύῃ)³.

1. Περὶ Ἄμμωνος καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου βλ. ἄρθρον τοῦ E d. Meyer ἐν W. Roscher, *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, B. I, στ. 283 (λ. Ammon).

2. Ἡροδ. I, 46: «ταῦτα μὲν νυν τὰ Ἑλληνικὰ μαντήια ἐς τὰ ἀπέπεμψε μαντευσόμενος Κροῖσος Λιβύης δὲ παρὰ Ἄμμωνα ἀπέστειλε ἄλλους χρησομένους». Καὶ ὁ Ἀννίβας πρὸ τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἰταλίας ἔλαβε χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἄμμωνος (Παυσ. VIII (Ἀρκ.), 11, 11).

3. Ἡροδ. II, 54: «χρηστηρίων δὲ πέρι τοῦ τε ἐν Ἑλλάδι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὰς πληροφορίες ταύτας, τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν ἱερέων τῶν αἰγυπτιακῶν Θεβῶν. Μετέβη εἰς τὴν Δωδώνην, ἔνθα ἀνεζήτησε νὰ καταγράψῃ παρεμφερεῖς παραδόσεις. Πρόθυμοι αἱ ἱέρειαι τοῦ Δωδωναίου Διός, ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν Θεβῶν προέλευσιν τοῦ μαντείου τῶν καὶ τὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης. Ἀλλ' ὁ θρῦλος, τὸν ὁποῖον ἀφηγήθησαν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἦτο πῶς διάφορος. Οὐχὶ δύο ἱέρειαι ἀρπαγεῖσαι ὑπὸ τῶν Φοινίκων, ἀλλὰ δύο μέλανεσ περιστεραὶ ἐπέταξαν ἀπὸ τῶν Θεβῶν τῆς Αἰγύπτου, ἡ μία πρὸς τὴν Λιβύην καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὴν Δωδώνην. Ἡ τελευταία αὕτη, καθίσασα ἐπὶ δρυός¹, ἔλαβεν ἀνθρωπίνην φωνὴν καὶ ἀνεκοίνωσε τὴν θέλησιν τοῦ Διός νὰ ἰδρυθῇ ἐκεῖ τὸ μαντεῖόν του. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ ὑπὸ τῆς ἐτέρας περιστερᾶς, ἡ ὁποία ἐπέταξεν εἰς Λιβύην, δώσασα τὴν ἐντολὴν νὰ ἰδρυθῇ ἐκεῖ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, ὅπερ ἐπίσης ἦτο μαντεῖον τοῦ Διός².

Μείνας οὐχὶ ἀπολύτως ἱκανοποιημένος ἐκ τῶν διαφορῶν μεταξὺ Αἰγυπτιακῆς καὶ Ἑλληνικῆς παραδόσεως, ὁ καλὸς Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφορὰς ταύτας δι' ἰδίας ἐρμηνείας. Ἐπρόκειτο πρῶτα περὶ δύο γυναικῶν, ἱερεῶν τοῦ Θεβαίου Διός, αἱ ὁποῖαι ἠρπάγησαν ὑπὸ Φοινίκων καὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν Δωδώνην τῆς Ἡπείρου καὶ εἰς τὴν Λιβύην. Ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Δωδώνην, ἀγνοοῦσα ἐν ἀρχῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, περιωρίσθη νὰ ἰδρύσῃ ἱερὸν τοῦ Διός ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς δρυός. Ὅτε ἐξέμαθε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐπομένως ἠδύνατο νὰ ἀπαγγέλλῃ χρησμούς, ἰδρυσε καὶ τὸ μαντεῖον. Ἀλλ', ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ ἐξέβαλεν ἀκατανοήτους λέξεις εἰς τὴν βαρβαρικὴν τῆς γλῶσσαν, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς Δωδωναίους ἐφαίνοντο ὡς κρωγμοὶ πτηνῶν, ὠνομάσθη ὑπὸ τούτων περιστερὰ, μολονότι ἐπρόκειτο περὶ γυναικός. Ἀλλωστε, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ μελαίνης περιστερᾶς, ἀφίνουν νὰ νοηθῇ ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη (μέλαινα ἢ μελαψή) ἦτο Αἰγυπτία!³

τόνδε Αἰγύπτιοι λόγον λέγουσι. Ἐφασαν οἱ ἱερεῖς τοῦ Θεβαιέος Διός δύο γυναῖκας ἱεράς ἐκ Θεβέων ἐξαχθῆναι ὑπὸ Φοινίκων, καὶ τὴν μὲν αὐτέων πυθέσθαι ἐς Λιβύην πρηθεῖσαν, τὴν δὲ ἐς τοὺς Ἕλληνας (ἐνν. ἐν Δωδώνῃ). ταύτας δὲ τὰς γυναῖκας εἶναι τὰς ἰδρυσαμένας τὰ μαντήια πρῶτας ἐν τοῖσι εἰρημένοισι ἔθνεσι ».

1. Ὡς γνωστόν, αἱ ἱέρειαι τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης ἐμάντευον τὰς θελήσεις τοῦ Διός καὶ ἔδιδον χρησμούς βάσει τοῦ βόμβου τῶν φύλλων τῆς ἱερᾶς δρυός.

2. Ἡροδ. II, 55: « τὰδε δὲ Δωδωναίων φασὶ αἱ προμάντιες. Δύο πελειάδας μελαίνας ἐκ Θεβέων τῶν Αἰγυπτιέων ἀναπταμένας τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην, τὴν δὲ παρὰ σφέας ἀπικέσθαι ἰζομένην δέ μιν ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ ἀνθρωπῆν ὡς χρὸν εἶη μαντήιον αὐτόθι Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελλόμενον αὐτοῖσι καὶ σφεα ἐκ τούτου ποιῆσαι. Τὴν δὲ ἐς τοὺς Λίβυας οἰχομένην πελειάδα λέγουσι Ἀμμωνος χρηστήριον κελεῦσαι τοὺς Λίβυας ποιεῖν ἔστι δὲ καὶ τοῦτο Διός ».

3. Ἡροδ. II, 56-57: « Ἐγὼ δ' ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην τήνδε. Εἰ ἀληθὲς οἱ Φοῖνικες ἐξήγαγον τὰς ἱεράς γυναῖκας καὶ τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην, τὴν δὲ ἐς

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀπομένει ὡς βέβαιον ἐκ τῶν ἀφηγημάτων τούτων τοῦ Ἡροδότου εἶναι ὅτι, ἤδη, ἓνα καὶ πλεόν αἰῶνα πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τόσον ἐν Αἰγύπτῳ ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐταύτιζον τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς πρὸς τὴν τοῦ Ἀμμωνος, ὅτι ὠμίλουν ἤδη περὶ Διὸς - Ἀμμωνος καὶ ὅτι τὸ Ἀμμώνειον μαντεῖον τῆς Λιβύης δὲν ἦτο ἀπλῶς γνωστὸν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδιαιτέρως ἐν Δωδώνῃ, ἀλλὰ διὰ παναρχαίων παραδόσεων, μεταβιβαζομένων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων καὶ ἱερειῶν, διεκηρύσσετο ὡς ἔχον τὴν αὐτὴν γένεσιν ἀπὸ θελήσεως τοῦ Διὸς καὶ ὑπηρετοῦν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ πατρὸς τῶν Ὀλυμπίων. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῇται ὅτι ἡ Δωδώνη εὑρίσκετο εἰς τὸ βασίλειον τῶν Μολοσσῶν, ἔνθα ἔζησε καὶ ἡ βασιλόπαις τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ βραδύτερον δυσηρεστημένη σύζυγος τοῦ Φιλίππου βασίλισσα τῆς Μακεδονίας, ἡ μυστικοπαθὴς καὶ μετὰ φανατισμοῦ ἐπιδιδομένη εἰς ἐκδηλώσεις λατρείας καὶ μαγείας μήτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὀλυμπιάς. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε εἶχεν ἔλθει εἰς ρῆξιν μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου, ἔζησεν ἐν Ἡπείρῳ πλησίον τῆς οἰκογενείας τῆς μητρὸς του, πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεσκέπτετο τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης, ἔνθα οὐ μόνον παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν ἱερέων τοῦ μαντείου θὰ εἶχεν ἀκούσει περὶ τῶν παραδόσεων, αἱ ὅποιαι ἐταύτιζον τὸν Ἀμμωνα μετὰ τοῦ Διὸς καὶ συνέδεον τὸ Ἀμμώνειον μαντεῖον τῆς Λιβύης μετ' ἐκείνου τῆς ἡπειρωτικῆς Δωδώνης.

Ἄλλ' ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἑλλάδι διὰ ταυτισμοῦ πρὸς τὸν Δία, δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ πανάρχαιον ἱερὸν τῆς Δωδώνης, θεωρούμενον ἀδελφὸν ἐκείνου τῆς Λιβύης. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι, πολὺ πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἦτο ἱκανῶς διαδεδομένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον δὲ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πλεῖστα τεμένη τοῦ διὰ ταυτισμοῦ πρὸς τὸν πατέρα τῶν Ὀλυμπίων πολιτογραφηθέντος ὡς Ἑλληνος Αἰγυπτίου Θεοῦ. Τὰ τεμένη ταῦτα μνημονεύονται ὑπὸ λίαν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ἰδίᾳ τοῦ Πausανίου. Ὡς ἐκ τούτου, ἐνίοτε ἐγείρονται ἀμφιβο-

τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκέει ἐμοὶ ἡ γυνὴ αὕτη τῆς νῦν Ἑλλάδος, πρότερον δὲ Πελασγίης καλεομένης τῆς αὐτῆς ταύτης, πρηθῆναι ἐς Θεσπρωτοὺς· ἔπειτα δουλεύουσα αὐτόθι ἰδρύσασθαι ὑπὸ φηγῷ πεφυκυίῃ ἱερὸν Διός, ὥσπερ ἦν οἶκος ἀμφιπολεύουσαν ἐν Θήβῃσι ἱερὸν Διός, ἔνθα ἀπίκετο, ἔνθαυτα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν. Ἐκ δὲ τούτου χρηστήριον κατηγήσατο, ἐπεῖτε συνέλαβε τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν. Φάνε δὲ οἱ ἀδελφεὴν ἐν Λιβύῃ πεπρησθαι ὑπὸ τῶν αὐτῶν Φοινίκων ὑπ' ὧν καὶ αὕτη ἐπρήθη. Πελειάδες δέ μοι δοκέουσι κληθῆναι πρὸς Δωδωναίων ἐπὶ τοῦδε αἱ γυναῖκες, διότι βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκεον δὲ σφι ὁμοίως ὄρνισι φθέγγεσθαι. Μετὰ δὲ χρόνον τὴν πελειάδα ἀνθρωπινή φωνῇ αὐδάξασθαι λέγουσι, ἐπεῖτε συνετά σφι ἡῦδα ἡ γυνή· ἕως δὲ ἐβαρβάριξε, ὄρνιθος τρόπον ἐδόκεέ σφι φθέγγεσθαι, ἐπεὶ τέφ' ὅπως ἂν πελειάς γε ἀνθρωπινή φωνῇ φθέγγαιτο; Μέλαιναν δὲ λέγοντες εἶναι τὴν πελειάδα σημαίνουσι ὅτι Αἰγυπτίη ἡ γυνὴ ἦν ».

λῆλαι ἂν πρόκειται περὶ ναῶν ἀνεγερθέντων εἰς τὰ ἑλληνικά ἱερὰ καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμμωνος πρὸ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἐν Ἑλλάδι ἢ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἴσως καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριαμβῶν), ὅτε ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης καὶ ἡ ἀναγνώρισις ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπακολουθήσανσαν ἀποδοχὴν τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διός, κατέστησαν λίαν δημοφιλῇ τὴν λατρείαν τούτου ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις, διὰ τὰ πλεῖστα τῶν μνημονευομένων ἐν Ἑλλάδι τεμενῶν τοῦ Ἀμμωνος δὲν δύναται νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα ὑφίσταντο πολὺ παλαιότερον, καθ' ὅσον ἡ περισυλλεγεῖσα ἐπιτοπῶς παράδοσις συνέδεε ταῦτα πρὸς πρόσωπα καὶ γεγονότα τοῦ 5' π.Χ. αἰῶνος.

Ἰδιαζούσης σημασίας δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις, διαπιστουμένη ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πινδάρου. Δὲν εἶναι ἀπίθανον εἰς τὴν ἐπιδεικτικῶς καὶ ἱκανῶς πομπώδη λατρείαν τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις νὰ ἐπηρέασε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀμμων ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῆς ὁμωνύμου ἱερᾶς πόλεως τῶν Αἰγυπτίων, εἰς τὰς Θήβας δὲ τῆς Αἰγύπτου ὑπῆρχον καὶ τὰ μεγαλοπρεπέστερα ἱερὰ τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Πausanias μνημονεύει ναὸν τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις οὐ μακρὰν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐπομένως δὲ εἰς κεντρικὴν καὶ περίοπτον θέσιν τῆς πόλεως. Ἐν τῷ ναῷ ὑπῆρχεν ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Pausanias καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀμμωνος, ἔργον τοῦ Καλάμιδος, διασήμου Ἑλλήνος γλύπτου τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 5' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4' αἰῶνος. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶχεν ἀφιερῶσαι εἰς τὸν Θεὸν ὁ Πίνδαρος, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει καὶ ὕμνον πρὸς τὸν Ἀμμωνα, σταλέντα ὑπὸ τούτου καὶ πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος ἐν τῷ ναῷ τῆς Λιβύης. Βραδύτερον, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτε ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐνεθυμήθη τὸ ἐν Θήβαις τῆς Ἑλλάδος (ἐνθα εἶχε παραμείνει κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου) τέμενος τοῦ Ἀμμωνος, καὶ τὸν ὕμνον τοῦ Πινδάρου. Ἐκ τῶν πλέον ἐπιφανῶν καὶ ἀφωσιωμένων στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου — υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἤδη Φαραώ, ἔχων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας καὶ τὸ Λιβυκὸν μαντεῖον, ἐνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἀμμων, ὁ Πτολεμαῖος ἔκρινε σκόπιμον νὰ χαράξῃ ἐπὶ εἰδικῆς τριγώνου στήλης, σταθείσης παρὰ τὸν βωμὸν τοῦ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Θήβαις ναοῦ, τὸν ὕμνον τοῦ Πινδάρου πρὸς τὸν Ἀμμωνα¹.

1. Paus. IX (Βοιωτ.), 16, 1: «οὐ πόρρω (ἐνν. ἀνδριάντος Ἐπαμεινώνδου) δέ ἐστι ναὸς Ἀμμωνος, καὶ τὸ ἄγαλμα ἀνέθηκε μὲν Πίνδαρος, Καλάμιδος δέ ἐστιν ἔργον. ἀπέπεμψε δὲ ὁ Πίνδαρος καὶ Λιβύης ἐς Ἀμμωνίους τῷ Ἀμμωνι ὕμνον. οὗτος καὶ ἐς ἐμὲ ἦν ὁ ὕμνος ἐν τριγώνῳ στήλῃ παρὰ τὸν βωμόν, ὃν Πτολεμαῖος ὁ Λάγου τῷ Ἀμμωνι ἀνέθηκε». Προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος, καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπον πάντα τὰ τεκμήρια, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οὗτος ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἢ μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Διότι τότε εἶχον

Ὁ Πίνδαρος ἔγραψε καὶ ὕμνον πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ τῶν Πυθίων ἀγώνων Κυρηναίου Ἀρχεσιλάου, ἐν τῷ ὕμνῳ δὲ τούτῳ ἐγκαθιδρύει τὸν Δία εἰς τὰ ἐν Λιβύῃ ἱερὰ δώματα τοῦ Ἀμμωνος¹. Πάντως ἡ ᾠδὴ αὕτη δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν ὕμνον, τὸν ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Πίνδαρος εἰδικῶς πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμμωνος.

Καὶ ἐν Λακωνίᾳ μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Πausανίου δύο ἱερὰ τοῦ Ἀμμωνος. Τὸ ἐν εἶχεν ἀνεγερθῆ ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ, εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ὁ Pausanias γράφει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, περισσότερον πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, προσέφευγον εἰς τὸ Ἀμμώνειον μαντεῖον τῆς Λιβύης. Διεσώζετο παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅτε ὁ Λύσανδρος ἐπολιόρκει τὴν Ἀφυτιν τῆς Παλλήνης, ἐνεφανίσθη νύκτωρ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀμμων, εἰπὼν ὅτι θὰ ᾔητο καλύτερον δι' αὐτὸν καὶ διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ παύσῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ἀφυταίων. Τότε ὁ Λύσανδρος διέλυσε τὴν πολιορκίαν, ἐπιστρέψας δὲ εἰς Σπάρτην ἠΰξησε τὸ σέβας τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τὸν Θεὸν Ἀμμωνα. Ἐκτοτε ἐξ εὐγνωμοσύνης οἱ Ἀφυταῖοι ἐτίμων τὸν Ἀμμωνα ὅσον καὶ οἱ Ἀμμώνιοι τῶν Λιβύων².

Ὁ Πλούταρχος ἀναγράφει τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Ἀφυτίδος ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς κατ' ὄναρ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀμμωνος πρὸς λύσιν ταύτης, συνεπεία τοῦ ὁποίου εἰς τοὺς μὲν Ἀφυταίους συνέστησε νὰ θύουν εἰς τὸν

καταστροφῇ αἱ Θῆβαι, ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνωκοδομήθησαν, δὲν θὰ ᾔητο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀνεγέρσεως τεμένους, τιμῶντος ἐμμέσως τὸν Ἀλέξανδρον - υἱὸν τοῦ Ἀμμωνος. Ἄνευ ἀμφιβολίας, τὸ τέμενος τοῦτο ὑπῆρχε πολὺ πρὶν, παρέμεινε δὲ ἀνέπαφον, διότι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως διέταξε νὰ μὴ θιγοῦν τὰ ἱερὰ (Ἀρχ. Ἀνάβ. I, 9, 9).

Ἐκ τοῦ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Pausanίου ὡς ἀνωτ. ὕμνου τοῦ Πινδάρου πρὸς τὸν Ἀμμωνα διεσώθη εἰς καὶ μόνον στίχος:

Ἀμμων Ὀλύμπου δέ...

(Πινδ. ἀπ. 17, Bowra). Βλ. Σχολ. Πινδ. Πυθ. IX, 89.

1. Πινδ. Πυθ. Δ'. Ἀρχεσιλάῳ κυρηναίῳ ἄρματι, στ. 20 κ.ε.:

Κέκλυτε, παῖδες ὑπερθύμων τε φωτῶν καὶ θεῶν.
φαμὶ γὰρ τᾶσδ' ἐξ ἀλιπλά-
χτου ποτὲ γὰς ἐπαφοιο κόραν
ἀστέων ῥίζαν φυτεύσεσθαι μιλησίμβροτον
Διὸς ἐν Ἀμμωνος θεμέθλοις.

2. Πaus. III (Λακ.), 18, 3: «προελθόντι δὲ ἐντεῦθεν ἱερὸν ἐστὶν Ἀμμωνος» φαίνονται δὲ ἀπ' ἀρχῆς Λακεδαιμόνιοι μάλιστα Ἑλλήνων χρώμενοι τῷ ἐν Λιβύῃ μαντεῖϊ. λέγεται δὲ καὶ Λυσάνδρῳ πολιορκοῦντι Ἀφυτιν τὴν ἐν τῇ Παλλήνῃ νύκτωρ ἐπιφανέντα Ἀμμωνα προαγορεύειν ὡς ἄμεινον ἐκείνῳ τε ἔσοιτο καὶ τῇ Λακεδαίμονι πολέμου πρὸς Ἀφυταίους παυσαμένους καὶ οὕτω τὴν πολιορκίαν διέλυσεν ὁ Λύσανδρος καὶ Λακεδαιμονίους τὸν θεὸν σέβειν προήγαγεν ἐς πλεόν, Ἀφυταῖοι δὲ τιμῶσιν Ἀμμωνα οὐδὲν ἥσσον ἢ οἱ Ἀμμώνιοι Λιβύων».

Ἀμμωνα, αὐτὸς δὲ ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἐν Λιβύῃ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐξιλασμόν. Συγχρόνως ὁ Πλούταρχος ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία περὶ κατ' ὄναρ ἐμφανίσεως τοῦ Ἀμμωνος κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου, ὁ ὁποῖος, ζητήσας παρὰ τῶν ἀρχόντων τῆς Σπάρτης νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἐν Λιβύῃ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος καὶ νὰ προσφέρῃ θυσίας ὑπεσχημένους ἤδη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος (τῆς περιόδου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου), ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἰδίων πολιτικῶν φιλοδοξιῶν¹. Πράγματι, ἐν συνεχείᾳ ὁ Πλούταρχος, ἀντλῶν ἐκ τοῦ Ἐφόρου, γράφει, ὅτι ὁ Λύσανδρος, ἀποσκοπῶν τὴν πραξικοπηματικὴν μεταβολὴν τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, ἀπεπειράθη νὰ ἐπιτύχῃ εὐνοϊκοὺς χρησμοὺς παρὰ τῶν μαντείων τῶν Δελφῶν, τῆς Δωδώνης καὶ τοῦ Ἀμμωνος, διὰ δωροδοκίας τῶν ἱερέων καὶ προφητῶν. Ἀποτυχὼν ἐν Δωδώνῃ καὶ Δελφοῖς, μετέβη εἰς Λιβύην ἔνθα ἀνέμενε τοῦτον ἐπίσης ἀποτυχία, τῶν ἱερέων τοῦ Ἀμμωνος μὴ δεχθέντων νὰ καταστοῦν συνεργοὶ τῆς ἐπιβουλῆς².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀφηγήσεων τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ θέμα ἡμῶν τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι, ἂν μὴ παρὰ σύμπαντι τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, πάντως ἐν Σπάρτῃ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος εἶχε θέσιν περίπου ἴσην πρὸς τὰ πλέον ὀνομαστὰ μαντεῖα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Δωδώνης καὶ τῶν Δελφῶν. Πολλοὶ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὰς ταλαιπωρίας τοῦ μακρινοῦ ταξιδίου καὶ τὰς ἐπικινδύνους περιπλανήσεις τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, ἵνα λάβουν χρησμόν παρὰ τοῦ ἐν τῇ ὁάσει Σιβᾶχ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος Διός. Ἀφοῦ δὲ τόση

1. Πλουτ. Λύσ. XX, 4 - 6 : « ἡμέραις δὲ ὀλίγαις ὕστερον ἐντυχὼν τοῖς ἀρχουσιν ἔφη δεῖν αὐτὸν εἰς Ἀμμωνος ἀναβῆναι καὶ τῷ θεῷ θῦσαι θυσίας ἃς εὗξατο πρὸ τῶν ἀγῶνων. ἔνιοι μὲν οὖν ἀληθῶς φασιν αὐτῷ πολιορκοῦντι τὴν τῶν Ἀφυταίων πόλιν ἐν Θράκῃ κατὰ τοὺς ὕπνους παραστῆναι τὸν Ἀμμωνα· διὸ καὶ τὴν πολιορκίαν ἀφείς, ὥς τοῦ θεοῦ προστάξαντος, ἐκέλευσε τοὺς Ἀφυταίους Ἀμμωνι θύειν καὶ τὸν θεὸν ἐσπούδασεν εἰς τὴν Λιβύην πορευθεὶς ἐξιλάσασθαι. τοῖς δὲ πλείστοις ἐδόκει πρόσχημα ποιεῖσθαι τὸν θεόν, ἄλλως δὲ τοὺς ἐφόρους δεδοικῶς καὶ τὸν οἶκον ζυγὸν οὐ φέρων οὐ δ' ὑπομένων ἀρχεσθαι πλάνης ὀρέγεσθαι... ἦν μὲν γάρ Ἐφορος τῆς ἀποδημίας ταύτης αἰτίαν ἀναγράφει, μετὰ μικρὸν ἀφηγήσομαι ».

2. Πλουτ. Λύσ., XXV, 3 - 4 : « Ἐφορος μὲν οὖν φησιν αὐτόν, ὥς τὴν τε Πυθίαν ἐπιχειρήσας διαφθεῖραι καὶ τὰς Δωδωνίδας αὐθις ἀναπεῖθων διὰ Φερεκλέους ἀπέτυχεν, εἰς Ἀμμωνος ἀναβῆναι καὶ διαλέγεσθαι τοῖς προφήταις πολὺ χροσίον δίδόντα, τοὺς δὲ δυσχεραίνοντας εἰς Σπάρτην τινὰς ἀποστεῖλαι τοῦ Λυσάνδρου κατηγορήσοντας, ἐπεὶ δὲ ἀπελύθη, τοὺς Λίβυας ἀπιόντας εἰπεῖν· « Ἄλλ' ἡμεῖς γε βέλτιον, ὧ Σπαρτιάται, κρινοῦμεν, ὅταν ἤκητε πρὸς ἡμᾶς εἰς Λιβύην οἰκήσοντες », ὥς δὴ χρησμοῦ τινος ὄντος παλαιοῦ Λακεδαιμονίου ἐν Λιβύῃ κατοικῆσαι. τὴν δὲ ὅλην ἐπιβουλήν καὶ σκευωρίαν τοῦ πλάσματος... ἡμεῖς ἀναγράψομεν ἀνδρὸς ἱστορικοῦ καὶ φιλοσόφου λόγῳ κατακολουθήσαντες ». Βλ. καὶ Κορν. Νέπ. Λύσ. 4.

σημασία ἀπεδίδετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λυσάνδρου ἐν Λακεδαίμονι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμμωνος καὶ εἰς τοὺς χρησμούς τοῦ Ἀμμωνίου μαντείου, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἐν Σπάρτῃ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος ὡς ἤδη ὑφιστάμενον πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Τὸ ἕτερον ἐν Λακωνίᾳ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος μνημονεύεται ἐν Γυθείῳ¹. Εἶχε κτισθῇ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλησίον τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Ἀπόλλωνος Καρνείου καὶ τοῦ Διονύσου, ἐπομένως εἰς θέσιν ἐκ τῶν ἐμφανεστέρων. Οὐδὲν λέγεται περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀνηγέρθη τοῦτο, ἀλλ' ἐκ συσχετισμοῦ πρὸς ὅσα ἐγράφησαν ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας ἐπίνειον καὶ πολεμικὸς λιμὴν ἦτο τὸ Γύθειον, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι καὶ τοῦτο ἦτο ἀρχαιότατον, πιθανώτατα τῆς ἐποχῆς τοῦ Λυσάνδρου.

Σημαντικὴ ἐπίσης πληροφορία τοῦ Πausανίου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι λατρείας τοῦ Ἀμμωνος εἶναι ἡ παρεχομένη ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Ὀλυμπίας. Εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν πανελλήνιον ἐκεῖνο κέντρον λατρείας, ἀγώνων, ἑορτῶν καὶ πολυειδῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἐκδηλώσεων, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τετραετίαν συνέρρεον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ περάτων τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, προσεφέροντο θυσίαι πρὸς τὸν Ἀμμωνα - Δία. Πρὸς πληρεστέραν μάλιστα ἀφομοίωσιν τοῦ Αἰγυπτίου θεοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ πανθέῳ, ἡ Ὀλυμπία ἐτακτοποίησε καὶ τὴν οἰκογενειακὴν αὐτοῦ κατάστασιν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν θεογονίαν. Οὕτω, μετὰ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς ἐλατρεῦετο καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἀμμωνία Ἥρα, ἔτι δὲ καὶ ὁ πιστὸς διαγγελεὺς τοῦ πατρὸς τῶν Ὀλυμπίων Ἑρμῆς, καλούμενος Παράμμων. Οἱ Ἥλαιοι, κατὰ τὸν Πausανίαν, ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἔθυσον πρὸς τὸν Ἀμμωνα καὶ ἐπεσκέπτοντο τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον διὰ θυσίας καὶ χρησμούς. Ὑπῆρχον μάλιστα ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τοῦ Ἀμμωνος ἐν Λιβύῃ βωμοί, ἀναθήματα τῶν Ἥλείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον χαραχθῇ τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἥλιδος, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπισκεφθῇ τὸ μαντεῖον, ὥς καὶ τὰ κείμενα τῶν χρησμῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον λάβει παρὰ τούτου. Προφανῶς οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος, ἀριστα πληροφορημένοι περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀπέδιδον ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰς ἐπισκέψεις ἐκεῖνων, οἱ ὁποῖοι κατέφθανον εἰς τὴν Λιβυκὴν ἔρημον ἀπὸ τοῦ πλέον ὀνομαστοῦ τοῦ τότε κόσμου ἱεροῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ κέντρου τῶν πανελληνίων ἀγώνων, ἀφιερωμένου εἰς τὸν πανελλήνιον Δία, ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Ἀμμωνα. Ἡ δὲ ἐν τῷ ναῷ κατ' ἐπιδεικτικόν τινα τρόπον προβολὴ τῶν βωμῶν - ἀφιερωμάτων τῶν Ἥλείων μετὰ τῶν χρησμῶν, τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον οἱ ἀπὸ Ὀλυμπίας ἐρχόμενοι, ἀπετέλει τὴν καλυτέραν διαφήμησιν διὰ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος εἰς τὰ ὄμματα τῶν προσκυνητῶν. Ἐξ ἄλλου, καὶ οἱ Ἥλαιοι, τιμῶντες ἰδιαιτέρως τὸν

1. Πaus. III (Λακ.), 21, 8 : « καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ σφισιν Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους ἐστὶν ἀγάλματα, πλησίον δὲ αὐτῶν Διόνυσος. ἐτέρωθι δὲ Ἀπόλλων Κάρνειος καὶ ἱερὸν Ἀμμωνος ».

ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Ὀλύμπιον Δία τῶν Ἀμμῶνα καὶ πολλάκις προτιμῶν-
τες τὴν ἐπικίνδυνον μέχρι τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου περιπέτειαν, ἵνα λάβουν χρη-
σμὸν παρὰ τοῦ Ἀμμωνίου μαντείου, ἀντὶ τοῦ Δελφικοῦ, ἐνθα ἦτο εὐχερὴς
ἢ μετάβασις, ἐπρόδιδον τὴν ὑφισταμένην ἀνταγωνιστικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ
τῶν δύο πανελληνίων ἱερῶν, τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν. Δὲν ἐπιτρέπε-
ται δὲ ὑπόθεσις ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἡλίδι ἀπὸ τῆς
ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καθ' ὅσον ὁ Πausanίας λέγει σαφῶς ὅτι οἱ
Ἡλεῖοι προσέφευγον εἰς τὸ Ἀμμώνιον μαντεῖον « ἐκ παλαιοτάτου »¹.

Ὑπὸ τοῦ Πausanίου μνημονεύεται ἐπίσης ἐν Μεγαλοπόλει τῆς Ἀρκα-
δίας ἄγαλμα τοῦ Ἀμμωνος, παρεμφερὲς πρὸς τοὺς Ἑρμᾶς τῶν διασταυρώ-
σεων τῶν ὁδῶν, φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κέρατα κριοῦ, σύνηθες γνῶρισμα
τῶν αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀμμωνος². Πάντως, τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦ
ἀγάλματος τούτου καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Πausanίου θέσις πλησίον οἰκίας, ἡ
ὁποία εἶχεν ἄλλοτε κτισθῇ χάριν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέχει ἐνδόσιμον ὅτι
μᾶλλον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τοῦτο εἶχεν ἀνιδρυθῇ εἰς τὴν θέσιν
ταύτην καὶ ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεριλάβωμεν μεταξὺ τῶν
ἀρχαιοτέρων.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχεν ἀπὸ ἐφηβικῆς
ἡλικίας εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ ἐν Ἑλλάδι λατρεία τοῦ Ἀμμωνος,
δέον νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία εἰς τὸ ἐν Ἀφύτιδι ἱερὸν καὶ μαντεῖον
τοῦ Ἀμμωνος. Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου λύσεως
τῆς πολιορκίας τῆς Ἀφύτιδος λόγῳ ἐντολῆς, ἡ ὁποία ἐδόθη νύκτωρ εἰς αὐτὸν
ὑπὸ τοῦ Ἀμμωνος³. Ἐκτοτε οἱ Ἀφυταῖοι ἔτρεφον σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην

1. Πaus. V (Ἡλ. Α) 15, 11 : « θεοῖς δὲ οὐ τοῖς ἑλληνικοῖς μόνον ἀλλὰ καὶ
τῷ ἐν Λιβύῃ σπένδουσι καὶ Ἡρα τε Ἀμμωνίᾳ καὶ Παράμμωνι. Ἑρμοῦ δὲ ἐπὶ κλη-
σίς ἐστιν ὁ Παράμμων. φαίνονται δὲ χρώμενοι ἐκ παλαιοτάτου τῷ ἐν Λιβύῃ μαντεῖφι,
καὶ ἀναθήματα Ἡλείων ἐν Ἀμμωνός εἰσι βωμοί· γέγραπται δὲ ἐπ' αὐτῶν ὅσα τε
ἐπυνθάνοντο οἱ Ἡλεῖοι καὶ τὰ χρησθέντα ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν
οἱ παρὰ τὸν Ἀμμῶνα ἦλθον ἐξ Ἡλίδος. ταῦτα μὲν δὴ ἐστὶν ἐν Ἀμμωνος ». Ἀνευ
ἀμφιβολίας, οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Κυρήνης, μεταβαίνοντες εἰς Ὀλυμπίαν, ἵνα παρα-
κολουθήσουν ἢ νὰ μετάσχουν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐχρησίμευον ὥς τὸ καλύτερον μέσον
διαδόσεως τῶν τοῦ Λιβυκοῦ μαντείου ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῶν περὶ τῶν ἑορτῶν καὶ ἀγῶ-
νων τῆς Ὀλυμπιάδος ἐν Λιβύῃ. Ὁ Πausanίας ἐν VI (Ἡλ. Β) 8, 3 μνημονεύει
τὸν Κυρηναῖον Εὐβώταν, ὁ ὁποῖος, ὁδηγηθεὶς ὑπὸ χρησμοῦ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμο-
νος, μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ κατήγαγε νίκην δρόμου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κυρήνης
εἶχον ἀναθέσει καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄρμα μετ' ἀγάλματος τοῦ Ἀμμωνος (Πaus. X
(Φωκ.) 13, 5).

2. Πaus. VIII (Ἀρκαδ.), 32, 1 : « πλησίον δὲ οἰκίαν ἰδιώτου κατ' ἐμὲ κτῆμα
ἀνδρός, ὁ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Φιλίππου τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐποίησαν· ἐστὶ δὲ ἄγαλμα Ἀμμο-
νος πρὸς τῇ οἰκίᾳ, τοῖς τετραγώνοις Ἑρμαῖς εἰκασμένον, κέρατα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
ἔχον κριοῦ ».

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 52. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίπολις, πολιορκῶν τὴν

πρὸς τὸν σωτήρᾶ των Ἄμμωνα, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ἱερὸν μετὰ μαντείου λίαν γνωστοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ Ἄφυτις ἢ Ἄθυτος ἦτο πόλις τῆς Χαλκιδικῆς, δηλαδή ἐκεῖτο ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ. Ὑπόθεσις περὶ ἀνεγέρσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ λειτουργίας τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν εὐσταθεῖ, δεδομένου ὅτι ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη ἤδη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου περὶ τὸ ἔτος 348 π.Χ. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ εἶχεν ἀκούσει κατὰ τὰ παιδικὰ ἔτη περὶ τῶν μεγάλων τιμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπενέμοντο ὑπὸ τῶν Ἀφυαίων εἰς τὸν Ἄμμωνα-Δία καὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος-Διός, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς Χαλκιδικῆς, οὐχὶ μακρὰν τῆς Πέλλης, πιθανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνου τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου.

Τέλος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀθηναϊκῇ δημοκρατίᾳ ἡ λατρεία τοῦ Ἄμμωνος ἦτο λίαν διαδεδομένη πολὺ πρὸ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ἐν Πειραιεὶ ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος, τυγχάνον ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως τῶν ναυτικῶν, οἱ ὅποιοι προσέφερον εἰς αὐτὸ πλούσια ἀναθήματα. Ἡ ἰδιαιτέρα προσήλωσις τῶν ναυτικῶν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἄμμωνος-Διός ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτοι προσήγγιζον συχνάκις τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου καὶ ἦσαν καλῶς πληροφορημένοι περὶ τῆς θεότητος ταύτης. Ἐτι πλέον, ἐσύχναζον τὰ παράλια τῆς Κυρήνης, ἐνθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων ἐπληροφοροῦντο τὰ τοῦ Ἀμμωνείου ἱεροῦ τῆς δάσεως καὶ τοῦ περιφήμου μαντείου¹. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τυχαῖον τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἐπίνεια καὶ συγχρόνως πολεμικοὺς ναυστάθμους τῶν δύο ἐπὶ μακρὸν ἡγεμονευσασῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης, εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Γύθειον, ἐνθα συνέρρεον οἱ ναυτικοὶ καὶ οἱ ἔμποροι, οἱ πλέοντες πρὸς τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης, ὑπῆρχον ἱερὰ τοῦ Ἄμμωνος.

Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνηγέρθη τὸ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἄμμωνος ἱερὸν τοῦ Πειραιῶς. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τοῦτο ὑπῆρχε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος καὶ ἔχαιρεν ἰδιαιτέρων τιμῶν, ἀπολαμβάνον πλούσια ἀναθήματα. Στήλη προερχομένη ἐκ τοῦ ἐν Πειραιεὶ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε χαραχθῇ κατάλογος ἀναθημάτων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Θεόν, ἀνεσύρθη ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τυνησίας, ὅπου εἶχε βυθισθῇ πειρατικὸν πλοῖον, μεταφέρον ἀρπαγέντα ἔργα τέχνης ἀπὸ

¹ Ολυνθον, ἀπέθανεν ἐν Ἀφύτιδι, ἀφ' οὗ εἰς μάτην ἐξήτησε παρὰ τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος-Διός νὰ θεραπευθῇ ἐκ τῆς ἡλιάσεως ἐκ τῆς ὁποίας εἶχε προσβληθῇ.

1. Οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ τῆς Κυρήνης εἶχον συνδέσει τὴν λατρείαν των μετὰ τοῦ Διὸς Ἄμμωνος, χαράξαντες ἐπὶ τῶν νομισμάτων των τὴν μορφήν τοῦ Διὸς μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἄμμωνος κεράτων κριοῦ.

τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς¹. Ἡ στήλη αὕτη εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ ἄρχοντος Χαρικλείδου, ἥτοι κατὰ τὸ ἔτος 363/362.

Διαπιστουμένης οὕτω τῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς εὐρυτάτην κλίμακα λατρείας τοῦ Ἀμμωνος - Διός, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, δὲν φαίνεται ἄπορον ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἀπέδιδεν ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Περσέως, θεωρουμένων ὡς προγόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄνευ ἀμφιβολίας θὰ ἐβάρυνεν εἰς τὴν σκέψιν τούτου, ὅτε ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξορμήσεως πρὸς τὰ βάθη τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου². Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον πολλοὶ Ἕλληνες ἐπεσκέφθησαν τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, εἴτε ὡς προσκυνηταί, εἴτε πρὸς αἵτησιν χρησμῶν. Ὡμιλήσαμεν ἄνωτέρω περὶ τοῦ Λυσάνδρου, ὁ ὁποῖος ἔτρεφεν ἰδιαίτερον σέβας πρὸς τὸν Ἀμμωνα καὶ ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν Λιβύην καὶ ἐζήτησε χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος³. Ἐπίσης ὁ Κίμων φέρεται ἐπισκεφθεὶς τοῦτο. Οὕτω, τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἦτο τόσον γνωστὸν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὥστε δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι πολλάκις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατετάσσετο μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν μαντείων. Αὐτὸς δὲ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς «Ὀρνίθας» μνημονεύει τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ὁμοῦ μετὰ τῶν τῆς Δωδώνης καὶ τῶν Δελφῶν⁴.

Ἀντλήσαντες πᾶν ὅ,τι κατέστη δυνατόν νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν ἡμῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν, ἐπεξετάθην ἐκτενέως εἰς τὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἑλλάδι, διότι οὕτω κατανοοῦμεν πληρέστερον τὴν ψυχικὴν καλλιέργειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥδη Φαραώ, διαδηλωθεῖσαν διὰ τῆς προσηλώσεως πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον τῶν Αἰγυπτίων, ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Δία καὶ ἐξυπηρετοῦντα οὕτω συγχρόνως τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ σχέδια.

Ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ θυσίας εἰς τὸν θεὸν Ἀμμωνα - Ρᾶ, ὡς εἶχε πράξει διὰ τὸν Πιτᾶχ καὶ τὸν Ἀπιν ἐν Μέμφιδι, εἰς τὴν ἑτέραν ἱερὰν πόλιν τῶν Αἰγυπτίων, τὰς Θήβας, ἔνθα ὁ Ἀμμων - Ρᾶ ἔλα-

1. Ἡ διαρπαγὴ αὕτη ἐγένετο πιθανώτατα ὀλίγον μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 86 π.Χ. κατάληψιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα καὶ πυρπόλησιν τοῦ Πειραιῶς, ὅτε οὗτος παρέμεινεν ἔρημος κατοίκων ἐπὶ τινα χρόνον. Τὸ πειρατικὸν πλοῖον κατηυθύνετο πρὸς τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν πώλησιν τῶν ἀρπαγέντων, ἀλλὰ, παρασυρθὲν ὑπὸ τῶν ρευμάτων τῆς Σύρτεως, ἐβυθίσθη παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τυνησίας, εἰς ἀπόστασιν πέντε περίπου χιλομέτρων ἀπὸ τῆς Μαδίας. Βλ. A. D a i n, *Inscriptions attiques trouvées dans les fouilles sous-marines de Mahdia*, ἐν R.Et.Gr., τ. XLIV (1931), σ. 290 κ.έ.

2. Βλ. κατωτ., σ. 60.

3. Βλ. ἄνωτ., σ. 52.

4. Ἀριστοφ. Ὀρν. 619:

«...κοῦκ ἐς Δελφοὺς

οὐδ' εἰς Ἀμμων' ἐλθόντες ἐκεῖ θύσομεν»

καὶ αὐτόθι 716:

ἐσμέν δ' ὑμῖν Ἀμμων Δελφοὶ Δωδώνη.

τρεύετο ἰδιαιτέρως καὶ ὑπῆρχεν ἱερὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ τούτου. Εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐβάρυνε κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἄμμων - Ρᾶ ἦτο ὁ Ζεὺς - Ἄμμων, ὁ ταυτιζόμενος πρὸς τὸν ὕπατον θεὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸν Δία, τὸν λατρευόμενον ἰδιαιτέρως ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἡπείρου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ, ἔνθα πρὸς τιμὴν του εἶχεν ἰδρυθῇ ἡ ἱερὰ πόλις τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἀγώνων, τὸ Δῖον. Ἔτι πλέον, ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρὸς πρόγονος αὐτοῦ ὡς Ἡρακλείδου καὶ Αἰακίδου. Οὕτως, ὁ θεὸς - Πρόγονος, ὡς Ἄμμων μὲν ἦτο ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον Αἰγύπτιον θεὸν ἐνδειγμένος διὰ τῶν ἱερέων του νὰ νομιμοποιήσῃ εἰς τὰ ὄμματα τῶν Αἰγυπτίων τοὺς ἤδη κτηθέντας τίτλους Φαραώ, χρίων καὶ διακηρύσσων τὸν Ἀλέξανδρον ὡς πραγματικὸν υἱὸν του, κατὰ τὰς Αἰγυπτιακὰς δοξασίας, ὡς Ζεὺς δὲ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν νέαν αὐτοῦ θέσιν ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἢ εἰς τὸ πολυθρύλητον ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος, εἰς τὰ βάθη τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, ἔνθα ὑπῆρχε καὶ τὸ μαντεῖον, τὸ πλέον σεβαστὸν καὶ περιώνυμον τῆς ἀρχαιότητος μετὰ τὰ μαντεῖα τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δωδώνης.

Ἀνεξαρτήτως ἀκόμη τῆς πολιτικῆς τρόπον τινὰ ἀνάγκης θεοποιήσεως, τῆς ἀπορρευσάσης ἐκ τῆς νέας καταστάσεως αὐτοῦ ὡς Φαραώ, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔρρεπε πρὸς τὸν μυστικισμόν. Ἐπίστευεν εἰλικρινῶς εἰς τὰ σημεῖα τῶν θεῶν καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ μάντεων, εἰς τῶν ὁποίων τὰς ἐξηγήσεις ἀπέδιδε σημασίαν κατὰ τὰς πλέον κρισίμους στιγμὰς πράξεων καὶ ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηρέασαν οὐ μόνον τὰς τύχας του, ἀλλὰ καὶ τὰ πεπωμένα τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶχεν ἐξ ἄλλου κληρονομήσει ἐκ τῆς μητρὸς του Ὀλυμπιάδος, ἡ ὁποία ἐπεδίδετο μετὰ πάθους εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὰς μυστηριακὰς τελετάς, μυστικοπάθειάν τινα, βαθεῖαν θρησκευτικότητα, τάσιν πρὸς τὴν μαντείαν καὶ τὰς προλήψεις, ἔτι δὲ πλέον, τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ὁποία τὸν ὥθει φυσικῶς καὶ ἀβιάστως πρὸς τὴν θεοποίησιν. Εἶχεν ἤδη, ἐπιστρέφων ἐξ Ἑλλάδος εἰς Μακεδονίαν, ἐπισκεφθῇ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν καὶ εἶχε λάβει χρησμὸν διὰ τὰ ὑψηλά του πεπωμένα. Ἄνευ ἀμφιβολίας, θὰ εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης κατὰ τὴν ἐν Ἡπείρῳ διαμονήν του. Ἦδη, καὶ ἂν ἀκόμη ἐπρόκειτο μόνον περὶ τούτου, θὰ ἤξιζε νὰ ὑποβληθῇ εἰς οἰουσδήποτε κόπους καὶ ταλαιπωρίας, ἵνα λάβῃ χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος!

Ἐν τῇ πραγματικότητι, ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἱεροῦ - μαντείου τοῦ Ἄμμωνος ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρῇμῳ δὲν ἦτό τι τὸ εὐχερές, ὡς ἄλλωστε ἀπέδειξαν αἱ χάριν τῆς ἐπισκέψεως ταύτης ταλαιπωραὶ καὶ περιπλανήσεις, αἱ ὁποῖαι παρ' ὀλίγον νὰ ἐστοίχιζον τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀπομεμακρυσμένον ἀπὸ τῶν ἀκτῶν διὰ γυμνῆς καὶ στυγνῆς ἐκτάσεως 250 χιλιομέτρων, ἀνύδρου καὶ ἀμώδους, εὗρίσκετο εἰς τὴν ὁασιν Σιβάχ, εἰς τὴν καρδίαν τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου. Ἡ μετάβασις, ἐκτὸς τῆς πολυήμερου κοπιώδους πορείας ὑπὸ φλέγοντα ἥλιον, ἐνέκλειε καὶ θανατηφόρους κινδύνους ἐκ περιπλανήσεως ἀπὸ

τῶν ἀτραπῶν ἢ ἐκ τῶν ἀμμοθυελλῶν. Ἀλλ' οἱ συρρέοντες ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Λιβύης, τῆς Κυρήνης ἢ καὶ ἄλλων πλέον μακρινῶν περιοχῶν προσκυνηταὶ ἀπεξημιοῦντο διὰ τὰς ταλαιπωρίας των ἐκ τῶν μαγευτικῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας μετέφερον ἐκ τοῦ μαντείου, εὕρισκομένου ἐντὸς καταφύτου ἐκτάσεως ἐξ ἐλαιῶν καὶ φοινίκων καὶ τοῦ παναρχαίου ναοῦ, ὅπου ἔσπευδον μετ' εὐλαβείας διὰ τὰς θυσίας καὶ τοὺς χρησμούς¹.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. ΙΙΙ, 4, 1-4: « Ὁ δὲ χώρος ἵναπερ τοῦ Ἀμμωνος τὸ ἱερόν ἐστι, τὰ μὲν κύκλῳ πάντα ἔρημα καὶ ψάμμον τὸ πᾶν ἔχει καὶ ἄνυδρος· αὐτὸς δὲ ἐν μέσῳ ὀλίγος ὢν (ὅσον γὰρ πλεῖστον αὐτοῦ ἐς πλάτος διέχει, ἐς τεσσαράκοντα μάλιστα σταδίους ἔρχεται) κατάπλεώς ἐστιν ἡμέρων δένδρων, ἐλαιῶν καὶ φοινίκων, καὶ ἔνδροσος μόνος τῶν πέριξ. Καὶ πηγὴ ἐξ αὐτοῦ ἀνίσχει οὐδέν τι ἑοικυῖα ταῖς πηγαῖς ὅσαι ἄλλαι ἐκ γῆς ἀνίσχουσιν. Ἐν μὲν γὰρ μεσημβρίᾳ ψυχρὸν τὸ ὕδωρ γευσασμένῳ τε καὶ ἔτι μᾶλλον ἀψαμένῳ οἶον ψυχρότατον· ἐγκλίναντος δὲ τοῦ ἡλίου ἐς ἑσπέραν θερμότερον, καὶ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας ἔτι θερμότερον ἔστε ἐπὶ μέσας νύκτας, μέσων δὲ νυκτῶν ἑαυτοῦ θερμότατον· ἀπὸ δὲ μέσων νυκτῶν ψύχεται ἐν τάξει, καὶ ἔωθεν ψυχρὸν ἤδη ἐστί, ψυχρότατον δὲ μεσημβρίας· καὶ τοῦτο δὴ ἀμείβει ἐν τάξει ἐπὶ ἐκάστη ἡμέρᾳ. Γίνονται δὲ καὶ ἄλλες αὐτόματοι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὀρυκτοί. Καὶ τούτων ἐστὶν οὗς ἐς Αἴγυπτον φέρουσι τῶν ἱερέων τινὲς τοῦ Ἀμμωνος. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπ' Αἰγύπτου στέλλονται, ἐς κοιτίδας πλεκτὰς ἐκ φοίνικος ἐσβαλόντες δῶρον τῷ βασιλεῖ ἀποφέρουσιν ἢ εἴ τῳ ἄλλῳ. Ἔστι δὲ μακρὸς τε ὁ χόνδρος καὶ ἤδη τινὲς αὐτῶν καὶ ὑπὲρ τρεῖς δακτύλους, καὶ καθαρὸς ὥσπερ κρύσταλλος· καὶ τούτῳ ἐπὶ ταῖς θυσίαις χρῶνται, ὡς καθαρωτέρῳ τῶν ἀπὸ θαλλάσης ἁλῶν, Αἰγύπτιοί τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τοῦ θεοῦ οὐκ ἀμελῶς ἔχουσιν ». Λεπτομερεστέρα περιγραφή τῆς ἐρήμου Σιβᾶχ καὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος, πιθανῶς ἀντληθεῖσα, ἂν μὴ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Καλλισθένους, πάντως ἐκ τῶν ἀφηγημάτων τῆς Κλειταρχείου παραδόσεως, παρέχεται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου (XVII, 50, 1-7): « Ἡ δὲ περὶ τὸ ἱερόν τοῦτο χώρα περιέχεται ὑπὸ ἐρήμου καὶ ἀνύδρου τῆς ἀμμώδους, πάσης φιλανθρωπίας ἐστερημένης. αὐτὴ δ' ἐπὶ μῆκος καὶ πλάτος ἐπὶ σταδίους πεντήκοντα παρήκουσα πολλοῖς μὲν καὶ καλοῖς ὕδασι ναματιαίοις διαρρεῖται, δένδρων δὲ παντοδαπῶν καὶ μάλιστα καρπίμων πληθύνει... τῶν δ' Ἀμμωνίων κωμηδὸν οἰκούντων κατὰ μέσην αὐτῶν τὴν χώραν ἀκρόπολις ὑπάρχει τριπλοῖς ὠχυρωμένη τοῖς τεύχεσι· καὶ ταύτης ὁ μὲν πρῶτος περίβολος ἔχει τῶν ἀρχαίων δυναστῶν βασιλεία, ὁ δ' ἕτερος τὴν γυναικωνίτιν αὐλὴν καὶ τὰς τῶν τέκνων καὶ γυναικῶν καὶ συγγενῶν οἰκήσεις καὶ φυλακτήρια τῶν σκοπῶν, ἔτι δὲ τὸν τοῦ θεοῦ σηκὸν καὶ τὴν ἱερὰν κρήνην, ἀφ' ἧς τὰ τῷ θεῷ προσφερόμενα τυγχάνει τῆς ἀγνείας, ὁ δὲ τρίτος τὰς τῶν δορυφόρων καταλύσεις καὶ τὰ φυλακτήρια τῶν τὸν τύραννον δορυφορούντων. καθίδρυται δὲ τῆς ἀκροπόλεως ἐκτὸς οὐ μακρὰν ἕτερος ναὸς Ἀμμωνος πολλοῖς καὶ μεγάλοις δένδροις σύσκιος. τούτου δὲ πλησίον ὑπάρχει κρήνη διὰ τὸ συμβεβηκὸς ὀνομαζομένη Ἡλίου κρήνη ». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Διόδωρος, ἀφοῦ περιγράφει τὴν κρήνην αὐτὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἔρρεε ψυχρὸν ὕδωρ τὴν μεσημβρίαν καὶ θερμὸν τὸ μεσονύκτιον, παρέχει τὴν κατωτέρω εἰκόνα τοῦ μαντείου: « τὸ δὲ τοῦ θεοῦ ξόανον ἐκ σμαράγδων καὶ τινῶν ἄλλων (πολυτελῶν λίθων) περιέχεται καὶ τὴν μαντείαν ἰδιάζουσαν παντελῶς ποιεῖται. ἐπὶ νεῶς γὰρ περιφέρεται χρυσῆς ὑπὸ ἱερέων ὀγδοήκοντα· οὗτοι δ' ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντες τὸν θεὸν προάγουσιν αὐτομάτως ὅπου ποτ' ἂν ἄγῃ τὸ τοῦ θεοῦ νεῦμα τὴν πορείαν. συνακολουθεῖ δὲ πλῆθος παρθένων καὶ γυναικῶν παιᾶνας ᾄδουσῶν κατὰ πᾶσαν τὴν ὁδὸν καὶ πατρίῳ καθυμνουσῶν ᾠδῇ τὸν

Συμφώνως πρὸς ὅσα ἐξετέθησαν ἄνωτέρω, ὁ Ἀλέξανδρος ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξίν τοῦ μαντείου τούτου ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας, διότι εἶχε φθάσει ἡ φήμη του εἰς Μακεδονίαν, ἡ δὲ θεόληπτος καὶ μυστικοπαθὴς Ὀλυμπιάς ἐτέλει ἐν γνώσει τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον περιωνύμων ἱερῶν καὶ τόπων μαντείας. Ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ ἔλαβε πληρεστέραν καὶ ἐν λεπτομερείαις γνώσιν ἐξ ἀφηγήσεων ἰθαγενῶν καὶ Ἑλλήνων ἀποίκων τῶν παραλίων, ὅτε ἐγένετο κύριος τούτων. Ταῦτα ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν του καὶ νὰ κινήσουν αὐτὸν πρὸς ὅσονδήποτε κοπιώδη καὶ ἐπικίνδυνον περιπέτειαν. Ἀλλωστε, ἀφοῦ οἱ δύο θρυλούμενοι ὡς πρόγονοί του, ὁ Περσεὺς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, περιφρονοῦντες ταλαιπωρίας καὶ κινδύνους, εἶχον μετοβῆ, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ Ἀμμωνος καὶ ἔλαβον χρησμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὠρμήθησαν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν θρυλουμένων κατορθωμάτων των, πῶς αὐτὸς θὰ ἐδίσταζε πρὸ ταλαιπωριῶν καὶ κινδύνων;¹ Πολιτικῆ σκοπιμότης, φυσικῆ ρολή, οἰκογενειακὴ προδιάθεσις καὶ προσωπικὴ διάθεσις ἀμίλλης, τὰ πάντα ὥθουν τὸν Ἀλέξανδρον, ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀφάνταστον ἐκείνην περιπέτειαν.

Οἱ ἀρχαῖοι βιογράφοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρέχουν μεθ' ἱκανῶν λεπτομερειῶν περιγραφὴν τῆς περιπλανήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνὰ τὴν Λιβυκὴν ἔρημον καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος εἰς τὴν ὄασιν Σιβάχ². Πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν πλέον γραφικῶν καὶ ἀξιοθαυμάστων περιπετειῶν τοῦ ὅλου βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἐκίνησε μετὰ πάθους τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν νεωτέρων ἱστορικῶν³. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς Μαρεώτιδος

θεόν». Παρεμφερὴς καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Κουρτίου (IV, 7, 23-24), διευκρινοῦσα ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ (ἑόανον) εἶχε σχῆμα δίσκου.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 3, 1-2: «Ἐπὶ τούτοις δὲ πόθος λαμβάνει αὐτὸν ἐλθεῖν παρ' Ἀμμωνα εἰς Λιβύην, τὸ μὲν τι τῷ θεῷ χρησόμενον, ὅτι ἀτρεκέως ἐλέγετο εἶναι τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος καὶ χρήσασθαι αὐτῷ Περσέα τε καὶ Ἡρακλέα, τὸν μὲν ἐπὶ τὴν Γοργόνα ὅτε πρὸς Πολυδέκτου ἐστέλλετο, τὸν δὲ ὅτε παρ' Ἀνταῖον ἦει εἰς Λιβύην καὶ παρὰ Βούσιριν εἰς Αἴγυπτον. Ἀλεξάνδρῳ δὲ φιλοτιμία ἦν πρὸς Περσέα καὶ Ἡρακλέα, ἀπὸ γένους τε ὄντι τοῦ ἀμφοῖν καὶ τι καὶ αὐτὸς τῆς γενέσεως τῆς ἑαυτοῦ εἰς Ἀμμωνα ἀνέφερε, καθάπερ οἱ μῦθοι τὴν Ἡρακλέους τε καὶ Περσέως εἰς Δία».

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 3 καὶ 4. — Πλουτ. Ἀλέξ., XXVI, 6 - XXVII. — Διόδ. XVII, 49-51. — Curt. IV, 7.

3. Ἐκτὸς τῶν περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου γενικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα διὰ βραχέων, καί τινα ἐκτενέστερον, ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος (βλ. ἄνωτ., σ. 37, σημ. 1), τὸ θέμα τοῦτο ἀπασχόλησε πολλοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς εἰς εἰδικὰς πραγματείας. Παραθέτομεν ἐνταῦθα ὅσας περιῆλθον εἰς γνώσιν ἡμῶν: H. B e r n e (ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ του ὡς ἄνωτ. περιλαμβανομένων) ἐν «Gnomon» V (1929), σ. 370 κ.έ. — D. C o h e n, De Alex. Ammonis orac. consult., ἐν «Mnemosyne», τ. LIV (1926), σ. 83 κ.έ. — H. L a m e r, Zu Alexanders Zug in die Oase Siwa, ἐν «Klio», XXIV (1930-1931), σ. 63 κ.έ.

μετὰ στρατιωτικοῦ σώματος ἐβάδισε κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν μέχρι τοῦ Παραιτονίου. Ἐκεῖθεν, παραλαβὼν μικρὰν ὁμάδα φίλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ ὁ Καλλισθένης¹, ἐξώρμησε πρὸς τὴν ὁδὸν Σιβάχ. Πορεία μακρά, πολύμοχθος καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνος διὰ μέσου ἀνύδρου καὶ φλεγομένης ἄμμου, ἣ ὁποία διὰ τοῦ ἀνέμου μετεβάλλετο εἰς φοβερὰ κινούμενα νέφη. Ἐλέγετο ὅτι ὁ Καμβύσης εἶχεν ἀπολέσει πεντήκοντα χιλιάδας ἄνδρας ἐκ τῶν ταιλαιπωριῶν καὶ τῶν ἀμμοθυελλῶν, ὅτε διέσχισε τὴν ἔρημον ταύτην.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πίστιν εἰς τὰ πεπρωμένα του καὶ ἡ βοήθεια τῶν θεῶν ἦλθεν εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν. Ἐνῶ εἶχεν ἐξαντληθῇ τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ἐκινδύνεον νὰ ἀποθάνουν ἐκ δίψης κατὰ τὴν ἀτελείωτον ἐκείνην διὰ μέσου τῆς φλεγομένης ἄμμου πορείαν, αἰφνιδίως ἔπεσε καταρρακτώδης βροχή, ἣ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν δημιουργίαν ἀποθέματος ὕδατος, συγχρόνως δὲ κατέστησε τὴν ἀτμόσφαιραν ὀλιγώτερον ἀποπνικτικὴν καὶ ἠλάττωσε τὴν φλογερότητα τῆς ἄμμου. Πλήν, ἐν συνεχείᾳ, φοβερὰ ἀμμοθύελλα, τὰ συνήθη «σιμὸν» τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, ἐκάλυψε τὸν ὄριζοντα καὶ κατέστησεν ἀόρατα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποία ἐχρησίμευον εἰς τοὺς ὁδηγοὺς πρὸς κανονικὴν πορείαν. Τοῦτο θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα περιπλάνησιν ἀνὰ τὴν ἀχανῆ ἔρημον καὶ βέβαιον θάνατον. Ἀλλὰ τότε — ὦ τοῦ θαύματος!

— C. Lehmann-Haupt, Zu Alexanders Zug in die Oase Siwa, ἐν «Klio» XXIV, σ. 169 κ.έ. καὶ 376 κ.έ. — G. Maspero, Comment Alex. devint dieu en Egypte, ἐν «Ann. école Hautes Et.», 1897. — G. Pasquali, Alessandro all'Oasi di Ammone e Callistene, ἐν Riv. di Filol., τ. VII (1929), σ. 513 κ.έ. καὶ τ. VIII (1930), σ. 342 κ.έ. — G. Radet, Le pèlerinage au sanctuaire d'Ammon, ἐν «Rev. ét. anc.», τ. XXVIII (1926), σ. 213 κ.έ. — Τοῦ αὐτοῦ, La consultation de l'oracle d'Ammon par Alex., ἐν «Ann. Inst. Phil. et Hist. orient.», τ. II (1933-1934), σ. 779 κ.έ. — R. Vallois, L'oracle Lybien et Alex. ἐν Rev. Et. Gr., τ. XLIV (1931), σ. 121 κ.έ. — U. Wilcken (ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου γενικῷ ἔργῳ του, ὡς ἀνωτ., γραφομένων), Alex. Zug in die Oase Siwa, ἐν Sitzungsber. Berl. Akad., 1928, σ. 576 κ.έ. καὶ 1930, σ. 159 κ.έ. Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας ἐκτίθενται ἀπόψεις, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν παραδεδομένων ὑπὸ τῶν πηγῶν, πολλάκις ριζικῶς ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας, παρὰ δὲ τὴν θαυμαστὴν ἐμβριθείαν των, ἐνίοτε δεσπόζει τὸ ἀντιρρητικὸν στοιχεῖον. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι, περιοριζόμενοι εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς, δὲν εἰσερχόμεθα εἰς ἀντιλογικὰς συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μᾶς ρίψουν εἰς ὑποθετικάς, πάντως ἀμφισβητούμενας, ἐρμηνείας.

1. Ἀμφότεροι εἰς τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα των περιέγραψαν ὡς αὐτόπται τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καί τινες ἄλλοι, πιθανῶς μὴ συνοδεύσαντες τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἔρημον, ἀλλὰ λαβόντες πληροφορίας ἐξ αὐτοπτῶν, ὡς ὁ Ἀριστόβουλος, φαίνεται ὅτι περιέγραψαν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος. Ἐκ τούτων ἔλαβον τὰς περιγραφὰς των κυρίως ὁ Ἀρριανὸς καὶ ἐν μέρει ὁ Πλούταρχος, ἐνῶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος Ροῦφος ἐχρησιμοποίησαν τὴν λεγομένην Κλειτάρχειον παράδοσιν.

— δύο κόρακες ἐφάνησαν ἔμπροσθέν των ἱπτάμενοι, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ κατευθύνουν τὴν πορείαν, ἐπιβραδύνοντες τὴν πτῆσιν πρὸς ἀναμονὴν τῶν καταπεπονημένων καὶ καθυστερούντων, γνωστοποιοῦντες τὰ σημεῖα τῆς κατευθύνσεώς των διὰ κρωγμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, ὅτε ἦσαν ἀθέατοι! ¹

Ἐπὶ τέλους, μετὰ δωδεκαήμερον περιπλάνησιν, ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τῆς συνοδείας του ἔφθασεν εἰς τὴν θαυμασίαν ὄασιν Σιβάχ, δάσος πυκνὸν ἐξ ἐλαιῶν καὶ φοινίκων, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, πλησίον τῆς θαυματουργοῦ

1. Ἰδού ἡ περιγραφὴ τοῦ Πλούταρχου (Ἀλέξ. XXVII, 1-3) εἰλημμένη ἐκ τοῦ μετασχόντος τῆς περιπλανήσεως Καλλισθένους, ἔχουσα δὲ πιθανῶς ἐν πολλοῖς ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίου καὶ Ἀριστοβούλου γραφέντα: « Ἐν γοῦν τῇ τότε πορείᾳ τὰ συντυχόντα ταῖς ἀπορίαις παρὰ τοῦ θεοῦ βοηθήματα τῶν ὑστέρων χρησμῶν ἐπιστεύθη μᾶλλον· τρόπον δέ τινα καὶ τοῖς χρησμοῖς ἡ πίστις ἐκ τούτων ὑπῆρξε. πρῶτον μὲν γὰρ ἐκ Διὸς ὕδωρ πολὺ καὶ διαρκεῖς ὑετοὶ γενόμενοι τὸν τε τῆς δίψης φόβον ἔλυσαν, καὶ τὴν ξηρότητα κατασβέσαντες τῆς ἄμμου, νοτερᾶς γενομένης καὶ πρὸς αὐτὴν ξυμπεσούσης, εὕπνουν τὸν ἀέρα καὶ καθαρώτερον παρέσχον. ἔπειτα τῶν ὄρων, οἵπερ ἦσαν τοῖς ὁδηγοῖς, συγχυθέντων καὶ πλάνης οὔσης καὶ διασπασμοῦ τῶν βαδιζόντων διὰ τὴν ἄγνοιαν, κόρακες ἐκφανέντες ὑπελάμβανον τὴν ἡγεμονίαν τῆς πορείας, ἐπομένων μὲν ἔμπροσθεν πετόμενοι καὶ σπεύδοντες, ὑστεροῦντας δὲ καὶ βραδύνοντας ἀναμένοντες· ὁ δὲ ἦν θαυμασιώτατος, ὡς Καλλισθένης φησί, ταῖς φωναῖς ἀνακαλούμενοι τοὺς πλανωμένους νύκτωρ καὶ κλάζοντες εἰς ἵχνος καθίστασαν τῆς πορείας ». Ὁ Ἀρριανὸς (Ἀνάβ. III, 3-6), καίτοι δὲν μνημονεύει τὸν Καλλισθένη, ἀλλὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀριστόβουλον, παραδίδει τὴν αὐτὴν περίπου πρὸς τὸν Πλούταρχον περιγραφὴν τῆς περιπλανήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ὁ μὲν Πτολεμαῖος ἔγραφεν ὅτι ἡ καθοδήγησις ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐρήμου ἐγένετο ὑπὸ δύο δρακόντων (μεγάλων ὄφεων) προπορευομένων μετὰ φωνῶν, ὁ δὲ Ἀριστόβουλος ἀνέγραψε τὴν πλέον παραδεδεγμένην ἐκδοχὴν περὶ δύο προΐπταμένων κοράκων. Ἴσως ὁ Πτολεμαῖος παρεσύρθη εἰς τὴν ἀφήγησιν περὶ ὄφεων ὁδηγῶν τῆς πορείας, ἐκ τοῦ γεγονότος τὸ μὲν ὅτι ὁ ὄφις ἀνέκαθεν ἐνεῖχεν ἱερότητα ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀμμωνος καὶ ἰδιαιτέρως ἐν τῷ τεμένει τῶν Θεβῶν, ἐνθα ἐφυλάσσοντο οἱ ἱεροὶ ὄφεις (Ἡρ. II, 74), τὸ δὲ ὅτι εἶχεν ἤδη σχηματισθῇ ὁ θρύλος τῆς θείας πατρότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ μυστικιστικοῦ συνευνασμοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, ὑπὸ μορφὴν ὄφεως, μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος (βλ. μελέτην μας « Ἡ ἐλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔ.ἀ., σ. 108 καὶ κατωτ., σ. 72). Οὐχὶ οὐσιωδῶς διάφορον τοῦ Πλούταρχου περιγραφὴν τῆς περιπλανήσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ παρέχει καὶ ὁ Διόδωρος (XVII, 493-15), μὴ μνημονεύων πηγὰς ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλησε καὶ καθορίζων ὅτι μετὰ τὰς τέσσαρας πρώτας ἡμέρας τῆς πορείας ἐξηντλήθη τὸ ἀπόθεμα ὕδατος καὶ κατὰ τὰς ἄλλας τέσσαρας ἡμέρας τῆς ἀνύδρου περιοχῆς ἐχρησιμοποίησαν τὸ συλλεχθὲν ἐκ τινος κοιλάδος μετὰ τὴν καταρρακτώδη βροχὴν ὕδωρ. Τότε ἔφθασαν εἰς τὴν πικρὰν καλουμένην λίμνην καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ πορείαν ἑκατὸν σταδίων, εἰς τὰς πόλεις τοῦ Ἀμμωνος, ὁπόθεν ἐχρειάσθη μιᾶς ἀκόμη ἡμέρας πορεία, ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὸ τέμενος. Παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ Διοδώρου εἶναι καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Κουρτίου Ρούφου IV, 8-18. Πάντως ὁ Ἀρριανὸς καταλήγει ὅτι ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς πορείας τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου παρεμορφώθη ὑπὸ τῶν ποικίλων περιγραφῶν (τὸ δὲ ἀτρεκὲς τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλοι καὶ ἄλλοι ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι).

πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἔρρεε τὸ μεσονύκτιον θερμὸν ὕδωρ καὶ τὴν μεσημβρίαν ψυχρόν, καὶ στρώματος ἁλατος διαφανοῦς ὥς τὸ κρύσταλλον, προέβαλεν, εἰς τὴν κορυφὴν Ἀκροπόλεως τριπλοῦ τείχους, τὸ περίφημον τέμενος τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος. Οἱ ἱερεῖς ὑπεδέχθησαν τοὺς προσκυνητὰς εἰς τὴν κεντρικὴν πύλην τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ ἡγήθησαν τῆς πορείας πρὸς τὸν ναόν. Ἀλλ', ὅτε ἔφθασαν εἰς τὸ ἱερόν, ὁ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης, στὰς μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, προσηγόρευσεν αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπὸ πατρός, ἐπομένως δὲ ὡς υἱὸν τοῦ Ἀμμωνος¹. Παρὰ τὴν σχετικὴν ἀσάφειαν τῶν πηγῶν, πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ἂν μὴ ἡ ἐξ ἀρχῆς « πρόσρησις », ἡ ἐν συνεχείᾳ « μαντεία » ἐγένετο εἰς τὰ ἀπαρβίαστα ἄδυστα τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ εὕρισκετο τὸ περίφημον εἶδωλον τοῦ Ἀμμωνος - Ρᾶ, εἰς σχῆμα δίσκου, ὑπενθυμίζοντος τὸν Δελφικὸν ὀμφαλὸν τῆς Γῆς, καὶ κατεσκευασμένον ἐκ σμαράγδου καὶ πολυτίμων λίθων, μετακινούμενον ἐπὶ χρυσῆς νεώς, βασταζομένης ὑπὸ ὀγδοήκοντα ἱερέων, ὑπὸ τοὺς παιᾶνας πλήθους παρθένων καὶ γυναικῶν².

Κατὰ τὸν Στράβωνα, παραλαμβάνοντα πιθανῶς τοῦτο ἐκ τοῦ αὐτόπτου Καλλισθένους, οὐδεὶς παρίστατο κατὰ τὴν ἐντὸς τῶν ἁδύτων τοῦ ναοῦ συνέντευξιν ταύτην τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ Μεγάλου ἀρχιερέως καὶ προφήτου τοῦ Ἀμμωνος³. Ὡς ἦτο ἐπόμενονον, μετὰ τὴν ἐξοδὸν ἐκ τοῦ ναοῦ, οἱ μετ' ἀγω-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 3 : « ὁ μὲν προφήτης αὐτὸν ὁ Ἀμμωνος ἀπὸ τοῦ θεοῦ χαίρειν, ὡς ἀπὸ πατρός, προσεῖπεν ». Διόδ. XVII, 51 : « ὁ μὲν προφητεύων ἀνὴρ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν προσελθὼν αὐτῷ, Χαῖρε, εἶπεν, ὦ παῖ· καὶ ταύτην παρὰ τοῦ θεοῦ ἔχε τὴν πρόσρησιν. ὁ δ' ὑπολαβὼν, Δέχομαι, φησὶν, ὦ πάτερ, καὶ τὸ λοιπὸν κεκλήσομαι σός ». — Curt. IV, 7, 25 : « At tum quidem regem propius aduntem maximus natu e sacerdotibus filium appellat, hoc nomen illi jouem reddere adfirmans. Ille se uero, et accipere ait et agnoscere, humanæ sortis oblitus ».

2. Curt. IV, 7, 23. Βλ. καὶ ἀνωτ., σ. 59, σημ. 1. Ἄν ὁ χρησμὸς ὑπὸ τύπον ἀπαντήσεων εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐδίδετο κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας τῆς τελετουργικῆς ἐπὶ νεώς περιφορᾶς τοῦ ξοάνου τοῦ θεοῦ, θὰ ἡδύνατό τις νὰ διερωτηθῇ ποίου εἶδους μυστικότητα εἶχεν, ἀφοῦ παρίσταντο ὀγδοήκοντα ἱερεῖς καὶ πλήθος ἁδουσῶν παρθένων καὶ γυναικῶν. Πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ περιγραφαὶ τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Κουρτίου ὑπονοοῦν ὅτι ἡ μὲν τελετουργικὴ περιφορὰ τοῦ ξοάνου ἐγένετο ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ, ἴσως καὶ παρουσία τῆς βασιλικῆς ἀκολουθίας, ἡ δὲ μαντεία βάσει τῶν κινήσεων τοῦ ξοάνου ἐδόθη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰς τὸν Ἀλέξανδρον κατὰ μόνας, εἰς τὰ ἄδυστα τοῦ ναοῦ.

3. Στράβ. ΙΖ' 43. Ἰδοὺ ἡ λίαν διαφωτιστικὴ περὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἀφήγησις αὕτη τοῦ Στράβωνος : « Πολλὰ δ' εἰρηκότες περὶ τοῦ Ἀμμωνος τοσοῦτον εἰπεῖν βουλόμεθα, ὅτι τοῖς ἀρχαίοις μᾶλλον ἢ ἐν τιμῇ καὶ ἡ μαντικὴ καθόλου καὶ τὰ χρηστήρια, νυνὶ δ' ὀλιγοῖα κατέχει πολλή... διόπερ καὶ τὸ ἐν Ἀμμωνί σχεδόν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. δηλοῦσι δὲ μάλιστα τοῦτο οἱ τὰς Ἀλεξάνδρου πράξεις ἀναγράψαντες, προστιθέντες μὲν πολὺ καὶ τὸ τῆς κολακείας εἶδος, ἐμφαίνοντες δὲ τι καὶ πίστεως ἄξιον. ὁ γοῦν Καλλισθένης φησὶν τὸν Ἀλέξαν-

νίας ἀναμένοντες συνοδοὶ καὶ φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε πᾶν ἄλλο ἢ ἠγνόουν τὸν βαθύτερον σκοπόν, τὸν ὠθήσαντα αὐτὸν πρὸς τὴν παρὰ-τολμον καὶ κοπιώδη ἐκείνην περιπλάνησιν εἰς τὰ βάθη τῆς ἐρήμου, ἠρώτησαν τί διημείφθη εἰς τὰ ἄδυτα τῶν ἀδύτων τοῦ θεοῦ καὶ ποίας ἀπαντήσεις ἔλαβεν εἰς τὰ ἐρωτήματά του παρὰ τοῦ Μεγάλου ἀρχιερέως καὶ προφήτου τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Ἀρριανός, ὁ ὅποιος ἀντλεῖ τὰς πληροφορίας του ἐκ τοῦ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις μετασχόντος τῆς περιπετείας Πτολεμαίου, ἀφίνει νὰ νοήθῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀπεκάλυψε, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, τὰ ἐν τῷ γὰρ διατρέξαντα καὶ τὰς ἀπαντήσεις τοῦ προφήτου. Προφανῶς προετίμησε νὰ συλλάβῃ προηγουμένως τὸ νόημα τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυνατότητας τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν σχεδίων κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας, τὰ ὅποια ἤδη ἐκυφοροῦντο εἰς τὴν διάνοιάν του. Ἡρκέσθη νὰ εἴπῃ, ὅτι ἤκουσεν ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐπεθύμει καὶ διέταξεν ἄμεσον ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον¹.

δρον φιλοδοξῆσαι μάλιστα ἀνελθεῖν ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ἐπειδὴ καὶ Περσέα ἤκουσε πρότερον ἀναβῆναι καὶ Ἡρακλέα, ὁρμήσαντα δ' ἐκ Παραιτονίου, καίπερ νότων ἐπιπεσόντων, βιάσασθαι· πλανώμενον δ' ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ σωθῆναι γενομένων ὄμβρων καὶ δυοῖν κοράκων ἠγησαμένων τὴν ὁδόν, ἤδη τούτων κολακευτικῶς λεγομένων· τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ ἐξῆς· μόνω γάρ δὴ τῷ βασιλεῖ τὸν ἱερέα ἐπιτρέψαι παρελθεῖν εἰς τὸν νεῶ μετὰ τῆς συνήθους στολῆς, τοὺς δ' ἄλλους μετενδῦναι τὴν ἐσθῆτα, ἔξωθέν τε τῆς θεμιστείας ἀκροάσασθαι πάντας πλὴν Ἀλεξάνδρου, τοῦτον δ' ἐνδοθεν. εἶναι δ' οὐχ ὥσπερ ἐν Δελφοῖς καὶ Βραγχίδαις τὰς ἀποθεσπίσεις διὰ λόγων, ἀλλὰ νεύμασι καὶ συμβόλοις τὸ πλεόν, ὡς καὶ παρ' Ὀμήρῳ, « ἢ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὄφρ' ὤσι νεῦσε Κρονίων », τοῦ προφήτου τὸν Δία ὑποκρινομένου· τοῦτο μέντοι ρητῶς εἰπεῖν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι εἶη Διὸς υἱός, προστραγωδεῖ δὲ τούτοις ὁ Καλλισθένης, ὅτι τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἐν Βραγχίδαις μαντεῖον ἐκλελοιπότες, ἐξ ὅτου τὸ ἱερὸν ὑπὸ τῶν Βραγχιδῶν σεσύλητο ἐπὶ Ξέρξου περσισάντων, ἐκλελοιπυίας δὲ καὶ τῆς κρήνης, τότε ἢ τε κρήνη ἀνάσχοι καὶ μαντεῖα πολλὰ οἱ τῶν Μιλησίων πρέσβεις κομίσαιεν εἰς Μέμφιν περὶ τῆς ἐκ Διὸς γενέσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἐσομένης περὶ Ἀρβηλα νίκης καὶ τοῦ Δαρείου θανάτου καὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι νεωτερισμῶν ». Βλ. καὶ Στράβ. ἐκ τοῦ Z, 1α (λατιν.) καὶ IZ, 42. Περὶ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, τὰ ὅποια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντληθοῦν ἐκ τοῦ κειμένου τούτου τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν ὅσων ἠντλήσεν ἐκ τοῦ Καλλισθένους, βλ. σφοδράν, ἀλλὰ πλουσίαν εἰς ἐπιχειρηματολογία, ἀντιλογία μεταξὺ σοφῶν ἐρευνητῶν τῆς ἀρχαιότητος ὡς ὁ Wilcken, ὁ Berve, ὁ Pasquali καὶ ὁ Vallois εἰς τὰς προμνημονευθείσας (σ. 60, σημ. 3) πραγματείας των.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 4, 5 : « Ἐνταῦθα Ἀλέξανδρος τὸν τε χῶρον ἐθαύμασε καὶ τῷ θεῷ ἐχρήσατο· καὶ ἀκούσας ὅσα αὐτῷ πρὸς θυμοῦ ἦν, ὡς ἔλεγεν, ἀνέξευξεν ἐπ' Αἰγύπτου ». Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀρριανὸς ἀρκεῖται εἰς τὴν λίαν σύντομον ταύτην ἐξιστόρησιν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ « συμφώνου πρὸς τὰς ἐνδομύχους ἐπιθυμίας του » χρησιμοῦ, ἐπιτρέπει τὴν γνώμην ὅτι οἱ σύγχρονοι ἱστοριογράφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις μετασχὼν τῆς περιπετείας τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου Πτολεμαῖος, οὐδὲν περιελάμβανον εἰς τὰ ἔργα

Ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ προκειμένου στηρίζεται εἰς τὴν ἐπὶ ἐκλαϊκευτικοῦ ἐπιπέδου ἀνεκδοτολογίαν τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν εἶχε περισυλλέξει ὁ Κλείταρχος, λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβεν ἐμμέσως πῶς, δι' ἐντέχνων ἐρωτημάτων, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς θείας προελεύσεώς του. Ἡρώτησε τὸν προφήτην μή τις τῶν φονέων τοῦ πατρός του διέφυγε τὴν τιμωρίαν. Καὶ ὁ προφήτης ἀπήντησεν ὅτι ὀφείλει νὰ προσέχη εἰς τοὺς λόγους του, καθ' ὅσον δὲν ἔχει πατέρα θνητόν. Ἄν ὁμως ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς φονεῖς τοῦ Φιλίππου, τὸν ἐπληροφόρει ὅτι οὗτοι ὑπέστησαν τὴν τιμωρίαν καὶ ὁ Φίλιππος ἔλαβε πλήρως τὴν ἐκδίκησιν. Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Ἀλέξανδρος ἐζή-

των ἐξ ὧν ἀναγράφει ὁ Πλούταρχος περὶ ἐρωτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν συνοδῶν του καὶ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ μαντείου (βλ. τὰς ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ σημειώσεις). Πιθανώτατα καὶ αὐτὸς ὁ ἐπίσης συνοδεύσας τὸν Ἀλέξανδρον Καλλισθένης, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις φέρεται περιγράψας τὰ τῆς πορείας διὰ τῆς ἐρήμου καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου μετὰ μοναδικῆς παραστατικότητος, κατηγορεῖται δὲ ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν ἐπὶ ψευδολογίᾳ χάριν κολακείας, δὲν εἶχε καταγράψει τοιαύτας ἐρωταποκρίσεις. Ὁ Πλούταρχος, ἐνῶ, προκειμένου περὶ τῆς πορείας τῆς ἐρήμου καὶ τῶν κατ' αὐτὴν θαυμασίων, γράφει « ὡς Καλλισθένης φησί », ὡς πρὸς τὰς γενομένας ἐρωτήσεις καὶ τοὺς χρησμούς τοῦ μαντείου γράφει ἀορίστως « ταῦτα περὶ τῶν χρησμῶν οἱ πλείστοι γράφουσι ». Ἐπειδὴ, ὅτε ἀντλεῖ ἐκ τῶν συγχρόνων Πτολεμαίου, Ἀριστοβούλου, Καλλισθένους κλπ., ὁ Πλούταρχος σχεδὸν κατὰ κανόνα δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύῃ τούτους, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι διὰ τῆς ἀορίστου φράσεως « οἱ πλείστοι γράφουσι » ὑπονοεῖ τὸν περισυλλέξαντα τὴν ἀναπτυχθεῖσαν μετὰ τὰ συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μεγαλουργήματα ἀνεκδοτολογίαν Κλείταρχον καὶ τοὺς βάσει τῆς λεγομένης Κλειταρχείου παραδόσεως γράψαντας μεταγενεστέρως. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ ὁ Κούρτιος, ἀντλῶν σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐκ τῆς Κλειταρχείου παραδόσεως, τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ μεταβάλλει πρὸς ἔμφασιν τοῦ περιέργου καὶ τοῦ παραδόξου, ἀναγράφει τὰς αὐτὰς περίπου ἐρωταποκρίσεις. Μεγάλῃν ὁμοιότητι παρουσιάζει καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου (βλ. σημ. κατωτ.). Εἶναι προφανὲς ὅτι τόσον ὁ Πλούταρχος, ὅσον καὶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος ἤντησαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἡ ὁποία δυνατόν νὰ μὴ ἦτο ὁ Καλλισθένης, ἀλλ' ὁ Κλείταρχος ἢ ἡ ἐκ τούτου σχηματισθεῖσα παράδοσις. Ὡς πρὸς τὸν Στράβωνα (βλ. ἀνωτ., σ. 63, σημ. 3), οὗτος περιλαμβάνει μὲν τὸν Καλλισθένη εἰς τοὺς ἐν πνεύματι κολακείας περιγράψαντας τὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, οὐδὲν ὁμως γράφει περὶ ἐρωταποκρίσεων. Προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου τοῦ Στράβωνος πείθει ὅτι οὗτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Καλλισθένους μόνον τὰ περὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μιμήσεως τῶν προγόνων Περσέως καὶ Ἡρακλέους, τὰ τῆς περιπλανήσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τὰ περὶ ἐπιβεβαιώσεως τῆς ἐκ Διὸς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ ἐν Μιλήτῳ μαντείου τῶν Βραγχιδῶν. Ὅτε δὲ ὁ Στράβων γράφει « προστραγφδεῖ δὲ τοῦτοις ὁ Καλλισθένης, ὅτι... » εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ πρὸ τῆς περὶ μαντείου τῶν Βραγχιδῶν, ἀποδιδομένης εἰς τὸν Καλλισθένη, περιγραφῆς γραφόμενα περὶ προσφωνήσεως τοῦ βασιλέως ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς ἔχουν ληφθῇ παρὰ « τούτων », δηλαδὴ οὐχὶ παρὰ τοῦ Καλλισθένους, ἀλλὰ παρ' ἄλλων, περιγραψάντων τὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

τησε νὰ μάθῃ περὶ τοῦ εἵδους τῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν ἤσκει καὶ — οὐδ' ὀλίγον, οὐδὲ πολὺ — ἔθεσεν ἄνευ περιστροφῶν ἐρώτημα ἂν ἀπὸ θεοῦ ἐδόθῃ εἰς αὐτὸν νὰ καταστῇ κύριος τῆς ἀνθρωπότητος ! Ὁ προφήτης ἔδωσε προθύμως χρησμὸν ὅτι πράγματι ἐδόθῃ εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ θεοῦ ἡ ἐξουσία αὕτη. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεχώρησε — βεβαίως πλήρης ἱκανοποιήσεως — ἀφοῦ λίαν γενναιοδῶρως κατέλιπεν εἰς τὸν θεὸν λαμπρὰ ἀναθήματα καὶ ἄφησεν εἰς τοὺς ἱερεῖς χρήματα. Τὰ αὐτὰ περίπου, μετὰ τινων ἐπὶ πλεον λεπτομερειῶν, λέγονται καὶ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Κουρτίου, μαρτυροῦντα κοινὴν προέλευσιν¹.

1. Πλουτ. Ἀλεξ. XXVII, 3 - 4 : « ὁ δὲ (ἐνν. Ἀλέξανδρος) ἐλήρετο μὴ τις αὐτὸν εἴη διαπεφευγὼς τῶν τοῦ πατρὸς φονέων. εὐφημεῖν δὲ τοῦ προφήτου κελεύσαντος, οὐ γὰρ εἶναι πατέρα θνητὸν αὐτῷ, μεταβαλὼν ἐπυνθάνετο, τοὺς Φιλίππου φονεῖς εἰ πάντας εἴη τετιμωρημένος· εἰτα περὶ τῆς ἀρχῆς, εἰ πάντων αὐτῷ δίδωσιν ἀνθρώπων κυρίῳ γενέσθαι. χρήσαντος δὲ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦτο διδόναι καὶ Φίλιππον ἀπέχειν ἔκπλεω τὴν δίκην, ἔδωρεῖτο τὸν θεὸν ἀναθήμασι λαμπροῖς καὶ χρήμασι τοὺς ἀνθρώπους ». Διόδ. XVII, 51, 2 - 4 : « ἀλλ' (εἰπέ μοι) εἴ μοι δίδως τὴν ἀπάσης (τῆς) γῆς ἀρχήν. τοῦ δὲ ἱερέως προσελθόντος τῷ σηκῷ καὶ τῶν ἀνδρῶν τῶν αἰρόντων τὸν θεὸν κινηθέντων τεταγμένοις τισὶ τῆς φωνῆς συμβόλοις ὁ μὲν ἀνεῖπεν βεβαίως αὐτῷ διδόναι τὸν θεὸν τὴν αἴτησιν, ὁ δ' Ἀλέξανδρος ὑπολαβὼν, Τὸ λοιπόν, εἶπεν, ὦ δαῖμον, ἀπόφηναι μοι τῶν ζητουμένων, εἰ πάντας ἤδη μετελήλυθα τοὺς γενομένους φονεῖς τοῦ πατρὸς ἢ τινες διαλελήθασιν. ὁ δὲ προφήτης ἀνεβόησεν Εὐφήμει· οὐδένα γὰρ ἀνθρώπων ὑπάρχειν τὸν δυνησόμενον ἐπιβουλεῦσαι τῷ γεννήσαντι αὐτόν, τοὺς δὲ Φιλίππου φονεῖς ἅπαντας τετευχέναι τιμωρίας· τεκμήρια δ' ἔσσεσθαι τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ γενέσεως τὸ μέγεθος τῶν ἐν ταῖς πράξεσι κατορθωμάτων· καὶ γὰρ πρότερον ἀήτητον αὐτὸν γεγονέναι καὶ μετὰ ταῦτ' ἔσσεσθαι διὰ παντὸς ἀνίκητον. ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἡσθεὶς ἐπὶ τοῖς κεχρησμοδημένοις καὶ τὸν θεὸν μεγαλοπρεπέσιν ἀναθήμασι τιμήσας ἐπανήλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ». Curt. IV, 7, 26 - 28 : « consuluit deinde, an totius orbis imperium fatis sibi destinaret pater ; is æque in adulationem conpositus terrarum omnium rectorem fore ostendit. Post hæc institit quærere, an omnes parentis sui interfectores poëmas dedissent. Sacerdos parentem eius negat ullius scelere posse uiolari, Philippi autem omnes luisse supplicia ; adiecit inuictum fore, donec excederet ad deos. Sacrificio deinde facto, dona et sacerdotibus et deo data sunt, permissumque amicis, ut ipsi quoque consulerent jouem : nihil amplius quæsierunt, quam an auctor esset sibi diuinis honoribus colendi suum regem. Hoc quoque acceptum fore joui uates respondet ». (Τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἐν σ. 63, σημ. 1 παρατεθέντων). Καὶ ὁ Ἰουστίνος, ἀκριβέστερον ὁ Πομπήιος Τρωγὸς, τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ Ἰουστίνος ἀντέγραψε περιληπτικῶς, γράφει ἐν συντομίᾳ τὰ αὐτὰ (Just. XI, 11). Ἡ προσπάθεια νεωτέρων ἱστορικῶν νὰ διαπιστώσουν διὰ συγκριτικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀνωτέρω κειμένων περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, διαφορὰς, πρὸς καθορισμὸν διαφορῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλήθησαν ταῦτα, νομίζομεν ὅτι παρασύρει εἰς εἰκασίας ἄνευ ἀντικειμένου. Οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ Ἀλεξάνδρου σπανιώτατα ἀντιγράφουν ἐπὶ λέξει· διότι τὰ μὴ φθάσαντα μέχρις ἡμῶν ἀρχαιότερα ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλοῦν, ἀνεγινώσκοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν των καὶ δὲν ἠθέλον νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς κοινοὶ ἀντιγραφεῖς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-

Ὁ Κούρτιος Ροῦφος, ἐπαναλαμβάνων τὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Προφήτου, ποικίλλει, ὥς πάντοτε, μετὰ γραφικῶν διανθήσεων. Προσθέτει ὅτι, μετὰ τὸ πέρας τῆς χρησιμοδοτήσεως, ἐτελέσθησαν θυσίαι, οἱ δὲ συνοδεύοντες πιστοὶ φίλοι ἔλαβον καὶ αὐτοὶ τὴν ἄδειαν νὰ ζητήσουν χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀμμωνος-Διός. Ἡρώτησαν μόνον ἂν ὁ θεὸς ἀπεφαίνεται ὅτι ὀφείλουν νὰ ἀπονέμουν θείας τιμὰς πρὸς τὸν βασιλέα των. Καὶ ἡ ἀπάντησις ἦτο : Καὶ τοῦτο ἀποδέχεται ὁ Ζεὺς (Ἀμμων)¹. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ τελευταία αὕτη ἀφήγησις τοῦ Κουρτίου Ρούφου εἶναι δημιούργημα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος, κύριος τῆς Ἀσίας καὶ ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς του ἐξουσίας κατὰ τὰς Ἀσιατικὰς ἀντιλήψεις, ἀπῆτει παρὰ πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, τὴν προσκύνησιν, οἱ δὲ ταχθέντες ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως Ἕλληνες τοῦ περιβάλλοντός του, ἀντιμετωπίζοντες τὴν ἀντίδρασιν ἄλλων Ἑλλήνων, ἀνεζήτουν ἔρεισμα εἰς χρησμοὺς τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε νὰ γράψῃ πρὸς τὴν μητέρα του Ὀλυμπιάδα ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνήγγελλεν ὅτι ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ ἀπορρήτους μαντείας, τὰς ὁποίας θὰ ἔλεγε μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του πρὸς μόνην ἐκείνην². Διὰ τούτου ὑπονοεῖται ὅτι οἱ χρησμοὶ τοῦ Ἀμμωνος-Διός, οἱ ἀφορῶντες εἰς τὴν θείαν πατρότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀποκλείοντες ὥς πρὸς ταύτην τὸν σύζυγον τῆς Ὀλυμπιάδος Φίλιππον, ἦσαν τοιαύτης φύσεως, πιθανῶς περιλαμβάνοντες καὶ τὰς περὶ μυστικιστικοῦ συνευνασμοῦ τῆς βασιλίσσης μετὰ τοῦ θεοῦ δοξασίας τῶν Αἰγυπτίων, ὥστε μόνον κατὰ μόνas θὰ ἦδύνατο νὰ ἐκθέσῃ τούτους πρὸς τὴν μητέρα του.

Ἡ βαθυτάτη θεοσέβεια καὶ εἰλικρινὴς πίστις εἰς τὰς διὰ τῶν χρησμῶν τῶν μαντείων διαδηλώσεις τῆς θείας βουλήσεως, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὁ Πλούταρχος κατείχετο³, δὲν ἐπέτρεπεν ἀμφισβήτησιν τῆς χρησιμοδοτήσεως τοῦ Ἀμμωνος-Διός. Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐστηρὰ προσήλωσις εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ δοξασίας, αἱ ὁποῖαι δὲν παρεδέχοντο θείας ιδιότητας εἰς θνητούς, ζῶντας ἔτι⁴, ὠδήγει εἰς ἀμφιβολίας περὶ τοῦ χρησμοῦ τοῦ ἀναφερομένου εἰς

στον μεταχειρίζονται τὰς ἰδίας των λεκτικὰς καὶ φραστικὰς ἱκανότητας, μεταβάλλουν τὴν σειρὰν τῆς ἀφηγήσεως, ἀφαιροῦν, προσθέτουν ἰδίας κρίσεις. Μόνον ἡ οὐσία τῶν ἀφηγουμένων γεγονότων ἐπιτρέπει τὴν διαπίστωσιν προελεύσεως ἐκ κοινῆς ἢ διαφόρου πηγῆς.

1. Βλ. προηγ. σημ.

2. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 5.

3. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ Πλούταρχος ἐ χρημάτισε καὶ ἱερεὺς τῶν Δελφῶν.

4. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου ἐθεοποιοῦντο ἐν Ἑλλάδι Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ τεμένη τούτων εἶχον ἀνεγερθῇ εἰς ἑλληνικὰ ἱερά. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο ἐκ πολιτικῆς ἀνάγκης, οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευε σοβαρῶς εἰς τὴν θείαν ιδιότητά των καὶ πάντων ὀλιγώτερον ὁ Πλούταρχος.

ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς καὶ οὐχὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου. Διὰ τοῦτο ὁ Πλούταρχος ἀναζητεῖ λογικὴν τινα ἐρμηνείαν, ἐπιτρέπουσαν ἐκδοχὴν παρανοήσεως τοῦ χρησμοῦ τούτου¹. Ὁ ἀρχιερεὺς - προφήτης τοῦ Ἀμμωνος ἠθέλησε νὰ προσφωνήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀναφωνῶν φιλοφρόνως «ὦ παιδίον». Μὴ γνωρίζων ὅμως ἐπαρκῶς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐξετράπη βαρβαρικῶς εἰς τὸν τελευταῖον φθόγον, μεταλλάξας τὸ νῦ διὰ τοῦ σίγμα καὶ οὕτω ἐπρόφερεν «ὦ παιδίος»! Τότε ὁ Ἀλέξανδρος, λαβὼν τὸ σφάλμα τῆς προφορᾶς, ὡς ἀπαγγελίαν λέξεων ἐννοίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπεν, ἐθεώρησεν ὅτι ὁ προφήτης δὲν ἀνέκραξεν «ὦ παιδίος», ἀλλ' «ὦ παῖ Διός». Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος ἠδυνήθη, χάρις εἰς τὴν παρερμηνείαν ταύτην, νὰ διακηρύξῃ ὅτι ὁ προφήτης τοῦ Ἀμμωνος προσεφώνησεν αὐτὸν ὡς «παῖδα Διός», ἀναγνωρίζων διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν θεῖαν του πατρότητα! Τὸ ἀνεκδοτολογικὸν τοῦτο κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον, ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Πλούταρχος ἤντησεν ἐκ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μεταγενεστέρων ἐκλαϊκευτικῶν ἀφηγημάτων, εἶναι λίαν ἀφελὲς καὶ δὲν κρίνεται ἄξιον περαιτέρω λόγου.

Αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ παραλείπουν καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί, οἱ γράψαντες περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέρχονται ἐν σιωπῇ πραγματικὸν καὶ ἐκ τῆς ἐν τοῖς καθ' ἑκαστα διερευνήσεως τῶν πραγμάτων συναγόμενον γεγονός, παρέχον τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν τῆς χρησιμοδοτήσεως τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Φρονοῦμεν ἀδιστακτικῶς ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ προφῆται τοῦ Ἀμμωνείου ἱεροῦ πᾶν ἄλλο ἢ ἐτέλουν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου, οὐδ' ὑπέστησαν αἰφνιδιασμόν τινα ἐκ τῆς ἐπισκέψεώς του. Ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἀπομεμακρυσμένον καὶ ἀπομεμονωμένον ἐν ὁάσει εἰς τὰ βάθη τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος δὲν ἐτέλει μακρὰν τῶν ἐγκοσμίων. Πάντα τὰ μαντεῖα ἐφρόντιζον νὰ διατελοῦν ἐν γνώσει τῶν γινομένων ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ ἰδιαιτέρως τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων τῶν γειτονικῶν καὶ μακρινῶν περιοχῶν, τοῦτο δὲ ἵνα οἱ ἱερεῖς καὶ προφῆταί των, ἐπαρκῶς κατετοπισμένοι, δύνανται νὰ δίδουν ἀσφαλεστέρους χρησμούς, βάσει τῆς πείρας καὶ τῆς κρίσεως ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Παράδειγμα περὶ τούτου λίαν χαρακτηριστικὸν ἔχομεν τὰ πανελλήνια

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 5: «ἐνιοὶ δέ φασι τὸν μὲν προφήτην ἑλληνιστὶ βουλόμενον προσεῖπεν μετὰ τινος φιλοφροσύνης «ὦ παιδίον», ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν φθόγων ὑπὸ βαρβαρισμοῦ πρὸς τὸ σίγμα ἐξενεχθῆναι καὶ εἰπεῖν, «ὦ παιδίος», ἀντὶ τοῦ νῦ τῷ σίγμα χρησάμενον, ἀσμένῳ δὲ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸ σφάλμα τῆς φωνῆς γενέσθαι καὶ διαδοθῆναι λόγον ὡς παῖδα Διὸς αὐτὸν τοῦ θεοῦ προσεῖπόντος». Παρὰ ταῦτα, ὁ Πλούταρχος ἀναμειγνύει ἐμμέσως εἰς τὰ τῆς προφητείας τοῦ Ἀμμωνος καὶ αὐτὸ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, γράφων ὅτι, ὅτε ὁ Φίλιππος ἔστειλε Χαίρωνα τὸν Μεγαλοπολίτην πρὸς χρησμόν, οὗτος ἐκόμισεν ἐντολὴν τοῦ Δελφικοῦ θεοῦ διὰ τῆς Πυθίας νὰ θυσιάσῃ καὶ σέβεται ὑπερβαλλόντως τὸν Ἀμμωνα (Πλουτ. Ἀλέξ. III, 3).

μαντεῖα τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δωδώνης. Ἡ ἐνημέρωσις ἐπετυγχάνετο συνήθως μέσῳ τῶν συρρεόντων προσκυνητῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' εἰδικῶν πρακτόρων.

Οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ πληροφορῶνται ἐν τοῖς καθέκαστα τὰ συμβάντα ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεόν ἀπομεμακρυσμένας περιοχάς. Ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας, τῆς Κυρηναϊκῆς ἢ ἀκόμη καὶ πλεόν ἀπομεμακρυσμένων περιφερειῶν, εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ ἢ ἔμποροι συνέρρεον ἀδιαλείπτως, μὴ δισταζόντες νὰ ὑποβληθοῦν εἰς κινδύνους καὶ ταλαιπωρίας, διασχίζοντες μετ' εἰδικῶν ὁδηγῶν τὴν ἔρημον κατὰ καραβάνια, ἵνα θυσιάσουν εἰς τὸν Ἄμμωνα καὶ λάβουν χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου του, ἢ νὰ ἀγοράσουν τὸ πολύτιμον ἄλας καὶ τοὺς ἐξαιρετικῆς ποιότητος φοινικοκάρπους τῆς ὁάσεως. Ἐκτὸς τούτων, οἱ κάτοικοι τῆς ὁάσεως, γινώσκαι τῶν ἀτραπῶν καὶ τῶν περιόδων τῶν ἀνεμοθυελλῶν καὶ ἡσκημένοι εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἄμμου πορείας, μετέβαινον τακτικῶς εἰς Μέμφιν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, ἵνα πωλήσουν τὸ πολύτιμον ὀρυκτὸν ἄλας των καὶ τὰ ἄλλα προϊόντα των καὶ ἀγοράσουν διάφορα χρήσιμα εἶδη ζωῆς, ἐπιστρέφοντες δὲ εἰς τὰς ἐστίας των ἀφηγοῦντο εἰς τοὺς ἱερεῖς ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν.

Ὁ Ἀλέξανδρος παρέμεινεν ἀρκετὰς ἡμέρας εἰς Μέμφιν, ἔνθα ἐτέλεσε θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἀνεκηρύχθη Φαραώ, νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου. Ἐν συνεχείᾳ, διὰ τοῦ Κανωπικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου κατήλθεν εἰς Μαρεώτιδα καὶ παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας παρὰ τὴν νῆσον Φάρον, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὰ τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐπειτα, μετὰ στρατιωτικῶν δυνάμεων μετεκινήθη πρὸς τὸ Παραιτόνιον καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ δωδεκαήμερον πορείαν, ἔφθασεν εἰς τὴν ὄασιν τοῦ Σιβάχ. Ταῦτα ἀπῆλθον χρονικὸν διάστημα τοῦλάχιστον μηνός. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος εἶχον ἐπαρκῶς τὴν εὐχέρειαν νὰ πληροφορηθοῦν, διὰ τῶν προσκυνητῶν ἢ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὰς ἐστίας των κατοίκων τῆς ὁάσεως ἢ καὶ δι' εἰδικῶν πρακτόρων, πάντα τὰ ἐκτυλιχθέντα συνταρακτικὰ γεγονότα. Ἄνευ ἀμφιβολίας, θὰ εἶχον πληροφορηθῇ ὅτι ἡ λαομίσητος περσικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου συνετρίβη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ δις κατετρόπωσε τὰς στρατιάς τοῦ Δαρείου καὶ ἔρριψε πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας κατησχυμένον τὸν Μέγαν βασιλέα, ἔφθασεν εἰς Μέμφιν, ἔνθα ἐθυσίασεν εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀνεκηρύχθη νόμιμος ἡγεμὼν τῆς χώρας. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν θὰ ἐπροξένησε τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος ὡς γνήσιος Φαραώ, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς υἱοῦ θεοῦ τῆς Αἰγύπτου. Δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἦτο ἤδη γνωστὸν καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν διακηρυσσόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τῆς ἀφ' Ἡρακλέους, ἐπομένως ἀπὸ Διὸς καταγωγῆς του, πράγμα τὸ ὁποῖον ὥφειλε νὰ συγκινήσῃ

ἰδιαιτέρως τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος, δεδομένου ὅτι ὁ Ἄμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία τῶν Ἑλλήνων.

Δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπίθανον καὶ ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος ἐγνώριζον ὅτι ὁ κύριος μέγας τῆς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ἐξολοθρευτὴς τῶν στρατιῶν τοῦ Δαρείου καὶ νέος Φαραώ, ἐβάδιζεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Κυρηναϊκῆς πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, κατευθυνόμενος πρὸς τὸ μαντεῖον, ἵνα λάβῃ χρησμόν. Εἰς τοὺς νομάδας τῆς ἐρήμου καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ἀκτῶν, τοὺς ἡσκημένους εἰς τοιαύτας κοπιώδεις πορείας καὶ γνωρίζοντας πολλὰς ἀτραπούς, ἦτο εὐκόλον νὰ φθάσουν εἰς τὴν ὁδὸν εἰς χρονικὸν διάστημα μικρότερον τοῦ ἀπαιτηθέντος διὰ τὸν Ἀλέξανδρον δωδεκαήμερον.

Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος δὲν αἰφνιδιάσθησαν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐγνώριζον καλῶς ποία καὶ πόσον μεγάλη ἦτο ἡ προσωπικότης, ἡ ὁποία κατέφθανεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος, ποία τὰ συντελεσθέντα ὑπ' αὐτῆς μεγαλουργήματα, ποίας βασιλικὰς καὶ θείας ιδιότητας εἶχεν ἤδη ἀνεγνωρισμένας ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ, ἀκόμη καὶ ποιοὶ ἦσαν οἱ σκοποὶ τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὸ μαντεῖόν των. Ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τῶν αὐτοπτῶν συνάγεται ὅτι, τοῦλάχιστον τινες τῶν ἱερέων, ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων συχνῆς ἐπαφῆς των. Ἡ προνομιακὴ ἀποδοχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὰ ἅδυστα τῶν ἁδύτων τοῦ Ναοῦ καὶ ἡ πανηγυρικὴ τρόπον τινὰ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀρχιερέως - προφήτου ἀναγνώρισις τούτου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἄμμωνος - Διὸς ἀπετέλει φυσικὴν συνέπειαν, συνάμα καὶ ἐπιβράβευσιν καταστάσεως ὑφισταμένης ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκηρύχθη ἐν Μέμφιδι νόμιμος κυρίαρχος τῆς Αἰγύπτου, γνήσιος Φαραὼ καὶ ἐπομένως υἱὸς Αἰγυπτίου θεοῦ.

Ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἐπιχειρούμενος ἐν Ἑλλάδι ταυτισμὸς τοῦ Ἄμμωνος πρὸς τὸν πανελλήνιον Δία ἐξήγαγε τὸν Ἀλέξανδρον ἐξ ἄκρως λεπτῆς, μετὰ τὴν ἀνακήρυξίν του ὡς Φαραώ, καταστάσεως, ἡ ὁποία ἄλλως θὰ ἐδημιούργει ἀδιέξοδον, λόγῳ τῆς ιδιότητός του ὡς Ἕλληνας ἡγεμόνος καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἀλλὰ καὶ τὸ μαντεῖον, ἀναλαμβάνον αὐτὸ τὴν διακήρυξιν τῆς θεότητος τοῦ τροπαιοῦχου τῆς Ἀσίας καὶ κυριάρχου τῆς Αἰγύπτου καὶ συνδέον τὴν προσωπικότητα τούτου ἀρρήκτως μετὰ τοῦ διακηρυσσομένου ὡς πατρός του Ἄμμωνος - Διὸς καὶ τοῦ ἱεροῦ του τῆς ὁάσεως Σιβάχ, ἐλάμβανε προνομιοῦχον θέσιν καὶ περιεβάλλετο δι' ἀσυναγωνίστου ἀνὰ τὸν τότε κόσμον αἴγλης. Ἄν ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης ὥθησε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἐπικίνδυνον καὶ κοπιώδη ἐκείνην περιπέτειαν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος, ἐν τῇ ὁάσει Σιβάχ, πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς θεότητός του, ἡ πολιτικὴ ἐπίσης σκοπιμότης ἐπέβαλε καὶ εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἄμμωνος τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἄμμου.

νος - Διός. Σημειωτέον ὅτι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν πηγῶν, οὐδεὶς Φαραὼ εἶχεν ἕως τότε ἐπισκεφθῆ τὸ μαντεῖον, οὕτω δ' ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥδη ἀνακηρυγμένου Φαραά, θὰ ἔπρεπε νὰ κολακεύσῃ ἰδιαιτέρως τὸ ἱερατεῖον τοῦ Ἀμμωνος.

Πάντως, ἡ ὑπὸ τοῦ μαντείου ἀνακήρυξις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, καθιεροῦσα τὴν νομιμότητα τῶν τίτλων αὐτοῦ ὡς κυρίαρχου τῆς Αἰγύπτου Φαραά, δὲν φαίνεται νὰ ἥσκησεν ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συμμαχητῶν τοῦ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἢ νὰ μετέβαλεν ἐμφανῶς πῶς τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων καὶ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων¹. Ὁ χρησμός τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος θὰ ἐχαρακτηρίσθῃ μᾶλλον ὡς μία πολιτικὴ ἀναγκαιότης νομιμοποιήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διακυβερνήσεως τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ἐκείνης χώρας, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἐγένετο κυρίαρχος. Ἐξ ἄλλου, οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἠμφεσβήτει τὴν ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐπομένως ἐκ τοῦ Διὸς καταγωγὴν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας, ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Ἀμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία, ἠδύνατο, κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὑπονοοῦσα τὴν ἀπὸ Διὸς καταγωγὴν καὶ οὐχὶ ἄμεσον πατρότητα. Καὶ αὐτὸς ὁ συνοδεύσας τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν περιπέτειαν τῆς ἐρήμου Σιβὰχ Ἕλληνας φιλόσοφος Καλλισθένης, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἐπλήρωσε διὰ τῆς ζωῆς του τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν φαίνεται νὰ ἐσκανδαλίσθῃ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ μαντείου ἀνακηρύξεως ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός. Καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου του, ὁ Καλλισθένης περιέγραψε παραστατικώτατα καὶ

1. Ὡς ἐνδειξιν τῆς συντελουμένης μεταβολῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κτηθέντα ἐκ τῆς Βαρσίνης, θυγατρὸς Πέρσου μεγιστᾶνος καὶ χήρας τοῦ Μέμνονος (βλ. κατωτ.), υἱὸν ἔδωκε τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς. Οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον νὰ δώσουν εἰς τὰ τέκνα των ὀνόματα θεῶν καὶ ἡμιθεῶν, θεωροῦντες τοῦτο ὡς ἀσέβειαν. Ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ δίδων, ὡς θὰ ἔπραττεν ἄλλοτε, εἰς τὸν υἱὸν του ὄνομα μακεδονικὸν ἢ σύνηθες προγονικόν, ἀλλὰ τὸ τοῦ λατρευομένου ὡς θεοῦ Ἡρακλέους, ὅπερ δὲν εἶχε γίνεαι ἕως τότε, ὑπεδήλου ἐμμέσως τὴν θεϊαν του ιδιότητα, ἐπιτρέπουσαν μεταβίβασιν ταύτης καὶ εἰς τὸν υἱόν. Ἡ θεία ιδιότης ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ συνεβιβάζετο ἄριστα καὶ πρὸς τὰς παραδόσεις τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ τέκνα ἐλάμβανον προγονικά ὀνόματα. Ὁ Ἡρακλῆς ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πρόγονος τῆς δυναστείας τῶν Τημενιδῶν - Ἀργεαδῶν, ἐτιμᾶτο δὲ ἰδιαιτέρως ὡς πρόγονος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Περὶ μοναρχ. καὶ δημοκρ. καὶ ὀλιγ. II, 1), ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη ὑπὸ γέλωτος, ὅτε ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ἐψήφισαν αὐτὸν πολίτην τῆς πόλεώς των. Ὅτε ὁμως οἱ Μεγαρεῖς παρετήρησαν ὅτι πρὸ αὐτοῦ μόνον ὁ Ἡρακλῆς εἶχεν ἀνακηρυχθῆ διὰ ψηφίσματος των πολίτης, ἐδέχθη προθύμως καὶ μετὰ θαυμασμοῦ, ὡς ὑψίστην τιμὴν.

θαυμασίως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ὄασιν Σιβὰχ καὶ συνέχισε νὰ ἐξυμνῇ τὰ κατορθώματα τοῦ ἥρωος ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τῆς συλλήψεώς του. Ἀλλωστε, τὴν ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ μαντείου ἀνακήρυξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος ἔσπευσαν νὰ ἐπιβεβαιώσουν ὡς ἰδίαν χρησμοδότησιν τὰ ἑλληνικὰ μαντεῖα τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ἐν Μιλήτῳ μαντεῖον τῶν Βραγχιδῶν¹.

Μόνον τὰ ἐν συνεχείᾳ συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μεγαλουργήματα, τὰ ὅποια κατέστησαν αὐτὸν πραγματικὸν κυρίαρχον τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ τῶν πέραν τούτου τεραστίων ἐκτάσεων τῆς Ἀσίας, ἔδωσαν εἰς τὸν χρησμὸν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς οὐσιαστικὸν περιεχόμενον, συμβιβάζομενον πρὸς τὰς νέας πολιτικὰς ἀναγκαιότητας διακυβερνήσεως τῶν ἀναριθμήτων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του λαῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ μετέπειτα ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ὄασιν τοῦ Σιβὰχ καὶ ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ ἱεροῦ, ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος, ἔλαβεν ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ὁποίου διηγηθίσθη δι' ἀνεκδότων καὶ θρύλων. Ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ, κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν περίοδον τῶν Λαγιδῶν περιεπλάκη μετὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Αἰγυπτίων. Ἐπιστεύετο ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι ὁ θεὸς ἐνεφανίζετο ὑπὸ μορφήν ὄφεως καὶ συνηννάζετο μετὰ τῆς γυναικός, ἐκ τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ τεχθῇ ὁ μέλλων Φαραώ, ὁ ὁποῖος οὕτω δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ συζύγου τῆς μητρὸς του, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ. Ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀδύτοις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος, εἰς τὰ ὅποια ἐπετράπη ἡ εἴσοδος μόνον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπῆρχον τοιαῦται ἀναπαραστάσεις ἱερογαμίας.

Οὕτως, ἐγεννήθη ὁ θρύλος ὅτι ὁ θεὸς Ἀμμων - Ζεὺς ὑπὸ μορφήν ὄφεως συνηννάσθη μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ ἐκ τοῦ συνευνασμοῦ τούτου ἐγεννήθη ὁ Ἀλέξανδρος². Νομίζομεν ὅτι καὶ αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις, τὰς ὁποίας κυρίως μεταφέρει ὁ Πλούταρχος³, περὶ ἱεροτελεστικῶν ὁργίων τῆς Ὀλυμπιά-

1. Καλλ. ἀποσπ. 36. Τοῦτο εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ Στράβωνος ΙΖ', 43, ἐνθα λέγεται κατὰ Καλλισθένη ὅτι τὸ μαντεῖον τῶν Βραγχιδῶν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ξέρξου συλήσεως παρέμενεν ἀδρανές, στερηθεὶς τῆς μαντικῆς κρήνης, ἤδη ἐπανήρχισε νὰ λειτουργῇ, ρέοντος καὶ πάλιν τοῦ προφητικοῦ ὕδατος. Τότε πρέσβεις Μιλησίων ἐκόμισαν εἰς Μέμφιν (ἐνθα εὗρίσκετο ὁ βασιλεὺς) πολλοὺς χρησμοὺς περὶ τῆς ἀπὸ Διὸς (Ἀμμωνος) γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μελλοντικῶν νικῶν του (βλ. τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Στράβωνος, ἀνωτ., σ. 63, σημ. 3).

2. Πάντως ἡ Ὀλυμπιάς ἀπέκρουε μετ' ἀγανακτήσεως τὰς, ἤδη ζώντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, διασπειρομένας αὐτὰς φήμας καὶ ἐδυσφόρει, ὡσάκισ ἐλέγετο ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ θεοῦ. Κάποτε ἀνεφώνησεν: « δὲν θὰ παύσῃ ὁ Ἀλέξανδρος νὰ μὲ διαβάλλῃ εἰς τὴν Ἥραν; » (Πλουτ. Ἀλέξ. ΙΙΙ, 2). Ἡ Ἥρα ἦτο θεὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας καὶ τῆς συζυγικῆς πίστεως, ἐπομένως δὲ αἱ διαδόσεις αὗται ἐξέθετον τὴν Ὀλυμπιάδα ἐνώπιον τῆς Ἥρας!

3. Πλουτ. Ἀλέξ. ΙΙ, 6. Ὁ Πλούταρχος (ΙΙ, 2 - 5 καὶ ΙΙΙ, 1 - 2) ἀναγράφει καὶ

δος μετ' ὄφεων ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Σαμοθράκης καὶ περὶ τῆς συνηθείας αὐτῆς νὰ διατηρῇ ὄφεις εἰς τὰ ἰδιαίτερα βασιλικά διαμερίσματά της, δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ προῆλθον ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀφηγημάτων περὶ Ἀμμωνος - Διὸς συνευνασθέντος μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος ὑπὸ μορφὴν μεγάλου ὄφεως (καλουμένου πολλάκις δράκοντος). Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον ἀνεπτύχθη καὶ πλῆθος ἄλλων θρύλων, σχετιζομένων πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρὸς ἀπόδοσιν ὑπερφυσικῶν ιδιοτήτων, λόγῳ θείας καταγωγῆς, εἰς τὸν ἤδη λατρευόμενον ὡς ἡμίθεον. Ἐνα τούτων καὶ τῶν πλέον γραφικῶν ἀναγράφει ὁ Ψευδο - Καλλισθένης, ἀφηγούμενος ἔκτενῶς πῶς ὁ τελευταῖος ἐθνικὸς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Νεκτανεβώ, υἱὸς διὰ μυστικιστικῆς ἱερογαμίας τοῦ Ἀμμωνος, μετενάστευσεν εἰς Μακεδονίαν, μάντις δὲ ὡς ἦτο καὶ μάγος, μαγεύσας καθ' ὕπνον τὴν Ὀλυμπιάδα, συνηυνάσθη ὡς θεὸς Ἀμμων μετ' αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐτέχθη ὁ Ἀλέξανδρος¹.

Γ' - ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐγκαταλείψας τὴν ὅασιν Σιβάχ, κατηνθύνθη εἰς Μέμφιν, ἔνθα διηυθέτησε τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Αἰγύπτου ὡς νόμιμος πλέον κύριος τῆς χώρας καὶ καθ' ὅλους τοὺς ἱερατικοὺς τύπους Φαραώ. Ἐπειτα, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 331, ἐξώρμησε καὶ πάλιν διὰ Παλαιστίνης καὶ Συρίας πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ὅπου ὤφειλε νὰ συντρίψῃ τὰς τελευταίας στρατιάς τοῦ Δαρείου, ἵνα καταστῇ πραγματικὸς κυρίαρχος τῆς Ἀσίας. Οὐδὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ σκεφθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεδήλωσε διὰ πράξεων ἢ λόγων τὴν ἤδη συντελεσθεῖσαν ἐν τῇ διανοίᾳ του μεταβολήν. Ἐξακολουθεῖ νὰ βαδίζῃ πρὸς τὰ νέα μεγάλα πεπρωμένα του ὡς ἐντολοδόχος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, μολονότι οὐδ' ἡ ιδιότης του ὡς νομίμου βασιλέως - Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου, οὐδ' ἡ προέλασίς του εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας, τὴν κυριαρχίαν τῆς ὁποίας διὰ πλήρους συντριβῆς τοῦ Μεγάλου βασιλέως ἐπεδίωκεν ἀπροκαλύπτως, συνεβιβάζοντο πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι διαγραφέντας σκοποὺς

ἄλλας διαδόσεις περὶ συνευνασμοῦ τῆς Ὀλυμπιάδος μετὰ λέοντος ἢ δράκοντος (ὄφεως) πρὸς γέννησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Βλ. ἐκτενέστερον ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν : « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ., σ. 107 κ.ἐξ.

1. Ψευδο - Καλλισθένους, Βίος Ἀλεξ. τοῦ Μακ. I, 1 - 17. Ἡ μακρὰ αὕτη ἀφήγησις ἀγνώστου ἀλεξανδρινοῦ συγγραφέως, ἀποδιδομένης ἄλλοτε κακῶς τῆς πατρότητος εἰς τὸν Καλλισθένη, εἶναι γέννημα λαϊκῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀφηγημάτων τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Λαγιδῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ λεγομένου Ψευδο - Καλλισθένους, μεταφρασθὲν καὶ εἰς πολλὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, ἀπετέλει προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μέσον αἰῶνα.

τῆς ἐκστρατείας. Παρακολουθεῖ ἀγρύπνως τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα καὶ δὲν παύει νὰ προβαίνει εἰς χειρονομίας πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διαδήλωσιν τῶν ἑλληνικῶν φρονημάτων του¹. Μόνον τὰ ἐν συνεχείᾳ ἐκτυλιχθέντα γεγονότα καὶ αἱ πραγματικαὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνέκυψαν βαθμηδὸν διὰ τῆς συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἀπέδειξαν ἔμπράκτως τὴν πλήρη ἐγκατάλειψιν τῶν παλαιῶν σκοπῶν καὶ ἰδιοτήτων καὶ τὴν συντελέσθεισαν ριζικὴν μεταβολὴν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Γαυγαμήλων, οὐχὶ μακρὰν τῶν ὀχθῶν τοῦ Τίγρητος, ὅπου ὁ Δαρεῖος εἶχε συγκεντρώσει τεραστίας δυνάμεις, ἐπρόκειτο νὰ κριθῇ ἡ τύχη τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος, πρὸ τῆς μάχης, ὁμιλῶν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων, δὲν ἀπέκρυψε τὴν πραγματικὴν σημασίαν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ, ὡς καὶ τῆς μάχης παρὰ τὴν Ἰσσόν, ἐνεψύχωσε τοὺς συμμαχητάς του, ὁμιλῶν περὶ ὅσων οἱ βάρβαροι εἶχον διαπράξει κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς τὴν Ἑλλάδα, περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν πολεμικῶν ἀξιῶν τῶν Ἑλλήνων, ἔναντι τῶν βαρβάρων, περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος κ.λ.π., μὴ παραλείπων νὰ προβάλλῃ καὶ παραδείγματα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ὡς τὸ τῶν Μυρίων τοῦ Ξενοφώντος, οἱ ὁποῖοι διέσχισαν νικηφόρως μεγάλας περιοχὰς τοῦ περσικοῦ κράτους. Τότε ὁμιλεῖ πράγματι ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἦδη, εἰς τὸν λόγον πρὸ τῆς μάχης τῶν Γαυγαμήλων, οὐδὲ νύξιν ποιεῖται παρομοίων πραγμάτων. Δίδει τὰς συνήθεις πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ ὁδηγίας περὶ ἐμψυχώσεως τῶν ἀνδρῶν, περὶ εὐταξίας καὶ πειθαρχίας, περὶ συνθημάτων ἐξορμήσεως, τρόπου μεταβιβάσεως παραγγελμάτων κ.λ.π.² Ὅτε δὲ ἔρχεται τὸ θέμα τῆς σημασίας τοῦ ἀγῶνος, λέγει ἐντελῶς ἄλλα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶπεν εἰς τὸν Γρανικὸν καὶ τὴν Ἰσσόν. Τὴν φορὰν αὐτήν, λέγει, δὲν πρόκειται νὰ ἀγωνισθοῦν χάριν τῆς Κοίλης Συρίας ἢ τῆς Φοινίκης οὐδὲ χάριν τῆς Αἰγύπτου, ὡς προηγουμένως, ἀλλὰ θὰ κριθῇ ἡ τύχη ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας καὶ εἰς ποίους πρέπει νὰ περιέλθῃ ἡ ἐξουσία ἐπὶ ταύτης³. Λόγοι βεβαίως εἰλικρινεῖς, ἀποδίδοντες πιστῶς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μαρτυροῦντες τὴν ἐπελθούσαν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ριζικὴν μεταβολὴν ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐδικαιολόγησαν τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος Μακεδονικὴν ἡγε-

1. Βλ. ἐκτενῶς τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐνεργείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου περὶ αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰς ἀποστολάς ἀρπαγέντων ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἀγαλμάτων, τὰ εἰδικὰ μέτρα πρὸς ἐπανόρθωσιν ὅσων διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους κ.λ.π., ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ, Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔ.ἀ.

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. III, 9, 6 : « ἐν τῇδε τῇ μάχῃ οὐχ ὑπὲρ Κοίλης Συρίας ἢ Φοινίκης, οὐδὲ ὑπὲρ Αἰγύπτου, ὡς πρόσθεν, μαχομένους, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ξυμπάσης Ἀσίας, οὗστινας χρὴ ἄρχειν, ἐν τῷ τότε κριθησόμενον ».

σίαν, ἔχουν τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον. Αἱ διακηρύξεις τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων περὶ πολέμου κατὰ τῶν βαρβάρων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκδίκησιν δι' ὅσα εἶχον διαπράξει οἱ βάρβαροι κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς Ἑλλάδα, ἔχουν ριφθῆ εἰς τὴν λήθην. Ἦδη πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διεκδικήσεως ἀπὸ τοῦ Δαρείου τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας!

Ὁ Πλούταρχος, στηριζόμενος εἰς τὸν Καλλισθένη, γράφει ὅτι κατὰ τὴν πλεόν κρίσιμον στιγμήν τῆς μάχης τῶν Γαυγαμήλων, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ προσεφώνησε τοὺς παρὰ τὸ πλευρὸν του μαχομένους Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι διὰ βοῶν τὸν ἐνεθάρρουναν νὰ ἐξορμήσῃ κατὰ τῶν βαρβάρων, κραδαίνων τὴν λόγχην εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ ὑψῶν τὴν δεξιάν, ἰκέτευσε τοὺς θεοὺς, ἐὰν ἦτο πράγματι γόνος τοῦ Διός, νὰ σπεύσουν πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλλήνων¹. Δὲν συνάγεται σαφῶς ἂν ἐν τῇ φράσει « Διόθεν ἐστὶ γεγονὼς » ὑπονοεῖται ἢ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καταγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς Ἡρακλείδου, ἢ ἡ διὰ τοῦ μαντείου ἐν Αἰγύπτῳ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Διός - Ἀμμωνος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ εἶχεν ἰδιάζουσαν σημασίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀναφέρεται, ὡς ἔπραττεν ἕως τότε κατὰ τὰς κρίσιμους ἢ πανηγυρικὰς στιγμὰς, εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἢ τοῦ Ἀχιλλέως, υἱῶν τοῦ Διός, καταγωγὴν του, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀλλὰ στρέφεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Δία, ὡς γόνος τούτου, χαρακτηρίζει τὴν ἐπελθούσαν μεταβολήν. Ἦδη προβάλλει καὶ διακηρύσσει τὴν θείαν αὐτοῦ ιδιότητα, ἀπευθυνόμενος δι' ἐνίσχυσιν, ὡς ἔπραττεν ὁ Ἀχιλλεύς, πρὸς τὸν πατέρα Δία².

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIII, 1: « Τότε δὲ τοῖς Θετταλοῖς πλεῖστα διαλεχθεῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν, ὡς ἐπέρρωσαν αὐτὸν βοῶντες ἄγειν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους, τὸ ξυστὸν εἰς τὴν ἀριστερὰν μεταβαλὼν τῇ δεξιᾷ παρεκάλει τοὺς θεοὺς, ὡς Καλλισθένης φησὶν, ἐπευχόμενος, εἶπερ ὄντως Διόθεν ἐστὶ γεγονὼς, ἀμῦναι καὶ συνεπιρρῶσαι τοὺς Ἕλληνας ». Ὁ Πλούταρχος, ὡς καὶ ὁ Ἀρριανός, ἄλλοτε μὲν διαχωρίζουν τοὺς « Μακεδόνας » ἀπὸ τῶν « Ἑλλήνων », ἀποδίδοντες τὴν συνήθη ἔννοιαν πολιτικοῦ διαχωρισμοῦ, ἢ ὁποία ἐπεκράτει ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους καὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ καθιερώθη διὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἄλλοτε δὲ συμπεριλαμβάνουν τοὺς Μακεδόνας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἀνωτέρω γράφων « τοῖς Θετταλοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν » ὁ Πλούταρχος περιλαμβάνει καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας ἢ νὰ εὕρισκωνται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

2. Καὶ ὁ Κούρτιος Ροῦφος (IV, 13, 15) γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν πρὸ τῆς μάχης νύκτα ἤκουε τὸν μάντιν Ἀρίστανδρον, περιβεβλημένον διὰ λευκοῦ χιτῶνος, ἔχοντα κεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ κρατοῦντα κλάδον εἰς χεῖρας, νὰ ἀπαγγέλλῃ ἐνώπιόν του ἰκεσίας πρὸς τοὺς θεοὺς, διότι ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Διός καὶ τῆς Ἀθηνᾶς - Νίκης.

Ἡ μεταβολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου γίνεται αἰσθητὴ εὐθὺς μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν Γαυγαμήλων. Ὁ Δαρεῖος ἔζη ἀκόμη, ἀλλὰ, κατησχυμμένος, περιδεὴς καὶ περιπλανώμενος ἀνὰ τὰ ὄρη μετ' ὀλίγων χιλιάδων ἔτι πιστῶν, δὲν ὑπελογίζετο πλέον ὥς Μέγας βασιλεὺς. Ἦδη πραγματικὸς κύριος τοῦ Περσικοῦ κράτους ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς μάχης θεωρεῖται ὡς καταλελυμένη ἡ ἀρχὴ τῶν Περσῶν, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος θύει μεγαλοπρεπῶς πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἀσίας¹. Δὲν περιορίζεται δὲ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ συμπεριφέρεται, κατὰ τὴν τακτικὴν τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησεν ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς ἐθνικὸς ἡγεμὼν ἐκάστου λαοῦ, ὁ ὁποῖος εὕρισκετο ἕως τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν.

Εἰσελθὼν εἰς τὴν περίφημον πρὸ τῆς περσικῆς κατακτῆσεως πρωτεύουσαν τῶν Βαβυλωνίων, Σουμερίων καὶ Ἀκκαδίων, τὴν Βαβυλῶνα, ἐνθα ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ ὡς ἐλευθερωτῆς, διέταξεν νὰ ἀνοικοδομηθοῦν πάντα τὰ ἱερά, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἄλλοτε καταστρέψει ὁ Ξέρξης. Ἰδιαιτέρως ἐτίμησε τὸ ἱερὸν τοῦ Βήλου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικοῦ θεοῦ τῶν Βαβυλωνίων, λατρευομένου ὡς «Μαρδούκ», ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰς προαιωνίους παραδόσεις τῆς Βαβυλῶνος, παρεχώρει, οὐ μόνον τὴν ἐπὶ τῆς πόλεως ἡγεμονίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν «εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ κόσμου», δηλαδὴ ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, διὰ τῆς εὐλογίας τοῦ Μαρδούκ-Βήλου, ἐπιτευχθείσης διὰ τῆς μεσιτεύσεως τῶν Χαλδαίων μάντεων καὶ μάγων, καθίστατο ὁ νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Βαβυλῶνος καὶ συγχρόνως ἀπέκτα μίαν ἐπὶ πλέον ιδιότητα διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου κυριαρχίαν!

Ὁ Ἀλέξανδρος συναναστράφη τότε μετὰ τῶν Χαλδαίων μάγων καὶ ἔπραξεν, ὅ,τι ἐκεῖνοι ἐπίστευον σχετικῶς μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἐν Βαβυλῶνι. Ἐτέλεσε μάλιστα καὶ θυσίας πρὸς τὸν Βῆλον, ἀκριβῶς ὡς ἐκεῖνοι ὑπέδειξαν².

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIV, 1: «Τοῦτο τῆς μάχης ἐκείνης λαβούσης τὸ πέρας, ἡ μὲν ἀρχὴ παντάπασιν ἡ Περσῶν ἐδόκει καταλελύσθαι, βασιλεὺς δὲ τῆς Ἀσίας Ἀλέξανδρος ἀνηγορευμένος ἔθυσε τοῖς θεοῖς μεγαλοπρεπῶς καὶ τοῖς φίλοις ἐδωρεῖτο πλούτους καὶ οἴκους καὶ ἡγεμονίας». Ἐνταῦθα δὲν καθορίζεται σαφῶς ἂν ἔθυσσε πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐκτιθεμένων συνάγεται ὅτι, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ θύῃ καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸν Δία-Ἀμμωνα, ἐτέλει θυσίας καὶ πρὸς τοπικοὺς θεοὺς.

2. Ἀρριαν. Ἀνάβ. III, 16, 4-5: «Ἀλέξανδρος δὲ παρελθὼν εἰς τὴν Βαβυλῶνα, τὰ ἱερά ἃ Ξέρξης καθεῖλεν ἀνοικοδομεῖν προσέταξε Βαβυλωνίοις, τὰ τε ἄλλα καὶ τοῦ Βήλου τὸ ἱερόν, ὃν μάλιστα θεῶν τιμῶσι Βαβυλώνιοι. Σατράπην δὲ κατέστησε Βαβυλῶνος Μαζαῖον, Ἀπολλόδωρον δὲ τὸν Ἀμφιπολίτην στρατηγὸν τῶν μετὰ Μαζαίου ὑπολειπομένων στρατιωτῶν, καὶ Ἀσκληπιόδωρον τὸν Φίλωνος τοὺς φόρους ἐκλέγειν. Κατέπεμψε δὲ καὶ ἐς Ἀρμενίαν Μιθρίνην σατράπην, ὅς τὴν ἐν Σάρδεσι ἀκρόπολιν Ἀλεξάνδρῳ ἐνέδωκεν. Ἐνθα δὲ καὶ τοῖς Χαλδαίοις ἐνέτυχε, καὶ ὅσα ἐδόκει Χαλδαίοις ἀμφὶ τὰ ἱερά τὰ ἐν Βαβυλῶνι ἔπραξε, τὰ τε ἄλλα καὶ τῷ Βήλῳ καθ' ἃ ἐκεῖνοι ἐξηγοῦντο ἔθυσεν». Νεώτεροί τινες συγγραφεῖς, στηριζόμενοι προφανῶς εἰς

Οὕτως, εἰς τὰ ὄμματα τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Χαλδαίων ἱερέων καὶ μάντεων, ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλεν ὡς ὁ νόμιμος καὶ ἔθνικὸς ἡγεμὼν, ἔτι δὲ πλεόν, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ προωρισμένος νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνακηρυχθῇ υἱὸς τοῦ θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε δὲν ἦτο ἀπαραίτητον, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ. Κατὰ τὰς Αἰγυπτιακὰς δοξασίας ὁ Φαραὼ ἔπρεπε νὰ εἶναι υἱὸς Αἰγυπτίου θεοῦ, ἵνα ἀναγνωρίζεται ὡς νόμιμος βασιλεὺς τῆς χώρας. Ἀντιθέτως, οἱ Ἀσιατικοὶ λαοὶ δὲν ἐπίστευον τοῦτο διὰ τοὺς βασιλεῖς των, τοὺς ὁποίους δὲν ἐλάτρευον ὡς θεοὺς, ἀλλὰ προσεκύνουν ὡς κυριάρχους των. Περιορίσθη λοιπὸν νὰ τελέσῃ ἐνταῦθα θυσίας πρὸς τοὺς θεοὺς τῶν Χαλδαίων, ἵνα κολακεύσῃ τὸ ἔθνικόν των συναίσθημα καὶ κερδίσῃ τὴν ἀφοσίωσίν των ὡς ἡγεμὼν των. Οὐδ' ἄλλαχοῦ που κατὰ τὸ μετέπειτα χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν Ἀσίᾳ ζωῆς του φαίνεται νὰ ἀνεκηρύχθῃ υἱὸς ἐπιχωρίου θεοῦ διὰ ταυτισμοῦ τούτου πρὸς τὸν Δία. Ἡ ἀνακήρυξις αὕτη μετὰ ἱεροτελεστίας, χρησιμοδοσίας, θυσιῶν κ.λ.π., οὐδαμοῦ ἐγένετο, ὡς εἶχε γίνεῖ ἐν τῷ μαντεῖῳ τοῦ Ἀμμωνος καὶ οὐδὲν τὸ τοιοῦτον ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς περὶ Ἀλεξάνδρου πηγαῖς τῆς ἀρχαιότητος.

Ταυτισμὸς τοῦ Διὸς μετὰ τοῦ Ἀμμωνος, κατ' ἐξοχὴν ἀγαθοῦ, μυστηριακοῦ καὶ ἀποβλέποντος εἰς τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος θεοῦ, ἐν τινι μέτρῳ ἤδη ἀνεγνωρισμένου ἀπὸ μακροῦ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο δυνατὸς. Ἀλλ' οἱ θεοὶ τῆς Ἀσίας παριστάνοντο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τερατομόρφων καὶ κολοσσιαίων εἰδώλων, τῶν ὁποίων πολλάκις καὶ ἡ θεὰ προυκάλει τρόμον καὶ ἀποτροπιασμόν, αἱ δὲ δικαιοδοσίαι καὶ οἱ συμβολισμοὶ πᾶν ἄλλο ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις περὶ θεότητος. Θὰ ἦτο λίαν δυσχερὲς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ταυτισμὸν παρομοίων θεῶν πρὸς τὸν Ὀλύμπιον Δία, τὸν πατέρα τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς εἶχε καθιερώσει ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τοῦ Ἕλληνος τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τοῦ 5ου αἰῶνος, ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλειώδει δυνάμει τοῦ ὑπερανθρώπου. Θὰ ἦτο ἴσως δυσάρεστον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν διογενῆ Ἀλέξανδρον, τὸν θαυμαζόμενον διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν πρόγονον Ἀχιλλέα,

τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀρριανοῦ, γράφουν ὅτι ὁ θεὸς τῶν Χαλδαίων Βῆλος ἢ Μαρδούκ ἐταυτίσθη πρὸς τὸν Δία, οὕτως ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἐνεφανίσθη καὶ ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς - Βήλου, ἵνα οὕτω προσλάβῃ ἱερὰν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν Χαλδαίων. Οὐδὲν τὸ τοιοῦτον συνάγεται ἐκ τοῦ ὡς ἀνωτέρω κειμένου τοῦ Ἀρριανοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται σαφῶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐθυσίασε πρὸς τὸν θεὸν Βῆλον κατὰ τὰς ὑποδείξεις (δηλαδὴ συμφώνως πρὸς τὰς ἱερὰς παραδόσεις) τῶν Χαλδαίων, καὶ οὐχὶ ὅτι ἀνεγνωρίσθη κατὰ τινὰ τρόπον ὡς υἱὸς καὶ τοῦ ἔθνικοῦ τούτου θεοῦ τῶν Βαβυλωνίων, διὰ ταυτισμοῦ (ὡς ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ πρὸς τὸν Ἀμμωνα) μετὰ τοῦ Διὸς. Ἄλλωστε, ὡς ἐκθέτομεν λεπτομερέστερον εὐθύς κατωτέρω, οὐδαμοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀνεκηρύχθη ὁ Ἀλέξανδρος θεός, ὡς υἱὸς Ἀσιάτου θεοῦ ἢ διὰ ταυτισμοῦ Ἀσιάτου θεοῦ πρὸς τὸν Δία.

νὰ ἀνακηρυχθῇ υἱὸς παρομοίων θεῶν τῆς Ἀσίας. Οἵαδήποτε ἱεροτελεστικὴ ἐπισημότης δὲν θὰ ἡμπόδιζεν ἐν συνεχείᾳ τὸ φιλόπαιγμον ἑλληνομακεδονικὸν περιβάλλον του νὰ διακινδυνεύσῃ σχόλια διὰ τοὺς Ἀσιάτας τούτους « πατέρας » τοῦ διογενοῦς Ἑλλήνος βασιλέως καὶ ἀρχηγοῦ των!

Ἐμφανεστέρα εἶναι ἢ ἐν ταῖς πολιτικαῖς πράξεσι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπελθοῦσα ριζικὴ μεταβολή. Ἐξορμῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Ἀσίαν, διεκήρυσσεν, συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας τῆς πανελληνίου συμμαχίας, ὅτι θὰ ἐξεδικεῖτο τοὺς βαρβάρους δι' ὅσα εἶχον διαπράξει κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ συνδιαλλαγῆς τινος ἢ συμμείξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Ὁ Ἀλέξανδρος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτὰς τὰς διακηρυχθείσας ἐν Ἑλλάδι περὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἐκστρατείας μέχρι τῆς εἰσόδου εἰς Αἴγυπτον. Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Γρανικοῦ ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας 300 πανοπλίας Περσῶν, ἵνα ἀφιερωθοῦν εἰς τὸ τέμενος τῆς Παλλάδος πρὸς ἀπαθανάτισιν τῆς νίκης, τὴν ὁποίαν κατήγαγεν, μετὰ τῆς ἀφιερώσεως : « Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων »¹. Καὶ μετὰ τὴν νίκην τῆς Ἰσοῦ ἀπῆντησεν εἰς τὸν Δαρεῖον ὅτι διεξάγει τὸν πόλεμον ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐκδικηθῇ ὅσα οἱ πρόγονοί του εἶχον διαπράξει κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα².

Κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον συνέχίζετο ἡ μεγάλη πολεμικὴ ἐπιχείρησις βάσει τῶν προδιαγεγραμμένων ἐν Ἑλλάδι σκοπῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν, οὐδεμία ἦτο δυνατὴ συνεννόησις μετὰ τῶν βαρβάρων, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον συνεργασία μετὰ τούτων καὶ συνδιοίκησις τῶν κατακτωμένων ἐδαφῶν. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν ἄλλων πανελληνιστῶν διακηρυχθέντα ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν τὴν συνένωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας καὶ ἐνεψύχωσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Περσῶν. Τοιαύτην συνεργασίαν καὶ συνδιοίκησιν τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν μετὰ τῶν βαρβάρων, ὡς καὶ ἱδρυσιν ἑλληνοπερσικοῦ κράτους ἐν ἀπολύτῳ ἰσότητι Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, ὁ Ἰσοκράτης θὰ ἐχαράκτιριζεν ἐθνικὴν ἱεροσυλίαν³. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διακηρύξει ὅτι οἱ βάρβαροι ἦσαν κατωτέρων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀνίκανοι πρὸς ἡγεσίαν ἀνθρώπων, ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας θὰ εἶχε διδάξει εἰς τὸν μαθητὴν του Ἀλέξανδρον τὰ δόγματά του, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες εἶχον πλασθῇ ὑπὸ

1. Ἀρριαν. I, 16, 7.

2. Ἀρριαν. II, 14, 4-9.

3. Ἰσοκρ. Φίλιπ., 80 : « Τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἔσει πιστός, τοῖς δὲ βαρβάροις φοβερός ». Φίλ. 115 : « σκέψαι δ' ὅτι σε τυγχάνω παρακαλῶν, ἐξ ὧν ποιήσει τὰς στρατείας οὐ μετὰ τῶν βαρβάρων ἐφ' οὓς οὐ δίκαιόν ἐστι, ἀλλὰ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τούτους, πρὸς οὓς προσήκει τοὺς ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότας πολεμεῖν ».

τῆς φύσεως κατάλληλοι νὰ κυβερνοῦν τοὺς βαρβάρους, θέτοντες αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των¹.

Πλήν, ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθὸν διὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει ἤδη ἄλλας πραγματικότητας. Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κυριαρχία διήνοιξεν ἄλλους, ἐντελῶς νέους, ὀρίζοντας σκέψεως καὶ σχεδίων εἰς τὴν πολιτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἤδη ἀναφαίνεται ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλειώδει αὐτῆς ἐκφάνσει, ἴσως καὶ ἀνωτέρα τῆς στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας του. Ἡ Ἀσία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κυβερνηθῇ βάσει τῶν πανελληνίων διακηρύξεων τοῦ Ἰσοκράτους ἢ τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀκόμη ὀλιγώτερον βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ τῆς ιδιότητος τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Ταῦτα οὐ μόνον δὲν παρεῖχον στερεὰς βάσεις διακυβερνήσεως τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέκλειον τὴν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἐγκαινιάζει τὴν νέαν πολιτικὴν τῆς ἑλληνοασιατικῆς βασιλείας, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως Περσῶν μεγιστάνων εἰς ἀνωτάτας θέσεις τῆς διοικήσεως. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων καὶ ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἐμφανίζεται συγχρόνως ὡς νόμιμος διάδοχος τῶν Ἀχμενιδῶν ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῆς Ἀσίας, ὡς Μέγας βασιλεὺς. Σατράπαι καὶ στρατηγοὶ τῶν Περσῶν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων, ὡς ὁ Μαζαῖος, ὁ Μιθρίνης καὶ ὁ Ἀβουλίτης, ἔχοντες ἕως τότε ἐπιδείξει ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἐπαρχιῶν ἢ εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν μεγάλας ἀρετάς, εὐθὺς ὡς δηλοῦν ὑποταγὴν καὶ πίστιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀναλαμβάνουν ἐκ νέου τὴν διοίκησιν μεγάλων σατραπειῶν καὶ καθίστανται πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ νέου κυριάρχου τῆς Ἀσίας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἑλληνοπερσικῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία τοῦ λοιποῦ θὰ βαίνει κατὰ προϋοῦσαν κλίμακα, καταλήγουσα καὶ εἰς προσπάθειαν δημιουργίας ἑλληνοπερσικῆς στρατιᾶς, ἂν μὴ καὶ ἑλληνοπερσικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν ἀρχὴν κινεῖ τὴν κατάπληξιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν Μακεδόνων, ὡς τι τὸ νέον καὶ ὅλως ἀπρόβλεπτον, ἐν πολλοῖς καὶ ἀντίθετον πρὸς τοὺς σκοπούς, διὰ τοὺς ὁποίους εἶχον χύσει τόσον αἷμα καὶ ὑποστῇ τοσαύτας θυσίας οἱ ἑνδοξοὶ πολεμισταὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς δύναται νὰ κριθῇ ἡ πολιτικὴ αὕτη ὡς μεγαλοφυΐα, διότι κινεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Περσῶν μεγιστάνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν παραγόντων τοῦ Περσικοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι σπεύδουν ἄθρόοι νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ νὰ ὑπηρετήσουν εἰλικρινῶς τὰ σχέδιά του ὡς ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ στελέχη τῆς νέας ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος ὁ Ἀλέξανδρος ἐξορμᾷ πρὸς τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ἄλλοτε περίλαμπρον πόλιν

1. Ἀριστοτ. Πολιτ., VII, 7, 1. Βλ. ἐκτενέστερον περὶ τούτου ἐν μελέτῃ μας «Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», ἔ.ἀ., σ. 117 κ.ἐξ.

Σοῦσα, ἔνθα συνέχισε τὴν πολιτικὴν τῆς συμφιλίωσεως, θύων πρὸς τοὺς ἑλλη-
νικοὺς καὶ τοὺς ἐγγωρίους θεοὺς καὶ προσλαμβάνων τοὺς ὑποτασσομένους
Πέρσας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του. Δὲν παραλείπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ παλαιὰ ἀνά-
κτορα τῶν πρώτων Περσῶν βασιλέων καὶ νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θρό-
νου τῶν Ἀχμενιδῶν, ὡς ἔπραξεν ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν Περσέπολιν. Εἰς τὰ
Σοῦσα ἐγκαθιστᾷ μετὰ βασιλικῶν τιμῶν καὶ τὴν αἰχμάλωτον οἰκογένειαν τοῦ
Δαρείου, τὴν μητέρα τοῦ ὁποίου ἀπεκάλει ἰδίαν μητέρα. Διατάσσει ἐπιμεμε-
λημένην ἀνατροφὴν τῶν τέκνων τοῦ Δαρείου, ὡς καὶ τὴν εἰς αὐτὰ διδασκα-
λίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, προφανῶς ἀποβλέπων εἰς τὸν βραδύτερον πρα-
γματοποιηθέντα γάμον του μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Δαρείου. Συγχρόνως, δίδει
διαταγὴν νὰ ἐλευθερωθοῦν πάντες οἱ Πέρσαι, οἱ συρόμενοι ἕως τότε αἰχμά-
λωτοι ἀπὸ τῆς μάχης τῆς Ἰσοῦ¹.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος θέτει ἐν ἐφαρμογῇ τὰ μεγαλεπήβολα σχέ-
δια τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του ἰδρύσεως τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας
διὰ στενῆς συνεργασίας Ἑλληνομακεδόνων καὶ Ἀσιατῶν ἐπὶ ἴσου ἐπιπέδου,
δὲν καταπνίγει τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἐρριζώσεν εἰς τὴν ψυχὴν του
ἡ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή καὶ ἡ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας πνευματικὴ κατάρτισις
ὑπὸ μεγάλων Ἑλλήνων σοφῶν. Δὲν λησμονεῖ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν
καὶ τὰς πανελληνίους ἐντολάς, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο περιβεβλημένος. Τοῦναν-
τίον, παρακολουθεῖ ἀγρύπνως τὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καὶ προβαίνει εἰς
διαφόρους ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ἐνεφάνιζον
αὐτὸν ὡς συνεχίζοντα τὴν πανελλήνιον ἐντολὴν τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος
τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον καὶ ἐμπνεόμενον πάντοτε
ἐκ τῶν προαιωνίων παραδόσεων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Καθοδηγεῖ τὸν Ἀντί-
πατρον πρὸς κατάπνιξιν πάσης ἀντιδράσεως καὶ ἀποστέλλει ἄφθονα χρήματα
πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Σπάρτης. Διὰ διαγγέλματος καταλύει
τὰς τυραννίδας καὶ διατάσσει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλλη-
νικῶν πόλεων. Συγχρόνως ἀποστέλλει εἰς Ἀθήνας τὰ ἀρπαγέντα ὑπὸ τοῦ Ξέρ-
ξου καὶ ἀνευρεθέντα εἰς Σοῦσα ἀγάλματα τῶν τυραννοκτόνων Ἀρμοδίου καὶ
Ἀριστογείτονος καὶ παραγγέλλει νὰ ἀνοικοδομηθῇ ἡ πόλις τῶν Πλαταιέων,
διότι οἱ πατέρες των εἶχον ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Δὲν
παραλείπει νὰ στείλῃ καὶ εἰς τοὺς Κροτωνιάτας τῆς Ἰταλίας μέρος τῶν λαφύ-
ρων, προβάλλων ὡς αἰτιολογίαν ὅτι κατὰ τὰ Μηδικὰ μόνον ὁ συμπολίτης των
Ὀλυμπιονίκης Φάϋλος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἰταλιώτας Ἕλληνας,
ἔσπευσε μετὰ νηὸς πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας².

1. Διοδ. XVII, 66 καὶ 67.

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. III, 16, 7 - 8. — Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIV, 1 - 2. Περὶ τούτων
ὁμιλοῦμεν ἐκτενέστερον ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν « Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλε-
ξάνδρου ».

Ἄλλ' ἡ πλέον πολύκροτος ἐκδήλωσις τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι τὰ λαβόντα χώραν ἐν Περσεπόλει. Ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὰ Σοῦσα κατηυθύνθη πρὸς κατάληψιν τῆς ἐτέρας παλαιᾶς πρωτεύουσας τῶν Περσῶν, τὴν ὁποίαν τὰ μὲν περσικὰ κείμενα μνημονεύουν ὡς Πάρσην, οἱ δὲ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀνομάζουν Περσέπολιν. Ἡ πορεία διὰ μέσου στενῶν, ὄρεινῶν ἀποκορήμων διαβάσεων ἦτο τραχεῖα, κατέστη δὲ τραχυτέρα ἔνεκα τῶν ἐπιθέσεων τῶν Οὐξίων καὶ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ἀρτοβαζάνου μετ' ἰσχυρῶν περσικῶν δυνάμεων παρὰ τὰς Περσίδας Πύλας. Ὁ Ἀλέξανδρος κατέβαλε πάντα τὰ ἐμπόδια κατόπιν σκληρᾶς προσπαθείας, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι προεκάλεσεν εἰς αὐτὸν ἰσχυρὸν ἐρεθισμόν. Μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν Γαυγαμήλων ἐθεώρει ἑαυτὸν νόμιμον κυρίαρχον τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ οὐδεμίαν ἠνείχετο ἀντίστασιν, ἐννοῶν νὰ τιμωρῇ ταύτην παραδειγματικῶς.

Ἡ Περσέπολις παρεδόθη ἀμαχητί, ἀλλ' ἐπεισόδιον συμβᾶν ἀκριβῶς κατὰ τὰς στιγμὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ εὗρίσκετο εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἠὔξησε τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὠδήγησεν εἰς δραματικὰς συνεπείας. Μία μεγάλη μᾶζα φρικωδῶς ἠκρωτηριασμένων Ἑλλήνων ἐνεφανίσθη μετὰ σπαρακτικῶν θρήνων ἐνώπιόν του. Ἦσαν Ἕλληνες, συλληφθέντες ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς τὰς παραλίους ἑλληνικὰς πόλεις ἢ ἐκ τῶν μισθοφορικῶν σωμάτων, εἴτε δι' ἀνυποταξίαν, εἴτε κατηγορούμενοι δι' ἄλλας ἑναντίον τοῦ Μεγάλου βασιλέως πράξεις. Οἱ δυστυχεῖς οὗτοι, ἀφοῦ ἠκρωτηριάσθησαν, ἀποκοπέντων τῶν ὠτων, τῆς ρινός, τῶν χειρῶν ἢ ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος, καὶ ἐστιγματίσθησαν διὰ πεφυρακτωμένων σημείων, εἶχον ἐγκλεισθῇ εἰς στρατόπεδον παρὰ τὴν Περσέπολιν, ὁπόθεν ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, ὅτε ἐπλησίαζεν ἡ στρατιὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τῇ θέᾳ των κατελήφθη ὑπὸ δακρύων, ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς λόγους παραμυθίας καὶ προσεφέρθη νὰ τοὺς ἀποκαταστήσῃ, ὥς αὐτοὶ ἐνόμιζον καλύτερον, δώσας χρήματα, ἐνδύματα καὶ γαίας μετὰ προνομίων ἰδιαιτέρας προστασίας¹. Τὸ ἀποτρόπαιον ἐκεῖνο θέαμα χιλιάδων ἠκρωτηριασμένων καὶ ἐν παραμορφώσει συμπατριωτῶν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας προξένησε λίαν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς στρατιᾶς καὶ ἐκίνησεν ἀγανάκτησιν καὶ ἀπέχθειαν κατὰ τῶν βαρβάρων, φαίνεται δὲ ὅτι τὰ συναισθήματα αὐτὰ μετεδόθησαν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παρομοίων συναισθημάτων, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Περσέπολιν, ἀνεμνήσθη ὅτι ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς ὁ Ξέρξης ἐξώρμησε πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν πόλιν ταύτην κατηρτίσθησαν τὰ σχέδια ὑποδουλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, συλήσεως τῶν ἱερῶν του καὶ

1. Διοδ. XVII, 69, 3 - 20. — Curt. V, 5 - 24. — Ὁ Διόδωρος καθορίζει αὐτοὺς περὶ τοὺς ὀκτακοσίους, ἐνῶ ὁ Κούρτιος ἀναβιβάζει εἰς τέσσαρας χιλιάδας.

ἐξυβρίσεως τῶν θεῶν του. Τὸ θέμα τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλλιεργήθῃ λίαν ἐντέχνως εἰς τὸ πνεῦμά του κατὰ τὰ ὥρας ἐκείνας ὑπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν Ἑλλήνων. Ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ὅσων εἶχον διαπράξει οἱ Πέρσαι κατὰ τῆς Ἑλλάδος, φαίνεται ὅτι κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας κατέπνιξε πᾶσαν ἐκ τῆς νέας ἑλληνοασιατικῆς πολιτικῆς γραμμῆν σκοπιμότητος. Μολονότι ἡ Περσέπολις εἶχε παραδοθῇ, σῶφρονες δὲ στρατηγοί, ὡς ὁ Παρμενίων, ἠγωνίσθησαν, ὅπως ἀποτρέψουν βιαίας πράξεις, ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωσε τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ καταστρέψουν τὴν κάτω πόλιν, κατοικουμένην ὑπὸ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, νὰ ἐξολοθρεύσουν πάντας τοὺς κατοίκους της, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ φύλου, καὶ νὰ λάβουν ὡς λάφυρα πᾶν ὅ, τι θὰ εὑρισκον ἐν αὐτῇ. Ἡκολούθησε φοβερὰ σφαγὴ ὑπὸ τοῦ ἤδη ἐξηγριωμένου καὶ ἀποχαλινωθέντος ὄχλου τῶν στρατιωτῶν, ἐνῶ δὲ τὸ αἷμα ἔρρεε ποταμηδὸν εἰς τὰς ὁδοὺς, ἠρημώθησαν παντὸς πράγματος αἱ κατοικίαι.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐσεβάσθη ἐν ἀρχῇ τὴν ἄνω, περικλειομένην διὰ δευτέρου τείχους, πόλιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρίσκοντο τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ἀνάκτορα. Ὀλίγον ὅμως χρόνον βραδύτερον, ἐπιστρέψας ἐκ σειρᾶς ἐπιτυχῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀνὰ τὴν Μηδίαν καὶ ἐξαφθείς κατὰ τὴν διάρκειαν γεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεζωπυρώθησαν ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῶν συνδαιτυμόνων Ἑλλήνων αἱ πικραὶ ἀναμνήσεις τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας εἶχε διαπράξει ὁ Ξέρξης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκυριαρχήθη καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἐκδικητικοῦ μένους. Διέταξε νὰ πυρποληθοῦν τὰ κατηραμένα ἐκεῖνα ἀνάκτορα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε κατοικήσει ὁ Ξέρξης καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξώρμησε πρὸς καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἀφηγήσεις τινές, ἀμφισβητουμένου πάντως κύρους, ἐμφανίζουν τὸν Ἀλέξανδρον ἡγούμενον πομπῆς ἐν εἵδει ἱεροτελεστικῆς πανηγύρεως μετὰ πυρσῶν εἰς τὰς χεῖρας, πρὸς πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσεπόλεως¹.

1. Ὁ Ἀρριανὸς οὐδὲν γράφει περὶ τῶν σφαγῶν καὶ ἐλάχιστα περὶ τῆς πυρπολήσεως τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσεπόλεως. Ἀλλ' ὁ Ἀρριανὸς παραλαμβάνει τὰ τῆς ἀφηγήσεως τῆς περιόδου ταύτης ἐκ τοῦ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος εὐνόητον ἦτο νὰ ἀποσιωπήσῃ τόσον δυσάρεστα διὰ τὸν Ἀλέξανδρον γεγονότα. Ταῦτα ἔχουν ἀντληθῇ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, κυρίως ἐκ τῆς Κλειταρχείου παραδόσεως. Ἐκ ταύτης ἐκτενὴ ἀφήγησιν παρέχει ὁ Κούρτιος Ροῦφος (V, 7, 2 - 7), ὁ ὁποῖος φέρει τὴν Ἀθηναίαν ἐταῖραν Θαῖδα πρωταγωνιστοῦσαν εἰς τὰς συζητήσεις τῶν συμποσίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νυκτερινὴν ἐξώρμησιν πρὸς πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων εἰς ἐκδίκησιν τῆς πατρίδος της, τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὁ Διόδωρος (XVII, 72) ἀποδίδει τὴν πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων εἰς τὴν Θαῖδα (« Θαῖς, Ἀττικὴ τὸ δὲ γένος, εἶπεν κάλλιστον Ἀλεξάνδρῳ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πεπραγμένων ἔσεσθαι, ἐὰν κωμάσας μετ' αὐτῶν ἐμπρήσῃ τὰ βασίλεια καὶ τὰ Περσῶν περιβόητα... αὕτη δὲ (ἐνν. ἡ Θαῖς) μετὰ τὸν βασιλέα πρώτη τὴν δᾶδα καιομένην ἠκόντισεν εἰς τὰ βασίλεια »). Ὁ Πλούταρχος (Ἀλεξ. XXXVII, 2) ἀρκεῖται νὰ γράψῃ ὅτι ἐφονεύθησαν πολλοὶ τῶν συλλαμβανομένων, μὴ ἐξηγῶν τοὺς λόγους (« φόνον μὲν οὖν ἐνταῦθα πολὺν τῶν ἀλίσκομένων γενέσθαι συνέπεσε »).

Ἡ διαγωγή αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπως ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἤδη κυοφορουμένην ἐν τῇ διανοίᾳ του καὶ ἀπὸ τινος ἐγκαινιασθεῖσαν πολιτικὴν τῆς ἑλληνοασιατικῆς ἐπικρατείας διὰ τῆς λήθης τοῦ παρελθόντος καὶ στενῆς συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων. Διὰ μίαν εἰσέτι, ἀλλὰ τελευταίαν φορὰν ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν ψυχὴν του τὸ αἶσθημα τοῦ Ἑλλήνου, ὥς εἶχον θρέψει αὐτὸ εἰς τὸ πνεῦμά του αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀγωγή. Τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων πληθυσμῶν τῆς Περσεπόλεως καὶ αἱ φλόγες τῶν πυρπολουμένων ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου ἀπετέλεσαν τὴν τελευταίαν σποδὸν τῆς ἐκδικήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, δι' ὅσα εἶχον οὗτοι διαπράξει ἐν Ἑλλάδι πρὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος! Ἦτο ἡ τελευταία, ἔστω καὶ ἱκανῶς καθυστερημένη καὶ παράκαιρος πλέον, προᾶξις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνεργοῦντος ὡς στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ὁ Ἀλέξανδρος προσέφερεν ἱκανὴν ἐκδίκησιν εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐντολὴν καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ ἡγήτορος τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει παρὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὅτε ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν. Ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ ἀφιερῶσθαι τὸ πολεμικὸν καὶ πολιτικὸν του δαιμόνιον εἰς τὴν νέαν ἀποστολὴν του ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας.

Ἀκολούθως, ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη πρὸς τὴν βόρειον Μηδίαν καὶ κατέλαβε καὶ τὴν τρίτην περσικὴν πρωτεύουσιν, τὰ Ἐκβάτανα, μὴ παραλείψας καὶ ἐκεῖ νὰ ἐγκαθιδρυθῇ εἰς τὰ βασιλικά ἀνάκτορα ὡς ἀπόλυτος κύριος καὶ νὰ καθήσῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μεγάλου βασιλέως, νὰ καταλάβῃ τοὺς θησαυροὺς καὶ νὰ διορίσῃ Πέρσας σατράπας καὶ διοικητάς. Ἐκεῖ λαμβάνει σημαντικὴν ἀπόφασιν. Ἀποστέλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Θεσσαλικὸν ἱππικόν, τὸ ὁποῖον τόσας ὑπηρεσίας εἶχε προσφέρει εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς μεγάλας μάχας, καὶ τὰ στρατιωτικὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει εἰς αὐτὸν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις κατὰ τοὺς ὅρους τῆς πανελληνίου συμμαχίας¹, παρέχων ἄλλωστε μετ' Ἀσιατικῆς λαμπρότητος ἡγεμονικὰς ἀμοιβὰς καὶ δῶρα εἰς τοὺς ἀπολυομένους. Οἷοσδήποτε ἐκ τῶν Θεσσαλῶν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ, ἀλλ' ὡς ἄτομον, κατατασσόμενος εἰς τοὺς μισθοφόρους. Τοῦ λοιποῦ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας δὲν θὰ ἐστηρίζοντο εἰμὴ εἰς τοὺς Μακεδόνας, εἰς τὰ μισθοφορικὰ ἑλληνικὰ σώματα, εἰς τοὺς καταστάντας πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης του Πέρσας σατράπας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς δυνάμεων καὶ εἰς τὰ περσικὰ στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐσχεδίαζε νὰ ὀργανώσῃ κατὰ τὰ μακεδονικὰ πρότυπα. Ὁ πανελλήνιος πόλεμος κατὰ τῶν βαρβάρων εἶχε λάβει πέρας, ἡ δὲ πανελλήνιος συμμαχία τῆς Κορίνθου καὶ ἐμπράκτως πλέον ἠχρηστεύετο.

1. Ἀρριαν. Ἀνάβ. III, 19, 5 κ.έ.

Ἐπειτα, ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη πρὸς καταδίωξιν τοῦ Δαρείου. Διὰ τὴν κατηνάλισκε τὸσον χρόνον καὶ ὑπεβάλλετο εἰς τόσας ταλαιπωρίας, καταδιώκων ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Βακτριανῆς καὶ τὰς στέππας τῆς Παρθίας ἐλκεῖν περιπλανώμενον φυγάδα, ἐγκαταλείμμενον καὶ περιφρονούμενον καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἄλλοτε ὑπηκόων του; Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεθύμει ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ συλλάβῃ ζῶντα τὸν Δαρεῖον, ἵνα πειθαναγκάσῃ αὐτόν, κατόπιν ἀνταλλαγμάτων ἡγεμονικῆς ζωῆς δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του, εἰς τὴν ἐπίσημον παραχώρησιν τῶν τίτλων καὶ ἰδιοτήτων του ὡς Μεγάλου βασιλέως. Οὕτω, θὰ περιεβάλλετο διὰ νέας αἵγλης ἢ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κυριαρχία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ θὰ ἐστερεοῦτο ὡς νόμιμος ἐθνικὴ βασιλεία τῶν Περσῶν, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς θὰ ἐλάμβανεν ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου, ὡς εἶχεν ἤδη κατὰ νοῦν. Διὰ τοῦτο κατελήφθη ὑπὸ μανίας, ὅτε ἐπληροφορήθη τὸν φόνον τοῦ Δαρείου ὑπὸ τοῦ Βήσσου, πρὸς σύλληψιν τοῦ ὁποίου ἐπίσης ἐρρίφθη μετὰ πάθους. Ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ Βήσσου καὶ ἡ μετὰ μαρτυρίων κατὰ τὰ Ἀσιατικὰ ἦθη δημοσίᾳ θανάτωσίς του εἶχον ὡς ἐλατήριον τὸ μὲν τὴν ἐκδίκησιν, διότι ἐξ αἰτίας του διέφυγεν ὁ Δαρεῖος ζῶν ἐκ τῶν χειρῶν του, τὸ δὲ τὴν ἐπίδειξιν ὅτι ἐτιμώρησε σκληρῶς τὸν φονέα τοῦ προκατόχου τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ὡς νόμιμος διάδοχός του.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Ἀλέξανδρος συμπεριφέρεται ὡς Μέγας βασιλεύς, μὴ διστάζων νὰ μεταβάλλῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τοὺς τρόπους ζωῆς του, ἵνα παρέχῃ εἰς τοὺς Ἀσιάτας εἰκόνα ἐθνικοῦ των μονάρχου. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, δὲν ἐνεδύθη μὲν κατὰ τὸν τρόπον τῶν Μήδων, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου βάρβαρος καὶ παράδοξος, οὐδ' ἐχρησιμοποίησεν ἀναξυρίδα ἢ κἀνδυν ἢ τιάραν. Ἐξέλεξε περιβολὴν μεταξὺ περσικῆς καὶ μηδικῆς, ὥστε ν' ἀποφεύγῃ τὰς βαρβαρικὰς ὑπερβολὰς καὶ νὰ ἔχῃ σοβαρωτέραν ἐμφάνισιν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν ἐχρησιμοποίησε τὴν περιβολὴν αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον, ὅτε εὗρίσκετο μετὰ τῶν βαρβάρων καὶ στενοῦ κύκλου ἑταίρων. Ἀλλὰ βαθμηδὸν ἐνεφανίζετο καὶ δημοσίᾳ μετὰ τῆς μηδοπερσικῆς αὐτῆς περιβολῆς πρὸς σκανδαλισμὸν καὶ ὀργὴν τῶν Μακεδόνων¹.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XLV, 2. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου, XVII, 77, 4: «μετὰ δὲ ταῦτα δόξας ἤδη κεκρατηκέναι τῆς ἐπιβολῆς καὶ τὴν βασιλείαν ἀδήριτον ἔχειν, ἤρξατο ζηλοῦν τὴν Περσικὴν τρυφήν καὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν Ἀσιανῶν βασιλέων. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τὴν αὐλήν εἶχε ῥαβδούχους Ἀσιαγενεῖς, ἔπειτα τοὺς ἐπιφανεσιτάτους τῶν ἀνδρῶν δορυφορεῖν ἔταξεν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ Δαρείου ἀδελφὸς Ὁξάθρης. Εἶτα τό τε Περσικὸν διάδημα περιέθετο καὶ τὸν διάλευκον ἐνεδύσατο χιτῶνα καὶ τὴν Περσικὴν ζώνην καὶ τὰλλα πλὴν τῶν ἀναξυρίδων καὶ τοῦ κἀνδυος. διέδωκε δὲ καὶ τοῖς ἑταίροις περιπορφύρους στολὰς καὶ τοῖς ἵπποις Περσικὰς σκευὰς περιέθηκε. πρὸς δὲ τούτοις τὰς παλλακίδας ὁμοίως τῷ Δαρείῳ περιήγετο, τὸν μὲν ἀριθμὸν οὕσας οὐκ ἐλάττους πλήθει τῶν κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἡμερῶν, κάλλει δὲ διαπρεπεῖς ὡς ἂν ἐξ ἀπασῶν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν γυναικῶν ἐπιλεγόμε-

Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν γένει τρόπους ζωῆς μετέβαλεν, υἱοθετῶν πολλὰς Ἀσιατικὰς συνηθείας, ἰδίᾳ κατὰ τὰ συμπόσια καὶ τὰς ἀκροάσεις. Δὲν ἐδίστασε νὰ λάβῃ σύζυγον θυγατέρα βαρβάρου μεγιστᾶνος, τὴν Ρωξάνην, ἐνῶ ἤδη εἶχε νυμφευθῇ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ νυμφευθῇ διὰ τρίτην φορὰν μετὰ τῆς κόρης τοῦ Δαρείου Στατεΐρας καὶ τετάρτην μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ πρὸ τούτου βασιλέως τῶν Περσῶν Ὡχου Παρυσάτιδος, καθιερῶν οὕτω ἐπισήμως τὴν Ἀσιατικὴν πολυγαμίαν¹. Ἵνα εὐχαριστήσῃ τοὺς περι-

νας. αὗται δὲ ἐκάστης νυκτὸς περιήεσαν τὴν κλίνην τοῦ βασιλέως, ἵνα τὴν ἐκλογὴν αὐτὸς ποιήσῃται τῆς μελλούσης αὐτῷ συνεῖναι. τούτοις μὲν οὖν τοῖς ἐθισμοῖς Ἀλέξανδρος σπανίως ἐχρῆτο, τοῖς δὲ προϋπάρχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνδιέτριβε, φοβούμενος τὸ προσκόπτειν τοῖς Μακεδόσιν ».

1. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις τῶν πηγῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ἀσίᾳ ἔλαβε τέσσαρας συζύγους. Πρώτη ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Πέρσου μεγιστᾶνος Ἀρταβάζου Βαρσίνη, χήρα τοῦ Μέμνονος, Ἑλληνας ἐκ Ρόδου, ἔχοντας ἀνέλθει εἰς τὰ ὕψη ἀξιώματα τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπολαύοντος μεγάλης ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Δαρείου καὶ πρωτοστατήσαντος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀγῶνα ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ἐκ τινῶν πηγῶν ἀφίεται νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἡ Βαρσίνη εἶχε νυμφευθῇ προηγουμένως τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μέμνονος Μέντορα, θανόντα ἐν συνεχείᾳ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκτήσει καὶ θυγατέρα, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς τὸν Νέαρχον (Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 6. Βλ. Curt. III, 8, 13 καὶ κατωτ., σ. 108, σημ. 1). Ἡ Βαρσίνη ἡχμαλωτίσθη ἐν Δαμασκῷ, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ. XXI, 4), ἀντλοῦντα ἐκ τοῦ Ἀριστοβούλου, ὁ Ἀλέξανδρος προτίμησεν ἐξ ὅλων τῶν αἰχμαλωτισθεισῶν εὐγενῶν Περσίδων ταύτην, κατὰ συμβουλήν τοῦ Παρμενίωνος, διὰ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν, τοὺς εὐγενεῖς τρόπους καὶ τὴν βασιλικὴν καταγωγὴν της (ὁ πατήρ της Ἀρτάβαζος ἦτο υἱὸς θυγατρὸς τοῦ Μεγάλου βασιλέως). Ἐκ τῆς Βαρσίνης ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέκτησεν υἱόν, εἰς τὸν ὅποιον, ἤδη στρεφόμενος πρὸς θεοποίησιν μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἔδωκε τὸ ὄνομα τοῦ προγόνου Ἡρακλέους (βλ. ἀνωτ. σ. 71, σημ. 1). Τὸν Ἡρακλέα τοῦτον, περὶ τοῦ ὁποίου, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐγένετο λόγος ἐν τῷ μακεδονικῷ στρατοπέδῳ περὶ ἀνακηρύξεως ὡς βασιλέως (Curt. X, 6, 11), ἐφόνευσεν, ὡς καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Βαρσίνην, ὁ Πολυσπέρχων τὸ ἔτος 309 (Just. XV, 2, 3). Δευτέρα σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξεν ἡ Ρωξάνη θυγάτηρ τοῦ Βακτρίου Ὁξυάρτου, εἶναι δὲ ἡ μόνη, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος προσειλκύσθη οὐχὶ ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἀλλ' ἐκ τῆς καλλονῆς καὶ τῆς εὐφυΐας της (γενικώτερον περὶ Ρωξάνης βλ. ἄρθρον τοῦ Stählin ἐν P.W., 5, σ. 1156). Ἡ Ρωξάνη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτεκεν υἱόν, τὸν ὅποιον ὁ Περδίκκας καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν διαδόχων προώριζον διὰ τὸν Μακεδονικὸν θρόνον. Ἀλλ' ἡ Ρωξάνη καὶ ὁ υἱὸς της ἐφονεύθησαν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου (Διοδ. XIX, 105, 2-3 — Just. XV, 2, 4-5 — Πaus. IX, 7, 2). Τρίτη σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένετο ἡ θυγάτηρ τοῦ Δαρείου Στάτειρα καὶ τετάρτη ἡ θυγάτηρ τοῦ προηγηθέντος Πέρσου βασιλέως Ὡχου Παρύσατις (βλ. κατωτ. ἐν κεφ. Ε'). Ἡ Στάτειρα, ὡς καὶ ἡ ἀδελφὴ της, σύζυγος τοῦ Ἡφαιστίωνος, πιθανῶς καὶ ἡ Παρύσατις, ἐφονεύθησαν εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διὰ δόλου ὑπὸ τῆς Ρωξάνης, τῇ συνεργίᾳ τοῦ Περδίκκου (Πλουτ. Ἀλέξ. LXXVII, 4). Τὰ περὶ Βαρσίνης καὶ Ἡρακλέους, υἱοῦ ταύτης καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀμφισβητεῖ ὁ W. Tarn. (J.H.S. XLI, 1921, σ. 1 κ.ἐξ.), ὁ ὅποιος ἄλλωστε δὲν δέχεται ὅτι ὁ

στοιχίζοντας αὐτὸν Πέρσας ἔλαβε τριάκοντα χιλιάδας παίδων ἐκ καλῶν περσικῶν οἰκογενειῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὥρισε διδασκάλους καὶ γυμναστάς, ἵνα ἐκμάθουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἵνα ἀσκηθοῦν εἰς τὴν μακεδονικὴν τέχνην τοῦ πολέμου¹. Οἱ σκοποὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου διεφαίνοντο πλέον σαφῶς. Ἑλληνοασιάτης μονάρχης αὐτός, ἤθελε νὰ μύσῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ ἀσκήσῃ εἰς τὴν μακεδονικὴν τέχνην πολέμου τριάκοντα χιλιάδας Περσῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀπετέλουν κατάλληλα καὶ ἀσφαλῆ διὰ τὸ μέλλον στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ στελέχη τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του.

Δ' – Η ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Καὶ ὥς πρὸς ταῦτα μὲν, οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Ἀλέξανδρον Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες ἀπλῶς ἔλυπουντο, ἐξεπλήσσοντο καὶ ἐδυσφόρουν. Ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη ἐνεργότερον, ἀφ' οὔτου ὁ Ἀλέξανδρος υἱοθέτησε τὴν ἀσιατικὴν συνήθειαν τῆς προσκυνήσεως, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας. Ἡ προσκύνησις διὰ τοὺς Ἀσιάτας ἦτο ἐπιβεβλημένη ἐνδειξις ταπεινότητος καὶ δουλικῆς ἐμφανίσεως πρὸς τὸν ἀπόλυτον κύριόν των, τὸν Μέγαν βασιλέα. Δὲν ἀπεκλείετο καὶ ἡ προσκύνησις Πέρσου τινὸς μεγιστᾶνος, ἰδίως σατράπου ἐν τῇ περιοχῇ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἦσκει τὴν ἀρχήν, ὑπὸ προσώπων ἐξουσιαζομένων ὑπὸ τούτου. Ἀλλὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας προσκύνησις ἐπειρέπετο μόνον πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοηθῇ πῶς ἐλεύθερος ἄνθρωπος θὰ προσεκύνη συνάνθρωπον, εἰς οἵανδήποτε ὑψηλὴν θέσιν καὶ ἂν εὗρίσκετο οὗτος.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος υἱὸς τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος καὶ ἐπομένως εἶχε θεϊαν ἰδιότητα, τὴν ὁποίαν καὶ προέβαλλε κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ Μακε-

¹ Ἀλέξανδρος εἶχε ποτὲ παλλακίδας ἢ νομίμους συζύγους, πλὴν τῶν δύο Περσίδων καὶ ταύτας μόνον διὰ πολιτικοὺς λόγους. Ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξ., XXI, 4), ἀντλῶν, ὡς λέγει σαφῶς, ἐκ τοῦ Ἀριστοβούλου, εἶναι σαφεῖς καὶ κατηγορηματικά. Ἐξ ἄλλου, φρονοῦμεν ὅτι, ἂν πολιτικοὶ λόγοι ἐπέβαλον εἰς τὸν Ἀλέξανδρον γάμους μετὰ τῶν δύο πριγκιπισσῶν, θυγατέρων τῶν βασιλέων Δαρείου καὶ Ὡχου, καὶ διὰ τὸν μετὰ τῆς Βαρσίνης γάμον ὑφίσταντο βαθύτεροι πολιτικοὶ λόγοι. Ἡ Βαρσίνη, ὡς ἐλέχθη ἤδη, κόρη Πέρσου μεγιστᾶνος ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ ἀπὸ μάμμης ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐπὶ πλέον χήρα ἐπιφανεστάτου Ἕλληνος μεγιστᾶνος ἐν τῇ Περσικῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ ἀνωτέρας ἑλληνικῆς παιδείας, ἐφαίνετο ἐξυπηρετοῦσα κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας (πρὸ τῆς συντριβῆς τοῦ Δαρείου καὶ τῆς διαλύσεως τοῦ Περσικοῦ κράτους) τὰ ἤδη γεννώμενα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου σχέδια ἀναμείξεως τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ περσικοῦ στοιχείου καὶ σχηματισμοῦ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XLVII, 3.

δόνες εἶχον ὀρθῶς χαρακτηρίσει τὴν ἀνακήρυξιν ταύτην, ὡς ἐπιβεβλημένην ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος, διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πρόσθετον αἴγλην διὰ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐφαντάσθησαν ὅτι ἡ ἀναγνώρισις θείας ιδιότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου θὰ μετέβαλλε τὴν ἐναντι τούτου θέσιν των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὁμογενῶν καὶ συμμαχητῶν του. Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο πάντοτε δι' αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον, ὁ ἔνδοξος στρατηλάτης τῆς Ἀσίας, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ συντρόφων καὶ συμμαχητῶν, μετὰ τῶν ὁποίων διεκινδύνευε τὴν ζωὴν του εἰς τὰς μάχας, συνέτρωγε δέ, συνεζήτει καὶ συνδιεσκέδαζε κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀποχῆς ἐκ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐν πάσῃ περιστάσει, ἡ προσκύνησις ἀνέκαθεν ἐφαίνετο διὰ τοὺς Ἕλληνας ὥς τι τὸ ξένον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ ταπεινωτικὸν δι' ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ἀκόμη δὲ καὶ ὅτε κατέφθανον εἰς Σοῦσα ὡς πολιτικοὶ φυγάδες ἢ ὡς πρέσβεις, ἡρνοῦντο νὰ προβοῦν εἰς προσκύνησιν τοῦ Μεγάλου βασιλέως¹.

Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἑξασιανισμοῦ ἐξεδηλώθη κατὰ πρῶτον μεταξὺ τῶν Μακεδόνων στρατηγῶν, οἱ ὁποῖοι, σύντροφοι τοῦ βασιλέως, εἶχον ἕως τότε τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλοῦν πρὸς αὐτὸν ὡς ὁμότιμοι καὶ νὰ ἐκφέρουν ἐλευθέρως γνώμας. Τινὲς τούτων, ὡς ὁ Ἡφαιστίων καὶ ὁ Κρατερός, τρέφοντες ἀπεριόριστον πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἐπιδοκιμάζουν πᾶν ὅ,τι ἔλεγε καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς θελήσεις του, ἔστω καὶ ἂν αὗται ἀντετίθεντο πρὸς τὰς Μακεδονικὰς συνηθείας. Τὰ ἐκπληκτικὰ κατορθώματά του καὶ ὅσα συνετελέσθησαν ἕως τότε ἐν

1. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Θεμιστ., 27), ἀντιλοῦντα ἐκ τοῦ Φανίου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς, καταφυγὼν εἰς Σοῦσα, ἐζήτησε νὰ γίνῃ δεκτὸς παρὰ τοῦ Πέρσου βασιλέως, ὁ χιλιάρχος Ἀρτάβανος εἶπε πρὸς αὐτόν: « ὦ ξένε, νόμοι διαφέρουσιν ἀνθρώπων ἄλλα δ' ἄλλοις καλὰ· καλὸν δὲ πᾶσι τὰ οἰκεῖα κοσμεῖν καὶ σφῆζειν. ὑμᾶς μὲν οὖν ἐλευθερίαν μάλιστα θαυμάζειν καὶ ἰσότητα λόγος· ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων κάλλιστος οὗτός ἐστιν, τιμᾶν βασιλέα, καὶ προσκυνεῖν ὡς εἰκόνα θεοῦ τοῦ τὰ πάντα σφῆζοντος. εἰ μὲν οὖν ἐπαινῶν τὰ ἡμέτερα προσκυνήσεις, ἔστι σοι καὶ θεάσασθαι βασιλέα καὶ προσειπεῖν· εἰ δ' ἄλλο τι φρονεῖς, ἀγγέλοις ἐτέροις χρήσῃ πρὸς αὐτόν. βασιλεῖ γάρ οὐ πάτριον ἀνδρὸς ἀκροᾶσθαι μὴ προσκυνήσαντος ». Ἐκ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀφηγήσεως τοῦ Πλουτάρχου συνάγεται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐδέχθη νὰ προσκυνήσῃ κατὰ τὰ περσικὰ ἔθιμα τὸν Μ. βασιλέα, ἀλλ' ἐπέμεινεν ἐπὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τοῦ Μ. βασιλέως νὰ γίνῃ παρὰ τούτου δεκτὸς πρὸς ἐμπιστευτικὰς ἀνακοινώσεις. Ἄλλη χαρακτηριστικὴ περίπτωσις εἶναι ἡ τῶν Σπαρτιατῶν πρέσβεων, οἱ ὁποῖοι, ὅτε ἔφθασαν εἰς Σοῦσα, ἡρνήθησαν νὰ προσκυνήσουν τὸν Μέγαν βασιλέα Ξέρξην (ἀκόμη καὶ ὅτε οἱ δορυφόροι ὤθουν τὴν κεφαλὴν των πρὸς τὴν γῆν), λέγοντες « οὔτε γάρ σφι ἐν νόμῳ εἶναι ἀνθρώπον προσκυνέειν οὔτε κατὰ ταῦτα ἤκειν » (Ἡροδ. VII, 136). Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων « προσκυνήσεως » τῶν θεῶν, βλ. καὶ κατωτ., σ. 93 κ.έ.

Ἀσία, εἶχον ἤδη κατατάξει αὐτὸν εἰς τὴν συνείδησίν των μεταξὺ τῶν ὑπερφυσικῶν ὄντων. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐδυσφόρουν καὶ ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀντιδράσουν διὰ λόγων, ἂν μὴ δι' ἔργων.

Ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τῆς συνήθους κεραυνοβόλου ταχύτητος, ἡ ὁποία διέκρινε τὰς ἐνεργείας του, ἀπεφάσισε νὰ πατάξῃ τὴν ἀντίδρασιν¹. Πρῶτον θυμὰ ἔπεσεν ὁ Φιλώτας, ὁ υἱὸς τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Παρμενίωνος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων στρατηγῶν τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸ γῆράς του, εἶχε μετάσχει τῆς ἐκστρατείας καὶ διευθύνει νικηφόρως τὸ ἀριστερὸν κέρας καὶ εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας μάχας τῆς Ἀσίας. Αὐτὸς ὁ Φιλώτας εἶχε πολεμήσει μετ' ἀφθιάστου γενναιότητος καὶ στρατηγικῆς τέχνης εἰς ἀπάσας τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡγούμενος τμήματος στρατιᾶς κατὰ τὰς πλέον ἐπικινδύνους ἐξορμήσεις καὶ εἶχε καταστῇ σημαντικὸς παράγων τῶν θριάμβων τῆς Ἀσίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας εἶχον ἀπολεσθῇ καὶ οἱ δύο ἀδελφοί του. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε τιμήσει ὑπερβαλλόντως τὸν σύντροφον τῶν νεανικῶν του χρόνων, τοῦ ὁποίου αἱ οἰκογενειακαὶ θυσίαι καὶ αἱ προσωπικαὶ ὑπηρεσίαι εἶχον τόσον συμβάλει εἰς τοὺς θριάμβους του. Ἡδη κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱππάρχου τῶν ἐταίρων, ἀνωτάτην θέσιν τῆς στρατιᾶς, λίαν ἐπιζήλον καὶ ἄκρως ἐμπιστευτικὴν. Ἀλλ' ὁ Φιλώτας, ὑπερήφανος διὰ τὰς δάφνας του, ἄκαμπτος, ἀλαζὼν καὶ ρέπων πρὸς ἀγερώχους προκλήσεις, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπικρίνῃ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ προκαλῇ συγχρόνως τὴν ἐχθρότητα τῶν λοιπῶν ἐπιφανῶν τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος. Οὕτως, ὁ γενναῖος ἐκεῖνος καὶ δαφνοστεφὴς μεγιστὰν εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται ἐπικίνδυνος.

Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου περιγράφουν ἔκτενῶς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Φιλώτα². Οὐδεὶς τούτων πεῖθει ἡμᾶς περὶ πραγματικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν συνωμοσίαν δύο νεανίσκων τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, φαίνεται εἰς ἡμᾶς παιδαριώδης. Ἀλλ' ἐδόθη ἐπὶ τέλους ἀφορμή, ἵνα ἐξοντωθῇ ἐκεῖ-

1. Περὶ τῆς θανατώσεως τῶν ἀντιδρασάντων εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου, Φιλώτα, Κλείτου καὶ Καλλισθένους, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὅλου θέματος τῆς προσκυνήσεως βλ. H. Berve ἔ.ἀ., τ. I, σ. 339 κ.ἐ. καὶ τ. II No 408, σ. 191, κ.ἐ., No 427, σ. 20 κ.ἐ., No 802, σ. 393 κ.ἐ. — Fr. C a u e r, Philotas, Kleitos, Kallistenes ἐν Neue Jahrb. Klass. Philol. suppl. Bd XX (1894), σ. 8 κ.ἐ. καὶ 58 κ.ἐ. — Mc Ewan, The orient. orig. of hellenist. Kingship. ἐν The Orient. Inst. of the Univ. of Chicago Stud. No 13, 1934. — W. Kroll ἄρθρον ἐν Pauly - Wissowa (R.E.) Κλείτος, τ. XI (1921), στ. 666 καὶ Καλλισθένης, τ. X (1919), στ. 1674. — Radet, ἔ.ἀ., σ. 235 κ.ἐ. — T a r n, ἔ.ἀ., σ. 389 κ.ἐ. καὶ The Hellenistic Ruler Kult and The Daemon ἐν J. H. S., τ. XLVIII, 1928, σ. 206 κ.ἐ. — L. Taylor, The «proskynesis» and the Hellenistic Ruler Kult ἐν J.H.S. τ. XLVII (1927), σ. 53 κ.ἐ. — W i l c k e n, ἔ.ἀ., σ. 170 κ.ἐ.

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. III, 26 κ.ἐ. — Πλουτ. Ἀλέξ. XLVIII, κ.ἐ. — Διοδ. XVII, 79-80. — Curt, VI, 7 κ.ἐ. Βλ. κυρίως παρὰ Κουρτίω Ρούφω τὰ τοῦ ἀποτροπαίου βασανισμοῦ τοῦ Φιλώτα πρὸς ἀπόσπασιν ὁμολογιῶν.

νος, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ὡς ἐνδεδειγμένος ἀρχηγὸς τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μακεδόνων εἰς τὰ ἀσιατικὰ σχέδιά τοῦ Ἀλεξάνδρου¹. Συλληφθεὶς ὁ Φιλώτας καὶ προσαχθεὶς ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ, ἠρνήθη ἀξιοπρεπῶς καὶ κατηγορηματικῶς πᾶσαν ἀνάμειξιν εἰς τὴν συνωμοσίαν. Ἀλλ', ὑποβληθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς φρικτὰ καὶ παρατεταμένα μαρτύρια, « ὠμολόγησε » πάντα ὅσα ἐπεθύμουν οἱ κατήγοροί του, ἐξ οὗ καὶ ἐθανατώθη διὰ λογχισμῶν κατὰ τὸν Ἀρριανὸν ἢ κατὰ τὸν Κούρτιον Ροῦφον διὰ λιθοβολισμοῦ. Ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον ἐθανατώθη αἰφνιδιαστικῶς δι' ἀπεσταλμένων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ γηραιὸς Παρμενίων, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει, ἔνεκα τῆς ἡλικίας του, πρὸς φύλαξιν τῶν θησαυρῶν εἰς Ἐκβάτανα. Τὸ δραματικὸν αὐτὸ τέλος τῶν δύο ἐνδόξων Μακεδόνων στρατηγῶν, πατρὸς καὶ υἱοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἐπιφανέστεραι μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον προσωπικότητες καὶ εἶχον συμβάλει τεραστίως εἰς τοὺς θριάμβους τῆς Ἀσίας, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ, παρ' ὅλας τὰς προβαλλομένας αἰτιολογίας περὶ προδοσίας, καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, κινεῖ δὲ καὶ σήμερον ἔτι τὴν δυσφορίαν.

1. Κατὰ τὸν Κούρτιον Ροῦφον (VI, 10, 26 - 30), ὁ Φιλώτας, προσαχθεὶς πρὸς ἀπολογία ἐνώπιον τῶν Μακεδόνων καὶ ἀποκρούων (πρὸ τῶν βασανιστηρίων) τὴν κατηγορίαν τῆς συνωμοσίας, ἀναγνωρίζει πάντως ὅτι εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν βασιλέα εἰρωνικὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἐλεεινολόγει τὴν τύχην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός. Ὁμολογεῖ ἐπίσης ὅτι τοῦ ἐφαίνετο περισσότερον ἄξιον διὰ τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἀναγνωρίσῃ ἄνευ θορύβου τὴν ἀπὸ τοῦ Διός καταγωγὴν του, ἢ νὰ διακηρύξῃ ταύτην ὡς ἀδιάκριτον δόξαν (*Dignior mihi Alexander videbatur quis Jovis stirpem tacitus agnosceret, quam qui praedicatione jactaret*). Ἐν συνεχείᾳ, οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας τινός, φέρεται ζητῶν καὶ ἐκεῖνος προσφυγὴν εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ὑπῆρξεν ἀλάθητον εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Διός, δὲν θὰ ἀφήσῃ νὰ διαφύγουν τῆς τιμωρίας τυχὸν ἐπιβουλευθέντας τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος. Ἀλλ' ὅτε ὑπεβλήθη εἰς φρικτὰ βασάνους, διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ὁποίων δέχεται νὰ « ὠμολογήσῃ » ὅ,τιδήποτε θέλουν οἱ βασανισταί του, φέρεται ὑπὸ τοῦ Κουρτίου, (VI, 11, 23), ὡς ἀναγνωρίζων ὅτι ἡ συνωμοσία ἤρχισεν ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκηρύχθη υἱὸς τοῦ Διός, τότε δὲ ὁ Ἡγήλοχος (Μακεδὼν στρατηγός, ἔχων ἤδη φονευθῇ ἐν μάχῃ) εἶπε πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸν πατέρα του Παρμενίωνα: « θὰ ἀναγνωρίζωμεν λοιπὸν ὡς βασιλέα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἀνάξιον δι' αὐτὸν νὰ ἔχῃ τὸν Φίλιππον ὡς πατέρα; Ἐχάθημεν ἂν δεχθῶμεν νὰ ὑποστῶμεν τοιαύτην ἀτιμίαν. Ὅστις ἀπαιτεῖ νὰ θεωρῇται θεός, περιφρονεῖ οὐ μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεούς ». (*Hunc igitur regem agnoscimus, qui Philippum dedignatur patrem? Actum est de nobis, si ista perpeti possumus. Non homines solum, sed etiam deos despicit, qui postulat deus credi*). Ἐκφράζονται σοβαραὶ ἀμφιβολίαι, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Κουρτίου Ροῦφου, ἰδίως τῶν παρεμβαλλομένων λόγων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεταγενέστερα κατασκευάσματα (βλ. ἄνωτ., σ. 39). Ἐν τούτοις, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι, καὶ ἂν τὰ περὶ δυσαρρεσκείας τῶν Μακεδόνων διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐλέχθησαν ποτε, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν βασάνων, ἀπληροῦν πραγματικὴν κατάστασιν.

Ἡκολούθησεν ἄλλο θῦμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἰδεολογίας καὶ τοῦ ἑξασιανισμοῦ. Ὁ Κλεῖτος, ἐπιλεγόμενος ὁ Μέλας, ἦτο προσωπικότης λίαν προσφιλῆς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ἦτο ἀδελφὸς τῆς τροφοῦ του καὶ σύντροφος τῶν παιδικῶν του χρόνων. Εἶχε λάβει μέρος εἰς ὅλας τὰς μάχας, ἐπιδεικνύων παράτολμον γενναιότητα, ὃ δὲ Ἀλέξανδρος ὥφειλε πρὸς αὐτὸν προσωπικὴν εὐγνωμοσύνην, διότι εἶχε σώσει εἰς αὐτὸν τὴν ζωὴν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ, ἀποκόψας διὰ τῆς σπάθης τὴν χεῖρα τοῦ Πέρσου, ὃ ὁποῖος ἠτοιμάζετο νὰ καταφέρει θανατηφόρον πλήγμα κατὰ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ Κλεῖτος διεκρίνεται διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν του, κατὰ δὲ τὰς συνήθεις στιγμὰς τῆς οἰνοποσίας δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγχῃ καὶ νὰ εἰρωνεύεται αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον. Οὕτως, ἐν συμποσίῳ καὶ ἐν ὥρᾳ, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον περιπέσει εἰς μέθην, ὁ Κλεῖτος ἤρχισε νὰ ἐπικρίνῃ τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ἐκάλει εἰς τὴν τράπεζάν του βαρβάρους καὶ νὰ εἰρωνεύεται τοῦτον διὰ τὴν ἀνακλήρυξίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος¹.

1. Δραματικὴ εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξ. L, 4 - LI, 6 κ.έ.) : « πότου δὲ νεανικοῦ συρραγέντος ἦδeto ποιήματα Πρανίχου τινός, ὡς δὲ φασιν ἔνιοι, Πιερίωνος, εἰς τοὺς στρατηγούς πεποιημένα τοὺς ἑναγχος ἡττημένους ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐπ' αἰσχύνῃ καὶ γέλῳ. τῶν δὲ πρεσβυτέρων δυσχεραινόντων καὶ λοιδορούντων τὸν τε ποιητὴν καὶ τὸν ἄδοντα, τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἡδέως ἀκροωμένων καὶ λέγειν κελευόντων, ὁ Κλεῖτος ἤδη μεθύων καὶ φύσει τραχὺς ὢν ὀργὴν καὶ αὐθάδης ἡγανάκτει μάλιστα, φάσκων οὐ καλῶς ἐν βαρβάροις καὶ πολεμίοις ὑβρίζεσθαι Μακεδόνας πολὺ βελτίονας τῶν γελώντων, εἰ καὶ δυστυχία κέχρηται. φήσαντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν Κλεῖτον αὐτῷ συνηγορεῖν δυστυχίαν ἀποφαίνοντα τὴν δειλίαν, ἐπαναστὰς ὁ Κλεῖτος, « Αὕτη μέντοι σε », εἶπεν, « ἡ δειλία τὸν ἐκ θεῶν ἤδη τῷ Σπιθριδάτου ξίφει τὸν νῶτον ἐκτρέποντα περιεποίησε, καὶ τῷ Μακεδόνων αἵματι καὶ τοῖς τραύμασι τούτοις ἐγένου τηλικούτος ὥστε Ἀμμωνι σαυτὸν εἰσποιεῖν ἀπειπάμενος Φίλιππον ». Παροξυνθεὶς οὖν ὁ Ἀλέξανδρος, « Ἡ ταῦτα », εἶπεν, « ὦ κακὴ κεφαλὴ, σὺ περὶ ἡμῶν ἐκάστοτε λέγων καὶ διαστασιάζων Μακεδόνας χαιρήσεις νομίζεις ; » « Ἀλλ' οὐδὲ νῦν », ἔφη, « χαίρομεν, Ἀλέξανδρε, τοιαῦτα τέλη τῶν πόνων κομιζόμενοι, μακαρίζομεν δὲ τοὺς ἤδη τεθνηκότας, πρὶν ἐπιδεῖν Μηδικαῖς ῥάβδοις ξαινομένους Μακεδόνας, καὶ Περσῶν δεομένους, ἵνα τῷ βασιλεῖ προσέλθωμεν ». τοιαῦτα τοῦ Κλείτου παρρησιαζομένου καὶ τῶν περὶ Ἀλέξανδρον ἀντανισταμένων καὶ λοιδορούντων αὐτόν, οἱ πρεσβύτεροι κατέχειν ἐπειρῶντο τὸν θόρυβον. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀποστραφεὶς πρὸς Ξενόδοχον τὸν Καρδιανὸν καὶ τὸν Κολοφώνιον Ἀρτέμιον, « Οὐ δοκοῦσιν », εἶπεν, « ὑμῖν οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς Μακεδόσιν ὥσπερ ἐν θηρίοις ἡμίθεοι περιπατεῖν ; » τοῦ δὲ Κλείτου μὴ εἰκοντος, ἀλλὰ εἰς μέσον ἃ βούλεται λέγειν τὸν Ἀλέξανδρον κελεύοντος, ἢ μὴ καλεῖν ἐπὶ δειλὸν ἄνδρα ἐλευθέρους καὶ παρρησίαν ἔχοντας, ἀλλὰ μετὰ βαρβάρων ζῆν καὶ ἀνδραπόδων, οἱ τὴν Περσικὴν ζώνην καὶ τὸν διάλευκον αὐτοῦ χιτῶνα προσκυνήσουσιν, οὐκέτι φέρων τὴν ὀργὴν Ἀλέξανδρος μήλων παρακειμένων ἐνὶ βαλὼν ἐπαισεν αὐτόν καὶ τὸ ἐγχειρίδιον ἐξήτει. τῶν δὲ σωματοφυλάκων ἐνὸς Ἀριστοφάνους φθάσαντος ὑφελέσθαι, καὶ τῶν ἄλλων περιεχόντων καὶ δεομένων, ἀναπηδήσας ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασπιστάς (τοῦτο δὲ ἦν σύμβολον θορύβου μεγάλου), καὶ τὸν σαλπικτὴν ἐκέλευσε σημαίνειν

Ὁ Ἀλέξανδρος διέταξε τὸν Κλεῖτον μετ' ὀργῆς καὶ αὐστηρότητος νὰ σιωπήσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅλον ἐν χάνων ἐκ τοῦ οἴνου τὸν ἔλεγχον τῶν λόγων, ἔξετόξευε δριμυτέρας εἰρωνείας κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπικρίσεις διὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ τὰς μακεδονικὰς παραδόσεις ζωὴν του, ἔφθασε δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὁμιλήσῃ καὶ περὶ τῶν θυμάτων του, τοῦ Φιλώτα καὶ τοῦ Παρμενίωνος. Ἐκτὸς ἑαυτοῦ πλέον ὁ Ἀλέξανδρος, βεβαρημένος καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ οἴνου, ὥρμησε κατὰ τοῦ Κλεῖτου. Εἰς μάτην οἱ παριστάμενοι ἠγωνίσθησαν, ἵνα ἀποσοβήσουν τὸ κακόν, ὠθοῦντες τὸν Κλεῖτον ἔξω τῆς αἰθούσης. Ἐν ἐξάλλῃ καταστάσει, ὁ Ἀλέξανδρος ἀφήρεσε τὴν λόγχην φρουροῦ καὶ διεπέρασε διὰ ταύτης τὸ σῶμα τοῦ Κλεῖτου. Μόνον ὅτε εἶδε πίπτοντα νεκρὸν τὸν πιστότερον φίλον καὶ σωτῆρά του, συνῆλθε καὶ ἤρχισε νὰ ἐκβάλλῃ γοεροὺς θρήνους, ἐναγκαλιζόμενος τὸ σῶμά του. Ἀλλ' ἦτο ἄργα. Ὁ Κλεῖτος εἶχε πέσει καὶ αὐτὸς κατ' οὐσίαν θῦμα τῆς μακεδονικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἰδρύσεως ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας διὰ συμμείξεως μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἕως τότε ἀσπόνδων ἐχθρῶν των βαρβάρων τῆς Ἀσίας¹.

Τρίτον θῦμα τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς νιοθετήσεως τῶν ἀσιατικῶν ἠθῶν ἔπescen ὁ φιλόσοφος Καλλισθένης. Ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχων ἤδη λάβει ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ Περιπατητικῇ σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Καλλισθένης, πιθανῶς κατὰ σύστασιν τοῦ Σταγίριτου διδασκάλου τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, προσελήφθη ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς τρόπον τινὰ ὁ ἐπίσημος ἱστοριογράφος τῶν ὅσων θὰ ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὴν πανελληνιον ἐκστρατείαν. Πνεῦμα ἐλεύθερον καὶ ἀλαζονικὸν μέχρι κυνικότητος, ὁ Καλλισθένης ἐκυριαρχεῖτο πάντως ἐκ πανελληνίου αἰσθήματος. Αἱ νῖκαι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀσίᾳ, νῖκαι, τὰς ὁποίας ἔβλεπε μόνον ὡς θρίαμβον τῆς πανελληνίου ιδέας καὶ ὡς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ στρατηγοῦ - αὐτο-

καὶ πῦξ ἔπαισεν ὡς διατρίβοντα καὶ μὴ βουλόμενον. οὗτος μὲν οὖν ὕστερον εὐδοκίμησεν ὡς τοῦ μὴ συνταραχθῆναι τὸ στρατόπεδον αἰτιώτατος γενόμενος. τὸν δὲ Κλεῖτον οὐχ ὑφιέμενον οἱ φίλοι μόλις ἐξέωσαν τοῦ ἀνδρῶνος. Ὁ δὲ κατ' ἄλλας θύρας αὐθις εἰσῆει, μάλα ὀλιγώρως καὶ θρασέως Εὐριπίδου τὰ ἐξ Ἀνδρομάχης ἱαμβεῖα ταῦτα περαινών·

οἶμοι, καθ' Ἑλλάδ' ὡς κακῶς νομίζεται.

οὕτω δὲ λαβὼν παρὰ τινος τῶν δορυφόρων Ἀλέξανδρος αἰχμὴν ἀπαντῶντα τὸν Κλεῖτον αὐτῷ καὶ παράγοντα τὸ πρὸ τῆς θύρας παρακάλυμμα διελαύνει· πεσόντος δὲ μετὰ στεναγμοῦ καὶ βρυχήματος εὐθύς ἀφῆκεν ὁ θυμὸς αὐτόν. καὶ γενόμενος παρ' ἑαυτῷ καὶ τοὺς φίλους ἰδὼν ἀφώνους ἐστῶτας ἐλκύσασθαι μὲν ἐκ τοῦ νεκροῦ τὴν αἰχμὴν ἔφθασε, παῖσαι δ' ἑαυτὸν ὀρμήσας παρὰ τὸν τράχηλον ἐπεσχέθη, τῶν σωματοφυλάκων τὰς χεῖρας αὐτοῦ λαβόντων καὶ τὸ σῶμα βίᾳ παρενεγκόντων εἰς τὸν θάλαμον·.

1. Ἀργ. Ἀνάβ. IV, 8 - 9. — Πλουτ. Ἀλέξ. L, LI. — Curt. Ruf. VIII, 5, 5 κ.έ.

κράτορος τῶν Ἑλλήνων, εἶχον κεντρίσει εἰς τὸ ἔπακρον τὸ πατριωτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα. Μολονότι πᾶν ἄλλο ἢ κόλαξ ἦτο, δυσαρρεστῶν τοὺς πάντας διὰ τῆς ἐλευθεροστομίας του, ἡσθάνετο τόσον θαυμασμὸν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ εἶχε κυριαρχηθῇ ὑπὸ τόσου ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συντελούμενα μεγαλουργήματα, ὥστε ἡ ἱστορία, τὴν ὁποίαν ἔγραφεν, ἀκολουθῶν βῆμα πρὸς βῆμα τὰ γεγονότα, ἐξήρχετο τῶν ὁρίων τῆς αὐστηρᾶς ἀφηγήσεως καὶ κατήντα ὕμνος πλήρης πομπωδῶν ἐκφράσεων καὶ μεγαλοστόμων χαρακτηρισμῶν. Ὁ ἴδιος ἔλεγε μετὰ προκλητικότητος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ὅτι τὸ ἔργον του θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀθανασίαν μόνον χάρις εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξιστόρησιν καὶ ὅτι ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν θεότητα δὲν ἐξηγεῖται ἔξ ὧν ψευδομένη ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ἡ Ὀλυμπιάς, ἀλλ' ἐξ ὧν θὰ ἔγραφεν αὐτὸς καὶ θὰ μετέδιδεν εἰς τὸν κόσμον! ¹

Εἶδομεν ὅτι ὁ Καλλισθένης συνώδευσε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ. Οὐ μόνον δὲν ἐξεδήλωσε δυσαρρέσκειάν τινα διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, ἀλλὰ τοῦναντίον φαίνεται ὅτι εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον του εἶχε περιγράψει ταύτην μετ' ἀνεπιφυλάκτου ἐνθουσιασμοῦ. Ἀλλ' ὁ Καλλισθένης ἐφαντάζετο ὅτι ἡ ἀνακήρυξις αὕτη, προῖον πολιτικῆς σκοπιμότητος διὰ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, θὰ εἶχε συνεπείας μόνον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ἐξ ἄλλου, διὰ τοὺς Ἕλληνας ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ἤδη ὁ Ἀργεάδης ἀπὸ γεννήσεως « διογενής », καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, πρὶν ἀκόμη ἐξορμήσῃ πρὸς τὴν Ἀσίαν, ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦτο ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὰς σχέσεις του πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἢ διέστρεφε τὰ ἐλληνομακεδονικὰ ἦθη. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ στρατηγικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ δαιμόνιον, ἐκδηλωθὲν μεγαλειωδῶς εἰς τόσον νεαρὰν ἡλικίαν καὶ ἔχον ὥς συνέπειαν κοσμοϊστορικὰ γεγονότα ἀνυπολογίστου σημασίας διὰ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκίνει κατάπληξιν καὶ θαυμασμὸν μεταξὺ καὶ αὐτῶν τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἔφθανον νὰ πιστεύουν ὅτι ἐπρόκειτο

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. IV, 10, 2 : « Καὶ οὖν καὶ τοῦ θεοῦ τὴν μετουσίαν Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἐξ ὧν Ὀλυμπιάς ὑπὲρ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ψεύδεται ἀνηρτῆσθαι, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ξυγγράψας ἐξενέγκῃ ἐς ἀνθρώπους ». Ἡ Ὀλυμπιάς δὲν ἔλεγε τοιαῦτα, ἀλλὰ διεμαρτύρετο δι' ὅσα ἔλεγον ἄλλοι περὶ ἀπὸ θεοῦ καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ Φιλίππου γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλ. ἄνωτ., σ. 72, σημ. 2). Ὁ Καλλισθένης φέρεται ὡς διακρινόμενος διὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τὴν βαθύτητα τῆς σκέψεως. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ. LIV, 1), αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε περὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του ὅτι ἦτο δυνατὸς μὲν καὶ λῖαν ἐπιδέξιός εἰς τὸν λόγον, δηλαδὴ εἰς τὴν διατύπωσιν διανοημάτων, ἀλλ' ἑστερεῖτο νοῦ (« οὐ φαύλως οὖν εἰπεῖν ἔοικεν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι Καλλισθένης λόγῳ μὲν ἦν δυνατὸς καὶ μέγας, νοῦν δὲ οὐκ εἶχεν »).

πράγματι περὶ ὑπερφυσικοῦ ὄντος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἥθη ἢ θεοποίησις καὶ ἢ ἐκ ταύτης λατρεία προσώπου, ζῶντος ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἄλλων, δὲν ἦτο νοητὴ, ἔστω καὶ ἂν ἀνεγνωρίζοντο εἰς τοῦτο ἰδιότητες ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων¹.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ Καλλισθένους ἐναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡλλοιώθησαν ἀφ' ἧς οὗτος ἠθέλησε νὰ δώσῃ ἔμπρακτον ἐννοίαν εἰς τὴν ἀνακήρυξίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ φιλόσοφος θὰ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, οἱ ὅποιοι ἠσθάνθησαν δυσφορίαν καὶ ἀπογοήτευσιν, ὅτε εἶδον τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν ἑλληνομακεδονικὴν στολὴν καὶ νὰ περιβάλλεται περσικὴν, νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Περσῶν μεγιστάνων καὶ νὰ συνάπτῃ γάμους μετὰ συμποσίων κατὰ τὰ ἄσιατικά ἔθιμα. Ὁ πανελληνιστὴς φιλόσοφος ἔκρινε ταῦτα ὡς ἄκρως ἀντίθετα οὐ μόνον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἥθη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πανελλήνιον ἀποστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὡς πρὸς ταῦτα περιορίζετο εἰς δηκτικὰ σχόλια κατὰ τὰ συμπόσια καὶ τὰς συναναστροφάς. Ἡ ἐνεργὸς ἀντίδρασις τοῦ Καλλισθένους ἐξεδηλώθη, ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθε τὴν προσκύνησιν οὐ μόνον παρὰ τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τοῦτο προκειμένου περὶ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἀμέσου ἑλληνομακεδονικοῦ περιβάλλοντός του, εἰς ὅσονδῆποτε ὑψηλὴν βαθμίδα ἀριστοκρατίας, στρατιωτικῆς ἡγεσίας ἢ παιδείας καὶ ἂν εὕρισκοντο.

Ἐγράφη ἤδη² ὅτι οἱ Ἕλληνες προσεκύνουν μόνον τοὺς θεοὺς των. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, προσκύνησις τῶν θεῶν δι' αὐτοὺς ἐσήμαινε μόνον ὑπόκλισιν, συνήθως μετὰ τεταμένων τῶν χειρῶν. Τὴν συνήθειαν τῶν Περσῶν καὶ

1. Ἐν τούτοις, πολλοὶ κατηγόρησαν ἀργότερον τὸν Καλλισθένη δι' ἀσυνέπειαν καὶ ἐθεώρησαν αὐτὸν οὐχὶ ἀμέτοχον εὐθύνης, διότι ἐνίσχυσε τὸν Ἀλέξανδρον ἐν ἀρχῇ πρὸς θεοποίησιν, γράφουν δὲ ὅτι ὑπέστη τελικῶς τὰ ἐπίχειρα τῶν πράξεών του (Τίμαιος κατὰ Πολύβ. XII, 12 κ.έ. — Στράβ. XVII, 814 κ.έ.). Πρόκειται ὁμως περὶ παρερμηνείας, διότι ἄλλα διανοεῖτο ὁ Καλλισθένης, ἐνισχύων ἐν ἀρχῇ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, καὶ ἄλλως ἐξεδηλώθησαν ἐν συνεχείᾳ αἱ πολιτικαὶ σκέψεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἡρακλείδου — γόνου τοῦ Διός — Ἀμμωνος, ἰδιότητα προσαρμοζομένην καὶ πρὸς πολιτικὴν ἀνάγκην ἐν Αἰγύπτῳ (βλ. ἀνωτ., σ. 58) φαίνεται ὅτι ὁ Καλλισθένης εἶχε δεχθῇ νὰ ἀπολαύῃ ὁ Ἀλέξανδρος οὐχὶ συνήθων τιμῶν. Ἀλλὰ τὸν ἀνεπιφύλακτον θαυμασμὸν καὶ τοὺς ὕμνους τοῦ Καλλισθένους πρὸς τὸν διογενῆ ἥρωα, ὁ Ἡφαιστίων εἶχεν ἐκλάβει ὡς ἀποδοχὴν τῆς θεοποιήσεως καὶ τῆς προσκυνήσεως, διὸ καὶ κατηγόρησε τοῦτον ὡς ψευδόμενον (Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 1). Πάντως, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος, ὡς καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλησαν οὗτοι, ἐν οἷς ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Νέαρχος, ὁ Ἀριστόβουλος κλπ. εἶναι ἀνεπιφυλάκτως θαυμασταὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὑμνηταὶ τοῦ ἔργου του, ἢ δὲ ἐπὶ κρισις ἢ ἢ ὑπὸ δυσμενῇ μορφῇ ἐμφάνισις τοῦ Καλλισθένους ἐλαφρύνει τρόπον τινὰ καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς θανατώσεώς του.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 87.

ἄλλων ἀσιατικῶν λαῶν νὰ πίπτουν πρηνεῖς πρὸ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἐγγίζοντες τὸ μέτωπον εἰς τὴν γῆν, ἐθεώρουν ὡς ἀπεχθὲς δεῖγμα βαρβαρισμοῦ, ἀνάξιον ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἑλλήνου. Ἡ ἐδαφιαία προσκύνησις διὰ τοὺς Πέρσας ἦτο μόνον τελετουργικὴ ἐκδήλωσις, πρᾶξις ἐθιμοτυπίας. Ἀντιθέτως, διὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ ἡ ἀπλὴ προσκύνησις δι' ἐλαφρᾶς κάμψεως τοῦ γόνατος ἦτο λατρεία πρὸς τὸ θεῖον, τρόπος διαδηλώσεως τιμῆς πρὸς τὸν θεόν. Πολλάκις, εἰς ἐνδειξιν μεγαλυτέρας λατρείας, ὁ Ἑλλήν ἐφερεν εἰς τὰ χεῖλη τὸν ἀντίχειρα μετὰ τοῦ πρώτου δακτύλου, δίδων οὕτω εἰς τὸν λατρευόμενον θεόν του φίλημα, τοῦτο δὲ ἐθεωρεῖτο ἢ καθ' αὐτὸ « προσκύνησις »¹.

Διὰ τὴν ἑλληνικὴν διανοητικότητα καὶ προηγμένην αἰσθητικὴν ἀντίληψιν περὶ ζωῆς, ἦτο θέαμα πολὺ γελοῖον νὰ ἐξαπλοῦται ἄνθρωπός τις ἐπὶ τῆς γῆς καὶ νὰ κύπτῃ τὴν κεφαλὴν μέχρις ἐδάφους χάριν χαιρετισμοῦ, ἔστω καὶ βασιλέως, ἔστω καὶ θεοῦ. Πολλάκις οἱ σύντροφοι τοῦ βασιλέως κατελαμβάνοντο ὑπὸ γέλωτος βλέποντες τοὺς βαρβάρους μεγιστᾶνας γονατίζοντας καὶ κύπτοντας τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐνίστε δὲ καὶ ἀνατρεπομένους ἐξ ἀδεξιότητος ἢ ἐκ παχυσάρκου δυσκινησίας. Ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ θέλων νὰ καταστῇ διασκεδαστικὸν θέαμα διὰ τοὺς Ἑλληνομακεδόνας ἢ προσκύνησις τῶν βαρβάρων καὶ νὰ καταντήσῃ αὕτη καθημερινὴ ἀφορμὴ εὐθύμων σχολίων ὑπόθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποδώσει τόσην σοβαρότητα διὰ τὴν ἐπιβολὴν του ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας, κατέπνιγε μετ' αὐστηρότητος τὰς τάσεις αὐτὰς καὶ ἐνίστε ἐλάμβανε πρὸς παραδειγματισμὸν σκληρὰ μέτρα. Πρὸς τὸν Μακεδόνα καὶ ἐπιφανῆ ἐταῖρον Λεοννάτον ἐξεδήλωσεν ὀργὴν καὶ δυσαρέσκειαν καὶ ἐχρειάσθη πολὺς κόπος νὰ συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ, διότι οὗτος ἐγέλασεν, ὅτε Πέρσης μεγιστᾶν μετ' ἀδεξιότητος καὶ ὑπερβολικῆς δουλικότητος προσεκύνει ἐξαπλούμενος, ἵνα ἐγγίσῃ τὸ μέτωπον εἰς τὴν γῆν². Τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ βραδύτερον βασιλέα τῆς Μακεδονίας Κάσσανδρον, ὁ ὁποῖος μόλις εἶχεν ἔλθει καὶ ἔβλεπε διὰ πρώτην φορὰν τὴν προσκύνησιν τῶν βαρβάρων, κατελήφθη δὲ ἐπὶ τῷ θεάματι ὑπὸ ἡχηροῦ γέλωτος, ἤρπασε μετ' ὀργῆς ἀπὸ

1. Λουκ. Δημοσθ. ἐγκώμ. 49 : « καὶ τὴν χεῖρα τῷ στόματι προσαγαγόντος, οὐδὲν ἄλλ' ἢ προσκυνεῖν ὑπελάμβανον ».

2. Ἀργ. Ἀνάβ. IV, 12, 2. Ὁ Κούρτιος Ροῦφος (VIII, 5, 22) ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ὁ ὁποῖος εἰρωνεύθη Πέρσῃ ἐγγίζοντα τὸν πώγωνα εἰς τὸ ἔδαφος. Κατὰ τὸν Κούρτιον, ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη τότε ὑπὸ ἐξάλλου ὀργῆς, ἄρπάσας δὲ τὸν Πολυσπέρχοντα, ἔρριψε κατὰ γῆς κραυγάζων : « τώρα ἔκαμες ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον εἰρωνεύεσσο τοὺς ἄλλους ! » Ἐπειτα ἐφυλάκισε τὸν Πολυσπέρχοντα καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἕως ὅτου τὸν συγχωρήσῃ. Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι ὁ Πολυσπέρχων ἦτο γενναῖος στρατηγὸς ἐκ τῶν ἀφωσιωμένων καὶ ἐμπίστων τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδεμία δὲ ἄλλη πηγὴ περιλαμβάνει τι τὸ σχετικόν, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Κουρτίου ὡς φαντασιώδη.

τῆς κόμης δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν καὶ ἐκτύπησε τὴν κεφαλὴν του εἰς τὸν τοῖχον¹.

Κατόπιν παρομοίων σκληρῶν μέτρων, οἱ Ἑλληνομακεδόνες τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος δὲν θὰ ἀπετόλμων εὐκόλως δι' εἰρωνικῶν σχολίων καὶ καγχασμῶν γελοιοποίησιν τῆς προσκυνήσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε θὰ ἔφερεν εἰς δύσκολον θέσιν καὶ τοὺς ἤδη ἐν τῷ περιβάλλοντι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς ὑψηλὰς θέσεις Πέρσας μεγιστᾶνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Ἑλληνομακεδόνες τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος ἠλλασσον διαθέσεις ὡς πρὸς τὴν προσκύνησιν, ἢ ὅτι κατὰ μόνας δὲν θὰ ἐχρησιμοποιοῦν τὸ καθημερινὸν τοῦτο θέαμα ὡς θέμα εὐθυμολογίας.

Ὁ Ἀλέξανδρος συνησθάνετο ὅτι διὰ μόνης τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος ἢ τῆς διακηρύξεως τῆς θείας αὐτοῦ ιδιότητος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ συνήθειαν βασικῶς ἀντίθετον πρὸς τὰς παραδόσεις, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ψυχικὴν προδιάθεσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ περιβάλλοντός του καὶ τῶν συμμαχητῶν του Μακεδόνων. Διὰ τοῦτο ἐδοκίμασε νὰ δώσῃ εἰς τὴν προσκύνησιν πνευματικόν, τρόπον τινά, περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξουδετέρου τὰς ἰδέας τοῦ Καλλισθένους καὶ θὰ κατέπνιγε τὰς ἀντιδράσεις. Ἐχρησιμοποίησε πρὸς τοῦτο τρεῖς Ἑλληνας λογίους τῆς ἐμπιστοσύνης του, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ἀποδεχθῇ τὴν θείαν του ιδιότητα καὶ κηρυχθῇ ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως. Οὗτοι ἦσαν ὁ φιλόσοφος Ἀνάξαρχος ὁ Ἀβδηρίτης, ὁ ἐπικὸς ποιητὴς Ἅγις ὁ Ἀργεῖος καὶ Κλέων ὁ Σικελός, λόγιος μετρίας ποιότητος. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι « θεωρητικοὶ τῆς προσκυνήσεως » ἦσαν ἀμφιβόλου ἠθικῆς ὑποστάσεως, δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡμεῖφθησαν πλουσίως, θέσαντες τὰ πνευματικά των προσόντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλισθένης ἀντέκρουσε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν των εἰς τὰς ἰδιαιτέρας συζητήσεις μετ' ἐλευθεροστομίας καὶ δηκτικότητος, ἀποκλείσας τὴν θείαν ιδιότητα ζῶντος θνητοῦ καὶ ἀποκρούσας τὴν προσκύνησιν ὡς ἴδιόν τι βαρβάρων καὶ ἀνάρμοστον δι' Ἑλληνας.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐφαίνετο ἀποφασισμένος νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν ἀντίδρασιν καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θείας του ιδιότητος μετὰ τῆς προσκυνήσεως κατὰ τὴν Ἀσιατικὴν συνήθειαν, θεωρῶν ταῦτα ὡς ἀναπόσπαστα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων του περὶ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς ταῦτα ὠθεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀντιθέτων πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Καλλισθένους σοφιστῶν καὶ αὐλοκολάκων². Ἐπειδὴ ὁμως ἐγνώ-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXIV, 2.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 9, 9 : « Ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖσθαι ἐθέλειν Ἀλέξανδρον λόγος κατέχει, ὑπούσης μὲν αὐτῷ καὶ τῆς ἀμφὶ τοῦ Ἀμμωνος πατρὸς μᾶλλον τι ἢ Φιλίππου δόξης, θαυμάζοντα δὲ ἤδη τὰ Περσῶν καὶ Μήδων τῆς τε ἐσθῆτος τῇ ἀμείψει καὶ τῆς ἄλλης θεραπείας τῇ μετακοσμήσει. Οὐκ ἐνδεῆσαι δὲ οὐδὲ πρὸς τοῦτο

ριζε καλῶς ὅτι ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀτιθάσων πολεμιστῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ἐμπεποτισμένων ἐκ φιλελευθέρων ἰδεῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καμφθῇ εὐκόλως διὰ μέτρων βίας, ἐσκέφθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο δι' ἐλευθέρας ἐν συμποσίῳ συζητήσεως κατ' ἀντιλογίαν, παρουσίᾳ οὐ μόνων τῶν Ἑλληνομακεδόνων ἀξιωματούχων, ἀλλὰ καὶ τῶν Περσῶν μεγιστάνων. Ὁ Ἀνάξαρχος ἀνελάμβανε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν προσκύνησιν, συντρίβων τὰς ἰδέας τοῦ Καλλισθένους, ἐνῶ οἱ στενοὶ καὶ μεμνημένοι εἰς τὰ σχέδια φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου θὰ ἐπευφήμουν καὶ οἱ Πέρσαι μεγιστᾶνες θὰ ἔδιδον τὸ σύνθημα τῆς κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην ἐμπράκτου ἀποδοχῆς τῆς προσκυνήσεως.

Ὁ Ἀρριανὸς παρέχει εἰς ἡμᾶς λίαν παραστατικὴν εἰκόνα τῶν συζητήσεων τοῦ πολυκρότου ἐκείνου συμποσίου καὶ τῆς σοφιστικῆς μονομαχίας μεταξὺ Ἀναξάρχου καὶ Καλλισθένους¹. Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἔχομεν πιστὴν εἰκόνα οὐ μόνον τῶν ἐν γένει ἐκτυλιχθέντων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Ἀναξάρχου καὶ τοῦ Καλλισθένους. Τόσον σοβαρὸν καὶ πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν στρατιὰν θέμα δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ κατεγράφη πιστῶς ὑπὸ τῶν γραφάντων τὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὐτοπτῶν, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας ὁ Ἀρριανός, ἴσως καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καλλισθένους, ὁ ὁποῖος συνέχισε γράφων τὴν ἀπολεσθεῖσαν, ἀλλὰ λίαν γνωστὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἱστορίαν του μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς συλλήψεώς του.

Λαβὼν τὸν λόγον, ὁ Ἀνάξαρχος εἶπεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε περισσότερον δίκαιον νὰ λατρεύηται ὥς θεὸς ἢ ὁ Θηβαῖος Διόνυσος καὶ ὁ Ἀργεῖος Ἡρακλῆς, ὅχι μόνον ἔνεκα τῶν μεγάλων κατορθωμάτων του, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὸς μόνος εἶναι συγχρόνως καὶ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων. Εἶναι βέβαιον ὅτι, ὅτε θὰ ἀπεχώρῃ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁ Ἀλέξανδρος, θὰ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ὥς θεός. Πολὺ δικαιότερον λοιπὸν εἶναι νὰ λατρεύσουν αὐτὸν ὥς θεὸν ἐν ὅσῳ ἀκόμη ἔζη καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁπότε δὲν θὰ ἀπεκόμιζε καμμίαν ὠφέλειαν ὁ τιμώμενος.

Τοὺς λόγους τοῦ Ἀναξάρχου ἐπευφήμησαν οἱ ἤδη προσηλυτισθέντες καὶ ἀσφαλῶς μετασχόντες τῆς σκηνοθεσίας, προθυμοποιούμενοι νὰ ἀρχίσουν πρῶτοι τὴν προσκύνησιν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν Μακεδόνων μετ' ἐκδήλου

αὐτῷ τοὺς κολακείας ἐς αὐτὸ ἐνδιδόντας, ἄλλους τέ τινες καὶ δὴ καὶ τῶν σοφιστῶν τῶν ἀμφ' αὐτὸν Ἀναξάρχον τε καὶ Ἀγιν Ἀργεῖον, ἐποποιόν ».

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 10, 5 κ.έ. Ἐπίσης Curt. VIII, 5, 8 κ.έ. Ὁ Κούρτιος ἀντὶ τοῦ Ἀναξάρχου ἐμφανίζει ὁμιλοῦντα κατὰ τὸ συμπόσιον ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τὸν Σικελὸν Κλέωνα, ὅπερ δὲν φαίνεται ἀκριβές. Ἐπίσης γράφει ὅτι εὐθύς ὥς ἤρχισεν ἡ περὶ προσκυνήσεως συζήτησις, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεσύρθη ὀπισθεν παραπετάσματος ὁπλοθέν, χωρὶς νὰ εἶναι θεατός, παρηκολούθει τὰ διατρέχοντα. Βλ. καὶ ἀφήγησιν Πλουτάρχου (Ἀλέξ. LIII - LV), ὁ ὁποῖος ἔλαβε ταύτην ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ παρόντος ἐν τῷ συμποσίῳ Χάρητος τοῦ Μυτιληναίου.

δυσαρρεσκειάς καὶ ἐτήρησαν σιωπὴν. Ἐν μέσῳ τῆς παγερᾶς ταύτης ἀτμοσφαίρας ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Καλλισθένης, ὁμιλήσας μετὰ τῆς συνήθους παρρησίας ἀλλὰ καὶ ἀξιοθαυμάστου δυνάμεως ἀναπτύξεως ὑψηλῶν διανοημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἀνευρίσκομεν τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς περὶ ἐλευθερίας καὶ τὰ δόγματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περὶ θείου καὶ ἀνθρωπίνων. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἀνάξαρχον, εἶπεν ὅτι θεωρεῖ τὸν Ἀλέξανδρον ἄξιον ὅλων τῶν τιμῶν, αἱ ὅποιαι δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἄνθρωπον. Ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν διακρίνει τὰς ἀνθρωπίνους καὶ τὰς θείας τιμὰς. Εἰς τοὺς θεοὺς οἰκοδομοῦνται ναοί, ἀνεγείρονται τεμένη μετ' ἀγαλμάτων, προσφέρονται θυσίαι καὶ σπονδαί, ἀπευθύνονται ὕμνοι, ἐνῷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους γίνονται ἔπαινοι. Οἱ ἄνθρωποι δέχονται ἀσπασμούς, ἀλλ' ὁ θεός, ἐπειδὴ εἶναι ἐγκαθιδρυμένος ὑψηλά που καὶ δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον οὐδὲ νὰ ἐγγίση τις τοῦτον, τιμᾶται διὰ προσκυνήσεως. Πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν γίνονται χοροί, ψάλλονται παιᾶνες. Καὶ αὐταὶ αἱ πρὸς τοὺς ἥρωας ἀπονεμόμεναι τιμαὶ διαφέρουν τῶν ἀπονεμομένων εἰς τοὺς θεοὺς. Ἐπομένως, δὲν εἶναι λογικόν, συγχέοντες πάντα ταῦτα, τοὺς μὲν ἀνθρώπους νὰ ἀνυψῶμεν ὑπερόγκως δι' ὑπερβολικῶν τιμῶν, τοὺς δὲ θεοὺς νὰ καταβιβάζωμεν εἰς ἀνάρμοστον ταπεινότητα, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς ἴσας πρὸς ἀνθρώπους τιμὰς.

Ὁ Ἀλέξανδρος, συνεχίζει ὁ Καλλισθένης, δικαίως δὲν θὰ ἡνείχετο νὰ ἀπολάβῃ ἰδιώτης τις βασιλικῶν τιμῶν κατόπιν ἀναρμόστου τινὸς ἐκλογῆς ἢ ἀποφάσεως. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον δίκαιον θὰ εἶχον οἱ θεοὶ νὰ ὀργίζωνται ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι προβάλλουν ἑαυτοὺς εἰς θείας τιμὰς ἢ ἀνέχωνται νὰ προβάλλωνται εἰς ταύτας ὑπὸ ἄλλων. Ἀσφαλῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ὁ γενναιότερος τῶν γενναίων ἀνδρῶν, ὁ ἱκανώτερος βασιλεὺς τῶν βασιλέων καὶ ὁ ἀξιώτερος στρατηγὸς τῶν στρατηγῶν. Ἀλλ' ἀκριβῶς, διὰ τοῦτο ὥφειλεν ὁ Ἀνάξαρχος νὰ διδάσκῃ τὰς ἀληθείας ταύτας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ἐμποδίζῃ τοῦτον ἀπὸ ἀναρμόστων πραγμάτων, διότι συναναστρέφετο αὐτὸν καὶ εἶχεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταδώσῃ τι ἐκ τῆς σοφίας καὶ παιδείας του.

Πρὶν δὲ εἶπῃ ὅσα εἶπεν ὁ Ἀνάξαρχος, ὥφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν συναναστρέφεται, οὔτε συμβουλεύει τὸν Καμβύσην ἢ τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, Ἡρακλείδην καὶ Αἰακίδην τὸ γένος, τοῦ ὁποίου οἱ πρόγονοι ἦλθον ἐκ τοῦ Ἄργους εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐκυβέρνησαν τοὺς Μακεδόνας οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ διὰ τῆς νομιμότητος. Οὐδὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα ἀπεδόθησαν, ἐν ὅσῳ ἔζη, θεῖαι τιμαί, οὐδ' εὐθὺς μετὰ τὴν τελευτὴν του, ἀλλὰ μόνον ὅτε ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν (ὁ Ἀπόλλων) διὰ χρησμοῦ ἐθέσπισε νὰ τιμᾶται ὁ Ἡρακλῆς ὡς θεός.

Ὁ Καλλισθένης στρέφει ἐν συνεχείᾳ τὸν λόγον ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ παρέχει πρὸς αὐτὸν παραινήσεις εἰς ἔντονον ὕψος, πᾶν ἄλλο ἢ σύνηθες εἰς τοὺς ἀπευθυνομένους πρὸς τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας. Ἐὰν

κατὰ τὰς ὥρας ἐκεῖνας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁμίλει, εὗρισκοντο εἰς βαρβαρικὸν ἔδαφος, αὐτὸ δὲν ἐσήμαινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ βαρβαρικὰ φρονήματα. Ἀξιοῖ παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν Ἑλλάδα, χάριν τῆς ὁποίας διεξήγαγε τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄς σκεφθῇ λοιπόν, ὅταν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἐξαναγκάσῃ ἄρα γε πρὸς προσκύνησίν του τοὺς ἀγαπῶντας εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν ἐλευθερίαν Ἑλλήνας; Ἡ, τοὺς μὲν Ἑλληνας θὰ ἐξαιρέσῃ, θὰ ἐπιβάλλῃ δὲ εἰς τοὺς Μακεδόνας αὐτὴν τὴν ἀτιμίαν; Ἡ θὰ κάμῃ γενικὴν διάκρισιν τιμῶν καὶ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Μακεδόνων (θὰ τιμᾶται ὡς ἄνθρωπος), συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, ὑπὸ δὲ μόνον τῶν βαρβάρων (θὰ τιμᾶται ὡς θεὸς) κατὰ τοὺς βαρβαρικοὺς τρόπους; Καὶ ἐπὶ τέλους, καταλήγει ὁ Καλλισθένης, μετὰ χαρακτηριστικῶν ὑπαινιγμῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ Κῦρος, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγεται, πρῶτος ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἠξιώθη προσκυνήματος¹, εἰσαγαγὼν αὐτὴν τὴν μικροπρέπειαν, ἔτερμάτισεν ἀθλίως τὸν βίον, φονευθεὶς ὑπὸ ἀνθρώπων πτωχῶν καὶ αὐτονόμων, τῶν Σκυθῶν, καὶ ὁ Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπους ἐπίσης, καὶ ὁ Ξέρξης ἐταπεινώθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ ὁ Ἀρταξέρξης ὑπὸ τοῦ Κλεάρχου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος μετὰ τῶν Μυρίων. Καὶ αὐτὸν τὸν Δαρεῖον συνέτριψεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἂν καὶ δὲν ἐτύγχανε προσκυνήσεως.

Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Καλλισθένους, ἀληθὴς καταπέλτης κατὰ τῆς θεοποιήσεως καὶ τῆς προσκυνήσεως, συγχρόνως δὲ στομφώδης καὶ θαρραλέα διακήρυξις τοῦ πανελληνίου φρονήματος, ἠὺχαρίστησε μὲν τοὺς Μακεδόνας, ἐλύπησεν ὅμως τὸν Ἀλέξανδρον. Ἀληθῶς ἐνέχει τι τὸ δραματικὸν ἢ πάλιν αὕτη Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἀσιανισμοῦ, διεξαγομένη διὰ τοῦ στόματος Ἑλλήνων

1. Ὅτε ἀπευθύνεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, λαμβάνει ἔτι πλέον πομπῶδες ὕψος καὶ ὁμιλεῖ ὡς πανελληνιστῆς, ἐκφράζων μετὰ πάθους τὴν πανελλήνιον ιδέαν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη ἔχει ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλισθένης, ὁμιλῶν οὕτω, ἀπευθύνεται πρὸς τὸν «στρατηγὸν - αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων», ἐνῷ ὅσα ὁ Ἀλέξανδρος πράττει ἢ ἐπιδιώκει κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην τοῦ συμποσίου, ἀντικατοπτρίζουν τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, τὸν διαπλάττοντα νέον ἑλληνοασιατικὸν κόσμον, ὅλως ἄσχετον πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκστρατείας κατὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἴδου τὸ βαρυσήμαντον τοῦτο τμῆμα τοῦ λόγου τοῦ Καλλισθένους κατ' Ἀρριανὸν (Ἀνάβ. IV, 11, 7 κ.έ.): «Εἰ δέ, ὅτι ἐν τῇ βαρβάρῳ γῇ οἱ λόγοι γίνονται, βαρβαρικὰ χρὴ ἔχειν τὰ φρονήματα, καὶ ἐγὼ τῆς Ἑλλάδος μεμνήσθαι σε ἄξιῶ, ὦ Ἀλέξανδρε, ἥς ἔνεκα ὁ πᾶς στόλος σοι ἐγένετο, προσθεῖναι τὴν Ἀσίαν τῇ Ἑλλάδι. Καὶ οὖν ἐνθυμήθητι, ἐκεῖσε ἐπανελθὼν ἄρα γε καὶ τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἐλευθερωτάτους προσαναγκάσεις ἐς τὴν προσκύνησιν, ἢ Ἑλλήνων μὲν ἀφέξῃ, Μακεδόσι δὲ προσθήσεις τήνδε τὴν ἀτιμίαν, ἢ διακεκριμένα ἔσται σοι αὐτῷ τὰ τῶν τιμῶν εἰς ἅπαντας, ὡς πρὸς Ἑλλήνων μὲν καὶ Μακεδόνων ἀνθρωπίνως τε καὶ Ἑλληνικῶς τιμᾶσθαι, πρὸς δὲ τῶν βαρβάρων μόνων βαρβαρικῶς;».

2. Πιθανῶς ὑπονοεῖ, ὡς λέγεται παρὰ Ξενοφ. Κυρ. Παιδ., VIII.

φιλοσόφων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βακτριανῆς Βάκτρα, εἰς τὰ ἔγκατα τῆς Ἀσίας. Ἀνεπτύσσοντο αἱ φιλελεύθεραι ἀρχαὶ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα ἐν τῷ μέσῳ στρατιᾶς, ἡ ὁποία, προελαύνουσα συνεχῶς πρὸς τὰ ἐνδότερα, συνέχιζε τὴν ἀτέρμονα ὅσον καὶ ἱλιγγιώδη πορείαν τῆς κατακτήσεως τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Πάντως, ὁ Ἀλέξανδρος ἀντελήφθη ὅτι ἡ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Καλλισθένους ἐντύπωσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε προτιμότερον ἦτο νὰ διακοπῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συζήτησις καὶ ἔδωκε πέρασ εἰς τὸ συμπόσιον.

Ἀλλὰ τὸ πρόγραμμα τῆς προσκυνήσεως εἶχε καθιερωθῇ ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τῶν μεμνημένων καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ τὸ πέρασ τοῦ συμποσίου. Ἠγέρθησαν πρῶτοι οἱ γηραιότεροι τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, προσεκύνησαν τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐξωργισμένος, ὡς ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος, ἐτιμώρησε σκληρῶς ἓνα τῶν ἐταίρων, ὁ ὁποῖος ἐγέλασε διὰ τὸ θέαμα τῆς ἀδεξίου πτώσεως εἰς τὸ ἔδαφος Πέρσου τινός¹. Τὸ πρόγραμμα συνεχίσθη κατὰ τὰ προδιαγεγραμμένα. Ὁ Ἀλέξανδρος ἔπινεν ἀπὸ χρυσοῦ κύπελλου πρὸς τιμὴν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεφώνουν μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως. Ἐπειτα, ἕκαστος κατὰ σειράν, οἱ συμφωνοῦντες Ἕλληνομακεδόνες ἐλάμβανον τὸ χρυσοῦν κύπελλον τοῦ Ἀλεξάνδρου, προσεκύνουν τὸν Ἀλέξανδρον, καί, ἐγειρόμενοι, ἀντήλλασσον μετ' αὐτοῦ ἀσπασμόν. Προσκύνησις καὶ συγχρόνως φίλημα ἀπετέλει παράδοξον συγκερασμὸν ἀσιατικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ἔθιμου, προφανῶς ὡς συμβιβαστικὴ λύσις.

Ἀλλ', ὅτε ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Καλλισθένους, οὗτος ἔπιεν ἀπλῶς καὶ ἐπλησίασε κατόπιν νὰ λάβῃ τὸν ἀσπασμόν τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς προσκύνησιν. Ὁ Ἀλέξανδρος, συνομιλῶν μετὰ τοῦ Ἡφαιστίωνος, πιθανῶς προσεποιήθη ὅτι δὲν ἔδωκε προσοχήν, ἀλλὰ πιστὸς ἐταῖρος προέβη εἰς παρατήρησιν διὰ τὴν παράλειψιν αὐτὴν τοῦ Καλλισθένους, ἡ ὁποία κατέστρεφε τὸ πρόγραμμα. Ὁ Ἀλέξανδρος τότε ἠρνήθη νὰ δώσῃ τὸν ἀσπασμόν εἰς τὸν Καλλισθένη, ὁ ὁποῖος, προφανῶς δυσφορήσας, ἀλλὰ πάντως κατ' ἀνάρμοστον διὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας στιγμὰς τρόπον, ἀντὶ νὰ φανῇ στενοχωρούμενος, διότι ἐστερήθη τοῦ βασιλικοῦ φιλήματος, μετὰ τῆς συνήθους ἐλευθεροστομίας ἀνέκραξεν : « ἀπέρχομαι ζημιωμένος μόνον κατὰ ἓν φίλημα » !

Τὰ πράγματα εἶχον ἐκτραχυνθῇ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεχώρουν εὐκόλως τοιαύτας ἀντιδράσεις καὶ προσωπικὰς ἐνοχλήσεις². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Καλλισθένης εἶχε πέσει ὑπὸ τὴν δυσμέ-

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 94.

2. Πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ἐνταῦθα ὅτι οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ ὁμιλοῦν μετὰ τινος ἐλευθεροστομίας πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, δίδοντες ἄλλοτε ἐπιτιμητικὸν καὶ ἄλλοτε ἐπιτακτικῶς συμβουλευτικὸν τόνον εἰς τὰς ἀποφθεγματικὰς παραινέσεις ἢ παρατηρήσεις των. Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τοῦτο, ἀποδίδοντες ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν συναναστροφὴν καὶ τὴν φιλίαν τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Δημάδης, ὀλίγον μετὰ τὴν μάχην

νειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένη τις οὐχὶ εὐχάριστον δι' αὐτὸν ἐπίλογον ὑποθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε πρωτοστατήσῃ εἰς βάρος τῶν σχεδίων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ βασιλέως. Ἡ ἀφορμὴ ἐδόθη διὰ τῆς λεγομένης συνωμοσίας τῶν βασιλικῶν παίδων¹. Νεαροὶ τινες γόνοι ἐπιφανῶν μακεδονικῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον σταλῇ κατὰ τὰς μακεδονικὰς συνηθείας πρὸς ἐκπαίδευσιν πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ ἠκολούθουν τὴν ἐκστρατείαν, συνελήφθησαν, κατηγορούμενοι ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλισθένης εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐκπαίδευσιν τινῶν ἐκ τούτων. Μολονότι ὑπεβλήθησαν εἰς μαρτυρικὰς βασάνους, οὐδεὶς ἐκ τούτων ἀνέμειξε τὸ ὄνομα τοῦ Καλλισθένους καὶ οὐδὲν στοιχεῖον ἐνοχῆς κατὰ τούτου ἐξήχθη σαφῶς ἐκ τῆς ἀνακρίσεως. Οἱ πολυπληθεῖς, ἔνεκα τῆς ἀθυροστομίας του, ἐχθροὶ καὶ οἱ κατ' αὐτοῦ πνέοντες μένεα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, προσεπάθησαν νὰ τὸν ἐμπλέξουν, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν ἀπαγγελίας ὠρισμένων στίχων τοῦ Ὅμηρου ἢ τραγικῶν ποιητῶν καὶ ἀπαντήσεις εἰς ὑποβαλλόμενα ἐρωτήματα, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συναχθῇ συμπέρασμα ὅτι ἐπηρέασεν ἐντέχνως τοὺς βασιλικοὺς παῖδας πρὸς δολοφονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς τυράννου. Ταῦτα πάντα ἦσαν ὅλως ἀσαφῆ, πιθανῶς καὶ ἀνυπόστατα. Ὁ Καλλισθένης οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιβουλευθῇ ἢ νὰ κινήσῃ ἐπιβουλήν κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὡς ἄκαμπτος περιπατητικὸς φιλόσοφος καὶ φανατικὸς πανελληνιστής, ἐπέκρινεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς πανελληνίου πορείας, τὴν ἀντίθετον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ιδέας θεοποίησιν καὶ τὰς τάσεις ἑξασιανισμοῦ. Δὲν εἶχε παύσει ὅμως νὰ θαυμάζῃ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ἐξυμνῇ τὰ κατορθώματά του εἰς τὴν τότε γραφομένην ἱστορίαν του.

Παρὰ ταῦτα, ὁ Καλλισθένης συνελήφθη ὡς ἔνοχος τῆς συνωμοσίας τῶν βασιλικῶν παίδων καὶ σιδηροδέσμιος ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς. Αἱ πηγαὶ δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ δυστυχοῦς φιλοσόφου, τὸ ὁποῖον πάντως ὑπῆρξε δραματικόν. Ὁ Ἀρριανὸς μεταφέρει τὰς διαφορὰς ταύτας ἐκδο-

τῆς Χαιρωνείας, καὶ ὁ Δημάρατος, μετὰ τὴν διάστασιν τοῦ Φιλίππου μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὠμίλησαν μετὰ δητικῆς σκληρότητος πρὸς τὸν Φίλιππον, ἵνα ἐπαναφέρουν τοῦτον εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ βασιλικοῦ καὶ πατρικοῦ καθήκοντος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο εἰθισμένος εἰς τολμηρὰς ἐκφράσεις καὶ δητικὰς παρατηρήσεις τῶν σοφιστῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὅποιοι τὸν συνώδευον, αὐτὸς δὲ ὁ Καλλισθένης εἶχε φθάσει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος θὰ παρέμενεν εἰς τὴν ἀθανασίαν μόνον χάρις εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφομένην ἱστορίαν του. Ἀλλὰ κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκείνας στιγμὰς τῆς περὶ προσκυνήσεως συζητήσεως, ἐκάστη δητικὴ φράσις ἢ αὐστηρὰ παρατήρησις τοῦ Καλλισθένους ἐλάμβανεν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς ἀντίδρασις εἰς τὰ πολιτικά του σχέδια.

1. Τὰ τῆς συνωμοσίας ταύτης κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκτίθενται ἐν Ἀρριανῷ IV, 13, 1 κ.έ.

χάς. Κατὰ τὸν Πτολεμαῖον, ὁ Καλλισθένης ἐβασανίσθη καὶ ἔπειτα ἀπηγχονίσθη. Κατὰ τὸν Ἀριστόβουλον, ἠκολούθησε τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐκστρατείαν, περιγόμενος μετὰ χειροπέδων, ἕως οὗτου ἀπέθανεν ἐξ ἀσθενείας¹. Ὁ Πλούταρχος ἐκ πηγῆς, τὴν ὁποίαν δὲν μνημονεύει, λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, γράφων πρὸς τὸν Ἀντίπατρον καὶ κατηγορῶν τὸν Καλλισθένη ἐπὶ συμμετοχῇ εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν βασιλικῶν παίδων, προσθέτει ὅτι θὰ ἐτιμώρει τὸν σοφιστὴν ὥς καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτόν, καὶ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑποδέχονται εἰς τὰς πόλεις τοὺς ἐπιβουλευομένους αὐτόν, ὑπονοῶν οὕτω τὸν Ἀριστοτέλη, θεῖον τοῦ Καλλισθένους, ὁ ὅποιος εἶχε συστήσει αὐτόν². Ὁ Πλούταρχος, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκδοχῶν, ἀναγράφει καὶ τὴν ἐκ τοῦ Χάρητος λαμβανομένην, καθ' ἣν ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας ὁ Καλλισθένης ἐσύρετο δέσμιος, τοῦτο δέ, ἵνα κριθῇ βραδύτερον, μεταφερόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ δικαστηρίου, παρόντος τοῦ Ἀριστοτέλους, τελικῶς ὅμως ἀπέθανεν, καταστάς ὑπέρπαχυσ καὶ φθειριάσας³.

Αὐτὸ τὸ δραματικὸν τέλος εἶχεν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος, τελευταῖος εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας κῆρυξ τῆς πανελληνίου ιδέας, Καλλισθένης. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὑπῆρξε θῦμα τῆς σθεναρᾶς ὑπερασπίσεως τῶν πανελληνιστικῶν ιδεῶν, τῆς ἀντιδράσεώς του εἰς τὴν σύμπραξιν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρὸς δημιουργίαν ἑλληνοασιατικῆς ἐπικρατείας καὶ τῆς διακηρύξεως τῶν δογμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περὶ ἀνθρώπου καὶ θεότητος. Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Καλλισθένους, γενόμενος γνωστὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, προυκάλεσε κατάπληξιν καὶ θλίψιν, ἅμα δὲ καὶ ἀγανάκτησιν. Θύελλαν ἀγανακτήσεως ἐκίνησεν ἰδίως εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἐτίμων τὸν Καλλισθένη. Τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἔναντι τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ ὑπέστησαν σοβαρὰν δοκιμασίαν, μολονότι ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐξηκολούθησε νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀπευθύνῃ συμβουλὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον⁴.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 14, 3.

2. Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 7: « ὕστερον δὲ γράφων πρὸς Ἀντίπατρον καὶ τὸν Καλλισθένην συνεπαιτιασάμενος, « Οἱ μὲν παῖδες », φησὶν « ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατελεύσθησαν, τὸν δὲ σοφιστὴν ἐγὼ κολάσω καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτόν καὶ τοὺς ὑποδεχομένους ταῖς πόλεσι τοὺς ἐμοὶ ἐπιβουλεύοντας », ἀντικρὺς ἔν γε τούτοις ἀποκαλυπτόμενος πρὸς Ἀριστοτέλην καὶ γὰρ ἐτέθραπτο Καλλισθένους παρ' αὐτῷ διὰ τὴν συγγένειαν ». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπετέλουν καὶ ἄμεσον ἀπειλὴν κατὰ τῆς Ἀριστοτελείου σχολῆς τῶν περιπατητικῶν ἐν Ἀθήναις.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 5.

4. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας, ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἐγείρονται πολλαὶ ἀμφισβητήσεις. Ἐκ τινων πηγῶν συνάγεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε γράψει δύο ἔργα (ἂν μὴ ἓν, περιλαμβάνον καὶ τὰ δύο θέματα) εἰδικῶς χάριν τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ του, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέπτυσεν ιδέας καὶ παρείχε συμβουλὰς « περὶ βασιλείας » καὶ « περὶ ἀποίκων ». Τὰ ἔργα ταῦτα δὲν ἐδικαιολογεῖτο νὰ γραφοῦν εἰμὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς

Δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἀποδώσῃ τις σοβαρότητα εἰς μεταφερόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου φληναφήματα τῶν τριόδων, κατὰ τὰ ὅποια ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν θανάτωσιν τοῦ ἀνεψιοῦ του, συνειργάσθῃ κρυφίως μετὰ τοῦ Ἀντιπάτρου πρὸς ἀποστολὴν εἰς Ἀσίαν δηλητηρίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Βαβυλῶνα¹. Ὅμως εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ μαρτυ-

ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας, ὅτε ἠνοίχθησαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅλως νέαι προοπτικαὶ βασιλείας καὶ διακυβερνήσεως ξένων λαῶν, ὡς καὶ ἐλληνικῶν ἀποικισμῶν. Ἐν τούτοις, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ τινος βεβαιότητος ἂν ταῦτα ἐγράφησαν καὶ ἐστάλησαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον πρὸ ἢ μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους (βλ. ἐκτενέστερον, ὡς καὶ τὰς σχετικὰς πηγὰς, ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ « Ἡ ἐλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔ.ἀ., σ. 119). Ὁ Πλούταρχος (Ἀλεξ. VII, 4) παραθέτει ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, μνημονευομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Aulus Gellius (Noct. attic. XX, 5). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Ἀλέξανδρος φέρεται διαμαρτυρόμενος, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέδωσεν, θέσας οὕτω εἰς χρῆσιν καὶ μόρφωσιν οἰουδήποτε, τοὺς ἀκροαματικούς λόγους, τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει πρὸς πνευματικὴν κατάρτισιν καὶ πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ βασιλόπαιδος τῆς Μακεδονίας, ὅτε ἐχρησίμευεν ὡς διδάσκαλος αὐτοῦ. Ὁ Πλούταρχος ἐν συνεχείᾳ γράφει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπῆντησε δικαιολογούμενος ὅτι, ὡς ἐγράφη ἡ Μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματεία, οὐδεμίαν δύναται νὰ παράσχῃ ὠφέλειαν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἢ τὴν μάθησιν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμεύει ὡς ἐγχειρίδιον διὰ τοὺς πεπαιδευμένους. Ἀνταλλαγῇ τοιούτων ἐπιστολῶν προϋποθέτει βεβαίως λίαν φιλικὰς σχέσεις. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπομένως δὲ καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης (βλ. E. Bickerman ἐν Rev. d. Et. Anc., t. XLII (1940), σ. 25 κ.έ.). Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὡς γνησίαν, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος εὗρίσκετο ἀκόμῃ ἐν Μ. Ἀσίᾳ (δηλαδὴ πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Καλλισθένους), ὅτε ἠρέσκετο ἀκόμῃ νὰ στέλλῃ δῶρα καὶ νὰ ἀλληλογραφεῖ μετὰ τῶν παλαιῶν διδασκάλων του.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXVII, 2. Πάντως ὁ Πλούταρχος δὲν παραλείπει νὰ εἴπῃ ἐν συνεχείᾳ : « οἱ δὲ πλεῖστοι τὸν λόγον ὅλως οἶονται πεπλάσθαι τὸν περὶ τῆς φαρμακείας ». Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀρριανὸς (VII, 27, 1-2), ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀναγράφει τὰς διαδόσεις περὶ ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ Καλλισθένους, δηλητηρίου εἰς τὸν Ἀντίπατρον, τὸ ὁποῖον ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἔστειλε διὰ τοῦ υἱοῦ του Κασσάνδρου πρὸς τὸν ἕτερον υἱόν του Ἰόλλαν, ἐπιτυχόντα διὰ τούτου τὴν δηλητηρίασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, γράφει ἐν τέλει : « δόξαιμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὡς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθαι ». Παρὰ ταῦτα, ὁ Ἀριστοτέλης φέρεται ὑπὸ τινων πηγῶν ὡς συνεχίσας τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου σχέσεις του καὶ τὴν ἀποστολὴν πρὸς αὐτὸν συμβουλῶν εἰς Ἀσίαν (βλ. ἄνωτ., σ. 101, σημ. 4). Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, εὐθύς ὡς ἐγνώσθῃ ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐγκατέλειψε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγκατεστάθῃ εἰς Χαλκίδα, ὑποδηλοῖ δυσμενῆ τινα ἀτμόσφαιραν, ἴσως καὶ ἐχθρότητα ἐκ μέρους τῶν ἰσχυόντων τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος, οἱ ὅποιοι ἐξηκολούθουν νὰ θεωροῦν αὐτὸν ἔνοχον φιλίας μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐξ ἄλλου, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐξέλεξε τὸν γαμβρὸν τοῦ Ἀριστοτέλους Σταγίριτὴν Νικάνορα, ὡς πρόσωπον ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, ἵνα ἐξαγγείλῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων (βλ. κατωτ. ἐν Κεφ. Ζ'), δύναται καὶ τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὑποδηλοῦν ὅτι αἱ μετὰ τοῦ παλαιοῦ διδασκάλου φιλοσόφου σχέσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν εἶχον καταστῇ ἐχθρικάι.

ρικὸς καὶ ἄδικος θάνατος τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθρεψεν ἄσπονδον μῖσος εἰς τὴν ψυχὴν τῶν περιπατητικῶν φιλοσόφων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐχαρκτηρίζετο ὑπὸ τούτων τύραννος, ὁ δὲ Καλλισθένης ὡς μάρτυς τῆς ἐλευθερίας, θυσιασθεὶς ὑπὸ τυράννου¹.

Ἀλλὰ καὶ τὴν ὑστεροφημίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐβλάψε σημαντικῶς ἡ θανάτωσις τοῦ Καλλισθένους. Πολλοὶ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ ἐπικρίνουν μετὰ σφοδρότητος τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν προᾶξιν ταύτην, τινὲς δὲ φθάνουν ἐκ τοῦ λόγου τούτου νὰ ἄρνοῦνται εἰς αὐτὸν τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Μεγάλου². Ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ Καλλισθένης ὑπῆρξε θῦμα τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν εἰς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν τούτου νὰ συλλάβῃ τὰ ἀσύλληπτα εἰς κοινὸν νοῦν σχέδια ὀριστικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας, οὐχὶ διὰ τῆς σπάθης, ἀλλὰ διὰ τῆς συμμείξεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρὸς διαμόρφωσιν ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὸ δεσπότην στοιχεῖον θὰ ἦτο ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ὁ δὲ ἀπεριόριστος θαυμασμὸς πρὸς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ συντελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον, ὠδήγησεν ἀρχαίους ἱστορικοὺς εἰς ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὰς κρίσεις κατὰ τοῦ Καλλισθένους, πρὸς ἑμμεσον τρόπον τινὰ αἰτιολογίαν τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ τέλους³.

1. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Θεόφραστος εἰς τὸ ἔργον του « Καλλισθένης » ἢ « Περί πένθους », ἐνθα θρηνεῖ τὸν Καλλισθένη ὡς θῦμα τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ χαρακτηρίζει τὸν Ἀλέξανδρον ὡς τύραννον. Σχόλ. εἰς Alex. de anim. 162b. — Cic. Tusc. III, 21 καὶ V, 21. — Διογ. Λαέρτ. V, 44 καὶ VI, 46.

2. Ὁ Μοντεσκιέ ἐπικρίνει μετὰ δριμύτητος τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους εἰς τὸ ἔργον του Lysimaque. Ἦδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ὤθησε τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν εἰς ἄρνησιν τῶν ἀρετῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας ὅτι τὰ πραχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦσαν ἀποτέλεσμα μεγαλουργοῦ διανοίας, ἀλλὰ τύχης. Εἰς τὰς θεωρίας ταύτας περὶ τύχης καὶ ἐν γένει εἰς τὰ κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου σχόλια ἀπαντᾷ, ἐξαίρων τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προσωπικότητα, ὡς καὶ τὸ ἑλληνικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ καταπολεμῶν τὰς ἐπικρίσεις, ὁ Πλούταρχος εἰς δύο « λόγους », γνωστοὺς ὑπὸ τὸν τίτλον « Περί τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς » (ἐν τῇ σειρᾷ τῶν « Ἠθικῶν »). Περί θανάτωσης τοῦ Καλλισθένους βλ. καὶ κρίσεις τοῦ Σενέκα ἐν Quæst. Nat. VI, 32, 2. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. B e r n e, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 198. — T a r n, ἑ.ἀ., σ. 400. — G l o t z καὶ C o h e n, ἑ.ἀ., σ. 138. Ἐκ τῶν συγχρόνων, πλὴν ἄλλων, ὁ Οὐέλς ἐν τῇ παγκοσμίᾳ ἱστορίᾳ του ἀφιέρωσεν εἰδικὸν κεφάλαιον, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπῆρξε μέγας, προβάλλει δὲ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους.

3. Αὐτὸς ὁ κριτικώτατος καὶ εὐθύτατος εἰς χαρακτηρισμοὺς γεγονότων καὶ προσώπων Πολύβιος φαίνεται υἱοθετῶν τὰς βαρυτάτας κατὰ τοῦ Καλλισθένους ἐπικρίσεις τοῦ Τιμαίου, φθάνοντος νὰ κρίνῃ ὡς δικαίαν τὴν θανάτωσιν τοῦ φιλοσόφου, διότι, ἀντὶ νὰ φιλοσοφῇ, διέφθειρε διὰ τῆς κολακείας καὶ τῆς ἄσωτίας τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου! Ἴδου τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Πολυβίου (XII, 12b, 2-3): « ἐκεῖνος (ἐνν. Τίμαιος) γὰρ κόλακα μὲν εἶναί φησι τὸν Καλλισθένην τοιαῦτα γράφοντα καὶ πλεῖστον

Πάντως, ἡ θυσία τοῦ Καλλισθένους δὲν ἀπέβη ἐπὶ ματαίῳ ἀπὸ ἀπόψεως ὑπερασπίσεως τῶν ἐλληνικῶν ἰδεῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς προσκυνήσεως. Παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἐπιβολὴν του καὶ τὴν διὰ σκληρῶν μέτρων κατάπνιξιν τῆς ἀντιδράσεως, ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης καθ' ὅλον τὸν βίον σκέψεις καὶ πράξεις ταχείας συλλήψεως τῶν ἀναγκαιούντων κατὰ τὰς ἐκάστοτε πραγματικότητας, ἀντελήφθη ὅτι ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας δὲν ἦτο σκόπιμος ἡ ἐπιμονή του πρὸς ἀναγνώρισιν ὡς θεοῦ καὶ ὑποχρεωτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς προσκυνήσεως¹. Ἡ ἔστω καὶ παθητικὴ ἀντίδρασις τῶν Μακεδόνων θὰ ἐδημιούργει βαθμηδὸν ἀγεφύρωτον χάσμα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν συμπολεμιστῶν του, ἀπὸ τῶν ὁποίων

ἀπέχειν φιλοσοφίας, κόρδαξί τε προσέχοντα καὶ κορυβαντιώσαις γυναιξί· δικαίως δ' αὐτὸν ὑπ' Ἀλεξάνδρου τετευχέναι τιμωρίας διεφθαρκότα τὴν ἐκείνου ψυχὴν καθ' ὅσον οἶός τ' ἦν. καὶ Δημοσθένην μὲν καὶ τοὺς ἄλλους ῥήτορας τοὺς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἀκμάσαντας ἐπαινεῖ καὶ φησι τῆς Ἑλλάδος ἀξίους γεγονέναι, διότι ταῖς Ἀλεξάνδρου τιμαῖς ταῖς ἰσοθέοις ἀντέλεγον, τὸν δὲ φιλόσοφον αἰγίδα καὶ κεραυνὸν περιθέντα θνητῇ φύσει δικαίως αὐτὸν ὑπὸ τοῦ δαιμονίου τετευχέναι τούτων ὧν ἔτυχεν». Ταῦτα καὶ ἱστορικῶς δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ Καλλισθένης, κυριαρχούμενος ἐκ τοῦ πανελληνίου φρονήματος, πεπροικισμένος διὰ πλουσίας φαντασίας μᾶλλον ἢ αὐστηρῶς ἱστορικοῦ πνεύματος, ρέπων πρὸς πομπώδεις ἐκφράσεις διανοημάτων, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐνθουσιασμοῦ δι' ὅσα τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ θαυμάσια, ἀσύλληπτα ἔτι καὶ τότε εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἐξετυλίσσοντο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, περιέγραψε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου συντελούμενα ὑπὸ τὸ κράτος τῶν καθ' ἡμέραν ἐντυπώσεων, μὴ φειδωλὸς εἰς ὕμνους πρὸς τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος ἤδη διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας εἶχε καταστῆ πρόσωπον θρύλου. Ὅτε ὁμως ἐτέθη σαφῶς ζήτημα προσκυνήσεως κατὰ τὰς ἀσιατικὰς συνηθείας καὶ θεοποιήσεως ζῶντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀντετέθη εὐθαρσῶς, ἀναπτύξας θαυμασίως τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ δὲ εὐθαρσὴς αὕτη ἀντίδρασις ὑπῆρξεν αἰτία τοῦ δραματικοῦ τέλους του. Ἀντιθέτως, ὁ Δημοσθένης, ὡς θέλομεν ἐκθέσει ἐν συνεχείᾳ, ἂν καὶ λυσσώδης ἀντίπαλος τῆς φιλομακεδονικῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ Μακεδόνα βασιλέως, ἐδέχθη τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῶν Ἀθηνῶν.

1. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Tarn (J. H. S. XLVIII, 1928, σ. 206 κ.ε.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέβλεπεν ἐν Βάκτροις εἰς τὴν πρὸς τιμὴν του καθιέρωσιν βωμοῦ, ἐνώπιον τοῦ οὐοίου θὰ ἐτελεῖτο ἡ προσκύνησις, δὲν στηρίζεται εἰς οὐδεμίαν ἀρχαίαν πηγὴν, δὲν βλέπομεν δὲ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων. Οἱ Πέρσαι προσεκύνουν ἐδαφιαίως τὸν Μέγαν βασιλέα ὡς κυρίαρχόν των καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον πρὸς αὐτὸν τιμὴν ἐνώπιον βωμοῦ ὡς θεοῦ. Οἱ Ἕλληνες προσεκύνουν εἰς τοὺς ναοὺς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν των δι' ὑποκλίσεως ἢ καὶ φιλήματος, ἐνῶ εἰς τοὺς βωμοὺς ἐτέλουν μόνον θυσίας. Δὲν ὑπῆρχε προηγούμενον προσκυνήσεως ἐνώπιον βωμῶν, οὐδὲ παρὰ τοῖς Πέρσαις, οὐδὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος διὰ τῆς προσκυνήσεως δὲν ἐφεύρισκέ τι τὸ νέον, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διὰ συμμείξεως ἐλληνικῶν καὶ περσικῶν ἠθῶν θεμελίωσιν τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του.

ἔχῃται ἀκόμη πολλοὺς μόχθους καὶ θυσίας, ὑπῆρχε δὲ κίνδυνος νὰ βλάβῃ, ἴσως καὶ νὰ συντρίψῃ, τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ του ἤδη διαμεμορφωμένον μεγαλειῶδες ἔργον, εἰσέτι ἐν ὁδῷ πραγματοποιήσεως. Ἴσως καὶ νὰ ἐπείσθῃ ὅτι, ὅσονδῆποτε μέγала καὶ θαυμάσια καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἕως τότε συντελεσθέντα ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ νὰ ἐπιβάλουν τοῦτον εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ὥς ὑπερφυσικὸν ὄν, ὥς θεὸν καὶ κύριον τῶν λαῶν, προσκυνούμενον, ὥς προσεκυνεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Ἀσιατῶν ὑπηκόων του. Ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπετέλει ἐν συνεχείᾳ, ἔξορμῶν πρὸς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης καὶ καθιστῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τοὺς λαοὺς τῆς οἰκουμένης, θὰ ἐπέβαλλον καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων τὰς θείας ιδιότητάς του, ὅπως καὶ τὰ σχέδιά του περὶ τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς συγκροτήσεως ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ἀλέξανδρος, καθ' ἅπαν τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς πολυταράχου ἐπιστροφῆς μέχρι Σούσων, δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς θείας του ιδιότητος, οὐδ' ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν Ἑλληνομακεδόνων τὴν προσκύνησιν του ὥς θεοῦ καὶ Μεγάλου βασιλέως. Ἀλλωστε, παρόμοιόν τι θὰ ἦτο λίαν δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον ἐν τῇ πράξει, ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῶν Βάκτρων ἐπιχειρεῖ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ἐξόρμησιν πρὸς τὰς Ἰνδίας, πρὸς τὰ ἄγνωστα καὶ μυστηριώδη βάθη τῆς Ἀπὼ Ἀσίας, πρὸς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἄγνωστων καὶ ὁ ἴδιος ποῦ καὶ πῶς πρόκειται νὰ λάβῃ πέρας ἢ ἀτέρμων καὶ ἀσύλληπτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πολεμικὴ ἐκείνη περιπέτεια. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, διέσχισεν ἀπόκρημνα ὄρη καὶ ἀπροσίτους χαράδρας, ἐφώρμα μετὰ λύσσης μὲ τὴν σπάθην καὶ τὸ δόρυ εἰς χεῖρας πρὸς στίφη ἀγρίων πολεμιστῶν, ἀνερορχατο εἰς ἀπόκρημνα ὄχυρά καὶ ἀπόρθητα φρούρια, εἰσῆρχετο εἰς σχεδίας ἣ ἐβυθίζετο εἰς ὀρητικὰ ρεύματα πρὸς διάσχισιν ποταμῶν. Ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διεξῆγεν ἀγῶνα ζωῆς ἢ θανάτου καὶ πολλάκις ἐδέχθη πληγὰς καὶ ἐσώθη ὥς ἐκ θαύματος χάρις εἰς τὴν αὐτοθυσίαν καὶ τὴν ἀπαράμιλλον ἀφοσίωσιν τῶν συμπολεμιστῶν. Ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς συμπολεμιστὰς ὥς ἀφωσιωμένος φίλος καὶ ἀχώριστος σύντροφος, ἐμψυχῶν αὐτοὺς εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς θυσίας διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς ἐναντί των συμπεριφορᾶς του. Εἰς τὰ ἐνδότερα ἤδη τῶν Ἰνδιῶν, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ὑφάσιος, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς καταπεπονημένους πλέον καὶ ἀρνούμενους νὰ συνεχίσουν τὴν ἀτέρμονα πορείαν πρὸς τὴν Ἀσίαν συμμαχητὰς του εἰς δραματικὸν τόνον, οὐχὶ ὥς ὁ κυρίαρχος τῆς Ἀσίας καὶ υἱὸς θεοῦ, ἀλλ' ὥς ὁ σύντροφος καὶ πολεμιστὴς των βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, τελικῶς δὲ ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν των. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν, διέσχισε τὰς φοβεράς ἐκτάσεις τῆς ἀνύδρου Γεδρωσίας, παλαίων θανασίμως ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμαχητῶν πρὸς τὴν πείναν, τὴν δίψαν καὶ τὰς ταλαιπωρίας. Πάντα ταῦτα βεβαίως δὲν θὰ

ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοηθοῦν καὶ νὰ συντελεσθοῦν μετὰ τῶν ἐθιμοτυπικῶν προσκυνήσεων τῆς Βακτριανῆς καὶ συμπεριφορᾶς ταπεινῶν ὑπηκόων πρὸς θεὸν - Μέγαν βασιλέα κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, διότι ἀπαραιτήτως προϋπέθετον τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ συντρόφου καὶ συμπολεμιστοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων.

Ε' - ΕΛΛΗΝΟΠΕΡΣΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΑΣΙΑΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Πρέπει νὰ ἴδωμεν τὸν Ἀλέξανδρον ἐπιστρέφοντα ἐκ τῶν Ἰνδιῶν εἰς Περσίαν, ἵνα ἐπανεέλθωμεν εἰς τὰ σχέδια τῆς ἐλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὰ συναφῇ πρὸς ταῦτα προβλήματα τῆς θεοποιήσεως. Ἡ κατάστασις, τὴν ὁποίαν εὗρεν ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, ἦτο ἐλεεινή. Ἰκανοὶ τῶν σατραπῶν καὶ ἄλλοι ἀναλαβόντες τὴν εὐθύνην διοικήσεως ἢ διαχειρίσεως τῶν προσόδων, Μακεδόνες καὶ Πέρσαι, φαντασθέντες ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θὰ ἐπέστρεφέ ποτε ἐκ τῆς ἐκστρατείας πρὸς τὰ ἐνδότερα τῶν Ἰνδιῶν, κατεχρῶντο τῆς ἐντολῆς του κατὰ τρόπον αἰσχρόν. Διεσπάθιζον εἰς ἄσωτίας τὸ δημόσιον χρήμα, κατεβασάνιζον τοὺς πληθυσμούς, ἐξώντωνον πλουσίους χάριν δημεύσεων, ἠτίμαζον οἰκογενείας καὶ ἐν γένει συμπεριεφέροντο ὥς οἱ πλέον αἰμοβόροι καὶ τυραννικοὶ δεσπόται τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεμάνη, ὅτε ἐπληροφορήθη ταῦτα, διότι ἔχανε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ ἐκινδύνευε τὸ ὅλον μεγαλεπήβολον ἔργον του. Διὰ τοῦτο ἐπέδειξε μοναδικὴν αὐστηρότητα εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν, ἐξοντώσας μετὰ κεραυνοβόλου ταχύτητος πάντας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι κατεχράσθησαν τῆς ἐμπιστοσύνης του καὶ ἐδυσφήμησαν τὴν ἐξουσίαν του¹.

Ἐπειτα ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη εὐθέως πλέον καὶ ἀπροκαλύπτως εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ καιροῦ ἤδη ἔφλεγε τὴν φαντασίαν του: τὴν σύμπραξιν τῶν Ἑλληνομακεδόνων καὶ τῶν Περσῶν πρὸς ὀριστικὴν καὶ ἐπὶ σταθερῶν θεμελίων συγκρότησιν τοῦ ἐλληνοασιατικοῦ κράτους. Ἦδη ἐμφανίζεται φέρων δημοσίᾳ τὴν πομπώδη περσομηδικὴν ἐνδυμασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαταλείψει κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰνδιῶν, καὶ περιστοιχίζεται ὑπὸ ἀφωσιωμένων Περσῶν μεγιστάνων. Ἐτι πλέον, παροτρύνει καὶ τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐμπιστευθῇ σατραπείας καὶ ἄλλας ὑψηλὰς θέσεις, νὰ τὸν μιμηθοῦν εἰς ἐμφάνισιν καὶ συμπεριφοράν. Τὸν παλαιὸν σωματοφύλακα καὶ πιστὸν φίλον του Πευκέσταν, τὸν ὁποῖον διώρισε σατράπην τῆς Περσίας, ἐπαινεῖ δημοσίᾳ καὶ ἐπι-

1. Ἀργ. Ἀνάβ. XXVII, 4 καὶ XXX, 1. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXVII, 3 κ.έ. — Curt. X, 1, 1 κ.έ.

δεικτικῶς, διότι, μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν Μακεδόνων καὶ πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν Περσῶν, ἐπροθυμοποιήθη νὰ περιβληθῇ μηδικὴν στολήν, ἐξέμαθε τελείως τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ συνεμορφώθη καθ' ὅλα πρὸς τοὺς περσικοὺς τρόπους ζωῆς¹.

Συγχρόνως, ὁ Ἀλέξανδρος προέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς ἄλλην ἐπιδεικτικὴν προβολὴν τῆς νέας φιλοπερσικῆς πολιτικῆς του. Ἐπεσκέφθη τὸν τάφον τοῦ Μεγάλου Κύρου, ὅπου πρὸς μεγάλην ἀγανάκτησιν διεπίστωσεν ὅτι τὸ ἐπιτάφιον μνημεῖον εἶχε συληθῇ, τὰ τιμαλφῇ εἶχον ἀφαιρεθῇ, τὸ πτώμα τοῦ περιωνύμου Μεγάλου βασιλέως εἶχε ριφθῇ ἔξω τῆς χρυσῆς λάρνακος, τὴν ὁποίαν οἱ ἱερόσυλοι εἶχον ἀποπειραθῇ νὰ κατατεμαχίσουν πρὸς εὐκόλον ἄρπαγὴν. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἐβασάνισε τοὺς φρουροῦντας μάγους πρὸς κατάδοσιν τῶν δραστῶν, ἐπανάφερε τὸ ἀκρωτηριασθὲν σῶμα εἰς τὴν λάρνακα καὶ διέταξε νὰ ἀποκατασταθῇ ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι τὸ μνημεῖον ἐκείνου, τὸν ὅποιον ἐθαύμαζεν ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ξενοφῶντος, ἀλλὰ καὶ ἐτίμα ὥς τὸν ἐπιφανέστερον τῶν προκατόχων τοῦ Μεγάλων βασιλέων².

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 324 ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθε μετὰ λίαν ἐντυπωσιακῆς πομπῆς εἰς τὰ Σοῦσα, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συναχθεισῶν πανταχόθεν στρατιωτικῶν του δυνάμεων. Εἶχεν ἤδη ἐπιστῇ ἡ στιγμή νὰ προχωρήσῃ πρὸς πανηγυρικὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων του περὶ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ὁποίων ἀπὸ μακροῦ παρεσκεύαζε διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν. Ἀναγγέλλει τὸν γάμον του μετὰ τῆς Στατεΐρας, πρεσβυτέρας θυγατρὸς τοῦ Δαρείου. Δὲν παραλείπει νὰ λάβῃ ὥς σύζυγον καὶ τὴν Παρύσατιν, θυγατέρα τοῦ πρὸ τοῦ Δαρείου Μεγάλου βασιλέως Ὡχου, οὕτως ὥστε νὰ χρισθῇ νόμιμος διάδοχος καὶ κληρονόμος καὶ τῶν δύο Περσῶν βασιλέων³. Συγχρόνως συνέστησεν, καὶ ἡ σύστασις ἦτο διαταγή, εἰς τοὺς

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VI, 30, 2 - 3 : « Σατράπην δὲ Πέρσαις ἔταξε Πευκέσταν τὸν σωματοφύλακα, πιστόν τε οἱ ἐς τὰ μάλιστα τιθέμενος, τὰ τε ἄλλα καὶ ἐπὶ τῷ ἐν Μαλλοῖς ἔργῳ, ἵνα προεκινδύνευσέ τε καὶ συνεξέσωσεν Ἀλέξανδρον, καὶ ἄλλως τῷ βαρβαρικῷ τρόπῳ τῆς διαίτης οὐκ ἀξύμφορον· ἐδήλωσε δὲ ἐσθιῆτά τε εὐθύς ὥς κατεστάθη σατραπεύειν Περσῶν μόνος τῶν ἄλλων Μακεδόνων μεταβαλὼν τὴν Μηδικὴν καὶ φωνὴν τὴν Περσικὴν ἐκμαθὼν καὶ τὰλλα ξύμπαντα ἐς τρόπον τὸν Περσικὸν κατασκευασάμενος. Ἐφ' οἷς Ἀλέξανδρός τε ἐπῆναι αὐτὸν καὶ οἱ Πέρσαι ὥς τὰ παρὰ σφίσι πρὸ τῶν πατρίων πρεσβεύοντι ἔχαιρον ».

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VI, 29, 9 κ.έ. — Στράβ. XV, 730. — Curt. X, 1, 30 κ.έ. Κατὰ τὸν Κούρτιον, ὁ Ἀλέξανδρος ἐκάλυψε τὸ φέρετρον τοῦ Κύρου διὰ τοῦ μανδύου αὐτοῦ καὶ ἀπέθεσεν ἐπ' αὐτοῦ χρυσοῦν στέφανον.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. LXX, 3 : « τῶν δ' ἐταίρων γάμον ἐν Σούσαις ἐπιτελῶν, καὶ λαμβάνων μὲν αὐτὸς γυναῖκα τὴν Δαρείου θυγατέρα Στάτειραν, διανέμων δὲ τὰς ἀρίστας τοῖς ἀρίστοις, κοινὸν δὲ τῶν ἤδη προγεγαμηκότων Μακεδόνων γάμον ἄλλον ἐστιάσας, ἐν ᾧ φασιν ἐνακισχιλίων τῶν παρακεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ὄντων, ἑκάστω χρυσοὴν φιάλην πρὸς τὰς σπονδὰς δοθῆναι... ». — Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 4 : « ὁ δὲ

στρατηγοὺς καὶ ἄλλους ἀνωτάτους ἀξιωματοῦχους Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι τὸν εἶχον ἀκολουθήσει εἰς τὴν Ἀσίαν, νὰ λάβουν ὡς συζύγους τὰς θυγατέρας τῶν Περσῶν πριγκίπων καὶ μεγιστάνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι εἶχον φονευθῇ καὶ ἄλλοι περιεστοίχιζον αὐτὸν μετὰ τιμῶν καὶ ἀξιωμάτων, ὡς προσωπικότητες τῆς νέας αὐτοκρατορίας. Ὁ προσφιλὴς Ἡφαιστίων ἔλαβε τὴν νεωτέραν θυγατέρα τοῦ Δαρείου Δρύπτιν, ὁ Κρατερός τὴν Ἀμαστρίνην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου Ὁξυάρτου, ὁ Περδίκκας τὴν θυγατέρα τοῦ σατράπου τῆς Μηδίας Ἀτροπάτου, ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Εὐμένης τὰς θυγατέρας τοῦ Ἀρταβάζου, ὁ Νέαρχος τὴν θυγατέρα τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Βαρσίνης, κτηθεῖσαν μετὰ τοῦ πρώτου συζύγου τῆς Μέντορος, ὁ Σέλευκος τὴν θυγατέρα τοῦ Βακτρίου Σπιταμένους καὶ ἄλλοι ἄλλας¹. Ἐν συνόλῳ ὀγδοήκοντα Μακεδόνες ἑταῖροι τοῦ βασιλέως, ἥδη στρατηγοί, τιτλοῦχοι τῆς αὐλῆς καὶ ἄρχοντες τῆς νέας ἐπικρατείας, ἔλαβον ὡς συζύγους τὰς εὐγενεστέρας κόρας τῆς Περσίας καὶ Μηδίας. Ὡς δὲ ἦτο ἐπόμενονον, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως των καὶ τῶν στρατηγῶν των, ἀσφαλῶς ἐνισχυόμενοι εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται. Πολλοὶ ἄλλωστε τούτων εἶχον ἤδη ἀνεύρει τὰς καταλλήλους Περσίδας των καὶ ἀπλῶς ἐπισημοποίησαν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τὸν γάμον των². Ὁ

καὶ γάμους ἐποίησεν ἐφ' Σούσοις αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἑταίρων· αὐτὸς μὲν τῶν Δαρείου θυγατέρων τὴν πρεσβυτάτην Βαρσίνην ἡγάγετο, ὡς δὲ λέγει Ἀριστόβουλος, καὶ ἄλλην πρὸς ταύτην, τῶν Ὁχου θυγατέρων τὴν νεωτάτην Παρύσατιν». Πάντες οἱ λοιποὶ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἀποκαλοῦν τὴν πρεσβυτέραν θυγατέρα τοῦ Δαρείου, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὡς σύζυγον ὁ Ἀλέξανδρος, Στάτειραν, ὡς ἄλλωστε ἐκαλεῖτο καὶ ἡ μήτηρ τῆς, σύζυγος τοῦ Δαρείου. Μόνον ὁ Ἀρριανὸς, πιθανῶς ἐκ συγχύσεως πρὸς τὴν πρώτην σύζυγον τοῦ Ἀλεξάνδρου, χήραν τοῦ Μέμνονος (βλ. ἐπομ. σημ.) ἀποκαλεῖ αὐτὴν Βαρσίνην.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 6. Προκειμένου περὶ τῆς συζύγου, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Νέαρχος, ὁ Ἀρριανὸς γράφει: «Νεάρχῳ δὲ τὴν Βαρσίνης τε καὶ τοῦ Μέντορος παῖδα». Ἄνευ ἀμφιβολίας, πρόκειται περὶ θυγατρὸς τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Βαρσίνης, κτηθείσης ἐκ προηγουμένου γάμου. Ὁ Μέντωρ ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μέμνονος τοῦ Ροδίου, τοῦ ὁποίου ἦτο σύζυγος ἡ Βαρσίνη, ἀποθανὼν πρὸ αὐτοῦ. Ἄν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀρριανὸς δὲν ἔπαθε σύγχυσιν, θέσας τὸ ὄνομα τοῦ Μέντορος ἀντὶ τοῦ Μέμνονος, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι προηγουμένως ἡ Βαρσίνη εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Μέντορα καὶ ἐκ τούτου εἶχεν ἀποκτήσει κόρην. Ἦτο φυσικὸν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἐκλέξη διὰ τὸν ἐπιστήθιον φίλον του Νεάρχον τὴν κόρην τῆς πρώτης του συζύγου Βαρσίνης, ἡ ὁποία ἄλλωστε κατήγετο ἐκ Περσῶν μεγιστάνων καὶ εἶχε βασιλικὸν αἷμα (βλ. ἀνωτ., σ. 85, σημ. 1). Κατὰ τὸν Κούρτιον (X, 6, 10 - 12) ὁ Νέαρχος μόνος, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑποστηρίζει μετὰ πάθους ἀνακήρυξιν ὡς βασιλέως τοῦ μικροῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Βαρσίνης Ἡρακλέους. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἡρακλῆς οὗτος ἦτο ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Νεάρχου.

2. Ὁ περιληπτικῶς ἀντιγράψας τὸν Πομπήιον Τρώγον Ἰουστίνος (XII, 12, 1 κ.έ.) γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἐνεθάρρυνε τοὺς Μακεδόνας νὰ

Ἀρριανὸς ὑπολογίζει εἰς περισσοτέρους τῶν δέκα χιλιάδων τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἐνυμφεύθησαν Περσίδας¹.

Ὁ Ἀλέξανδρος, λαμβάνων ὥς συζύγους τὰς θυγατέρας τῶν δύο προηγθέντων Μεγάλων βασιλέων, ἀπέκτα μὲν καὶ νέους τίτλους νομιμότητος ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ ὄμματα τῶν Περσῶν, συγχρόνως ὁμῶς, λαμβανόμενου ὑπ' ὅψιν ὅτι ἤδη εἶχε νυμφευθῇ καὶ ἄλλην Περσίδα, τὴν Ρωξάνην (χωρὶς νὰ ὑπολογισθῇ καὶ ἡ πρόην σύζυγος τοῦ Μέμνονος, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει υἱόν), υἱοθέτει τὸ ἀσιατικὸν ἔθιμον τῆς πολυγαμίας. Τοῦτο ἦτο ξένον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ ἀπετέλει ἐπὶ πλεόν ἐμφανῇ ἐνδειξιν προσχωρήσεως εἰς τὰ ἀσιατικὰ ἥθη ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος². Πάντως, εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῆς «ἐξασιανιστικῆς» προσπαθείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐδεμίαν προυκάλεσεν ἀντίδρασιν μεταξὺ τῶν Μακεδόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλωστε οἱ πλεῖστοι εἶχον ἀφήσει τὰς συζύγους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἤδη ἐνυμφεύοντο διὰ δευτέραν φορὰν.

λαμβάνουν ὥς συζύγους αἰχμαλωτιζομένας Περσίδας, τὸ μὲν ἵνα παύσουν νὰ σκέπτονται ὥς Μακεδόνες καὶ ἐθίζωνται εἰς τὴν ἀσιατικὴν ζωὴν, τὸ δέ, ἵνα τὰ τέκνα των, τῶν ὁποίων ἀνελάμβανε τὴν συντήρησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀντικαταστήσουν τοὺς πατέρας των εἰς τὸ στράτευμα. Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ὅτι τὰ τέκνα αὐτὰ τῶν μεικτῶν γάμων ἀπετέλεσαν ἀήττητον φάλαγγα πολεμιστῶν, καλουμένην τῶν Ἐπιγόνων, δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὅψιν, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν παρέμεινεν εἰς Ἀσίαν ἄνω τῆς δεκαετίας καὶ ἐπομένως τὰ μετ' Ἀσιανίδων τέκνα Μακεδόνων δὲν ἦτο δυνατόν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ὑπερβαίνουν τὴν ἡλικίαν τῶν δέκα ἐτῶν! Προφανῶς πρόκειται περὶ τῶν 30 χιλ. Περσῶν παίδων, εἰδικῶς κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἑλληνικῶς μορφωθέντων καὶ ἐκγυμνασθέντων (βλ. ἄνωτ., σ. 86 καὶ κατωτ., σ. 112) πρὸς ὁργάνωσιν τῆς «φάλαγγος τῶν ἐπιγόνων», ἡ ὁποία ὁμῶς οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὰ τέκνα τῶν μεικτῶν γάμων.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 4 κ.έ.

2. Πρέπει πάντως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου αἰῶνα, οἱ Μακεδόνες ἐπιφανεῖς καὶ πρὸ πάντων οἱ βασιλεῖς, πιθανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιστοιχοῦντων αὐτοὺς βαρβάρων λαῶν καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰ παλαιὰ ἑλληνομακεδονικὰ πατριαρχικὰ ἥθη, ἐλάμβανον καὶ ἄλλας συζύγους, ἀλλ' ὑπὸ τύπον παλλακίδων, μιᾶς καὶ μόνης θεωρουμένης νομίμου καί, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ βασιλέως, μιᾶς μόνης ἀπολαυούσης τῶν τιμῶν βασιλείας. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη πολλὰς παλλακίδας, ἔλαβεν ὥς νόμιμον σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Ἀττάλου καὶ ἐξ ἐπιφανοῦς μακεδονικῆς οἰκογενείας Κλεοπάτραν, χωρὶς νὰ ἀποκηρύξῃ ἢ νὰ μεταφέρῃ εἰς τάξιν παλλακίδος τὴν Ὀλυμπιάδα, πράγμα τὸ ὅποιον ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν, δεδομένου ὅτι ἡ Ὀλυμπιάς ἦτο πριγκίπισσα τῆς Ἡπείρου καὶ μήτηρ τοῦ διαδόχου. Πλήν, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρῶξις αὕτη τοῦ Φιλίππου προυκάλεσε σφοδρὰν ἀντίδρασιν καὶ ἠνάγκασε τὴν Ὀλυμπιάδα μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Μακεδονίαν καὶ νὰ καταφύγουν εἰς Ἡπειρον, τελικῶς δ' ὑπῆρξεν ἀφορμὴ συνωμοσιῶν καὶ θανάτου τοῦ Φιλίππου, ἀποδεικνύει ὅτι ἡτό τι τὸ ἀσύνηθες καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰς συνηθείας τῶν Μακεδόνων.

Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν πάντες συγχρόνως καὶ κατὰ τὰ περσικὰ ἔθιμα. Ὁ Ἀρριανὸς δὲν παραλείπει νὰ παράσχη εἰς ἡμᾶς περιγραφὴν, βάσει ἀσφαλῶς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ὀγδοήκοντα ἐπιφανῶν Μακεδόνων γαμβρῶν. Οἱ νυμφιοὶ ἐκάθησαν εἰς κοινὸν συμπόσιον, πλησίον δ' ἐκάστου ὑπῆρχε κενὸς θρόνος. Μετὰ τὸ γαμήλιον συμπόσιον, κατέφθασαν αἱ νύμφαι καὶ ἔλαβον ἐκάστη θέσιν πλησίον τοῦ ἰδίου νυμφίου. Ἐκεῖνοι ὑπεδέχθησαν καὶ ἐφίλησαν αὐτάς, πρῶτος δέ, ὥς ἦτο ἐπόμενον, ἔκαμεν ἀρχὴν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὀργανώσει τὰ πάντα ἰδίαις δαπάναις, εἰς ἔνδειξιν ἀγάπης πρὸς τοὺς φίλους του. Μετὰ ταῦτα ἕκαστος παρέλαβε τὴν ἰδικήν του νύμφην καὶ τὴν ὠδήγησεν εἰς τὴν κατοικίαν του. Εἰς ὅλας ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωκε προῖκα. Ἐπίσης διέταξε νὰ καταγραφοῦν καὶ οἱ ὑπερδεκακισχίλιοι Μακεδόνες, οἱ λαβόντες Ἀσιανὰς συζύγους, ἔδωκε δὲ εἰς αὐτοὺς δωρεὰς διὰ τοὺς γάμους των¹.

Οἱ ἄθροοι οὗτοι γάμοι τῶν Μακεδόνων μετὰ τῶν Περσίδων (ἀκριβέ-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 6 κ.ἐξ.: «οἱ γάμοι δὲ ἐποιήθησαν νόμῳ τῷ Περσικῷ· θρόνοι ἐτέθησαν τοῖς νυμφίοις ἐφεξῆς καὶ μετὰ τὸν πότον ἦκον αἱ γαμούμεναι καὶ παρεκαθέζοντο ἐκάστη τῷ ἑαυτῆς· οἱ δὲ ἐδεξιώσαντό τε αὐτάς καὶ ἐφίλησαν· πρῶτος δὲ ὁ βασιλεὺς ἤρξεν· ἐν τῷ αὐτῷ γὰρ πάντων ἐγίγνοντο οἱ γάμοι. Καὶ τοῦτο, εἴτερ τι ἄλλο, ἔδοξε δημοτικόν τε καὶ φιλέταιρον πρᾶξαι Ἀλέξανδρον. Οἱ δὲ παραλαβόντες ἀπῆγον τὴν ἑαυτοῦ ἕκαστος· προῖκας δὲ ξυμπάσαις ἐπέδωκεν Ἀλέξανδρος. Καὶ ὅσοι δὲ ἄλλοι ἡγμένοι ἦσαν Μακεδόνες τῶν Ἀσιανῶν τινὰς γυναικῶν, ἀπογραφῆναι ἐκέλευσε καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, καὶ ἐγένοντο ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ τούτοις δωρεαὶ Ἀλεξάνδρου ἐδόθησαν ἐπὶ τοῖς γάμοις». Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἀρριανὸς ὀλίγον κατωτέρω (VII, 6, 2) γράφει ὅτι οἱ μὴ νυμφευθέντες (συντηρητικοὶ) Μακεδόνες ἀπεδοκίμαζον τοὺς κατὰ τὰ Περσικὰ ἦθη γάμους αὐτοὺς, ἀκόμη δὲ ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν νυμφευθέντων δὲν ἐφαίνοντο εὐχαριστημένοι παρὰ τὴν προσγενομένην εἰς αὐτοὺς τιμὴν ἐξιώσεως πρὸς τὸν βασιλέα, προφανῶς ὑποχρεωθέντες ὑπὸ τούτου νὰ λάβουν Ἀσιανὴν σύζυγον, ἴσως ὁμως καὶ λόγῳ τῆς συζύγου, ἥ ὁποία ἔλαχεν εἰς αὐτούς! Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπλήρωσεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ καὶ τὰ χρέη πάντων τῶν ἀνδρῶν τοῦ στρατεύματος καὶ κατὰ τρόπον λίαν διακριτικόν, ὥστε νὰ μὴ γίνεται γνωστὸν ποῖος καὶ πόσα ὤφειλε. Ἀλλωστε, τοῦτο θὰ ἐκίνει τὴν εὐγνωμοσύνην οὐ μόνον τῶν χρεωστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δανειστῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ἐπίσης Μακεδόνες συμμαχηταὶ των. Ἐπίσης ἔδωκε μεγάλα δῶρα εἰς πάντας τοὺς διακριθέντας ἕως τότε. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ γενναιοδωρία αὕτη τῶν γαμηλίων συμποσίων, τῶν προικῶν, τῆς ἀποσβέσεως τῶν χρεῶν καὶ τῶν δωρεῶν, σκοποῦσα ἀσφαλῶς νὰ κινήσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ νὰ ἀποσοβῇ τὴν ἀντίδρασιν εἰς τὰ ριζικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐλάμβανε πρὸς θεμελίωσιν τῆς ἐλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, ἐστοίχισαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 20 χιλιάδων ταλάντων (Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 5, 3. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXX, 3). Ἐνῷ ὁ Ἀρριανὸς ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι εἰς τὸ γαμήλιον συμπόσιον παρεκάθησαν ὀγδοήκοντα νυμφευθέντες ἐπιφανεῖς Μακεδόνες, ὁ Πλούταρχος ὁμιλεῖ περὶ συμποσίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν προσκεκλημένα ἐννέα χιλιάδες πρόσωπα (σχεδὸν πάντες οἱ νυμφευόμενοι Μακεδόνες!), ἕκαστος δὲ τούτων ἐτέλεσε σπονδὰς διὰ χρυσῆς φιάλης ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος.

στερον τῶν Ἀσιανίδων, διότι πολλάι δὲν ἦσαν ὑπὸ στενὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν Περσίδες) ὑπῆρξαν ἐκ τῶν μεγαλοφυεστέρων πολιτικῶν τολμημάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς κατάπνιν τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἀντιδράσεως εἰς τὰ μεγαλεπήβολα σχέδιά του. Ἦτο φυσικὸν οἱ νυμφευόμενοι νεάνιδας τῆς Ἀσίας καὶ ζῶντες μετ' αὐτῶν κατ' ἀνάγκην ἑλληνοασιατικὴν ζωὴν, νὰ παύουν νὰ σκέπτονται περὶ Ἀσίας, ὥς ἐσκέπτοντο ἕως τότε καὶ νὰ μὴ ἀποστρέφονται τοὺς Ἀσιάτας ὥς βαρβάρους. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις, τὴν ὁποίαν εἶχον θρέψει ἐπὶ αἰῶνας ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, ἡ δόξα τῆς νικηφόρου ἀντιστάσεως κατὰ τῶν εἰσβολέων καὶ ἡ καλλιεργηθεῖσα ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, διεκόπτετο καὶ βαθμηδὸν κατεπνίγετο. Ἔτι πλέον, ἐκ τῶν δέκα ἐκείνων χιλιάδων γάμων Μακεδόνων μετ' Ἀσιανίδων θὰ ἐγεννῶντο χιλιάδες Ἑλληνοπερσῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν των, θὰ ἐξεμάνθανον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ θὰ ἐμυοῦντο εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὥς ἐπεθύμει καὶ ἐφρόντιζεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ θὰ εἶχον ἄλλην, ἑλληνοασιατικὴν, νοοτροπίαν, ὅλως διάφορον τῆς τῶν ἀπὸ πατρὸς προγόνων. Ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελε καὶ τούτους τοὺς γόνους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Περσίδων Ἑλληνας, ἀλλ' Ἑλληνας τῆς Ἀσίας. Ἡ νέα ἑλληνοασιατικὴ γενεά, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀποίκων τῶν ἰδρυθεῖσων πόλεων, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον λάβει καὶ αὐτοὶ Ἀσιανὰς συζύγους, θὰ ἀπέβαιnen ὁ φορεὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ὁ στυλοβάτης τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀλλ', ὅτε παρῆλθον αἱ πρῶται ἐντυπώσεις καὶ ἱκανοποιήσεις ἐκ τῶν γαμηλίων συμποσίων, τῶν προικῶν καὶ τῶν δωρεῶν, οἱ Μακεδόνες ἤρχισαν νὰ ἐκδηλοῦν καὶ πάλιν ἐντόνως τὴν δυσαρέσκειάν των. Πράγματι, ὁ Ἀλέξανδρος, ρίπτων πλέον ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν λήθην τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ἐξ Ἑλλάδος, καὶ τοὺς διακηρυχθέντας σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας, ἔθετεν εἰς ἐφαρμογὴν δραστικὰ μέτρα πρὸς συγκρότησιν τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του. Ἔτι πλέον, προέβαιnen εἰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι βαθμηδὸν θὰ ἐξουδετέρουν αὐτομάτως πᾶσαν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων. Δὲν ἤρκεϊτο πλέον νὰ φέρῃ δημοσίᾳ τὴν μηδοπερσικὴν στολὴν καὶ νὰ ἐπαινῇ τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς, ἐνδεδυμένους ὥς Πέρσας σατράπας καὶ ὁμιλοῦντας τὴν Περσικὴν, ἀλλὰ καὶ προσελάμβανεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του συντεταγμένα Ἀσιατικὰ στρατεύματα ὑπὸ Ἀσιάτας ἀρχηγούς. Οὕτω, μετ' ἐκπλήξεως εἶδον οἱ Μακεδόνες νὰ καταφθάνουν εἰς Σοῦσα καὶ νὰ λαμβάνουν θέσιν μεταξὺ τῶν ἑλληνομακεδονικῶν δυνάμεων οἱ ἱππεῖς τῶν Βακτριῶν, τῶν Σογδιανῶν, τῶν Ἀραχωτῶν, τῶν Ζαραγγῶν, τῶν Ἀρείων καὶ τῶν Παρθίων, ἀκόμη καὶ οἱ ὀνομαστοὶ διὰ τὰς πολεμικὰς των ἀρετὰς καὶ τὴν ὡραίαν παράστασίν των Πέρσαι ἱππεῖς, οἱ καλούμενοι Εὐάκαι, οἱ ὅποιοι μάλιστα συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ ἱππικὸν σῶμα τῶν ἐταίρων.

Εἰς τὴν ὁργανωθείσαν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ βαρβάρων, πέμπτην ἱππαρ-

χίαν κατετάχθησαν, λαβόντες ἡγετικά ἄξιώματα, οἱ υἱοὶ τῶν ἐπιφανεστέρων Περσῶν μεγιστάνων, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρταβάζου Κωφὴν, οἱ υἱοὶ τοῦ Μαζαίου Ὑδάρνης καὶ Ἀρτιβόλης, οἱ υἱοὶ τοῦ Φραταφέρνους Σισίνης καὶ Φραδασμένης, ὁ υἱὸς τοῦ Ὁξύартου, ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρωξάνης, οἱ ἀδελφοὶ Αὐτοβάρης καὶ Μιθροβαῖος καὶ τέλος ὁ ὀρισθεὶς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου σώματος Ὑστάσπης ὁ Βάκτριος. Ἦδη οἱ Πέρσαι μετεῖχον ἀκόμη καὶ εἰς τὸ περιώνυμον « βασιλικὸν ἄγλημα » τῶν ἑταίρων. Δὲν ὑπῆρχε πλέον διάκρισις μεταξὺ Μακεδόνων καὶ βαρβάρων οὐδ' εἰς τὸν ὀπλισμόν, διότι ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς μακεδονικὰ δόρατα, ἀντὶ τῶν Ἀσιατικῶν μεσαγκύλων ἀκοντίων¹.

Πρὸς κορύφωσιν τῆς ἀγανακτήσεως τῶν Μακεδόνων, κατέφθασαν καὶ αἱ τριάκοντα χιλιάδες Περσῶν παίδων, τοὺς ὁποίους, ὡς ἐλέγχθη ἤδη², ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε ἐξώρμα ἀπὸ τῆς Βακτριανῆς πρὸς τὰς Ἰνδίας, εἶχε περισυλλέξει ἐκ τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν καὶ εἶχε παραδώσει πρὸς ἑλληνικὴν μόρφωσιν καὶ ἀσκήσιν εἰς τὰ ὅπλα κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους. Οἱ νέοι οὗτοι φαίνεται ὅτι εἶχον διασκορπισθῆ πρὸς εὐχερεστέραν ἐκπαίδευσιν εἰς τὰς νεοκτίστους πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκατασταθῆ παλαίμαχοι Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, δυνάμενοι νὰ χρησιμεύσουν εἰς αὐτοὺς ὡς διδάσκαλοι. Διὰ τοῦτο ὠδηγήθησαν εἰς τὰ Σοῦσα ὑπὸ τῶν σατραπῶν ἢ ὑπὸ τῶν διοικητῶν τῶν νεοκτίστων πόλεων. Ἦσαν ὀπλισμένοι διὰ μακεδονικῶν ὅπλων καὶ ἀσκηθῆ ὑπὸ τῶν παλαιμάχων εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα κατὰ τὸν τρόπον τῶν Μακεδόνων³. Ὁ Ἀλέξανδρος ἡσθάνθη μεγάλην ἱκανοποίησιν ἐπὶ τῇ ἀφίξει τῶν τριάκοντα χιλιάδων τούτων Περσῶν ἐφήβων, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζεν ἐπιγόνους. Ἦδύνατο νὰ ἀποβλέπῃ πρὸς αὐτούς, ὡς τὸ βασικὸν στοιχεῖον τῆς νέας πολεμικῆς δυνάμεως πρὸς συνέχισιν τῶν μεγαλουργημάτων του, συγχρόνως δὲ ὡς τὸ στερεὸν θεμέλιον τῆς νέας ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του τάξεως ἐν Ἀσίᾳ.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 6, 2 κ.έ.

2. Βλ. ἄνωτ., σ. 86.

3. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 6, 1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου (XVII, 108, 1 κ.έ.): « Κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἦγον εἰς τὰ Σοῦσα τρισμύριοι τῶν Περσῶν, νέοι μὲν παντελῶς ταῖς ἡλικίαις, ἐπιλεγμένοι δὲ ταῖς τῶν σωμάτων εὐπρεπείαις τε καὶ ῥώμαις. κατὰ δέ τινας ἐντολὰς τοῦ βασιλέως ἠθροισμένοι, χρόνον ἱκανὸν ἐπιστάτας καὶ διδασκάλους ἐσχηκότες τῶν πολεμικῶν ἔργων, πάντες δὲ Μακεδονικαῖς πανοπλίαις πολυτελῶς κεκοσμημένοι, παρεμβολὴν μὲν ἐποιήσαντο πρὸ τῆς πόλεως, ἐπιδειξάμενοι δὲ τῷ βασιλεῖ τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ἀσκήσιν καὶ μελέτην ἐτιμήθησαν διαφερόντως. τῶν γὰρ Μακεδόνων πρὸς τὴν τοῦ Γάγγου ποταμοῦ διάβασιν ἀντειπόντων καὶ πολλάκις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καταβοώντων καὶ τὴν ἐξ Ἀμμωνος γένεσιν διασυρόντων, τοῦτο τὸ σύστημα κατεσκεύασεν ἐκ μιᾶς μὲν ἡλικίας τῶν Περσῶν καὶ ὁμοίας συνεστηκός, δυνάμενον δὲ ἀντίταγμα γενέσθαι τῇ Μακεδονικῇ φάλαγγι ». Καὶ Πλουτ. Ἀλέξ. LXXI, 1.

Γ' — Ο ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΝ ΩΠΙΔΙ ΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη συγκροτήσει μεικτὰ σώματα, ἀποβλέπων συγχρόνως εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐκ Περσῶν νεανιῶν, καλῶς ἡσκημένων κατὰ μακεδονικὸν τρόπον εἰς τὰ ὅπλα, στρατιάν, ἣ ὁποία θὰ ἀπειτέλει τὴν σοβαρωτέραν πολεμικὴν δύναμιν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ἐμπίστων Περσῶν, στελεχῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως, ἠδύνατο ἀσφαλέστερον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σχέδιά του. Ἐν πρώτοις, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ μεγάλου μέρους συμμαχητῶν τοῦ Μακεδόνων, οἱ ὅποιοι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶχον φθαρῇ ἐκ τῶν δεκαετῶν συνεχῶν πολέμων καὶ τῶν ἀφαντάστων ταλαιπωριῶν — πολλοὶ θὰ εἶχον εἰσέλθει καὶ εἰς ἡλικίαν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνθέξουν εἰς νέας πολεμικὰς περιπετείας —, παρέμενον καὶ ἀμετάπειστοι εἰς τὰ ἑλληνομακεδονικὰ ἥθη καὶ εἰς τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἑξασιανισμοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ πολιτικότητος ἀπέφυγε νὰ ἀνακοινώσῃ τὰς ἀποφάσεις του εἰς τὰ Σοῦσα. Διέταξε τὸν Ἡφαιστίωνα νὰ ὀδηγήσῃ μέγα μέρος τῶν Μακεδόνων — κυρίως ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἐστέλλοντο εἰς τὰς ἐστίας των — πρὸς τὸν περσικὸν κόλπον, ἐνῶ αὐτὸς μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν καὶ « ἀγῆματος » ἱππέων ἐπλευσε πρὸς τὰ παράλια διὰ τοῦ Εὐλαίου ποταμοῦ, ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ τοῦ Τίγρητος. Ἡ μακεδονικὴ δύναμις ἐστρατοπέδευσε εἰς τὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος πόλιν Ὠπιν, ἐνθα ἔφθασε διὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος.

Παρατάξας τότε ἐνώπιόν του τοὺς Μακεδόνας, ὁ Ἀλέξανδρος κατέστησεν εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν ἀπόφασίν του. Πάντες οἱ μὴ κρινόμενοι πλέον, εἴτε ἔνεκα ἡλικίας, εἴτε ἔνεκα κοπώσεως καὶ ἀναπηρίας, ἱκανοὶ πρὸς πόλεμον, θὰ ἐστέλλοντο εἰς τὴν πατρίδα των. Θὰ ἔδιδεν ὅμως εἰς τοὺς ἀναχωροῦντας τόσα δῶρα, ὥστε θὰ ἐκίνουν τὴν ζηλοτυπίαν τῶν συμπατριωτῶν των, οἱ ὅποιοι θὰ παρεκινουῦντο καὶ αὐτοὶ νὰ προσέλθουν, ἵνα μετάρχουν εἰς τοὺς κινδύνους τῶν πολέμων¹. Ἀλλ' ἡ πολιτικότης, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἀλέξανδρος ἐχειρίσθη τὸ λεπτὸν αὐτὸ ζήτημα τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν παλαιμάχων ἐκ τῆς Ἀσίας, δὲν ἀπέδωσε τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα.

1. Τὰ ἐκεῖ διατρέξαντα ἀφηγεῖται ἐν ἐκτάσει κυρίως ὁ Ἀρριανὸς (VII, 8, 1 κ.έ.), ὁ ὁποῖος καὶ παραθέτει ὅλον τὸ κεῖμενον τοῦ περιφήμου « ἐν Ὠπιδι λόγου » τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δι' ὀλίγων ἐκτίθενται, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων, παρὰ Πλουτ. Ἀλέξ. LXXI, 2 κ.έ., καὶ Διοδ. XVII, 109, 2 κ.έ. Ὁ Κούρτιος Ρούφος (X, 2, 8 κ.έ.) ἐκθέτει ἐπίσης ἐκτενῶς τὰς στασιαστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Μακεδόνων μετὰ τὴν ἀναγγελίαν ἀποστολῆς μεγάλου μέρους τούτων εἰς Μακεδονίαν. Ἀλλ' οἱ παρὰ Κουρτίῳ Ρούφῳ λόγοι τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Μακεδόνας, εἰς τοὺς ὁποίους προσθέτει καὶ ἄλλους πρὸς τοὺς Πέρσας, εἶναι ἐρανίσματα μεταγενεστέρων ἀνεκδοτολογικῶν ἀφηγήσεων ἢ κατασκευάσματα τῶν ρητορικῶν σχο-

Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀγανακτήσεως καὶ τῶν σιαστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Μακεδόνων, ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀποστολῆς των εἰς Μακεδονίαν, δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μόνον εἰς τὴν ἤδη δεδηλωμένην δυσαρέσκειαν διὰ τὴν διείσδυσιν τῶν Περσῶν εἰς τὰς ἡγετικὰς θέσεις τοῦ στρατεύματος καὶ τὴν συγκρότησιν στρατιωτικῶν σωμάτων ἐκ Περσῶν. Οἱ Μακεδόνες μόλις πρό τινος εἶχον πανηγυρίσει τοὺς γάμους των μετὰ τῶν Περσίδων, εἶχον ἀπαλλαγῇ τῶν χρεῶν καὶ ἀπολαύσει τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, εἶχον προσοικειωθῇ εἰς νέον οἰκογενειακὸν βίον πλήρη ἀσιατικῶν ἀπολαύσεων, ταῦτα δὲ ἐν εἵδει ἀνταμοιβῆς των διὰ τὰς γενναίας πράξεις των καὶ τοὺς κόπους, τὰς ταλαιπωρίας καὶ τὰς ἄλλας θυσίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλλοντο ἐπὶ δεκαετίαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἦδη, ὅτε χάρις εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς θυσίας των, ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο κυρίαρχος τῆς Ἀσίας, θὰ ἀπῆλαυον τῶν τιμῶν καὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν οἱ Πέρσαι, ἐνῶ αὐτοὶ θὰ ἐστέλλοντο εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαναρχίσουν τὴν σκληρὰν καὶ ἐν πενίᾳ ζωὴν τοῦ Μακεδόνα χωρικοῦ! Ταῦτα πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὰ πραγματικὰ ἐλατήρια τῆς στάσεως ἐν Ὠπιδι.

Θυέλλα ἀγανακτήσεως ἠκολούθησε τοὺς λόγους τοῦ Ἀλεξάνδρου, μετὰ πρωτοφανῶν ἐκδηλώσεων ἀποδοκιμασίας. Οἱ Μακεδόνες πρὸς στιγμὴν ἀπώλεσαν πάντα χαλινὸν σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἕως τότε λατρευόμενον πρόσωπον τοῦ βασιλέως των καὶ ἐξέσπασαν εἰς λοιδορίας καὶ ὕβρεις. Ὡστε ἐθεώρει λοιπὸν ἀχρήστους τοὺς Μακεδόνας καὶ προυτίμα νὰ ἔχη πλησίον του τοὺς νεαροὺς ἐκείνους « πυρριχιστάς », μετὰ τῶν ὁποίων ἐφαντάζετο ὅτι θὰ κατέκτα τὴν οἰκουμένην; Τότε ἃς ἀπέλυε ὅλους τοὺς Μακεδόνας καὶ ἃς ἐξεστράτευσεν τοῦ λοιποῦ μετὰ τοῦ πατρός του Ἀμμωνος!

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἄφινον νὰ ἐκφύγῃ ἐκ τῶν χειρῶν των ἡ κατάστασις. Ἀπαράμιλλος στρατιωτικὸς ἀρχηγός, ἐστήριξε τὰς ἐπιτυχίας του εἰς τὴν σιδηρὰν πειθαρχίαν. Ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ ἐκτροπὴ τοῦ στρατοῦ εἰς ὀχλαγωγικὰς ἐκδηλώσεις θὰ ὠδήγει εἰς καταστροφὴν. Μετὰ τῆς συνήθους κεραυνοβόλου ταχύτητος, ἡ ὁποία διέκρινε τὰς ἐνεργείας του, καὶ κυριαρχούμενος ὑπὸ τῆς ὁργῆς, ἐπήδησε κάτω τοῦ βήματος, ἀκολουθούμενος

λῶν τῆς Ρώμης, δι' ὃ καὶ δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Τέλος, σημειωτέον ὅτι μόνον ὁ Ἀρριανὸς τοποθετεῖ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐν Ὠπιδι. Ὁ Κούρτιος (ἔ.ἀ.) ὁμιλεῖ περὶ Βαβυλῶνος, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος παραθέτει ταῦτα ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐν Σούσοις γαμηλίων συμποσίων, ὡς καὶ ὁ Διόδωρος. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνον ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἀρριανοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμφωνος πρὸς τὴν πραγματικότητα, τόσον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῶν γεγονότων, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν λόγον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καθ' ὅσον ἀκολουθεῖ τοὺς αὐτόπτας Πτολεμαῖον καὶ Ἀριστόβουλον, πιθανῶς δὲ καὶ ὅσα εἶχον καταχωρισθῇ εἰς τὰ σωζόμενα εἰσέτι ἀποσπάσματα τῶν « ἐφημερίδων ».

ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων του καί, ὀρμήσας ἐν ἐξάλλῳ καταστάσει πρὸς τὸ κραυγάζον στασιαστικῶς πλῆθος τῶν στρατιωτῶν, ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ὑπασπιστὰς ὅσους ἐθεώρει πρωταιτίους τῶν ταραχῶν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν δεκατρεῖς, διέταξε δὲ νὰ θανατωθοῦν ἀμέσως. Ἡ κεραυνοβόλος αὐτὴ ἐνέργεια κατεπτόησε τοὺς λοιπούς. Ἡκολούθησε πλήρης σιγὴ καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναβὰς καὶ πάλιν εἰς τὸ βῆμα, ἐξεφώνησε τὸν περίφημον « λόγον ἐν Ὠπιδι ».

Ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἱκανῶς μακρὸς καὶ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον παραθέτει αὐτούσιον ὁ Ἀρριανός, πιθανῶς ληφθὲν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ αὐτόπλου καὶ καταγράψαντος Πτολεμαίου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πάντως ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν νοημάτων, ὥς αὐθεντικόν. Ὁρθῶς οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ χαρακτηρίζουν τὸν λόγον τοῦτον, ὥς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων στοιχείων περὶ τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, συγχρόνως δὲ ὥς σταθμὸν τῆς ἐν Ἀσίᾳ πολιτικῆς του. Ὁ Ἀλέξανδρος, δεσποζόμενος ἐκ τῆς ὀργῆς διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ θλίψεως διὰ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν διάθεσιν ὀλικῆς ἐγκαταλείψεώς του ὑπὸ τούτων, λησμονεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ὁ κυρίαρχος τῆς Ἀσίας, ὁ προσκυνούμενος, ὥς Μέγας βασιλεὺς καὶ λατρευόμενος ὥς θεός, ὁ ἐνδοξος καὶ ἀήττητος στρατηλάτης, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν ὑπὸ τὸ σῆπτρον του τοὺς λαοὺς ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, ὁ ἤδη θαυμαζόμενος καὶ στεφανούμενος ὑφ' ὅλων τῶν λαῶν τῆς Γῆς. Ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὥς Μακεδῶν καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἐν ἀρχῇ, καὶ πρὸς μεγάλην ταπείνωσίν των διὰ τὴν κακὴν διαγωγὴν των, ὑπενθυμίζει τί ὥφειλον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγκατέλειπον, εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου, τοῦ πατρὸς του. Ὁ Φίλιππος παρέλαβε τούτους πένητας, περιβεβλημένους διὰ διφθερῶν, τοὺς περισσοτέρους περιπλανωμένους ἀνὰ τὰ ὄρη πρὸς βοσκὴν ὀλίγων προβάτων, χάριν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο ἀνεπιτυχῶς κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Τριβαλλῶν καὶ τῶν Θρακῶν¹. Ὁ Φίλιππος περιέβαλεν αὐτοὺς ἀντὶ τῶν διφθερῶν διὰ χλαμύδων, κατεβίβασεν ἐκ τῶν ὄρεων εἰς τὰς πεδιάδας, κατέστησεν ἱκανοὺς νὰ μάχωνται νικηφόρως κατὰ τῶν βαρβάρων, ἐγκατέστησεν εἰς πόλεις, ἔδωκε νόμους καὶ χρηστὴν διοίκησιν. Δοῦλοι καὶ ὑπήκοοι τῶν βαρβάρων πρῖν, κατέστησαν κυρίαρχοί των. Εἰσήγαγε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν κατεργασίαν

1. Ἡ ἐξ ὀργῆς καὶ ἐκδικητικοῦ μένους ὑπερβολὴ χαρακτηρισμῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι προφανής. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου οἱ Μακεδόνες δὲν ἦσαν, κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, βοσκοί, περιβεβλημένοι δέρματα προβάτων καὶ περιπλανώμενοι ἀνὰ τὰ ὄρη. Πολλοὶ ἐκαλλιέργουν τὰς εὐφόρους μακεδονικὰς πεδιάδας καὶ ἄλλοι εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς πόλεις, ἐπιδιδόμενοι εἰς τὸ ἐμπόριον. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἀφ' ἑνὸς χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν προηγηθέντων βασιλέων, ἀφ' ἑτέρου χάρις εἰς τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῶν παραλίων, εἶχεν εἰσδύσει εἰς εὐρύτερα στρώματα.

τῶν μετᾱλλων. Κατέστησεν αὐτοὺς κυριάρχους τῶν Θεσσαλῶν, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε ἐφοβοῦντο θανασίμως, ἐταπείνωσε τοὺς Φωκεῖς, ἤνοιξε «διάπλατα» τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλοτε ἐπλήρωνον φόρους εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐγίνοντο ὑπήκοοι τῶν Θηβαίων, ἐνῶ κατόπιν αὐτοὶ ἐξήρτων ἐκ τῶν Μακεδόνων τὴν ἀσφάλειάν των. Καί, ὅτε ὁ Φίλιππος προυχώρησε πρὸς τὴν Πελοπόννησον, κατέστη ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν, προσθέσας δόξαν, μᾶλλον εἰς τοὺς Μακεδόνας ἢ εἰς ἑαυτὸν¹.

Ἀφοῦ οὕτως ἐξέθηκε παραστατικώτατα τὰς πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὑπηρεσίας τοῦ πατρὸς του, στρέφει τὸν λόγον πρὸς τὰς ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας ἰδίας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρατάσσει μετὰ στόμφου μὲν, ἀλλὰ καὶ μεγαλειώδους ἐμφάσεως. Παρέλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του ὀλίγα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ποτήρια, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου οὔτε ἐξήκοντα τάλαντα, χρῆν δὲ περὶ τὰ πεντακόσια καὶ ἐδανείσθη ὁ ἴδιος ἄλλα ὀκτακόσια. Διήνοιξε τὴν διάβασιν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἐκυριάρχουν εἰς τὴν θάλασσαν καί, ἀφοῦ κατετρόπωσε τοὺς σατράπας τοῦ Δαρείου, προσέθεσεν εἰς τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων τὴν Ἰωνίαν, τὴν Αἰολίδα, τὰς δύο Φρυγίας, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Μίλητον. Ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων, αὐτοὶ τὰ ἐκαρποῦντο. Καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κοίλης Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Μεσοποταμίας. Καὶ ἡ Βαβυλὼν καὶ τὰ Βάκτρα καὶ τὰ Σοῦσα ἰδικὰ των ἦσαν ὥς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν Λυδῶν καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν Περσῶν καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν Ἰνδιῶν. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ σατράπαι, αὐτοὶ οἱ στρατηγοί, οἱ ταξίαρχοι. Καὶ αὐτός; Τί ἄλλο τοῦ ἔμενεν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πορφυροῦν ἔνδυμα καὶ τὴν ταινίαν; Δὲν εἶχε καμμίαν ἰδιωτικὴν περιουσίαν, οὔτε ἰδίους θησαυρούς, ὅλα ἦσαν ἰδικὰ των κτήματα ἢ ἐφυλάσσοντο πρὸς χάριν των. Πρὸς ποῖον ἄλλωστε ἀτομικὸν συμφέρον νὰ φυλάξῃ δι' ἑαυτὸν θησαυρούς; Ἐτρωγε τὸ ἴδιον μαζί των φαγητὸν καὶ προυτίμα τὸν ἴδιον ὕπνον. Ὅσοι μάλιστα ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τὴν καλοφαγίαν, ἔτρωγον καλύτερα ἀπὸ αὐτόν! Καὶ ἔμενεν ἄγρυπνος, διὰ νὰ κοιμῶνται αὐτοὶ ἡσύχως!

Ἀλλὰ μήπως αὐτὸς ἀπέκτησε πάντα αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ χωρὶς κόπους καὶ ταλαιπωρίας, ἐνῶ αὐτοὶ ἐκοπίαζον καὶ ἐταλαιπωροῦντο; Ποῖος λοιπὸν ἐξ ἐκείνων ἐκοπίασε περισσότερον δι' αὐτόν ἀπὸ ὅ,τι αὐτὸς ἐκοπίασεν ὑπὲρ ἐκείνων; Ἄς δείξῃ τότε τὰ τραύματά του καὶ ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἐπεδείκνυε τὰ

1. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πατρὸς του Φιλίππου ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἐνῶ δι' ἑαυτόν, μολονότι ἐπραγματοποίησε τὴν ἐκστρατείαν ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην, μεταβάς εἰς Κόρινθον πρὸς ἀνακήρυξίν του ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος, οὐδὲν λέγει. Τοῦτο ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπὶ πλέον ἐνδειξὶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη ρίψει εἰς τὴν λήθην τὴν παλαιὰν ἀποστολὴν του.

ἰδικά του τραύματα. Διότι δὲν ὑπῆρχε μέρος τοῦ σώματός του ἔμπροσθεν ἀτραυματίστον καὶ δὲν ὑπῆρχεν ὄπλον εἴτε ἐκ τῶν κρατουμένων διὰ τῶν χειρῶν, εἴτε ἐκ τῶν ριπτομένων, τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ἔφερεν ἵχνη ἐπὶ τοῦ σώματός του. Ἀκόμη καὶ διὰ ξίφους εἶχε πληγωθῇ καὶ διὰ τόξων καὶ διὰ βλήματος μηχανῆς καὶ διὰ λίθων ἢ καὶ διὰ ξύλων! Ὅλα αὐτὰ τὰ τραύματα τὰ εἶχε λάβει πρὸς χάριν των, πρὸς πλουτισμόν των, ὁδηγήσας αὐτοὺς νικηφόρως εἰς κάθε γῆν καὶ θάλασσαν διὰ μέσου ποταμῶν, ὁρέων καὶ πεδιάδων. Καὶ ἔκαμε γάμους τοὺς ἰδίους πρὸς αὐτοὺς καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν τὰ τέκνα θὰ ἦσαν συγγενῇ πρὸς τὰ ἰδικά του. Εἶχε πληρώσει ὅλα τὰ χρέη των, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ πῶς συνήφθησαν καὶ ἔλαβον μεγάλους μισθοὺς, ἐκτὸς τῶν ὅσων ἤρπασαν κατὰ τὰς λεηλασίας, μεθ' ἑκάστην πολιορκίαν. Οἱ περισσότεροὶ εἶχον χρυσοὺς στεφάνους, ὥς ἀθάνατα μνημεῖα τῆς ἀνδρείας των, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ μέρους του τιμῆς. Καὶ ἂν κανεὶς ἐφονεύθῃ, ὁ θάνατός του ὑπῆρξεν ἔνδοξος, ἡ ταφή του λαμπρά, χάλκινοι δὲ ἀνδριάντες τῶν περισσοτέρων ἔχουν στηθῇ εἰς τὰ χωρία των καὶ οἱ γονεῖς των ἐτιμῶντο, ἀπηλλάσσοντο δὲ πάσης ἐπιτάξεως καὶ συνεισφορᾶς. Διότι κανεὶς δὲν ἐφονεύθῃ φεύγων πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅτε αὐτοπροσώπως τοὺς διώκει!

Καὶ τώρα ἐσκόπευε νὰ στείλῃ ζηλευτοὺς εἰς τὴν πατρίδα των ἐκεῖνους ἐξ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ἀνίκανοι διὰ τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἄφοῦ ἤθελον ὅλοι νὰ φύγουν, ἅς φύγουν! Καὶ ὅταν θὰ ἔφθανον εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἅς ἀνήγγελλον ὅτι τὸν βασιλέα των Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἐνίκησε τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Βακτρίους καὶ τοὺς Σάκας, ὑπεδούλωσε τοὺς Οὐξίους καὶ τοὺς Ἀραχωτοὺς καὶ τοὺς Δράγγας καὶ κατέκτησε τὰς χώρας τῶν Παρθυαίων καὶ τῶν Χωρασμίων καὶ τῶν Ὑρπανίων μέχρι Κασπίας καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν Καύκασον πέρα τῶν Κασπίων πυλῶν καὶ διῆλθε τὸν Ὠξον ποταμὸν καὶ τὸν Τάναϊν, ἀκόμη καὶ τὸν Ἰνδόν, τὸν ὁποῖον κανεὶς ἄλλος δὲν διέβη ἐκτὸς τοῦ Διονύσου, καὶ τὸν Ὑδάσπην, τὸν Ἀκισίνην καὶ τὸν Ὑδράσπην καὶ θὰ διέβαινε καὶ τὸν Ὑφασιν, ἐὰν αὐτοὶ δὲν ἐδειλίων, αὐτὸν τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος τοὺς ὠδήγησε μέχρι τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἀπὸ τὰ δύο στόματα τοῦ Ἰνδοῦ καὶ διέσχισε τὴν ἔρημον Γαδρωσίαν, τὴν ὁποίαν καμμία στρατιὰ δὲν εἶχε διασχίσει προηγουμένως, καὶ κατὰ τὴν δίοδόν του κατέκτησε τὴν Καρμανίαν καὶ τὴν χώραν τῶν Ὠρειτῶν, ἐνῶ ὁ στόλος του εἶχε περιπλεύσει τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Ἰνδῶν μέχρι τῆς Περσίας, αὐτὸν λοιπὸν τὸν βασιλέα των, μόλις συνώδευσαν εἰς τὰ Σοῦσα, ἄφησαν καὶ ἔφυγαν, ἄφοῦ παρέδωσαν αὐτὸν νὰ φυλάσσουν οἱ ἡττημένοι βάρβαροι!

« Αὐτὰ », καταλήγει ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ προφανοῦς πικρίας, ἀναμείκτου μετὰ δηκτικῆς εἰρωνείας, « ὅταν θὰ ἀναγγείλητε, ἴσως σᾶς προσκομίσουν δόξαν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ ἴσως φανοῦν εἰς τοὺς θεοὺς ἄριστα, ὥς δίκαια! » Καί, ἀποχωρῶν, ἐκβάλλει μετὰ προφανοῦς ψυχικοῦ ἄλγους, ἀλλὰ καὶ τινος

ἡθελημένης δραματικότητος, τὴν κραυγὴν, διὰ τῆς ὁποίας, ὥς ἀπαράμιλλος πρωταγωνιστῆς τραγωδίας, περατώνει τὸν λόγον του : « φύγετε » !¹

Εὐθὺς κατόπιν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναπηδήσας μεθ' ὁρμῆς ἐκ τοῦ βήματος, ἔσπευσεν εἰς τὰ βασιλικά του ἐνδiciαιτήματα, ἐνθα ἐκλείσθη, ἐγκαταλείψας, ὥς συνήθιζεν εἰς περιπτώσεις μεγάλου πένθους καὶ βαθείας λύπης, ἑαυτὸν ἀπὸ πάσης περιποιήσεως τοῦ σώματος καὶ ἀρνούμενος νὰ δεχθῇ οἶονδῆποτε,

1. Λόγῳ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ λόγος οὗτος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Μακεδόνας, παραθέτομεν αὐτούσιον τὸ κείμενον τοῦτο κατ' Ἀρριανὸν (Ἀνάβ. VII, 9, 1 κ.έ.) : « Οὐχ ὑπὲρ τοῦ καταπαῦσαι ὑμῶν τὴν οἴκαδε ὁρμὴν, ὦ Μακεδόνες, λεχθήσεται μοι ὁδε ὁ λόγος, ἔξεστι γάρ ὑμῖν ἀπιέναι ὅποι βούλεσθε ἐμοῦ γε ἕνεκα, ἀλλ' ὥς γινῶναι ὑμᾶς πρὸς ὁποίους τινὰς ἡμᾶς ὄντας ὁποῖοι τινες αὐτοὶ γινόμενοι ἀπαλλάσσεσθε. Καὶ πρῶτά γε ἀπὸ Φιλίππου τοῦ πατρός, ἥπερ καὶ εἰκός, τοῦ λόγου ἄρξομαι. Φίλιππος γάρ παραλαβὼν ὑμᾶς πλανήτας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους Ἰλυριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τοῖς ὁμόροις Θρᾷξι, χλαμύδας μὲν ὑμῖν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὄρων εἰς τὰ πεδία, ἀξιωμαχοὺς καταστήσας τοῖς προσχώροις τῶν βαρβάρων, ὥς μὴ χωρίων ἔτι ὀχυρότητι πιστεύοντας μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ σφύζεσθαι· πόλεων τε οἰκήτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἔθεσι χρηστοῖς ἐκόσμησεν. Αὐτῶν δὲ ἐκείνων τῶν βαρβάρων, ὑφ' ὧν πρόσθεν ἤγεσθε καὶ ἐφέρεσθε αὐτοὶ τε καὶ τὰ ὑμέτερα, ἡγεμόνας κατέστησεν ἐκ δούλων καὶ ὑπηκόων, καὶ τῆς Θράκης τὰ πολλὰ τῇ Μακεδονίᾳ προσέθηκε, καὶ τῶν ἐπὶ θαλάττῃ χωρίων τὰ ἐπικαιρότατα καταλαβόμενος τὴν ἐμπορίαν τῇ χώρᾳ ἀνεπέτασε, καὶ τῶν μετὰλλων τὴν ἐργασίαν ἀνενδεῆ παρέσχε· Θεσσαλῶν δὲ ἄρχοντας, οὓς πάλαι ἐτεθνήκειτε τῷ δέει, ἀπέφηνε, καὶ τὸ Φωκέων ἔθνος ταπεινώσας τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα πάροδον πλατεΐαν καὶ εὐπορον ἀντὶ στενῆς τε καὶ ἀπόρου ὑμῖν ἐποίησεν. Ἀθηναίους τε καὶ Θηβαίους, ἐφεδρεύοντας αἰεὶ τῇ Μακεδονίᾳ, εἰς τοσόνδε ἐταπείνωσεν, ἥδη ταῦτά γε καὶ ἡμῶν αὐτῷ ξυμπονούντων, ὥς ἀντὶ τοῦ φόρου τελεῖν Ἀθηναίοις καὶ ὑπακούειν Θηβαίων, παρ' ἡμῶν ἐν τῷ μέρει ἐκείνους τὴν ἀσφάλειάν σφισι πορίζεσθαι. Ἐς Πελοπόννησον δὲ παρελθὼν τὰ ἐκεῖ αὖ ἐκόσμησε· καὶ ἡγεμῶν αὐτοκράτωρ συμπάσης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἀποδειχθεὶς τῆς ἐπὶ τὸν Πέρσην στρατείας οὐχ ἑαυτῷ μᾶλλον τι τὴν δόξαν τήνδε ἢ τῷ κοινῷ τῶν Μακεδόνων προσέθηκε. Ταῦτα μὲν τὰ ἐκ τοῦ πατρός τοῦ ἐμοῦ εἰς ὑμᾶς ὑπηργμένα, ὥς μὲν αὐτὰ ἐφ' ἑαυτῶν σκέψασθαι μεγάλα, μικρὰ δὲ ὥς γε δὴ πρὸς τὰ ἡμέτερα ξυμβαλεῖν· ὅς παραλαβὼν παρὰ τοῦ πατρός χρυσᾶ μὲν καὶ ἀργυρᾶ ἐκπώματα ὀλίγα, τάλαντα δὲ οὐδὲ ἐξήκοντα ἐν τοῖς θησαυροῖς, χρεῶν δὲ ὀφειλόμενα ὑπὸ Φιλίππου εἰς πεντακόσια τάλαντα, δανεισάμενος ἐπὶ τούτοις αὐτὸς ἄλλα ὀκτακόσια ὀρηθεὶς ἐκ τῆς χώρας τῆς γε οὐδὲ ὑμᾶς αὐτοὺς βοσκούσης καλῶς εὐθὺς μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ὑμῖν τὸν πόρον θαλασσοκρατούντων ἐν τῷ τότε Περσῶν ἀνεπέτασα· κρατήσας δὲ τῇ ἵππῳ τοὺς σατράπας τοῦ Δαρείου τήν τε Ἰωνίαν πᾶσαν τῇ ὑμέτερᾳ ἀρχῇ προσέθηκα καὶ τὴν Αἰολίδα πᾶσαν καὶ Φρύγας ἀμφοτέρους καὶ Λυδοὺς, καὶ Μίλητον εἶλον πολιορκίᾳ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα προσχωρήσαντα λαβὼν ἐκόντα ὑμῖν καρποῦσθαι ἔδωκα· καὶ τὰ ἐξ Αἰγύπτου καὶ Κυρήνης ἀγαθὰ, ὅσα ἀμαχεὶ ἐκτησάμην, ὑμῖν ἐρχεται· ἡ τε κοίλη Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ μέση τῶν ποταμῶν ὑμέτερον κτῆμά εἰσι· καὶ Βαβυλῶν καὶ Βάκτρα καὶ Σοῦσα ὑμέτερα· καὶ ὁ Λυδῶν πλοῦτος καὶ οἱ Περσῶν θησαυροὶ καὶ τὰ Ἰνδῶν ἀγαθὰ καὶ ἡ ἔξω θάλασσα ὑμέτερα· ὑμεῖς σατράπαι, ὑμεῖς στρατηγοί, ὑμεῖς ταξιάρχαι. Ὡς

ἀκόμη καὶ τοὺς προσφιλεστέρους τῶν ἐταίρων. Οὕτω, παρέμεινε κεκλεισμένος ἐπὶ δύο ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας φαίνεται δὲν περιωρίζετο εἰς ἀπραξίαν πένθους, ἀλλὰ κατήρτιζε τὰ σχέδια, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξήρχετο νικητὴς καὶ ἐκ τῆς ἀπροόπτου αὐτῆς περιπετείας. Τὴν τρίτην ἡμέραν, καλέσας τοὺς ἐπιφανεστέρους ἐκ τῶν Περσῶν, κατένειμεν εἰς αὐτοὺς τὰς ἀνωτάτας διοικήσεις. Ἔτι πλέον, ἀνηγόρευσε αὐτοὺς « συγγενεῖς » καὶ ἔδωκε τὸ ἐπιφυλασσόμενον μόνον εἰς τοὺς ἀναγνωριζομένους, ὥς ἔχοντας τὴν ιδιότητα ταύτην, λίαν ὑψηλὸν

ἔμοιγε αὐτῷ τί περίσστιν ἀπὸ τούτων τῶν πόνων ὅτι μὴ αὕτη ἡ πορφύρα καὶ τὸ διάδημα τούτο ; κέκτημαι δὲ ἰδίᾳ οὐδέν, οὐδὲ ἔχει τις ἀποδεῖξαι θησαυροὺς ἐμούς ὅτι μὴ ταῦτα, ὑμέτερα κτήματα ἢ ὅσα ἔνεκα ὑμῶν φυλάττεται. Ἐπεὶ οὐδὲν ἔστιν ἰδίᾳ μοι ἔς ὃ τι φυλάξω αὐτούς, σιτουμένῳ τε τὰ αὐτὰ ὑμῖν σιτία καὶ ὕπνον τὸν αὐτὸν αἰρουμένῳ· καίτοι οὐδὲ σιτία ἐμοὶ δοκῶ τὰ αὐτὰ τοῖς τρυφῶσιν ὑμῶν σιτεῖσθαι· προαγρυπνῶν δὲ ὑμῶν οἶδα, ὥς καθεύδειν ἔχητε ὑμεῖς. Ἀλλὰ ταῦτα γὰρ ὑμῶν πονούντων καὶ ταλαιπωρουμένων ἐκτησάμην αὐτὸς ἀπόνως καὶ ἀταλαιπώρως ἐξηγούμενος. Καὶ τίς ὑμῶν πονήσας οἶδεν ὑπὲρ ἐμοῦ μᾶλλον ἢ ἐγὼ ὑπὲρ ἐκείνου ; ἄγε δὴ καὶ ὅτῳ τραύματι ὑμῶν ἔστι γυμνώσας αὐτὰ ἐπιδειξάτω καὶ ἐγὼ τὰ ἐμὰ ἐπιδείξω ἐν μέρει· ὥς ἔμοιγε οὐκ ἔστιν ὃ τι τοῦ σώματος τῶν γε δὴ ἐμπροσθεν μερῶν ἄτρωτον ὑπολέλειπται, οὐδὲ ὅπλον τι ἔστιν ἢ ἐκ χειρὸς ἢ τῶν ἀφιεμένων οὐ γε οὐκ ἔχνη ἐν ἐμαυτῷ φέρω· ἀλλὰ καὶ ἕλπει ἐκ χειρὸς τέτρωμαι καὶ τετόξευμαι ἤδη καὶ ἀπὸ μηχανῆς βέβλημαι, καὶ λίθοις πολλαχῇ καὶ ξύλοις παιόμενος ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς ὑμετέρας δόξης καὶ τοῦ ὑμετέρου πλούτου, νικῶντας ὑμᾶς ἄγω διὰ πάσης γῆς καὶ θαλάσσης καὶ πάντων ποταμῶν καὶ ὄρων καὶ πεδίων πάντων. Γάμους τε ὑμῖν τοὺς αὐτοὺς γεγάμηκα καὶ πολλῶν ὑμῶν οἱ παῖδες συγγενεῖς ἔσονται τοῖς παισὶ τοῖς ἐμοῖς. Ἔτι δὲ ὅ χρέα ἦν, οὐ πολυπραγμονήσας ἐφ' ὅτῳ ἐγένετο, τοσαῦτα μὲν μισθοφορούντων, τοσαῦτα δὲ ἀρπαζόντων, ὁπότε ἐκ πολιορκίας ἀρπαγὴ γίγνοιτο, διαλέλυσαι ταῦτα. Στέφανοί τε χρυσοὶ τοῖς πλείστοις ὑμῶν εἰσι μνημεῖα τῆς τε ἀρετῆς τῆς ὑμετέρας καὶ τῆς ἐξ ἐμοῦ τιμῆς ἀθάνατα. Ὅστις δὲ δὴ καὶ ἀπέθανεν, εὐκλεῆς μὲν αὐτῷ ἡ τελευτὴ ἐγένετο, περιφανὴς δὲ ὁ τάφος· χαλκαὶ δὲ αἱ εἰκόνες τῶν πλείστων οἶκοι ἐσιᾶσιν, οἱ γονεῖς δ' ἐντιμοὶ εἰσι, λειτουργίας τε ξυμπάσης καὶ εἰσφορᾶς ἀπληλαγμένοι· οὐ γὰρ τίς γε φεύγων ὑμῶν ἐτελεύτα ἐμοῦ ἄγοντος. Καὶ νῦν τοὺς ἀπολέμους ὑμῶν ζηλωτοὺς τοῖς οἶκοι ἀποπέμψειν ἔμελλον· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντες ἀπιέναι βούλεσθε, ἅπιτε πάντες, καὶ ἀπελθόντες οἶκοι ἀπαγγείλατε ὅτι τὸν βασιλέα ὑμῶν Ἀλέξανδρον, νικῶντα μὲν Πέρσας καὶ Μήδους καὶ Βακτρίους καὶ Σάκας, καταστρεφάμενον δὲ Οὐξίους τε καὶ Ἀραχωτοὺς καὶ Δράγγας, κεκτημένον δὲ καὶ Παρθυαίους καὶ Χωρασμίους καὶ Ὑρκανίους ἔστε ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν Κασπίαν, ὑπερβάντα δὲ τὸν Καύκασον ὑπὲρ τὰς Κασπίας πύλας, καὶ περάσαντα Ὠξόν τε ποταμὸν καὶ Τάναϊν, ἔτι δὲ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν, οὐδενὶ ἄλλῳ ὅτι μὴ Διονύσῳ περαθέντα, καὶ τὸν Ὑδάσπην, καὶ τὸν Ἀκεσίνην καὶ τὸν Ὑδραώτην, καὶ τὸν Ὑφασιν διαπεράσαντα ἄν, εἰ μὴ ὑμεῖς ἀπωκνήσατε, καὶ εἰς τὴν μεγάλην θάλασσαν κατ' ἀμφοτέρω τοῦ Ἰνδοῦ τὰ στόματα ἐμβαλόντα, καὶ διὰ τῆς Γαδρωσίας τῆς ἐρήμου ἐλθόντα, ἢ οὐδεὶς πω πρόσθεν ξὺν στρατιᾷ ἦλθε, καὶ Καρμανίαν ἐν παρόδῳ προσκτησάμενον καὶ τὴν Ὠρειτῶν γῆν, περιπεπλευκότος δὲ ἤδη αὐτῷ τοῦ ναυτικοῦ τὴν ἀπ' Ἰνδῶν γῆς εἰς Πέρσας θάλασσαν, ὥς εἰς Σοῦσα ἐπανηγάγετε, ἀπολιπόντες οἶχεσθε, παραδόντες φυλάσσειν τοῖς νενικημένοις βαρβάρους. Ταῦτα ὑμῖν καὶ πρὸς ἀνθρώπων ἰσως εὐκλεῆ καὶ πρὸς θεῶν ὅσια δῆπου ἔσται ἀπαγγελθέντα. Ἄπιτε ».

προνόμιον τοῦ φιλήματος¹. Τὸ προνόμιον τοῦτο ἀνῆκεν ἕως τότε ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς Μακεδόνας καὶ τοὺς ἄλλους περιστοιχίζοντας αὐτὸν Ἕλληνας. Οἱ βάρβαροι μεγιστᾶνες, προσερχόμενοι ἢ ἀποχωροῦντες, προέβαινον εἰς τὴν προσκύνησιν, ἀλλ' ὅσονδῆποτε ὑψηλὰς θέσεις καὶ ἂν εἶχον λάβει εἰς τὴν διοίκησιν ἢ εἰς τὸ στράτευμα, δὲν ἀπεκαλοῦντο συγγενεῖς, οὐδ' εἶχον τύχει ποτὲ τῆς ὑψηλῆς τιμῆς νὰ δώσουν φίλημα εἰς τὸν βασιλέα². Ὁ Ἀλέξανδρος ἐγνώριζε καλῶς ὅτι, περισσότερον παντὸς ἄλλου, θὰ ἦνωχλοῦντο καὶ θὰ ἐταπεινοῦντο οἱ Μακεδόνες ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐπέφερε πλήρη ἐξίσωσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἂν μὴ καὶ προνομιακὴν θέσιν τούτων. Ἐπρεπε νὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι τὸ σκληρὸν τοῦτο διὰ τοὺς Μακεδόνας πλήγμα θὰ ἐπέφερε τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα.

Πράγματι, οἱ Μακεδόνες διῆλθον τὰς δύο πρώτας ἡμέρας κατηφεῖς, σιωπηλοὶ καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου. Ὅτε ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὰς ἀνωτάτας διοικήσεις εἰς τοὺς Πέρσας, καὶ ὅτι ἐσχηματίσθησαν ἐκ Περσῶν στρατιωτικὰ σώματα μετὰ Μακεδονικῶν ὀνομάτων, ἀγῆματα βασιλικῶν πεζεταίρων, ἐταίρων καὶ ἀργυρασπίδων, περιῆλθον εἰς ἀπόγνωσιν. Ἀλλ' ἡ ἀπόγνωσις των ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, ὅτε ἐγένετο γνωστόν, ἀσφαλῶς διαδοθὲν ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῆς βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὅτι οἱ βάρβαροι μεγιστᾶνες ἐχρίσθησαν συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ἔλαβον τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος. Τότε, ἀπολέσαντες τελείως τὸ ἠθικόν των, ἐκυριαρχήθησαν ὑπὸ τῆς ἀπογνώσεως καὶ τοῦ ἄλγους, ἐκδηλοῦντες μετάνοιαν καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντες ἢ τὴν συγχώρησιν παρὰ τοῦ βασιλέως. Ἐτρεχον ὅλοι συγχρόνως πρὸς τὰ ἀνάκτορα, ἔρριπτον πρὸ τῶν πυλῶν τὰ ὅπλα των εἰς ἔνδειξιν πλήρους μετανοίας καὶ ταπεινώσεως καί, σταθέντες

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 11, 1. Γεννᾶται ἡ ἀπορία πῶς εὐρέθησαν ἐν Ὠπιδι τόσοι ἐπιφανεῖς Πέρσαι, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ἀρριανὸς γράφει προηγουμένως ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὸ ταξίδιον ἀπὸ Σούσων πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Εὐλαίου ποταμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναπλέων τὸν Τίγρητα μέχρις Ὠπιδος μόνον μετὰ τῶν ὑπαπιστῶν, τοῦ ἀγῆματος τῶν ἱππέων καὶ ὀλίγων ἐταίρων, μετὰ δὲ τοῦ Ἡφαιστίωνος διὰ ξηρᾶς ἐστάλησαν τὰ σώματα τῶν Μακεδόνων. Τοῦτο παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Πέρσαι παρέμειναν εἰς Σοῦσα καὶ Βαβυλῶνα. Ἀλλ' εἶναι πιθανόν ὅτι οἱ ἐπιφανέστεροι τούτων περιελήφθησαν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ γίνῃ λόγος προηγουμένως. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Ὠπιν ἀπόστασις εἶναι σχετικῶς μικρὰ καί, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος συνέλαβε τὰ σχέδια εὐθύς ὥς ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἀνάκτορον, κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διήμερον ἦτο δυνατόν νὰ εἰδοποιήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχουν προσέλθει.

2. Μολονότι δὲν συνάγεται τοῦτο σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, κατὰ τὴν μεταξὺ Ἀναξάρχου καὶ Καλλισθένους συζήτησιν περὶ θεοποιήσεως καὶ προσκυνήσεως, ὅτε ἠκολούθησε προσκύνησις καὶ φίλημα (βλ. ἄνωτ., σ. 99), οἱ μὲν Πέρσαι προσεκύνησαν μόνον, οἱ δὲ Ἕλληνες, ἀφοῦ προσεκύνησαν, ἤσκησαν καὶ τὸ δι' αὐτοὺς ἐπιφυλασσόμενον προνόμιον τοῦ φιλήματος.

ἐκεῖ, ἰκέτευον τὴν συγχώρησιν τοῦ βασιλέως. Διὰ γοερῶν φωνῶν παρεκάλουν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ εἰσέλθουν, πρόθυμοι νὰ παραδώσουν πρὸς τιμωρίαν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τοὺς παρέσυρον εἰς τὰς ἀντιπειθαρχικὰς ἐκδηλώσεις, καὶ ἐκλιπαροῦντες τὸν οἶκτον τοῦ Ἀλεξάνδρου, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔφευγον ἀπὸ τὰς θέσεις ἐκεῖνας.

Ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπεδίωκεν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ἐγκλεισμοῦ του εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ τῶν διακρίσεων πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐπετεύχθη. Ἐπὶ τέλους, ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων καί, ὅτε εἶδε τοὺς ἐνδόξους ἐκείνους συμπολεμιστάς του, διὰ τῆς γενναιότητος καὶ τῶν θυσιῶν τῶν ὁποίων κατήγαγε τόσα τρόπαια καὶ κατέκτησε τὴν Ἀσίαν, οἰκτρῶς τεταπεινωμένους καὶ ἐκβάλλοντας γοερὰς κραυγὰς, κατελήφθη ὑπὸ δακρύων. Προσεπάθισε νὰ ὁμιλήσῃ, ἀλλ' αἱ ἱκεσίαι συγχωρήσεως ἐκάλυπτον τὴν φωνήν του. Ἦδη δὲν ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ τῆς ἀναθέσεως ἀνωτάτων θέσεων εἰς τοὺς Πέρσας καὶ συγκροτήσεως περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ὑψηλῆς τιμητικῆς διακρίσεως, ἐπιφυλασσομένης ἕως τότε εἰς τοὺς Μακεδόνας. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐκίνει τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν καὶ προुकάλει τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων, ἥδη παρήρχετο ἐν σιωπῇ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ βάθρον τῆς πραγματοποιήσεως τῶν νέων πολιτικῶν σχεδίων τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πλήρως ἐπιτύχει.

Ὁμίλησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν Μακεδόνων γενναῖος καὶ γηραιὸς πολεμιστής, ὁ ἱππαρχος τοῦ ἐταιρικοῦ ἱππικοῦ Καλλίνης : Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προϋξένησε λύπην εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἦτο ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀναγορεύσει Πέρσας ὡς συγγενεῖς καὶ οἱ Πέρσαι ἔφερον τώρα τὸν τίτλον συγγενῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφίλουν αὐτόν, ἐνῶ οἱ Μακεδόνες δὲν εἶχον ἕως τότε ἀπολαύσει τὴν τιμὴν αὐτήν. Προφανῶς, ὁ Καλλίνης ὠμίλει ἐξ ὀνόματος τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν καὶ τῆς μάζης τῶν Μακεδόνων πολεμιστῶν, διότι οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι Μακεδόνες, οἱ περιστοιχοῦντες τὸν βασιλέα καὶ κατέχοντες τὰς τιμητικὰς καὶ ἡγετικὰς θέσεις, εἶχον πάντοτε τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε τότε νὰ προβῇ εἰς γενναιόφρονα, ὅσον καὶ ὑψίστης πολιτικῆς σκοπιμότητος, χειρονομίαν, ἄνευ προηγουμένου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονικῇ ἱστορίᾳ. Ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους, εἶχε δώσει τὴν προσωνυμίαν τοῦ συγγενοῦς καὶ τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος μόνον εἰς τινὰς μεγιστᾶνας καὶ ἀνωτάτους ἀξιωματούχους του. Ἦδη καθίστα συγγενεῖς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς συνοδεύσαντας αὐτόν ἐν Ἀσίᾳ συμπολεμιστάς του Μακεδόνας καὶ διεκήρυσσεν ὅτι τοῦ λοιποῦ θὰ ἀπεκάλει πάντας τούτους συγγενεῖς ! Ὁ Καλλίνης, πλησιάσας ἐφίλησε τὸν βασιλέα. Οἷοσδήποτε ἄλλος ἐκ τῶν Μακεδόνων ἠθελεν, ἐπλησίαζε καὶ ἀπῆλαυε τὸ ὑψηλὸν προνόμιον τοῦ φιλήματος ! Ἰκανοποιημένοι πλέον οἱ Μακεδόνες, ἀλαλάζοντες ἐκ χαρᾶς καὶ ψάλλοντες πολεμικοὺς ὕμνους, ἐπέστρεψαν εἰς τὸ στρατόπεδον.

Ὁ Ἀλέξανδρος προσέφερεν εὐχαριστηρίους θυσίας πρὸς τοὺς θεοὺς διὰ τὸ εὐτυχὲς τέλος καὶ προσέφερε μέγα συμπόσιον, εἰς τὸ ὁποῖον παρεκάθησαν ἑννέα χιλιάδες πρόσωπα. Τὰς τιμητικὰς θέσεις περὶ αὐτοῦ κατέλαβον οἱ Μακεδόνες, ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἔλαβον ἐν συνεχείᾳ θέσεις. Πάντες ἔπιον οἶνον, ἀντλοῦντες ἐκ τοῦ ἰδίου κρατῆρος καὶ ἔκαμαν τὰς ἰδίας πρὸς τοὺς θεοὺς σπονδὰς, προηγουμένων τῶν Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν μάγων. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποβλέπων πάντοτε δι' ὅλων αὐτῶν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, ἠὐχθήθη πάντα τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Πέρσας ὁμόνοιαν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Τὴν φορὰν αὐτὴν διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐδεμία ἠκούσθη ἀντίρρησης ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων. Τὸ μέγα ἐκεῖνο πολιτικὸν συμπόσιον ἔλαβε πέρας μετὰ πολεμικῶν ὕμνων¹.

Μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ταύτην ριζικὴν μεταβολὴν πνευμάτων καὶ διαθέσεων, ὁ Ἀλέξανδρος ἐξετέλεσε τὸ σχέδιον τῆς ἀποστολῆς μεγάλου μέρους Μακεδόνων πολεμιστῶν εἰς τὰς ἐστίας των ἄνευ δυσκολίας. Ἄνευ πλέον οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως, οἱ ἐπιλεγέντες, λόγῳ ἡλικίας ἢ παθήσεως καὶ συμποσούμενοι εἰς δέκα χιλιάδας, ἀνεχώρησαν διὰ τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κρατεροῦ καὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἐκσπῶντες εἰς θρήνους κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀποχωρισμοῦ των ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης τοὺς ἀπεχαιρέτιζε μετὰ δακρύων. Κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ἔδωσεν εἰς πάντας μισθοὺς μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίας των καί, ἐπὶ πλέον, ἐν τάλαντον εἰς ἕκαστον.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 11, 5 κ.έ.: « Ταῦτα ὡς ἀπηγγέλλετο αὐτῷ, ὁ δὲ σπουδῇ ἐξέρχεται, καὶ ἰδὼν τε ταπεινῶς διακειμένους καὶ ἀκούσας σὺν οἰμωγῇ τῶν πολλῶν βοῶντων, καὶ αὐτῷ προχεῖται δάκρυα. Καὶ ὁ μὲν ἀνήγετο ὥς τι ἐρῶν· οἱ δὲ ἔμενον λιπαροῦντες. Καὶ τις αὐτῶν καθ' ἡλικίαν τε καὶ ἰππαρχίαν τῆς ἵππου τῆς ἐταιρικῆς οὐκ ἀφανῆς, Καλλίνης ὄνομα, τοιαῦτα εἶπεν· ὦ βασιλεῦ, τὰ λυποῦντά ἐστι Μακεδόνας ὅτι σὺ Περσῶν μὲν τινὰς ἤδη πεποίησαι σαυτῷ συγγενεῖς, καὶ καλοῦνται Πέρσαι συγγενεῖς Ἀλεξάνδρου καὶ φιλοῦσί σε. Μακεδόνων δὲ οὕτω τις γέγευται ταύτης τῆς τιμῆς. Ἐνθα δὴ ὑπολαβὼν Ἀλέξανδρος· Ἀλλ' ὑμᾶς γε, ἔφη, ξύμπαντας ἐμαυτῷ τίθεμαι συγγενεῖς καὶ τό γε ἀπὸ τούτου οὕτω καλέσω. Ταῦτα εἰπόντα προσελθὼν ὁ Καλλίνης τε ἐφίλησεν καὶ ὅστις ἄλλος φιλῆσαι ἠθέλησε. Καὶ οὕτω δὴ ἀναλαβόντες τὰ ὅπλα βοῶντές τε καὶ παιανίζοντες ἐς τὸ στρατόπεδον ἀπῆσαν. Ἀλέξανδρος δὲ ἐπὶ τούτοις θυσίαν τε θύει τοῖς θεοῖς οἷς αὐτῷ νόμος καὶ θεοίην δημοτελῆ ἐποίησε, καθήμενός τε αὐτός καὶ πάντων καθημένων ἀμφ' αὐτὸν μὲν Μακεδόνων, ἐν δὲ τῷ ἐφεξῆς τούτων Περσῶν, ἐπὶ δὲ τούτοις πῶν ἄλλων ἐθνῶν ὅσοι κατ' ἀξίωσιν ἢ τινα ἄλλην ἀρετὴν πρεσβεύομενοι, καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος αὐτός τε καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ἀρῶμενοι ἔσπενδον τὰς αὐτὰς σπονδὰς, καταρχομένων τῶν τε Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν Μάγων. Εὖχετο δὲ τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὁμόνοιάν τε καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς τοῖς τε Μακεδόσι καὶ Πέρσαις. Εἶναι δὲ κατέχει λόγος τοὺς μετασχόντας τῆς θοίνης ἐς ἑννακισχιλίους, καὶ τούτους πάντας μίαν τε σπονδὴν σπεῖσαι καὶ ἐπ' αὐτῇ παιανίσαι ».

Πρόβλημα ἦτο τί θὰ ἐγίνοντο τὰ τέκνα, τὰ ὅποια εἶχον πολλοὶ ἐκ τούτων ἀποκτήσει ἐξ Ἀσιανῶν γυναικῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐφοβεῖτο ὅτι, ἐὰν ὠδηγοῦντο εἰς Μακεδονίαν τὰ ἐκ βαρβάρων γυναικῶν ἀλλόφυλα ταῦτα τέκνα, θὰ ἐγίνοντο ἀφορμὴ προστριβῶν πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰς Μακεδονίδας μητέρας των, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἀφήσει εἰς τὰς οἰκίας των. Προυτίμησε νὰ κρατήσῃ ταῦτα ἐν Ἀσίᾳ, πιθανῶς πλησίον τῶν ἐγκαταλειπομένων μητέρων των. Ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἐφρόντιζε προσωπικῶς διὰ τὴν κατὰ μακεδονικὸν τρόπον ἀνατροφὴν των καὶ διὰ τὴν ἀσκησίν των εἰς τὰ πολεμικά, ὅτε δὲ θὰ ἠνδροῦντο, θὰ ὠδήγει ταῦτα ὁ ἴδιος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραδώσῃ εἰς τοὺς πατέρας των.

Ὁρθῶς, ὁ Ἀρριανὸς χαρακτηρίζει ὡς « ἀορίστους καὶ ἀβεβαίαις » (ἀστάθμητα καὶ ἀτέκμαρτα) τὰς ὑποσχέσεις αὐτάς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεδίωκε νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ἀναχωροῦντας Μακεδόνας¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι, ἐκτὸς τῆς προλήψεως τῶν οἰκογενειακῶν σκηνῶν καὶ τῆς διαταράξεως τῆς γαλήνης εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἐστίας, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐλληνοασιατικῶν σχεδίων του διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῆς νέας ἐλληνοασιατικῆς γενεᾶς, στυλοβάτου τῆς αὐτοκρατορίας του, ὁπότε τὰ ἐκ Μακεδονοασιατῶν γονέων τέκνα ταῦτα δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπανέλθουν εἰς Μακεδονίαν. Ὁ Πλούταρχος προσθέτει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διέταξεν, ὅπως οἱ παῖδες τῶν ἐκ τούτων ἀποθνησκόντων λαμβάνουν σύνταξιν. Ἀλλ', ἵνα τιμήσῃ ἔτι πλέον τοὺς ἡρωϊκοὺς συμμαχητάς του, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεχωρίζετο μετὰ δεκαετῇ κοινὰ κλέη, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, ἵνα οὗτοι ἔχουν τὴν προεδρίαν εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ θεάτρα καὶ παρακάθηνται ἐκεῖ ἐστεφανωμένοι².

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 12, 1 κ.έ.

2. Ἡ ὅλη ἀφήγησις τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξ. LXXI, 1 κ.έ.) περὶ τῶν στασιαστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Μακεδόνων, ἔχει ὡς ἑξῆς: « Τῶν δὲ παίδων τῶν τρισμυρίων, οὓς ἀσκουμένους καὶ μανθάνοντας ἀπέλιπε, τοῖς τε σώμασιν ἀνδρείων φανέντων καὶ τοῖς εἵδεσιν εὐπρεπῶν, ἔτι δὲ καὶ ταῖς μελέταις εὐχέρειαν καὶ κουφότητα θαυμαστὴν ἐπιδειξαμένων, αὐτὸς μὲν ἦσθη, τοῖς δὲ Μακεδόσι δυσθυμία παρέστη καὶ δέος, ὡς ἦττον αὐτοῖς τοῦ βασιλέως προσέξοντος. διὸ καὶ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ πεπηρωμένους αὐτοῦ καταπέμποντος ἐπὶ θάλατταν, ὕβριν ἔφασαν εἶναι καὶ προπηλακισμόν, ἀνθρώποις ἀποχρησάμενον εἰς ἅπαντα, νῦν ἀποτίθεσθαι σὺν αἰσχύνῃ καὶ προσρίπτειν ταῖς πατρίσι καὶ τοῖς γονεῦσιν, οὐ τοιούτους παραλαβόντα. πάντας οὖν ἐκέλευον ἀφιέναι καὶ πάντας ἀχρήστους νομίζειν Μακεδόνας, ἔχοντα τοὺς νέους τούτους πυρριχιστάς, σὺν οἷς ἐπιὼν κατακτῆσεται τὴν οἰκουμένην. πρὸς ταῦτα χαλεπῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἔσχε, καὶ πολλὰ μὲν ἐλοιδόρησεν αὐτοὺς πρὸς ὀργήν, ἀπελάσας δὲ τὰς φυλακάς, παρέδωκε Πέρσαις καὶ κατέστησεν ἐκ τούτων δορυφόρους καὶ ῥαβδοφόρους, ὑφ' ὧν ὀργῶντες αὐτὸν παρατεμπόμενον, αὐτοὺς δ' ἀπειργομένους καὶ προπηλακισμένους, ἐταπεινοῦντο, καὶ διδόντες λόγον, εὗρισκον αὐτοὺς ὀλίγου δεῖν μανέντας ὑπὸ ζηλοτυπίας καὶ ὀργῆς. τέλος δὲ συμφρονήσαντες ἐβάδιζον ἄνοπλοι καὶ μονοχίτωνες ἐπὶ τὴν σκηνήν, μετὰ βοῆς καὶ κλαυθμοῦ παραδιδόντες ἑαυτοὺς καὶ χρήσασθαι κελεύοντες ὡς κακοῖς καὶ ἀχαρίστοις. ὁ δ' οὐ προσίετο, καίπερ ἤδη μαλασσόμενος· οἱ δ' οὐκ ἀπέ-

Οὕτω, καὶ αὐτοὶ θὰ ἀπέλαυνον τῆς μεγάλης αὐτῆς τιμητικῆς διακρίσεως, ἀλλὰ καὶ θὰ προεβάλλοντο ἀδιαλείπτως εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμπατριωτῶν των ὡς ἡ ζῶσα δόξα τῶν Μακεδονικῶν θριάμβων ἐν Ἀσίᾳ.

Ἐν συμπεράσματι, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐξηλθεν οὐχὶ ἀπλῶς νικητῆς, ἀλλ' ἐνισχυμένος ἐκ τῆς δεινῆς ταύτης περιπετείας, ἡ ὁποία ἐνεῖχε σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὸ ἐν Ἀσίᾳ παρασκευαζόμενον οἰκοδόμημα. Οὐ μόνον οἱ παλαίμαχοι ἀνεχώρησαν τελικῶς ἄνευ ἐτέρων ἐπεισοδίων, ἀλλὰ καὶ οἱ παραμείναντες κατέπαυσαν πᾶσαν ἀντίδρασιν διὰ τὰ μέτρα ἐξασιανισμοῦ τῆς στρατιᾶς καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους. Πράγματι, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν στοιχεῖον ἔχομεν ἐκδηλώσεως δυσαρρεσκειῶν ἢ ἀντιδραστικῶν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων, εἴτε τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων, εἴτε τῆς μάζης τῶν μαχητῶν, διὰ τὴν ἀνάθεσιν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν ἀξιωμάτων εἰς Πέρσας μεγιστᾶνας, τὴν ἐνσωμάτωσιν τριάκοντα χιλιάδων Περσῶν νέων εἰς τὸν στρατὸν μετὰ μακεδονικοῦ ὅπλισμοῦ, τὴν συγκρότησιν περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἀνωτάτης βαθμίδος (ἐταίρων, πεζεταίρων, βασιλικοῦ ἀγήματος κ.λ.π.) τῆς μακεδονικῆς πολεμικῆς καὶ κοινωνικῆς ὁργανώσεως καὶ ἐν γένει διὰ τὴν νέαν ἑλληνοασιατικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκε νὰ δώσῃ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἐκ τῶν κατακτήσεών του διαμορφούμενον βαθμηδὸν ἐν Ἀσίᾳ κράτος.

Ἀντιστοίχως, οὐδεὶς γίνεται πλέον λόγος περὶ προσκυνήσεως, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθη, τοῦλάχιστον προσωρινῶς, ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, μετὰ τὸ συμπόσιον εἰς Βάκτρα καὶ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Καλλισθένης¹. Οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν νὰ προσκυνοῦν τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς ἄλλοτε προσεκύουν τὸν Μέγαν βασιλέα των, οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι ἐκ τούτων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀναγορευθῇ « συγγενεῖς », ἔλαβον ἐπὶ πλέον τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν προνόμιον τοῦ φιλήματος. Οἱ Μακεδόνες καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Ἀλέξανδρον, ἀπαλλαγέντες ὁριστικῶς τῆς προσκυνήσεως, τὴν ὁποίαν ἀμεταπίστως ἀπέκρουον ὡς ἐξευτελιστικὴν διὰ πάντα ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ὡς καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰ ἑλληνομακεδονικὰ ἦθη, εἶχον ἀποκτήσει πάντως τὴν ιδιότητα τοῦ « συγγενοῦς » τοῦ βασιλέως καὶ τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος. Ταῦτα βεβαίως πᾶν ἄλλο ἢ προϋπέθετον ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς ἀναγνωρισθείσης ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος καὶ διακηρυχθείσης ὑπ' αὐτοῦ

στησαν, ἀλλ' ἡμέρας δύο καὶ νύκτας οὕτω προσεστῶτες καὶ ὀλοφυρόμενοι καὶ κοίρανον ἀνακαλοῦντες ἐκατέρησαν. τῇ δὲ τρίτῃ προσελθὼν καὶ θεασάμενος οἰκτροὺς καὶ τεταπεινωμένους, ἐδάκρυε πολὺν χρόνον· εἶτα μεμψάμενος μέτρια καὶ προσαγορεύσας φιλανθρώπως, ἀπέλυσε τοὺς ἀχρήστους, δωρησάμενος μεγαλοπρεπῶς καὶ γράψας πρὸς Ἀντίπατρον, ὅπως ἐν πᾶσι τοῖς ἀγῶσι καὶ τοῖς θεάτροις προεδρίαν ἔχοντες ἐστεφανωμένοι καθέξοιντο. τῶν δὲ τεθνηκότων τοὺς παῖδας ὀρφανοὺς ὄντας ἐμμίσθους ἐποίησεν ».

1. Βλ. ἀνωτ., σελ. 105.

τοῦ Ἀλεξάνδρου θείας ιδιότητος, ἡ ὁποία ἐφαίνετο νὰ ἀναγνωρίζεται ἐπισήμως καὶ ἐμπράκτως μὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, σιωπηρῶς δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλληνομακεδόνων, μὴ ἐπεκτεινομένων εἰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζητήσεις. Ἀλλωστε, ἐκ τῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι διὰ τὴν ἑλληνομακεδονικὴν στρατιάν τὸ θέμα τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐτέθη εἰμὴ ἐμμέσως κατὰ τὴν περὶ προσκυνήσεως φιλοσοφικὴν συζήτησιν τοῦ Καλλισθένους μετὰ τοῦ Ἀναξάρχου¹.

Πρέπει πάντως νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ ἀσιατικὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις προϋπέθετε βασικῶς τὴν στενὴν συνεργασίαν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῇ διοικήσει, ἀκόμη καὶ τὴν διὰ μεικτῶν γάμων συγχώνευσιν Ἑλληνομακεδόνων καὶ βαρβάρων, δὲν ἀπεμάκρυνον τοῦτον ἐκ τῆς μερίμνης διατηρήσεως ἀλωβήτου τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ἐπαναπατρίζων τὰς δέκα χιλιάδας τῶν παλαιμάχων εἰς Μακεδονίαν, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πιστοῦ φίλου του Κρατεροῦ, τὸν ὁποῖον προώριζεν ὡς νέον ἐκπρόσωπόν του ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι, διέτασσε νὰ σταλῇ νέα μακεδονικὴ δύναμις ἐκ νέων Μακεδόνων εἰς Ἀσίαν ὑπὸ τὸν Ἀντίπατρον. Οὕτω, παρὰ τὴν συγκρότησιν βαρβαρικῶν σωμάτων καὶ τὴν ἀνάθεσιν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν ἀξιωματίων εἰς Πέρσας, θὰ ὑπῆρχε πάντοτε ἰσχυρὰ μακεδονικὴ δύναμις πλησίον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ δὲν θὰ ἔπαυεν οὗτος νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ ἀνωτάτων ἀξιωματούχων Ἑλληνομακεδόνων. Ἐν ἄλλοις λόγοις, θὰ διετεθεῖτο ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἐν τῷ βασιλικῷ περιβάλλοντι ὁ ἑλληνομακεδονικὸς χαρακτήρ, ἔστω καὶ αἰσθητικῶς ἡλλοιωμένος ἐκ προσεταιρισμοῦ ἀσιατικῶν ἡθῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπιβληθεῖσα παλιννόστησις τῶν παλαιμάχων Μακεδόνων δὲν ἦτο ἐστερημένη μερίμνης διὰ τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν τῆς Μακεδονίας, ὡς καὶ τὴν στερέωσιν τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἐν Ἑλλάδι. Ἡ Μακεδονία εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ της διὰ τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἀπομακρύνσεως δεκάδων χιλιάδων νέων χάριν τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας καὶ διὰ τοῦ θανάτου πολλῶν Μακεδόνων κατὰ τὰς ἀδιακόπους ἐκστρατείας τοῦ Ἀντιπάτρου εἰς Θράκην καὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐὰν ἀπεμακρύνοντο καὶ οἱ ἤδη ἐνηλικιωθέντες ἔφηβοι διὰ τῆς νέας ὑπὸ τὸν Ἀντίπατρον ἀποστολῆς, ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐρημωθῇ ἡ Μακεδονία, καθισταμένη συγχρόνως ἀνίκανος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἴσως καὶ στερουμένη ἀσφαλείας ἀπὸ ἐνδεχομένων ἐπιθέσεων ἐκ μέρους περιστοιχιζόντων βαρβάρων. Οἱ ἐπανακάμπτοντες παλαίμαχοι, ἴσως μὲν νὰ ἦσαν ἀκατάλληλοι διὰ περαιτέρω ἐπιπόνους ἐκστρατείας ἀνὰ τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἦσαν ἀκόμη ἐν ἡλικίᾳ (κατὰ τὸ πλεῖστον τριάκοντα ἕως τεσσαράκοντα ἔτων) νὰ συστήσουν ἢ νὰ ἀνασυστήσουν οἰκογενείας καὶ νὰ ἀποκτήσουν τέκνα· ἔτι πλέον,

1. Βλ. ἀνωτ., σελ. 96 κ.ἑξ.

πεπειραμένοι καὶ ἀκατανίκητοι πολεμισταὶ αὐτοί, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ ἐπιδρομεῖς καὶ νὰ στηρίξουν τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ἐν Ἑλλάδι.

Ζ' - ΤΟ ΠΕΡΙ ΕΞΟΡΙΣΤΩΝ ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΠΡΟΣ ΠΛΗΡΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἄλλη πολύκροτος προᾶξις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπισφραγίζει τὴν νέαν μορφήν τῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων σχέσεών του διὰ τῆς πανηγυρικῆς τρόπον τινὰ διαδηλώσεως τῶν κοσμοκρατορικῶν αὐτοῦ σχεδίων. Τὸ ἔτος 324, εἰς ἐποχὴν μὴ ἀκριβῶς διαπελιστωμένην, καθοριζομένην δὲ συνήθως ὀλίγον πρὸ τῶν ἐν Σούσοις γάμων, ἀλλὰ συμβιβαζομένην ἄριστα καὶ εἰς περίοδον ὀλίγον μετὰ τὰ ἐν Ὠπιδι γεγονότα¹, ὁ Ἀλέξανδρος ἐξέδωσε διάγγελμα ἀπευθυνόμενον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Τὸ κείμενον τοῦ διαγγέλματός του δὲν διεσώθη, καὶ μόνον ὁ Διόδωρος παραθέτει τμήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι διετάσσετο ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς πόλεις των, πλὴν τῶν ἐναγῶν. Χωρὶα τινὰ Ἀθηναίων ρητόρων καὶ μεταγενέστεραί τινες πηγαὶ ἐπέτρεψαν τὴν γνώμην ὅτι διὰ τοῦ αὐτοῦ ἢ δι' ἑτέρου συγχρόνου διατάγματος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπήτησε παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως ἡ θεία αὐτοῦ ιδιότης². Θὰ ἀσχοληθῶμεν κεχω-

1. Αὐτὸς ὁ Διόδωρος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἡ μόνη ἀρχαία ἱστορικὴ πηγή, ἡ παρέχουσα διαφωτιστικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἶναι ἀσαφὴς ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν. Ἐν XVII, 109, 1 ἀναγράφει τὴν περὶ φυγάδων διακήρυξιν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀμέσως πρὸ τῆς περιγραφῆς τῆς ἐν Ὠπιδι στάσεως τῶν Μακεδόνων. Ἀλλ' ἐν XVIII, 8, 2 ἄρχεται τῆς ἐκθέσεως τοῦ γεγονότος ὡς ἀκολουθῶς : « Ἀλέξανδρος γὰρ βραχεῖ χρόνῳ πρότερον τῆς τελευτῆς ἔκρινε κατάγειν ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς Ἑλληνίσιν πόλεσιν φυγάδας... » Δεδομένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐτελεύτησε κατὰ τὰ μέσα Ἰουνίου τοῦ ἔτους 323, θὰ ἡδυνάμεθα, βάσει τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Διοδώρου (« ὀλίγον πρὸ τῆς τελευτῆς »), νὰ κατέλθωμεν καὶ εἰς τὸ ἔτος 323 πρὸς προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας τοῦ διατάγματος. Ἀλλ' ὑπάρχει ὁ περιορισμὸς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀνεγνώσθη τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ δὲ 114^η Ὀλυμπιάς ἐγένετο κατ' Αὐγούστον - Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 324. Συνεπῶς, ἡ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐν Σούσοις γάμων ἢ τὴν ὀλίγον μετὰ τὰ ἐν Ὠπιδι γεγονότα ἂν λάβωμεν πρὸς προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας τοῦ διαγγέλματος, δηλαδὴ ἡ τὰς ἀρχὰς ἢ πρὸς τὰ τέλη τῆς ἀνοίξεως τοῦ 324, ὑφίστατο ἐπαρκὴς χρόνος πρὸς ἀποστολὴν τούτου εἰς Ἑλλάδα καὶ ἀνάγνωσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ.

2. Περὶ τοῦ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἐξορίστων, ἐκτὸς τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ προμνημονευθέντα γενικὰ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργα, βλ. καὶ εἰδικὰς μελέτας περὶ τοῦ θέματος : Α. Zumettkos, *De Alexandri Olympiadis que epistolarum fontibus ac reliquiis*, Berlin

ρισμένως ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν δύο τούτων ὑποτιθεμένων ἀντικειμένων τοῦ διαγγέλματος ἢ τῶν διαγγελμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Κατὰ τὸν Διόδωρον, ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπικειμένων τῶν ἐορτασμῶν τῶν Ὀλυμπίων, ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Σταγίριτὴν Νικάνορα, εἰς τὸν ὁποῖον παρέδωσε τὸ περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων εἰς τὰς πόλεις τῶν διάγγελμα¹. Ὁ Νικάνωρ, κατὰ τὴν προσταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνεχείρισε τὸ διάγγελμα πρὸς τὸν νικήσαντα εἰς τὸν σχετικὸν ἀγῶνα κήρυκα, ἵνα ἀναγγεῖλῃ τοῦτο πρὸς τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνηγμένα κατὰ τὴν 114^{ην} Ὀλυμπιάδα πλήθη τῶν Ἑλλήνων. Τὸ διάγγελμα περιελάμβανε τὰ κάτωθι : « Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος πρὸς τοὺς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων φυγάδας. Ἡμεῖς μὲν δὲν ὑπῆρξαμεν αἰτία τῆς ἐξορίας σας, θὰ καταστῶμεν ὁμῶς τῆς ἐπανόδου εἰς τὰς πατρίδας σας πάντων, πλὴν τῶν ἐναγῶν (δηλαδὴ τῶν ἱεροσύλων καὶ τῶν φονέων). Ἐγράψαμεν δὲ εἰς τὸν Ἀντίπατρον, ὅπως τὰς μὴ βουλομένας ἐκ τῶν πόλεων νὰ σᾶς δεχθοῦν, ἐξαναγκάσῃ εἰς τοῦτο »².

1894. — W. Ferguson, Legalised absolutism en route from Greece to Rome, ἐν A.H.R., τ. XVIII (1912), σ. 29 κ.έ. — A. Plassart, Règlement tegéate concernant le retour des bannis, ἐν B.C.H., τ. XXXVIII (1914), σ. 116 κ.έ. — H. Casten, Das Amnestiegesetz d. Tegeat. von Jahre 324, Hamburg 1922. — G. Colin, Dem. et l'aff. d'Harp. ἐν R.E.G., τ. XXXVII (1926), σ. 31 κ.έ. (τὰ περὶ ἐξορίστων, σ. 41 κ.έ.). — A. Aymard, Un ordre d'Alexandre, ἐν R.E.A., τ. XXXIV (1937), σ. 5 κ.έ. — Bickermann, La lettre d'Alex. aux bannis, ἐν R.E.A., τ. XLII (1940), σ. 5 κ.έ. — De Sanctis, Gli ultimi messaggi di Al., ἐν Riv. di Fil. τ. LXVIII (1940), σ. 1 κ.έ. Ἐκ τῶν γενικωτέρων περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργων, τὰ ὅποια περιλαμβάνουν φωτεινάς, μολονότι πολλάκις ἀντιμαχομένας γνώμας καὶ κρίσεις περὶ τοῦ ζητήματος, παραθέτομέν τινα τῶν σπουδαιότερων : Droysen, ἔ.ά., σ. 757 κ.έ. — Ed. Meyer, Kl. Schrift., I, σ. 340 κ.έ. — Ulf. Wilcken, ἔ.ά., σ. 213 κ.έ. — G. Radet, ἔ.ά., σ. 365 κ.έ. — Gust. Glotz et R. Cohen, ἔ.ά., σ. 217 κ.έ.

1. Ὁ Διόδωρος καλεῖ τοῦτο « ἐπιστολὴν », οἱ δὲ πλείστοι τῶν νεωτέρων ὀνομάζουν « διάταγμα ». Νομίζομεν ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς λέξεως « ἐπιστολή » ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν δὲν ἀρμόζει, ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις « διάταγμα » δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἢ προσήκουσα, δεδομένου ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις δὲν ὑπῆγοντο, τυπικῶς τοῦλάχιστον, ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ λέξις « διάγγελμα » ἴσως ἀρμόζει περισσότερον, ἂν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου « διηγέσθην » πρὸς τὰ πλήθη διὰ κήρυκος.

2. Διοδ. XVIII, 8, 2 κ.έ. : « Ἀλέξανδρος γὰρ βραχεὶ χρόνῳ πρότερον τῆς τελευτῆς ἔκρινε κατάγειν ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς Ἑλληνίσιν πόλεσι φυγάδας, ἅμα μὲν δόξης ἔνεκον, ἅμα δὲ βουλόμενος ἔχειν ἐν ἑκάστη πόλει πολλοὺς ἰδίους ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἑλλήνων, διόπερ ὑπογύων ὄντων τῶν Ὀλυμπίων ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Νικάνορα τὸν Σταγίριτὴν, δοὺς ἐπιστολὴν περὶ τῆς καθόδου ταύτην δὲ προσέταξεν ἐν τῇ πανηγύρει διὰ τοῦ νικήσαντος κήρυκος ἀναγνωσθῆναι τοῖς πλήθεσι. τούτου δὲ ποιήσαντος τὸ προσταχθέν, λαβὼν ὁ κήρυξ ἀνέγνω τὴν ἐπιστολὴν τήνδε. « Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος τοῖς ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων φυγάσι. τοῦ μὲν φεύγειν ὑμᾶς οὐχ ἡμεῖς αἰτιοὶ γεγόναμεν, τοῦ δὲ κατελθεῖν

Τὸ γεγονὸς τῆς ἀποστολῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου διαταγῆς πρὸς ἀμνήστευσιν τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων καὶ ἀναγκαστικὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐκ μέρους τῶν πόλεων τῶν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀνευρίσκετο ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Διοδώρου μετὰ λεπτομερειῶν, καθ' ὅσον μνημονεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἀναταραχῆς, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ἀνὰ τὰς ἐνδιαφερομένας ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας. Οὕτω, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναγνωσθὲν «διάγγελμα» περιορίσθη νὰ ἐξαγγείλῃ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ἐπιφυλλάσων τὰς λεπτομερείας εἰς τὰς πρὸς τὰς πόλεις σταλείσας διαταγὰς μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου, διὰ τοῦ «βασιλικοῦ διαγράμματος». Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι λίαν ἀπίθανον, δεδομένου ὅτι ἀκριβῶς τὰ ἀγωνιῶντα πλήθη τῆς Ὀλυμπίας, τὰ ὁποῖα κατὰ σημαντικὸν μέρος ἀπηρτίζοντο ἐξ ἐξορίστων, ἔπρεπε νὰ πληροφορηθοῦν ἐν λεπτομερείᾳ τὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ νὰ ἐπευφημήσουν τὴν μεγαλοψυχίαν του. Καθ' ὅλας τὰς

εἰς τὰς ἰδίας πατρίδας ἡμεῖς ἐσόμεθα πλὴν τῶν ἐναγῶν. γεγράφαμεν δὲ Ἀντιπάτρῳ περὶ τούτων, ὅπως τὰς μὴ βουλομένας τῶν πόλεων κατάγειν ἀναγκάσῃ». κηρυχθέντων δὲ τούτων μεγάλῳ κρότῳ ἐπεσήμηνε τὸ πλῆθος· ἀποδεξάμενοι γὰρ οἱ κατὰ τὴν πανήγυριν τὴν χάριν τοῦ βασιλέως διὰ τὴν χαρὰν ἡμεῖςοντο τὴν εὐεργεσίαν τοῖς ἐπαίνοις. ἦσαν δ' οἱ φυγάδες ἀπηντηκότες ἅπαντες ἐπὶ τὴν πανήγυριν, ὄντες πλείους τῶν δισμυρίων». Καὶ ἄλλαχού ὁ Διόδωρος (XVII, 109, 1) γράφει: «Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος τῶν Ὀλυμπίων ὄντων ἐκήρυξεν ἐν Ὀλυμπίᾳ τοὺς φυγάδας πάντας εἰς τὰς πατρίδας κατιέναι πλὴν τῶν ἱεροσύλων καὶ φονέων». Τὸ γεγονός, ἐκ τῶν ἀρχαίων βιογράφων τοῦ Ἀλεξάνδρου, μνημονεύει καὶ ὁ Λατῖνος Κούρτιος (X, 2, 4 κ.έ.), προσθέτων ὅτι μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι ἡρνήθησαν νὰ δεχθοῦν τοὺς ἐξορίστους τῶν. Ὁ συντάκτης τῆς περιλήψεως τοῦ ἔργου τοῦ Πομπηίου Τρώγου Ἰουστίνος γράφει περὶ τοῦ θέματος τὰ ἀκόλουθα ἐν XIII, 5, 3 κ.έ.: «Alexander epistulas in Græciam scripserat, quibus omnium civitatum exules, præter cædis damnati, restituebantur. Quæ recitatae præsentī universa Græcia in mercatu Olympiaco magnos motus fecerunt, quia plurimi non legibus pulsī patria, sed per factionem principum fuerunt, verentibus isdem principibus, ne revocati potentiores in re publica fierent». Ἐκ τῶν Ἀθηναίων ρητόρων, ὁ Ὑπερείδης εἰς τὸν κατὰ τοῦ Δημοσθένους, ἐκφωνηθέντα διὰ τὴν ὑπόθεσιν Ἀρπάλου, λόγον περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα: «τὰ δ' ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι οὕτως ἔχοντα κατέλαβεν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Νικάνορος καὶ τῶν ἐπιταγμάτων ὧν ἦκεν φέρων παρ' Ἀλεξάνδρου περὶ τε τῶν φυγάδων καὶ περὶ τοῦ τοὺς κοινούς συλλόγους Ἀχαιῶν τε καὶ Ἀρχάδων καὶ Βοιωτῶν...» (Ὑπερ. κ. Δημ. ἀποσπ. V. Βλ. καὶ κατωτ. ἐν Κεφ. Η'). Τὸ κείμενον τοῦ λόγου τούτου τοῦ Ὑπερείδου, εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς σημεῖα εἶναι λίαν ἡκρωτηριασμένον, πιθανὸν δὲ νὰ ὑπῆρχον εἰς τὰ ἐλλείποντα καὶ ἄλλαι πληροφορίες. Ὡς πρὸς τὴν πληροφορίαν, τὴν συναγομένην ἐκ τοῦ κειμένου τούτου τοῦ Ὑπερείδου, περὶ συγχρόνου ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τοῦ Νικάνορος καὶ ἑτέρου «ἐπιτάγματος» ἀφορῶντος εἰς τὴν διάλυσιν τῶν κοινῶν τῶν Ἀχαιῶν, Ἀρχάδων καὶ Βοιωτῶν, οὐδὲν ἐξ ἑτέρας πηγῆς γνωρίζομεν, ὁ δὲ Α. Aymard (ἐ.ἀ σ. 5 κ.έ.) ἀμφισβητεῖ τὴν αὐθεντικότητά.

ἐνδείξεις, ὁ Διόδωρος περιέλαβεν ἐν τῷ ἔργῳ του περίληψιν ἢ μᾶλλον τὴν στομφώδη καὶ εἰς πανηγυρικὸν λόγον, ὡς συνήθως εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπαρχὴν τοῦ διαγγέλματος.

Διεσώθη ἐν ἐπιγραφῇ ἄλλη παρεμφερὴς ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐκδοθεῖσα τὸ ἔτος 332 καὶ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐξορίστων τῆς Χίου, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν νῆσον μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ὀλιγαρχικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 333¹. Διὰ ταύτης καθωρίζετο ὅτι οἱ ἐξόριστοι ἠδύναντο πάντες νὰ ἐπανέλθουν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Χίου θὰ ἦτο δημοκρατία. Ἀλλ' οἱ συντάκται τοῦ νέου πολιτεύματος ὥφειλον νὰ ἀπομακρύνουν ἐκ τούτου πᾶν ἐμπόδιον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐξορίστων. Ὡς πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι παρέσυρον τὴν πόλιν πρὸς τοὺς Πέρσας (τῷ 333), ὅσοι μὲν διέφυγον θὰ ἐθεωροῦντο ἐξόριστοι ὑφ' ὧν τῶν πόλεων τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ θὰ ὑπεβάλλοντο εἰς δίκην ὑπὸ τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀντιπροσώπων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Προκειμένου νὰ ἐπιτευχθοῦν εἰς τὸ πολίτευμα μεταβολαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑφίστατο συμφωνία, ἢ ἂν ἀνέκυπτον διαμάχαι εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐξορίστων, ἀνώτατος διαιτητὴς καὶ ρυθμιστὴς θὰ ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος, πρὸς τὸν ὅποιον ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλεται πρὸς ἔγκρισιν πᾶσα σχετικὴ ἀπόφασις.

Ὡς πρὸς τοὺς ἐν τῷ διατάγματι τῆς Χίου περιλαμβανομένους ὄρους, περὶ ἐξαιρέσεως τῶν συνεργασθέντων μετὰ τῶν Περσῶν καὶ δίκης αὐτῶν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κατὰ τὸ ἔτος 324 ἄνευ πλέον οὐσιαστικοῦ περιεχομένου καὶ ἐπομένως μὴ δυνάμενα νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τροποποίησιν τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων πρὸς ἀνεμπόδιστον ἐγκατάστασιν τῶν ἐξορίστων καὶ τὴν ὑποβολὴν πάσης διαφορᾶς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον (ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἰς τὸν Ἀντίπατρον) πρὸς ἀναγκαστικὴν λύσιν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι ταῦτα περιλαμβάνοντο μετὰ λεπτομερειῶν ἐν τῷ « βασιλικῷ διαγράμματι », τῷ σταλέντι πρὸς τὰς πόλεις. Πράγματι, ὡς συνάγεται ἐξ ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς, περιλαμβανούσης νόμον τῆς Τεγέας, ρυθμίζοντα τὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων², ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέστειλε πρὸς τὰς πόλεις, πιθανώτατα μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου, καὶ « βασιλικὸν διάγραμμα », περιλαμβάνον ἐν εἴδει γενικοῦ διακανονισμοῦ, τὰ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῆς βασιλικῆς ἐντολῆς. Ὅμως δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐστάλη τοιοῦτον διάγραμμα εἰς τὴν πόλιν τῆς Τεγέας, μνημονευόμενον ἐν νόμῳ ταύτης ὡς περιλαμβάνον τὰς βασικὰς ἐντολὰς περὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῆς βασιλικῆς

1. Ditt. Syll.³, ἀρ. 283. Ἐπίσης ἐν M. N. Tod, Selection of Greek hist. inscript. II (1948), ἀρ. 192.

2. Βλ. κατωτ., σ. 136.

ἐντολῆς περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων, θὰ ἐστάλη παρόμοιον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς πόλεις διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Ὅσον καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀναγνωσθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ διάγγελμα ἦτο ἐκτενέστερον καὶ ὅτι ὁ Διόδωρος δὲν διέσωσεν εἰμὴ τμῆμα μόνον τοῦ κειμένου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλάβῃ τοῦτο ἀπάσας τὰς ἐντολὰς καὶ ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ σταλοῦν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰς πόλεις πρὸς ἄρσιν τῶν ἀνακυπτουσῶν δυσχερειῶν, κατάπνιξιν τῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐν γένει ὁμοιόμορφον ἐκτέλεσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιταγῆς περὶ ἐπανόδου τῶν φυγάδων καὶ ἀποκαταστάσεως τούτων.

Οὐδὲν ἐκ τῶν συναγομένων ἐκ τῶν πηγῶν στοιχείων ἐπιτρέπει γνώμην ὅτι ἐξηροῦντο ρητῶς τοῦ διατάγματος τούτου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων εἰς τὰς πόλεις των οἱ Θηβαῖοι, οἱ Ὀλύνθιοι ἢ οἱ τῶν ἄλλων καταστραφεισῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων πόλεων. Τοῦναντίον, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῷ παρὰ Διόδωρῳ ἀνευρισκομένῳ κειμένῳ διαγγέλματος ἐξαιροῦνται ρητῶς μόνον οἱ ἑναγεῖς, πείθει ὅτι, ἂν ἐξηροῦντο καὶ ἄλλοι, θὰ ἐγίνετο καὶ περὶ τούτων λόγος ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν ἑναγῶν. Ἀλλὰ περὶ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίων δὲν ἀπητεῖτο νὰ γίνῃ εἰδικὸς λόγος, δεδομένου ὅτι τὸ διαγγελθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ κείμενον τῆς βασιλικῆς ἐπιταγῆς ἀπηυθύνετο μὲν πρὸς τοὺς συνηγμένους ἐκεῖ ἑξορίστους ἐν εἵδει χαρμοσύνου ἀγγέλματος τοῦ βασιλέως, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς πόλεις, ἐπιτασσομένας νὰ δεχθῶν τοὺς ἑξορίστους πολίτας των, πόλεις δὲ Θηβῶν καὶ Ὀλύνθου δὲν ὑπῆρχον πλέον, ἵνα ἐκτελέσουν τοιαύτην διαταγὴν. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἂν ἀκόμη τοῦτο ἦτο πρακτικῶς δυνατόν, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῶν Θηβῶν, αἱ ὁποῖαι εὕρισκοντο ἐν τῇ Ἑλλάδι τῶν δημοκρατικῶν πόλεων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε συνάψει συνθήκας, ἐνῶ ἡ Ὀλυνθος καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῆ καταστροφὰς καὶ ὁ παλαιὸς πληθυσμὸς των εἶχεν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐκδιωχθῆ, εὕρισκοντο ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἀπολύτου καὶ ἀνεξελέγκτου δικαιοδοσίας τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου του, θεωρούμεναι πλέον ὥς τμήματα τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Ἀλέξανδρος οὐδέποτε θὰ ἐπέτρεπε νὰ γίνῃ λόγος περὶ Θηβῶν, τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἡ καταστροφή, γενομένη πρὸς παραδειγματισμόν, ἐξηκολούθει νὰ ἐπιτελεῖται ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ὡς φοβερὸν φάσμα ὁλέθρου εἰς περίπτωσιν νέας ἀποστασίας. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ἢ ὑπὸ Λαμάχου τοῦ Μυρριναίου ἀπαγγελία ἐγκωμίου τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ σφοδρᾶς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Ὀλυνθίων, ὡς κατωτέρω ἐκτίθεται¹, νὰ ἐσκηνοθετήθῃ ἀπὸ σκοποῦ, ἵνα δικαιολογηθῇ τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνηγμένου ἑλληνικοῦ κόσμου οὐ μόνον ἡ καταστροφή των, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι δὲν συμπεριελήφθησαν οἱ

1. Βλ. κατωτ., σ. 137.

παλαιοί, ἐκδιωχθέντες ἐκ τῶν ἐστιῶν των, κάτοικοί των εἰς τὴν διαταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων.

Ἡ διαγγελθεῖσα ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπιταγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπαναπατριsmοῦ τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων, διασπαρεῖσα ἀνὰ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον μέσφ τῶν ἐπανακαμπάντων εἰς τὰς ἐστίας προσκυνητῶν καὶ θεατῶν τῶν ἀγώνων, φαίνεται ὅτι ἔσχε τεραστίαν ἀπήχησιν. Πολὺ μακρὰν τῶν κέντρων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, εἰς πόλεις ἀπομεμακρυσμένας καὶ ἀπομεμονωμένας ἐν τῷ μέσφ βαρβαρικῶν κόσμων, οἱ καταδιωκόμενοι καὶ ἐκβαλλόμενοι ἐκ τῶν ἐστιῶν των ὑπὸ τυραννικῶν καθεστώτων Ἕλληνες, ἐστήριξαν ὥς πρὸς τὸ τέλος τῶν δεινῶν των παρηγόρους ἐλπίδας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐν τινὶ ἀρχαίᾳ πηγῇ, οἱ ἐξόριστοι τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου φέρονται ὥς ἐκλιπαρήσαντες παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὴν ἐπιταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων¹. Ἀλλὰ τὸ διάγγελμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλαμβάνῃ εἰμὴ τὰς δημοκρατικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφεώρων μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν αὐτὸν κόσμον, διὰ τὸν ὅποιον τὰ ἤδη προδιαγεγραμμένα σχέδια ἀπέβλεπον νὰ προλειάνουν τὴν ὁδὸν πρὸς νέαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του πολιτικὴν τάξιν.

Ὅτε τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ νικητοῦ κήρυκος, κατὰ τὸν Διόδωρον πάντοτε, εἴκοσι χιλιάδες συνηγμένοι ἐν Ὀλυμπίᾳ φυγάδες, ἐξόριστοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἐδέχθησαν τὸ χαρμόσυνον ἄγγελμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πατρίδας των μετ' ἐπευφημιῶν καὶ ἐπανηγύρισαν τὸ γεγονός, ἀποδίδοντες χάριτας καὶ ὕμνοῦντες ὥς εὐεργέτην των τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἡ συγκέντρωσις εἴκοσι χιλιάδων ἐξορίστων ἐν Ὀλυμπίᾳ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως τί τὸ παράδοξον καὶ ἱκανῶς ἀπίθανον. Ἀλλ' ἡ εἶδησις περὶ ἐπικειμένης ἀμνηστεύσεως τῶν φυγάδων καὶ ἀναγκαστικῆς ἀποδοχῆς των ὑπὸ τῶν πόλεων των δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία θὰ διεκηρύσσετο ἐν Ὀλυμπίᾳ, πρέπει νὰ εἶχεν ἤδη ἐπιτηδεύως διασπαρῇ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν πρακτόρων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, ἵνα λάβῃ κατὰ τὸ δυνατόν περισσότερον πανηγυρικὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τῶν ἐπευφημιῶν καὶ ὕμνων εὐγνωμοσύνης τῶν φυγάδων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἐπιτρέψῃ τὴν συναποκομιδὴν ἐνθουσιωδῶν ἐντυπώσεων ἐκ μέρους τοῦ συνηγμένου ἐκεῖ χάριν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων πανελληνίου κοινοῦ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἐξορίστων δὲν εἶναι ὑπερβολικός. Δύναται μάλιστα νὰ λεχθῇ ὅτι πολλοὶ τούτων δὲν προσῆλθον εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς ἦτο πολὺ μεγαλύτερος. Πράγματι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Φωρικῶν πολέμων ἐπεκράτει ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα μεγάλη ἀναταραχὴ. Τὰ μίση εἶχον ἐξαφθῇ εἰς τὸ ἑπακρον καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῶν ἀντιμαχομένων κομμάτων, ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν, ἐμισοῦντο θανα-

1. Μέμν., 4 ἐν F.H.G. III, σ. 529.

σίμως. Αἱ ἐξεγέρσεις, συνωμοσίαι καὶ ἄλλαι στασιαστικαὶ ἐνέργειαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῇ ὑποκινήσει καὶ ἐνεργείᾳ ἄλλων πόλεων ὁμόφρονος καθεστῶτος, ἦσαν συχναί. Εἰς ἐκάστην ἐπικράτησιν ἢ ἀποτυχίαν, οἱ ἐκτιθέμενοι εἰς ἐνεργείας ἢ καὶ ἀπλῶς ἀντιφρονοῦντες πρὸς τὸ ἐπικρατῆσαν καθεστῶς, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐξωρίζοντο διὰ διατάγματος τῆς πόλεως, ἔσπευδον νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτήν, ἵνα διαφύγουν τὰς διώξεις, πολλάκις καὶ τὴν θανάτωσιν. Κατὰ τὴν δεκαετίαν ἰδίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ στερεωθέντα διὰ τῶν ὄρων τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου, βάσει τῆς ὁποίας δὲν ἐπετρέποντο πολιτικαὶ μεταβολαί, πολιτικὰ καθεστῶτα ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς εὐκαιρίας, ὅπως ἀπαλλαγοῦν τῆς ἐν τῇ πόλει παρουσίας πλήθους ὀλιγαρχικῶν.

Εἰς τούτους πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ ὅσων τὴν ἐξορίαν ἐπέβαλεν ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὰς πόλεις κατὰ τὰς περιστάσεις, προερχομένων ἀλλαχοῦ μὲν ἐκ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκ τῶν δημοκρατικῶν. Τέλος, καὶ πληθυσμοὶ κατὰ μάζας εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ τῶν ἐδαφῶν των, ὡς εἶχε γίνει διὰ τοὺς Οἰνιάδας τῆς Ἀκαρνανίας ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ τοὺς Σαμίους ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων.

Οὕτως, οἱ περιπλανώμενοι ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐξόριστοι καὶ φυγάδες εἶχον φθάσει εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν, ἴσως ἐγγίζοντα τὸν διπλάσιον τῶν παρασθέντων ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἄνευ πόρων κατὰ τὸ πλεῖστον, διότι αἱ περιουσίαι των εἶχον κατασχεθῆ, μὴ εὗρισκοντες, ὡς ἄλλοτε, διέξοδον εἰς μισθοφορικὰς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας, κατήντων εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν, περιφερόμενοι ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν πρὸς ἐξασφάλισιν ἀσύλου καὶ ἐκλιπαροῦντες ἐργασίαν πρὸς βιοπορισμὸν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἦτο φυσικὸν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πόλεις των ὡς ἐξ ὕψους σωτηρίαν καὶ νὰ χαιρετίσουν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς λυτρωτὴν καὶ σωτῆρα.

Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξε μεγάλης πολιτικῆς σημασίας καὶ χαρακτηρίζει τὴν μεγαλοφυᾶ διάνοιαν αὐτοῦ πρὸς σύλληψιν τῶν ἐκάστοτε πραγματικοτήτων καὶ λήψιν ἀναλόγων πρὸς ταύτας μέτρων. Πολλοὶ τῶν φυγάδων πᾶν ἄλλο ἢ ἦσαν φίλοι τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ἱκανοὶ μάλιστα τούτων εἶχον ἐξορισθῆ ὑπὸ τῶν πόλεων, ἔνεκα ἀντιμακεδονικῶν φρονημάτων ἢ ἐνεργειῶν, στρεφομένων κατὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶχε πλέον σημασίαν, καθ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἤδη μετεστράφη ἔνεκα πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἀποβλέπων δυσπίστως εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἄλλοτε ἐγκαθιδρυόμενα δημοκρατικὰ καθεστῶτα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ εἷς τινὰς περιστάσεις ἐνισχύων τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, πλέον ἐπιδεκτικοὺς εἰς ἐξυπηρέτησιν τῶν νέων κοσμοκρατορικῶν του σχεδίων. Ἐξ ἄλλου, εἴτε φίλοι, εἴτε παλαιοὶ ἐχθροὶ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἦσαν οἱ ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας των, ἀναλαμβάνοντες τὰς περιουσίας των καὶ ἀπολαύοντες πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, θὰ ὤφειλον βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, πρὸς τὸν ὁποῖον

ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπουν ὡς πρὸς σωτήρα καὶ εὐεργέτην των. Ἐπομένως, ἡ ἀφοσίωσίς των ἦτο ἐξησφαλισμένη, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἐκ τῆς περαιτέρω ὑπερασπίσεώς των ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξηρτᾶτο καὶ ἡ ἀσφαλὴς παραμονή των εἰς τὰς πόλεις των, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης πᾶσα στασιαστικὴ ἐνέργεια κατὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας μοιραίως θὰ ἐστρέφετο καὶ κατὰ τῆς ἰδίας των ἀσφαλείας.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῆς ἀποφάσεώς του πρὸς ἐπιστροφὴν ἐξορίστων καὶ φυγάδων εἰς τὰς πόλεις των ἀπέκτα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα νέα στοιχεῖα, μετὰ φανατισμοῦ ἀφωσιωμένα εἰς αὐτὸν καὶ ἔχοντα τὴν ἀπόφασιν, χάριν τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας των, νὰ ὑπερασπίσουν τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν. Πλήν, δὲν ἐπρόκειτο μόνον περὶ τούτου. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς ἐστίας των θὰ ἔπαυε τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο θέαμα τῶν περιπλανωμένων φυγάδων, τὸ ὁποῖον ἠτίμαζε τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐκράτει ἐν ἐπικινδύνῳ ἀναταραχῇ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Διὰ πρώτην φορὰν θὰ ἐπεκράτει, ἢ μᾶλλον θὰ ἐπεβάλλετο, ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πραγματικὴ ἡσυχία καὶ τάξις, οὕτως ὥστε ἕκαστος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδιοθῇ ἀπροσκόπτως εἰς εἰρηνικὰ ἔργα. Τῆς δὲ ἡσυχίας καὶ τάξεως ταύτης ἐγγυητὴς καὶ ρυθμιστὴς θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος παρέμενε ὁ ἀνεξέλεγκτος διαιτητὴς ἐπὶ πάσης διαφορᾶς καὶ ὁ εἰσηγητὴς ἐπιβαλλομένων λύσεων ἐπὶ πάσης διαμάχης ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, τὰς ἐπιβαλλομένας πρὸς ἀνενόχλητον διαβίωσιν τῶν ἐπανεγκαθιστωμένων καὶ ἀπολαυόντων πλήρων δικαιωμάτων πολιτῶν, ἄλλοτε ἐξορίστων. Οὕτως, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος θὰ ἀπῆλανε τοῦ λοιποῦ εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἀλλὰ κατ' ἐπιβολὴν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Pax Alexandrina!

Καὶ ἕτερον σημεῖον εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Βάσει τῶν ὄρων τῆς πανελληνίου συμμαχίας, τῆς συναφθείσης ἐν Κορίνθῳ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Φιλίππου, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις θὰ διετήρουν τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ οὐδεμία ἐπετρέπετο μεταβολὴ αὐτῶν. Ἀπηγορεύετο ἐπίσης πᾶσα ἀνάμειξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης πόλεως μετεχούσης τῆς πανελληνίου συμμαχίας. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἀνηγορεύθη στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα μόνον ταύτην ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπευθύνεται πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, ἵνα διὰ τούτου ἐπιτυχάνῃ πᾶσαν ἀπόφασιν, σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ἀναληφθείσης ἀποστολῆς.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ νὰ διακηρύξῃ ὅτι ἀπὸ μακροῦ ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβε παρὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ νὰ θεωρήσῃ λήξασαν τὴν ἀποστολήν ταύτην. Ἐτιμώρησε τοὺς Πέρσας διὰ τὴν ἐπιδρομὴν των κατὰ τῆς Ἑλλάδος, κατατροπώσας τρεῖς τὸν Μέγαν βασιλέα καὶ τελικῶς συντρίψας τὸ μέγα κράτος του. Ἐξεδικήθη

τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος δι' ὅσα εἶχον διαπράξει οἱ βάρβαροι, πυρπολήσαντες καὶ συλήσαντες τὰ ἱερά των, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ παραδώσῃ εἰς τὰς φλόγας τὰ ἀνάκτορα τῆς Περσεπόλεως, ὁπόθεν ἐξώρμησεν ὁ Ξέρξης πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπήλλαξε τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τοῦ ἐφιάλτου νέας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπηλευθέρωσε τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ πόλεις ἀπὸ τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ καὶ ἤνοιξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς πύλας τῆς Ἀσίας πρὸς ἀποικισμόν. Οἱ πανελληνισταὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος δὲν εἶχον ὄνειρευθῇ τίποτε περισσότερον καί, ἂν ἔξη ὁ Ἰσοκράτης, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπολύτως ἱκανοποιημένος¹.

Οὕτως, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὡς ἐντολοδόχου τοῦ πανελληνίου συνεδρίου, ἐπραγματοποιήθη καὶ ἔληξεν ἀπὸ πολλοῦ. Ἡ ἰδιότης τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ὡς κυριάρχου πλήθους λαῶν καὶ ἀπεράντων ἑδαφῶν τῆς Ἀσίας. Ἀπετέλει δὲ τοῦτο κατάφωρον καὶ ἐκπληκτικὴν ἀντινομίαν, ἀφ' ἧς, συνεχιστὴς καὶ διάδοχος τῶν Μεγάλων βασιλέων, ἀνεγνωρίζετο ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, περιστοιχιζόμενος καὶ προσκυνούμενος ὑπὸ τῶν Περσῶν μεγιστάνων, ἀπονέμων τίτλους καὶ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους εἰς Ἀσιάτας, νυμφευόμενος Περσίδας πριγκιπίσσας καὶ συγκροτῶν ἐπίλεκτα στρατιωτικὰ σώματα ἐκ Περσῶν. Ταῦτα πάντα ἠδύναντο νὰ κινήσουν τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν παντὸς Ἕλληνος πρὸς τὸ στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὸν δαιμόνιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἦσαν ἀσυμβίβαστα καὶ συνεκρούοντο βασικῶς πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων, τοῦ ἐντεταλμένου τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμων ἐν ὀνόματι τῶν ἱερῶν παραδόσεων τοῦ ἔθνους.

Ἦδη ὁ Μ. Ἀλέξανδρος θέτει καὶ ἐμπράκτως τέρμα εἰς τὴν παράδοξον αὐτὴν κατάστασιν τῆς τεραστίας ἀντιθέσεως τίτλων καὶ ἰδιοτήτων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Παραβιάζων καταφώρως τὰς συνθήκας τῆς πανελληνίου συμμαχίας, ἐπεμβαίνει εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διατάσσει τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐξορίστων, ἐπιβάλλων ταύτην διὰ τῆς βίας καὶ ὀρίζων ἑαυτὸν ἢ τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ὡς ἀνώτατον ρυθμιστὴν τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων καὶ διαιτητὴν τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Δὲν ἀπευθύνει δὲ τὴν ἐπιταγὴν πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, ὡς θὰ ὀφείλε νὰ πράξῃ, ἂν ἐνήργει ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ δι' εἰδικοῦ πληρεξουσίου τοῦ μεταβάλλει ταύτην εἰς διάγγελμα τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων (ἀκριβέστερον τοῦ « Ἀλεξάνδρου », ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔλεγε τὰ πάντα), ἀναγνωσθὲν ὑπὸ κήρυκος ἐνώπιον τῶν συνηγμένων φυγάδων καὶ τῶν ἀπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος θεατῶν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ἄν δὲ τὸ προμνημονευθὲν « βασιλικὸν διάγραμμα » περὶ γενικοῦ διακανονισμοῦ

τῶν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων, ὥς καὶ πᾶσαν ἄλλην σχετικὴν ἐντολήν, ἀπηρτίθουνεν εἴτε μέσῳ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου, ὥς ὁ Νικάνωρ, εἴτε διὰ τοῦ Ἀντιπάτρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς αὐτὰς ὥς Ἀλέξανδρος, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν συμμαχίαν καὶ τὸ συνέδριον. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι ἀπηρτίθουντο πρὸς τὰς πόλεις, ἀνεξαρτήτως ἂν αὐταὶ μετεῖχον τῆς πανελληνίου συμμαχίας καὶ ἦσαν μέλη τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Διότι, ὥς θέλομεν ἐκθέσθαι κατωτέρω, καὶ ἡ Σπάρτη ἐδέχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διαταγὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ ἠρνήθη νὰ μετάσχη τῆς συμμαχίας τῶν ὁμοσπόνδων πόλεων καὶ εἶχε μείνει ξένη πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν τοῦ συνεδρίου¹.

Οὕτως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι διακόπτεται ἐμπράκτως πᾶς δεσμός τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ μόνον τύποις ὑφιστάμενον. Ἐμμέσως καὶ λίαν ἐντέχνως παρεσκευάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ ἔδαφος πρὸς πλήρη κατάργησιν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πόλεων καὶ πραγματικὴν ἐνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον, ὥς διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ, μοναρχικὴν καὶ θείῳ δικαίῳ ἑξουσίαν του!²

Αἱ πλεῖστοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπήκουσαν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐδέχθησαν τοὺς ἑξορίστους των. Πολλὰι τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ ψηφίσουν εἰδικοὺς νόμους πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα

1. Βλ. κατωτ., σ. 143.

2. Ὁ E. Bickerman, ἑ.ἀ., σ. 33 κ.έ., μολονότι χαρακτηρίζει ὥς καθαρῶς πολιτικὰ τὰ αἷτια τοῦ διαγγέλματος τοῦ ἔτους 324 περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων, ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ἐστηρίχθη ὁ Ἀλέξανδρος εἰς ὄρον τῆς συμμαχίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὥς οὗτος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Δημοσθένους XVII, 15: «ἔστι γὰρ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιμελεῖσθαι τοὺς συνεδρεύοντας καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένους, ὅπως ἐν ταῖς κοινωνούσαις πόλεσι, τῆς εἰρήνης μὴ γίνωνται θάνατοι καὶ φυγαὶ παρὰ τοὺς κειμένους ταῖς πόλεσι νόμους». Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἑξορίστων εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ τῶν πόλεων των «κατὰ τοὺς κειμένους νόμους» καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν δήμων, τὰς ὁποίας ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ὤφειλε νὰ σεβασθῇ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐὰν πράγματι ἐσέβετο τὰς συνθήκας συμμαχίας, αἱ ὁποῖαι περιεῖχον ὥς θεμελιώδη ὄρον τὴν διατήρησιν τῶν ὑφισταμένων καθεστώτων καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν νόμων των δι' ἀποχῆς ἀπὸ πάσης ἐσωτερικῆς ἐπεμβάσεως. Θὰ ἦτο δὲ καὶ παράλογον νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ἤδη κυρίαρχος τῶν κόσμων τῆς Ἀσίας καὶ ἀποβλέπων εἰς ὀριστικὴν ἐπιβολὴν ἐν Ἑλλάδι, διανοήθη νὰ στηρίξη τὰς ἐπιταγὰς του εἰς οἷονδήποτε ὄρον τῆς συμμαχίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, καθ' ὃν χρόνον διὰ τῶν ἐπιταγῶν τούτων κατέφερε θανάσιμον πλῆγμα κατὰ τοῦ συνεδρίου καὶ τῆς συμμαχίας. Ἀλλὰ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλέξανδρος ἐξέδωκε τὸ διάγγελμα περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων καθορίζει σαφῶς ὁ Διόδωρος XVIII, 8, 2: «ἅμα μὲν δόξης ἔνεκεν, ἅμα δὲ βουλόμενος ἔχειν ἐν ἑκάστη πόλει πολλοὺς ἰδίους ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἑλλήνων».

ἐγέννα ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν φυγάδων πολιτῶν των, ὡς ἡ ἐπιστροφή κατασχεθεισῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιελθουσῶν εἰς ἄλλους ἰδιοκτητὰς περιουσιῶν, οἱ νέοι γάμοι γυναικῶν, συζύγων φυγάδων, ἡ ἀναγνώρισις κληρονόμων κ.λ.π. Συγχρόνως, συνέστησαν δικαστήρια διαιτησίας πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν καὶ ἐπιτροπὰς συμφιλιώσεως καὶ ἡνάγκασαν τοὺς πολίτας των νὰ δώσουν ὄρκον τηρήσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς ἀμνηστίας. Τοιαῦτα διατάγματα διεσώθησαν ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μυτιλήνης¹.

Ἄλλαι πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ πολιτικὰ πάθη εἶχον ἔξαφθῇ εἰς ἀδιάλλακτα μίσση, ἐδυσφόρουν καὶ καθυστέρουν ὑπὸ διάφορα προσχήματα τὴν ἐφαρμογὴν. Ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀντέδρασαν μετὰ πείσματος, ἄρνούμενοι νὰ ἐκτελέσουν τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦσαν οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ Αἰτωλοὶ εἶχον ἐκδιώξει τοὺς Οἰνιάνας ἐκ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν τοὺς ἐκδιωχθέντας, διότι θὰ ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ ἐπιστρέψουν τὰ ἐδάφη των. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι, κατανοοῦντες τοὺς ἀπωτέρους σκοποὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν ἤθελον νὰ ὑποκύβουν εἰς διαταγὰς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀπετέλουν ἀπαρχὴν καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν των ἐλευθεριῶν, ὠθοῦντο εἰς τὴν ἀντίδρασιν ἐξ εἰδικῶν λόγων. Ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων ἐξορίστων τῆς πόλεως, εἶχον ἐκδιώξει τὸν πληθυσμὸν τῆς Σάμου καὶ ἐγκαταστήσει κληροῦχος των. Ἄν ὑπέκυπτον εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθουν καὶ νὰ ἀναλάβουν τὰς περιουσίας των οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, ὁπότε θὰ ἀπεμακρύνοντο ἐκεῖθεν οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι².

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Δημοσθένης, ἐν ἐπιγνώσει τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως μετὰ τοὺς θριάμβους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐν Ἑλλάδι παντοδυναμίαν τοῦ Ἀντιπάτρου, ἐτήρει πολιτικὴν καιροσκοπικῶς διαλλακτικὴν, ἥ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, « τοῦ κέντρου », καθιστάμενος οὕτω ἀνεκτὸς εἰς τὴν φιλομακεδονικὴν μερίδα, ἀλλὰ κινῶν τὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὴν ὀργὴν πολλῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἄλλοτε στενῶν συνεργατῶν του. Διατηρῶν εἰσέτι ἐπιρροὴν εἰς τὰς μάζας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, εἶχε καὶ πάλιν λάβει πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Δημοσθένης ἐπληροφορήθη ἐγκαίρως τὰ περὶ διατάγματος ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἐπικειμένης μεταβάσεως τοῦ Νικάνωρος εἰς Ὀλυμπίαν πρὸς ἐξαγγελίαν τῶν ἐπιθυμιῶν - διαταγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Διὸ καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ὀλυμπίαν ὡς ἀρχιθεωρὸς τῆς πόλεως³.

1. Ditt., Syll. 1, ἀρ. 306. — IG, II, No 35 - 36.

2. Διοδ. XVIII, 8, 6 κ.έ.

3. Δειν. Κ. Δημ. 82 : « ἐπειδὴ δὲ τοὺς φυγάδας Ἀλέξανδρον ἔφασαν κατάγειν καὶ Νικάνωρ εἰς Ὀλυμπίαν ἦκεν, ἀρχιθεωρὸν (ἐνν. Δημοσθένην) αὐτὸν ἀπέδωκε τῇ βουλῇ ».

Ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ταύτην θρησκευτικὴν ιδιότητα ἐκαλύπτετο ἡ πραγματικὴ πολιτικὴ ἀποστολὴ του, εἴτε πρὸς παρεμπόδισιν ἀποδοχῆς τοῦ διατάγματος ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, εἴτε πρὸς ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Νικάνορος διὰ τὴν ματαίωσιν τῆς ἐφαρμογῆς τούτου.

Τὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Δημοσθένους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ γνωρίζομεν λίαν ἀσαφῶς, τινὰ μὲν ἐκ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Πλουτάρχου, ἄλλα δ' ἐκ τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας ἐξετόξευσαν βραδύτερον κατ' αὐτοῦ ἀντίπαλοι Ἀθηναῖοι ρήτορες. Φαίνεται ὅτι ἐν ἀρχῇ καὶ πρὸ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ περὶ φυγάδων διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ βραβευθέντος κήρυκος, ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν καὶ ἐκίνησε τὴν συμπάθειαν τοῦ πλήθους, προβαλὼν ἑαυτὸν ὡς ἀπολογητὴν τῶν παλαιῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πόλεων καὶ ψέξας τὰς ὑπερβολὰς καὶ κολακείας τῶν φίλων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Πράγματι, ὅτε ὁ Λάμαχος ὁ Μυριναῖος ἤρχισε νὰ ἀπαγγέλλῃ ἐγκώμιον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλεγε πολλὰ κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίων (προφανῶς πρὸς δικαιολογίαν τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων τῶν ἔνεκα ἀποστασίας), ὁ Δημοσθένης ἔσπευσε νὰ διακόψῃ τὸν ἀπαγγέλλοντα καὶ ἀπηυθύνθη αὐτὸς πρὸς τὸ πλῆθος. Μετὰ τῆς συνήθους βροντώδους φωνῆς του καὶ τοῦ χειμάρρου τῶν ἐπιχειρημάτων του συνεκίνησε τοὺς ἀκροατάς, ἀναδραμὼν εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοὺς ποιητικοὺς θρύλους, ἐξάρας τὰ καλὰ, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἴδῃ ἡ Ἑλλὰς παρὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν κατοίκων τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ παρατάξας τὰ κακὰ, τῶν ὁποίων εἶχον γίνεαι εἰς τὴν Ἑλλάδα αἵτιοι οἱ κολακεύοντες τοὺς Μακεδόνας. Καὶ ἡ ἐντύπωσις εἰς τὰ πλῆθη ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἐκείνου λόγου τοῦ Δημοσθένους ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ Λάμαχος ἀπεδοκιμάσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀπομακρυνθῇ, χωρὶς νὰ περατώσῃ τὴν ἀπαγγελίαν¹.

Ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐπιτυχία τοῦ Δημοσθένους ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἄσχετος ἄλλωστε πρὸς τὴν ἀποστολὴν του. Ὅτε ὁ κήρυξ ἀνέγνωσε τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἐξορίστων εἰς

1. Πλουτ. Δημ. IX, 1 κ.έ. : « Λαμάχου τοῦ Μυριναίου γεγραφότος ἐγκώμιον Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου τῶν βασιλέων, ἐν ᾧ πολλὰ Θηβαίους καὶ Ὀλυνθίους εἰρήκει κακῶς, καὶ ἀναγινώσκοντος Ὀλυμπίασι, παραστάς καὶ διεξελθὼν μεθ' ἱστορίας καὶ ἀποδείξεως ὅσα Θηβαίοις καὶ Χαλκιδεῦσιν ὑπάρχει καλὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πάλιν ὅσων αἵτιοι γεγόνασιν κακῶν οἱ κολακεύοντες Μακεδόνας, οὕτως ἐπέστρεψε τοὺς παρόντας, ὥστε δείσαντα τῷ θορύβῳ τὸν σοφιστὴν ὑπεκδύνααι τῆς πανηγύρεως ». Βλ. καὶ [Πλουτ.], Βίοι τῶν I' ῥητόρων, Δημ. 23 [Ἡθ. p. 845C] : « Γενόμενος, δὲ καὶ ἐν τῇ Ὀλυμπιακῇ πανηγύρει καὶ ἀκούσας Λαμάχου τοῦ Μυριναίου, Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου ἐγκώμιον ἀναγινώσκοντος, Θηβαίων δὲ καὶ Ὀλυνθίων κατατρέχοντος, παραναστάς ἀρχαίων ποιητῶν μαρτυρίας προηνέγκατο περὶ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίοις καλῶς πραχθέντων, ὥς παύσασθαι τε τὸ λοιπὸν τὸν Λάμαχον καὶ φυγεῖν ἐκ τῆς πανηγύρεως ».

τὰς πόλεις των, ἀντήχησαν τόσαι ἐπευφημῖαι ὑπὲρ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ μέρους τῶν συνηγμένων ἐκεῖ φυγάδων, καταληφθέντων ὑπὸ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίαις των, ὥστε ὁ Δημοσθένης δὲν ἐτόλμησε νὰ λάβῃ τὸν λόγον, ἢ ἄλλως πως νὰ ἐπέμβῃ πρὸς ὑποκίνησιν ἀντιδράσεως. Προυτίμησε τότε τὴν « διπλωματικὴν ὁδὸν » τῆς διεξαγωγῆς ἰδιαιτέρων διαπραγματεύσεων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐκ τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας ἐξετόξευσαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι ρήτορες ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, συνάγεται ὅτι πράγματι ὁ Δημοσθένης, παρὰ τὸ δεδογμένον ἀντιμακεδονικόν του φρόνημα, πρὸ τῶν κινδύνων οἱ ὅποιοι ἐπεκρέμαντο ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔνεκα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων, ἔλαβε τὴν τολμηρὰν πρωτοβουλίαν τῆς διεξαγωγῆς μυστικῶν συνεννοήσεων μετὰ τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικάνωρος. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὴν ἀκύρωσιν τοῦ διατάγματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν, ἐφ' ὅσον ἦτο ἤδη εἰλημμένη ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ δὲ Νικάνωρ ἦτο ἀπλοῦς ἄγγελος καὶ ἐκτελεστής τῶν ἐντολῶν τοῦ βασιλέως. Ἐπέτυχεν ὁμως τι τὸ λίαν σημαντικόν, τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ διατάγματος τούτου, τοῦλάχιστον ὥς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Πρεσβεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θὰ μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, ἵνα ἀπονείμῃ τιμὰς εἰς τὸν βασιλέα, συγχρόνως δὲ θὰ ἀνέπτυσσε τὰ ἐπιχειρήματα τῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸν Ἀλέξανδρον, ὅπως ἀνακληθῇ τὸ διάταγμα καὶ ματαιωθῇ ἡ ἐπιστροφή τῶν φυγάδων. Καὶ ἄλλαι πόλεις ἔλαβον τότε τὴν ἀπόφασιν ὅπως, ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους των εἰς Βαβυλῶνα διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Τίνι τρόπῳ ὁ Νικάνωρ ἐπείσθη νὰ ἀναβάλλῃ προσωρινῶς τὴν ἐκτέλεσιν διατάγματος, διὰ τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν τοῦ ὁποίου τόση εἶχε δοθῇ σημασία ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου; Οὐδὲν λέγεται σαφῶς εἰς τὰς πηγάς. Ἐν τούτοις, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῆ δεδομένα ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων. Πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ ἐπανέλθουν ἀμέσως, δι' ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀντιπάτρου, οἱ φυγάδες, νὰ καταληφθῇ ἡ Σάμος ὑπὸ τῶν παλαιῶν κατοίκων, ἐκδιωκομένων τῶν κληρούχων, καὶ νὰ κινδυνεύσῃ τὸ δημοκρατικὸν καθεστὼς τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῶν ἐπανερχομένων ἐξορίστων, ὁ Δημοσθένης, κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας συναντήσεις μετὰ τοῦ Νικάνωρος, ἔφθασεν εἰς σημαντικὰς ὑποχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρέτουν θαυμασίως τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἐδέχετο τὴν ἑτέραν διαβιβασθεῖσαν ἀπαίτησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ¹, ἡ δὲ πρεσβεῖα, ἡ ὁποία θὰ μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, θὰ εἶχε χαρακτηριστὴ ἀποστολῆς θεωρῶν, ἥτοι προσώπων ἱεροῦ χαρακτῆρος, ἐντεταλμένων νὰ ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς θεόν. Δύναται μάλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθα-

1. Βλ. κατωτ., σ. 141 κ.ε.

νὸν ὅτι ὁ Δημοσθένης ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποστηρίξῃ ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ τὴν ἀποστολὴν πρέσβων ὑπὸ τὴν ἰδιότητα θεωρῶν πρὸς ἀπονομὴν τῶν νενομισμένων τιμῶν πρὸς τὴν νέαν θεότητα. Οὕτως, ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ στάσις τοῦ Δημοσθένους, κατηγορηθέντος ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὡς ἄλλοπροσάλλου, διότι αἰφνιδίως ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν ἕως τότε ἀπέκρουεν ὡς ἀντίθετον πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς νόμους τῆς πόλεως¹. Ἔτι πλέον, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἡ κατὰ τούτου ἐκδηλωθεῖσα ἀγανάκτησις διὰ τὴν πρωτοβουλίαν του πρὸς ἀποστολὴν πρεσβείας, ἡ ὁποία ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἡ ἐσχάτη τῶν ταπεινώσεων².

Ἡκολούθησε πράγματι μεγάλη ἀναταραχὴ ἐν Ἀθήναις καὶ διαμάχη μεταξὺ ὁπαδῶν καὶ πολεμίων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς ρητόρων εἰς τὴν Πνύκα. Τελικῶς ἀπεφασίσθη, ὅπως ἀθηναϊκὴ πρεσβεία σταλῇ εἰς Βαβυλῶνα πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θὰ προέβαινε τελικῶς εἰς ὑποχωρήσεις ἐπὶ τόσον σοβαροῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν νέων πολιτικῶν σχεδίων του ἐν Ἑλλάδι, καὶ θὰ ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τὸν Ἀντίπατρον, ἢ μᾶλλον εἰς τὸν στελλόμενον ὡς ἀντικαταστάτην τούτου Κρατερὸν, πρὸς ἐπιβολὴν διὰ τῆς βίας. Ἀλλ' ὁ ἐπισυμβὰς θάνατος αὐτοῦ μετέβαλε τὴν ὄψιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι.

1. Βλ. κατωτ., σ. 142.

2. Δειν. 1, 103 : « καὶ σὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον διειλεγμένος Νικάνορι, καὶ κεχηρηματικῶς ἐν Ὀλυμπίᾳ περὶ ὧν ἐβουλήθης, ἔλεεινὸν νῦν σεαυτὸν κατασκευάζεις, προδότης ὢν καὶ δωροδόκος ». Ὑπερ. Κ. Δημ. στ. ΧΙΧ, ἀπ. 4 : « καὶ τοὺς μέ[ν] Ἑλ[λη]νας ἅπαντας [πρεσ]βεύεσθαι πεποίηκας ὡς Ἀλέξανδρον ». Μολονότι εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀκολουθήσανσαν ὑπόθεσιν Ἀρπάλου, ἡ διαγωγὴ τοῦ Δημοσθένους ὑπῆρξεν ἱκανῶς ὑποπτος χρηματισμοῦ, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν αἱ κατηγορίαι τοῦ Δεινάρχου καὶ τοῦ Ὑπερείδου περὶ δωροδοκίας πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνυπόστατοι συνήθεις ἐπιθέσεις ἀντιπάλων. Ὁ Δημοσθένης εἶχε σαφῆ συνείδησιν τῶν κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεκρέμαντο ἐπὶ τῆς πόλεως, ἴσως καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἄν οἱ φυγάδες ἐπανήρχοντο, τὸ πολιτικὸν καθεστὼς τῶν Ἀθηναίων θὰ ὑφίστατο πλήγμα ἀνεπανόρθωτον. Ἄν πάλιν ἐπεκράτει ἡ ἀποψις τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, οἱ ὁποῖοι ὤθουν τὸν λαὸν πρὸς ἐνεργὸν ἀντίδρασιν, ὑπῆρχε κίνδυνος ὀλικῆς καταστροφῆς, διότι αἱ πολεμικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς δυνάμεις τοῦ Ἀντιπάτρου. Διὰ τοῦτο προυτίμησεν ὡς ἐσχάτην ἀνάγκην σωτηρίας τῆς πόλεως τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἀποστολὴν πρέσβων - θεωρῶν εἰς Βαβυλῶνα, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης θὰ ἐπετύγχανε τὴν ἀνάκλησιν, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀναστολὴν τοῦ διατάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων.

Η' – Η ΕΠΙΤΑΓΗ ΘΕΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν διαταγὴν τῆς ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων ὡς ἀπαρχὴν νέας ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς τάξεως, περισσότερον συμφώνου πρὸς τὴν νέαν θέσιν τοῦ ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας, Φαραῶ καὶ Μεγάλου βασιλέως. Ἄλλαι, ξέναι πρὸς τὰς διασωθείσας βιογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου, πηγαί, ἐπιτρέπουν τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐστάλη πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἄλλη διαταγὴ πολὺ σοβαρωτέρας σημασίας¹. Διὰ ταύτης διετάσσοντο αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν καὶ καταγράψουν αὐτὸν ἐν τῷ Πανθέῳ των, ἀπονέμουσαι τοῦ λοιποῦ θείας τιμᾶς. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἠμφεσβητήθη ζωηρῶς ὑπὸ νεωτέρων ἱστορικῶν, χαρακτηριζομένη ὡς πλάσμα τῆς γονίμου φαντασίας τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ ἀνεκδοτολογικὸν δημιούργημα μεταγενεστέρων². Παρὰ ταῦτα, αἱ ἐνδεί-

1. Διὰ τοὺς ἀποδεχομένους ὅτι πράγματι ἐστάλη ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαταγὴ θεοποιήσεως ἐγεννήθη ζήτημα χρόνου ἀποστολῆς τῆς διαταγῆς ταύτης. Κατὰ τὸν T a r n, ἑ.ἀ., τ. II, σ. 370 κ.ε., ἡ ἐντολὴ θεοποιήσεως, γενομένη πρὸς πρόληψιν οἰασδῆποτε ἀμφισβητήσεως τῆς νομιμότητος τῆς διαταγῆς περὶ ἐπαναπατισμοῦ τῶν φυγάδων, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σταλῇ ἢ συγχρόνως, ἂν μὴ προηγουμένως. Οὕτως, ἂν οἱ Ἕλληνες ἔλεγον « δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλέσωμεν τοὺς ἐξορίστους », θὰ ἀπῆντα « αὐτὸ ἐπρεπε νὰ τὸ σκεφθῇτε, πρὶν μὲ ψηφίσετε ὡς θεόν » ! Καθ' ἡμᾶς, ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων δὲν προσέφευγεν εἰς « ἀπατηλὰ τεχνάσματα » (trichery), ἀλλ' ἔθετεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως μεγαλουργὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη συλλάβει ἐν τῇ διανοίᾳ του. Ἡ περὶ θεοποιήσεως διαταγὴ ἐστάλη εἴτε συγχρόνως, εἴτε ἐλάχιστον χρόνον μετὰ τὴν ἐπιταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων. Ἐκάστη τούτων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν καλῶς συγκεκροτημένου σχεδίου, ἡ δὲ ἐπιτυχία ἐστηρίζετο εἰς τὴν δύναμιν ἐπιβολῆς μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ εἰς τὴν τυφλὴν ὑποστήριξιν ὑπὸ τῶν κινουμένων καὶ ἐν πολλοῖς κατεχόντων τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς πόλεις ὁπαδῶν. Πάντως, ἡ ἐπιταγὴ τῶν ἐξορίστων ἐνίσχυε σημαντικῶς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς θεοποιήσεως. Εἰς πλείστας πόλεις οἱ ἐπαναπατριζόμενοι φυγάδες θὰ ὑπεστήριζον ἐξ εὐγνωμοσύνης ταύτην. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τινὰς ἄλλας πόλεις, οἱ πλείστοι τῶν ἰθυνόντων πολιτικῶν, καὶ πολέμιοι ἂν ἦσαν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, πλὴν τινῶν φανατικῶν καὶ ἀδιαλλάκτων, ὡς ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ Ὑπερεΐδης, θὰ προτίμων (ὡς ἐπραξεν ὁ Δημοσθένης) τὴν παραχώρησιν τῆς θεοποιήσεως, ἵνα διαπραγματευθοῦν ματαίωσιν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς πλήρη καταστροφὴν διὰ τὴν καθεστηκυίαν τάξιν, ὅσον καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

2. Τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως καὶ ἰδίᾳ ἂν πράγματι ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλε τοιαύτην ἀπαίτησιν ἢ πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων ἀνεκδοτολογικῶν ἐφευρημάτων, εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀμφισβητουμένων περιστατικῶν τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀπετέλεσε δὲ θέμα σφοδρᾶς διαμάχης μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν. Αἱ σπουδαιότεραι περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματεῖαι, ἐξ ὧν ἔχομεν ὑπ' ὄψει, εἶναι : E. B e u r-

ξεις τῆς ἐποχῆς εἶναι λίαν σοβαραὶ καὶ δυσκόλως ἀπορριπτέαι, ἡ δὲ λογικὴ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπει νὰ ταχθῇ τις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι συγχρόνους μαρτυρίας, καὶ ταύτας ἐμμέσους, ἔχομεν μόνον δύο, προερχομένας ἐκ λόγων Ἀθηναίων ρητόρων. Ὁ Ἀθηναῖος ρήτωρ καὶ πολιτικὸς Ὑπερεΐδης, ὁμιλῶν ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀρπάλου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῶν θησαυροφυλακίων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀσίᾳ ἀρπαγέντων καὶ μετακομισθέντων ἐν Ἀθήναις θησαυρῶν, κατηγορεῖ σφοδρῶς τὸν Δημοσθένη διὰ τὴν ὑποπτον ἀδράνειαν καὶ λιποψυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν, παρασύρας τὸν δῆμον εἰς ἐκδίωξιν τοῦ Ἀρπάλου καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐνεργείας. Εἰς τοῦτο προβάλλει τὸν ἀλλοπρόσαλλον χαρακτῆρα τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος, ταραττων ἐν ἀρχῇ τὴν πόλιν διὰ φιλοπολέμων παρορμήσεων, ἐν συνεχείᾳ δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν δῆμον τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δυστυχῶς, τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ λόγου τούτου τοῦ Ὑπερεΐδου εἶναι λίαν ἡκρωτηριασμένον, ἂν δὲ ἦτο πλήρες, πιθανὸν νὰ διεφώτιζεν ἡμᾶς περισσότερον περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἀλλὰ καὶ ὥς ἔφθασε μέχρις ἡμῶν,

lieu, De divinis honoribus quos acceperunt Alexander et successores, ejus, Paris, 1890. — J. Balsdon ἐν Historia (1950), σ. 363 κ.έ. — A. Nock, Notes on Ruler Cult, ἐν J. H. S., τ. XLVIII (1928), σ. 21 κ.έ. — E. Meyer, Alex. d. Gr. und die absolute Monarch. ἐν Kl. Schrift. Halle 1910. — H. Berve, ἔ.ἀ., τ. 1, 1926, σ. 96 κ.έ. — D. G. Hogarth, The deification of Alex. the Gr., ἐν Engl. Hist. Rev., τ. II (1887), σ. 317 κ.έ. — G. Colin, Demosth. et l'aff. d'Harpale ἐν Rev. Et. Gr., τ. XXXVIII (1925), σ. 306 κ.έ. (τὰ θέματος, σ. 324 κ.έξ.). — W. Volgraff, Le péan Delphique à Dionysos, ἐν Bull. de Corr. Hell., τ. LI (1927), σ. 423 κ.έ. (τὰ περὶ τοῦ θέματος ἐν σ. 428 κ.έ.) — W. Ferguson, Legalised absolutism en route from Greece to Rome, ἐν Amer. Hist. Rev., τ. XVIII (1912), σ. 29 κ.έ. — G. Radet, La deification d'Alexandre, ἐν Rev. des Univers. du Midi, 1897, σ. 1 κ.έ. Τὴν ἀρχὴν σοβαρᾶς ἐπιχειρηματολογίας περὶ ἀνυπαρξίας οἰασθήποτε «ἐπιστολῆς» ἡ ἄλλης τινὸς ἐνεργείας τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησιν ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἔδωκεν ὁ D. Hogarth, ἔ.ἀ. Ἡδὴ ὁ Droysen (ἔ.ἀ., σ. 754 κ.έ.) οὐ μόνον ἐδέχετο ὡς πραγματικὰ γεγονότα τὰ περὶ ἀπαιτήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἀπονομὴν θείων τιμῶν, ἀλλὰ καὶ ἠγωνίσθη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ταῦτα ἦσαν σύμφωνα πρὸς τὰ ἐλληνικὰ ἥθη καὶ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Hogarth ἀντέκρουσαν κυρίως οἱ Ed. Meyer, Kl. Schrift. (Halle 1924) καὶ ὁ Tarn, Alexander the Great (Cambridge 1948), τ. II, σ. 360 κ.έ., προβάλλοντες κυρίως τὰ πολιτικὰ αἷτια τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου. Συμφωνοῦν πρὸς τούτους καὶ οἱ Glotz-Cohen (ἔ.ἀ.) καὶ ὁ Radet (ἔ.ἀ.). Ὁ Wilcken (ἔ.ἀ.) προβάλλει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα τοῦ ὅλου ζητήματος, προσπαθῶν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀποθεώσεως ἦτο καθαρῶς ἐλληνικῆς προελεύσεως. Ὁ Balsdon (ἔ.ἀ.) καταλήγει εἰς μέσην λύσιν ἀποδεχόμενος ὅτι ἐξεδόθησαν πράγματι ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ψηφίσματα θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ὅτι ταῦτα ἦσαν τὸ ἔργον τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁπαδῶν του, ἄνευ ἀμέσου ἀναμείξεως αὐτοῦ (βλ. κατωτ., σ. 148).

ἀποτελεῖ σημαντικὴν μαρτυρίαν. Ὁ Ὑπερείδης, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀδιαλλάκτων πολεμίων τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, κατηγορεῖ τὸν Δημοσθένη ὅτι ἐπρότεινεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς λαϊκῆς συνελεύσεως νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἡ ἀναγνώρισίς του ὡς « υἱοῦ τοῦ Διὸς ἢ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἐπεθύμει θεοῦ ». Εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ λίαν ἐλλιπὲς κείμενον τοῦ λόγου τοῦ Ὑπερείδου, ὁ Δημοσθένης φέρεται πιθανώτατα ὡς συστήσας ἢ ὡς ἀποδεχόμενος νὰ ἀνιδρυθῇ ἀνδριὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν ἀνάγκῃ καὶ ὡς θεοῦ¹.

Ἄλλος ῥήτωρ, ἀμείλικτος πολιτικὸς ἐχθρὸς τοῦ Δημοσθένους, ὁ Δείναρχος, εἰς λόγον ἐκφωνηθέντα κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν, κατηγορεῖ τοῦτον μετὰ δριμύτητος διὰ τὴν διπροσωπίαν καὶ τὴν ἄλλοπρόσαλλον καιροσκοπίαν του. Ἄλλοτε, λέγει, ὁ Δημοσθένης παρώρμα νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀναγνώρισις οἴουδήποτε ἄλλου θεοῦ ἐν τῇ πόλει πλὴν τῶν παραδεδομένων (τῶν προγονικῶν), ἐνῶ κατόπιν συνίστα εἰς τὸν δῆμον νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀπόδοσιν θείων τιμῶν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον².

Αὗται εἶναι αἱ σύγχρονοι μαρτυρίαι. Ἐχομεν ὅμως καὶ πληροφορίας τινὰς μεταγενεστέρων κειμένων, μὴ στερουμένας ἐνδιαφέροντος, καθ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένα γεγονότα, ἀντληθέντα ἐκ προγενεστέρων, μὴ διασωθεισῶν, πηγῶν. Ὁ Πλούταρχος γράφει ὅτι, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος « ἐπέστειλεν » εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς διὰ ψηφίσματος, ὁ Δᾶμις ἔδωσε τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν : « συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔφ' ὅσον ἐπιθυμεῖ τοῦτο, νὰ ἀποκαλῆται θεός »³.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Αἰλιανὸς ὁμιλεῖ περὶ εἰρωνικῆς ἀπαντήσεως τῶν Λακεδαιμονίων, ἀντλῶν πιθανῶς ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείεται νὰ ἦντλησε καὶ ἐξ ἑτέρας, καθ' ὅσον μεταφέρει συγχρόνως καὶ ἄλλας, μὴ ἀνευρισκομένας παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ, πληροφορίας περὶ τοῦ θέματος τούτου. Κατὰ τὸν Αἰλιανόν, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέστειλε πρὸς τοὺς Ἑλληνας γενικῶς

1. Ὑπερ. Κ. Δημ. στ. XXXI κ.έ., ἀπ. 7 : « καὶ ὅτε μὲν ἡγοῦ τὴν βουλήν ἀποφαίνειν τοὺς ἔχοντας τὸ χρυσίον, πολεμικὸς ὢν καὶ ταράττων τὴν πόλιν, ἵνα τὴν ζήτησιν ἐκκρούοις. Ἐπειδὴ δὲ ἀναβάλοιτο τὸ ἀποφῆναι ἢ βουλή, οὕτω φάσκουσα εὐρηκέναι, τότε ἐν δήμῳ συγχωρῶν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι εἰ βούλοιο θεῶν ἐ...οτα... ἐβούλετο... στήσαι εἰκό[να Ἀλεξάν]δρου βασιλ[έως τοῦ ἀνι]κῆτου θε[οῦ... ». Περὶ τοῦ σαρκαστικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Δημοσθένην λόγων, βλ. κατωτ., σ. 145.

2. Δειν. Κ. Δημ., 94 : « καὶ τότε μὲν γράφων καὶ ἀπαγορεύων μηδένα νομίζειν ἄλλον θεὸν ἢ τοὺς παραδεδομένους, τότε δὲ λέγειν ὡς οὐ δεῖ τὸν δῆμον ἀμφισβητεῖν τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ τιμῶν Ἀλεξάνδρῳ ». Βλ. ἀνωτ. σελ. 138 τοὺς λόγους δι' οὓς μετεστράφη ὁ Δημοσθένης.

3. Πλουτ. Λακων. ἀποφθέγμ., Ἡθικά, 219 E : « Δᾶμις πρὸς τὰ ἐπισταλέντα παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου θεὸν εἶναι ψηφίσασθαι « συγχωροῦμεν », ἔφη « Ἀλεξάνδρῳ, ἐὰν θέλῃ, θεὸς καλεῖσθαι ».

καὶ οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, νὰ ἀναγνωρισθῇ διὰ ψηφίσματος ἑκάστης πόλεως ὡς θεός. Καὶ ἄλλαι μὲν πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐψηφισαν ἄλλα, δηλαδὴ παρεδέχθησαν διὰ ψηφίσματος συντεταγμένου ὑπ' ἄλλην μορφήν τὴν θεότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι (πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ψηφίσματος τῆς Σπάρτης καὶ οὐχὶ περὶ λόγων τοῦ Δάμιδος, ὡς παρὰ Πλουτάρχῳ), ἐψηφισαν τὰ ἀκόλουθα : « ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι θεός, ἃς εἶναι θεός ». Ἐσκωπτὸν οὕτω κατὰ λακωνικὸν καὶ ἴδιον εἰς αὐτοὺς τρόπον τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου (νὰ θέλῃ νὰ ὀνομάζεται θεός) ¹.

Ὑπὸ ρωμαϊκῆς πηγῆς φέρεται ὡς ὁμιλήσας πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ ὁ ρήτωρ Δημάδης, πράγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε οὐδένα θὰ ἐξέπληξεν, δεδομένου ὅτι ὁ Δημάδης ἦτο πειθήνιον ὄργανον τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Ὁ Δημάδης μάλιστα, ὑπερβάλλων πάντα ἄλλον εἰς προσφορὰς λιβανωτοῦ πρὸς τὸν Μακεδόνα βασιλέα καὶ ἥρωα τῆς Ἀσίας, ἐπρότεινεν ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος ἀνακηρυχθῇ δέκατος τρίτος θεός, κατατάσσων οὕτως αὐτὸν πλησίον τῶν δώδεκα Ὀλυμπίων τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Βαλερίου Μαξίμου φέρεται εἰρωνευόμενος καὶ ἐμμέσως ἀπειλῶν τοὺς ἀντιδρῶντας, οἱ ὁποῖοι « προσεπάθουν νὰ προφυλάξουν τὸν οὐρανὸν (ἀπὸ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου) καὶ ἀπέβαλλον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνέβαινον εἰς τὴν γῆν » ². Ἀλλ' ὁ δεινὸς πολέμιος τῶν Μακεδόνων ρήτωρ Λυκούργος ἐξέφρασε τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀναφωνήσας : « περὶ ποίου εἵδους θεοῦ θὰ πρόκειται, ὅταν, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ τέμενός του, θὰ πρέπει νὰ ὑποστῶμεν διὰ φαντισμοῦ καθαρμόν ; » ³. Εἰς ταῦτα δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἀνεκδοτολογικὰς τινὰς πληροφορίες μεταγενεστέρων. Ὁ Διογένης Λαέρτιος γράφει ὅτι, ὅτε ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Διογένης ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διὰ ψηφίσματος ἀνεγνώρισαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν Διόνυσον, ἀνεφώνησεν : « τότε κάμετε

1. Αἰλ. Ποικ. Ἰστ. II, 19 : « Ἀλέξανδρος ὅτε ἐνίκησε Δαρεῖον καὶ τὴν Περσῶν ἀρχὴν κατεκτήσατο, μέγα ἐφ' ἑαυτῷ φρονῶν καὶ ὑπὸ τῆς εὐτυχίας τῆς περιλαβούσης αὐτὸν τότε ἐκθεοούμενος, ἐπέστειλε τοῖς Ἕλλησι θεὸν αὐτὸν ψηφίσασθαι γελοίως γε· οὐ γὰρ ἅπερ οὖν ἐκ τῆς φύσεως οὐκ εἶχε, ταῦτα ἐκ τῶν ἀνθρώπων αἰτῶν ἐκεῖνος ἐκέρδαιεν· ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλα ἐψηφίσαντο, Λακεδαιμόνιοι δὲ ἐκεῖνα « ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός », Λακωνικῶς τε ἅμα καὶ κατὰ τὸν ἐπιχώριόν σφισι τρόπον ἐλέγξαντες τὴν ἐμπληξιν οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ».

2. Valer. Max. VII, 2 ext. 13 Gnom. Vatic, 236 ἐκδ. Stembach (Wien. Stud. X, 221) : « videte ne, dum caelum custoditis, terram amittatis ».

3. [Πλουτ.] βίοι τῶν Ἰ' ῥητόρων, Λυκ. 22, Ἡθ. 842D : « θεὸν ἀναγορευόντων Ἀλέξανδρον καὶ ποδαπὸς ἂν εἴη, εἶπε (ἐνν. Λυκούργος), ὁ θεός, οὐ τὸ ἱερὸν ἐξιόντας δεήσει περιρραίνεσθαι ; ». Κατὰ τινὰς μεταγενεστέρων πληροφορίας, ὁ Δημάδης βραδύτερον κατηγορήθη ἐπισήμως, διότι εἰσηγήθη τὴν πρότασιν περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ κατεδικάσθη εἰς πρόστιμον δέκα μὲν ταλάντων κατὰ τὸν Ἀθήναιον, VI, 251A, ἑκατὸν δὲ κατὰ τὸν Αἰλιανόν, Ποικ. Ἰστ., V 12.

καὶ ἐμὲ Σάραπιν! »¹ Τέλος, ὁ Πυθέας ὠμίλησεν ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν προτάσεων ἀπονομῆς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον θείων τιμῶν, τὰς ὁποίας ἐχαρακτῆριζεν ὡς ἀντιθέτους πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, οἱ ὅποιοι δὲν ἐπέτρεπον νὰ τιμῶνται ἄλλοι θεοί, πλὴν τῶν πατρῶων, καί, ὅτε παρετηρήθη εἰς αὐτὸν ὅτι εἶναι πολὺ νέος ἵνα μετέχῃ συζητήσεως ἐπὶ τόσον σοβαρῶν ζητημάτων, φέρεται ἀπαντήσας: « ἀλλ' εἶναι νεώτερος ἐμοῦ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ψηφίζετε σεῖς ὡς θεόν »²! Ἀλλὰ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα μεταγενέστερα ἀνεκδοτολογικὰ ἀφηγήματα, στερούμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἱστορικῆς ἀξίας, μαρτυροῦν ἀπλῶς τὴν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἀπὸ παραδόσεως ἐπικρατοῦσαν πεποίθησιν ὅτι πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεόν.

Οὕτως, αἱ σύγχρονοι μαρτυρίαι εἶναι δύο καὶ αὗται ἔμμεσοι, ἀντλούμεναι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ὑπερείδου καὶ τοῦ Δεινάρχου καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Δημοσθένους. Δὲν δύναται νὰ παρίδῃ τις τὸ γεγονὸς ὅτι πρόκειται περὶ σφοδροτάτων ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Δημοσθένους καὶ εἰς τὰς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἢ τοῦ δικαστηρίου ἐπιθέσεις τῶν ἀντιμαχομένων ρητόρων τὸ στοιχεῖον τῆς ὑπερβολῆς, ἂν μὴ καὶ τῆς ἀνακριβείας, εἶναι σύνηθες. Ἐν τούτοις, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι ἐξεφωνοῦντο δημοσίᾳ, συνήθως παρουσίᾳ καὶ τοῦ ἀντιπάλου καθ' οὗ ἐστρέφοντο, ὡς καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ, δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ πλαστοῦν ἐκ τοῦ μηδενὸς γεγονότα σύγχρονα, μόλις πρό τινος χρόνου λαβόντα χώραν, τόσον σημαντικῆς διὰ τὰς τύχας τῆς πόλεως σημασίας καὶ ἀσφαλῶς ζωντανὰ εἰσέτι εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Ἄν οἱ ῥήτορες οὗτοι παρέτασσαν ψεύδη, ἀφηγούμενοι ἀνύπαρκτα πράγματα ὡς πραγματικὰ γεγονότα, πρὸς στήριξιν κατηγορίας, ἡ κατηγορία αὕτη θὰ κατέπιπτεν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ θὰ ἐγίνοντο καταγέλαστοι. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ λεχθέντα ὑπὸ τύπον κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Δημοσθένους ὑπὸ τοῦ Ὑπερείδου καὶ τοῦ Δεινάρχου περιλαμβάνουν πραγματικὰ περιστατικὰ τῆς προσφάτου πολιτικῆς ἱστορίας τῶν

1. Διογ. Λαερτ. VI, 63: « ψηφισαμένων Ἀθηναίων Ἀλέξανδρον Διόνυσον, κάμει, ἔφη (ἐνν. Διογένης) Σάραπιν ποιήσατε ». Μολονότι ὁ Πλούταρχος (Ἡθ. 717c) μεταφέρει παράδοσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Διογένης ἀπέθανε τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εἶναι λίαν ἀπίθανον ὅτι ὁ κυνικὸς φιλόσοφος ἔζη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι, ἤτοι περὶ τὸ ἔτος 324 π.Χ. Ἐξ ἄλλου ἐπρόκειτο περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ ὄχι ὡς Διονύσου.

2. Πλουτ. Πολιτ. παραγγ. 8, 6 (Ἡθ. 804 B): « Πυθέας δ' ὁ ῥήτωρ, ὅτε πρὸς τὰς Ἀλεξάνδρου τιμὰς ἀντέλεγεν, εἰπόντος τινός, οὕτω σὺ νέος ὢν περὶ πραγμάτων τολμᾶς λέγειν τηλικούτων; καὶ μὴν Ἀλέξανδρος, εἶπεν, ἐμοῦ νεώτερός ἐστιν, ὃν ψηφίζεσθε θεόν εἶναι ». Ἐν τῇ ἀποδιδομένῃ εἰς τὸν Δημοσθένη ἐπιστολῇ Γ' (περὶ τῶν Λυκούργου παίδων) 29, γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πυθέα τούτου, κατηγορουμένου ὡς στερουμένου πολιτικῆς εὐθύτητος.

Ἀθηναίων, ἦτοι: πρῶτον ὅτι ἐγένετο συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ διὰ ψηφίσματος, καὶ δεύτερον ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐκ πολιτικῆς ἀνάγκης ἦ, ὡς κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του, ἐκ καιροσκοπίας ἀγόμενος, ἔστω καὶ μετὰ σκωπτικῶν σχολίων, μαρτυρούντων τὰ ἐνδόμυχα αὐτοῦ συναισθήματα, συνέστησεν εἰς τοὺς συμπολίτας του νὰ ψηφίσουν τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὑπ' οὐδενὸς τῶν δύο τούτων ρητόρων μνημονεύεται ὅτι ἡ συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο κατόπιν «ἐπιστολῆς» τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ ἐπιτάγματος διαβιβασθέντος μέσῳ τοῦ Νικάνωρος ἢ ἄλλως πως. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ δὲν ἀνεγράφη εἰς τοὺς λόγους τῶν ρητόρων τούτων, διότι ἔπρεπε νὰ εἶναι λίαν γνωστὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας καὶ ἦτο ἐκτὸς τοῦ θέματός των. Ἐξ ἄλλου, παραδεχόμενοι ὅτι ἐγένετο πράγματι τοιαύτη συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τίνι τρόπῳ θὰ προukaλεῖτο αὕτη καὶ πῶς θὰ ἔφθιανον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς ἔκδοσιν ψηφίσματος περὶ θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, καθ' ὃν χρόνον ἐξεδηλοῦτο τόσον σφοδρὰ ἀντίδρασις τῶν ἀντιμακεδονικῶν στοιχείων, ἂν δὲν ὑφίστατο ἔξωθεν ἰσχυρὰ πίεσις καὶ δὲν ἔπεκρέματο ἐπὶ τῆς πόλεως μέγας κίνδυνος. Καὶ ἡ πίεσις αὕτη, συνεπαγομένη δεινούς κινδύνους, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ ἢ ἐξ ἀμέσου ἐπιταγῆς αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ διαβιβάσεως «ἐπιθυμιῶν», ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπιτακτικῶν ἐντολῶν, ὑπὸ ἀπεσταλμένων εἰς Ἑλλάδα ἐκπροσώπων αὐτοῦ, ὡς ὁ Νικάνωρ.

Ἄλλ' ἡ πηγὴ ἢ αἱ πηγαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλησεν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Αἰλιανός, ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ ἐπιταγῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου («ἐπισταλέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου», «ἐπέστειλε τοῖς Ἕλλησι») κατὰ τὸν πρῶτον σταλείσης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, κατὰ τὸν δεύτερον πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Ἀνεξαρτήτως τοῦ σκωπτικοῦ πνεύματος τοῦ σπαρτιατικοῦ ψηφίσματος, ὑφίσταται ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία ἡ «ἐπιστολή», ἐν ἄλλοις λόγοις ἢ διαταγῇ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας. Καὶ ἂν δὲ δὲν ὑφίστατο ἡ παρ' Αἰλιανῷ ἐκ παλαιότερας πηγῆς πληροφορία ὅτι ἡ ἐπιταγὴ αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου προωρίζετο διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει, θὰ παρέμενεν ἀκατανόητον νὰ ἐστάλῃ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ νὰ μὴ ἐστάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διὰ τὴν παρὰ τῶν ὁποίων ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς Θεοῦ καὶ ἀπονομὴν θείων τιμῶν εἶχεν ὕψιστα πολιτικὰ συμφέροντα².

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀνυπαρξίαν παρομοίου προστάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησίν του παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ χαρακτηρίζοντες ὡς φαντασιώδη τὰ μεταγενεστέρως γραφέντα, στηρίζουν τὰς γνώμας των κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι πάντες οἱ ἀρχαῖοι ἱστοριογράφοι τοῦ Μ. Ἀλεξάν-

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 138 καὶ 142.

2. Βλ. κατωτ., σ. 165.

δρου τηροῦν ἀπόλυτον σιγήν, οὐδὲ νύξιν κάμνοντες περὶ τούτου. Πρέπει ὅμως νὰ ληφθοῦν σχετικῶς ὑπ' ὄψιν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ Ἀρριανός, ὁ κατ' ἐξοχὴν στηρίξας τὸ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον του εἰς αὐθεντικὰς συγχρόνων καὶ αὐτοπτῶν πηγὰς, οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναγνωσθέντος διαγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, μολονότι τοῦτο εἶναι ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον, διαπιστούμενον καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἀναγεγραμμένα καὶ σχετικὰ ψηφίσματα τῶν πόλεων¹. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Ἀρριανὸς νὰ ἔγραφε τόσον περὶ φυγάδων ὅσον καὶ περὶ ἐντολῶν θεοποιήσεως, ταῦτα δὲ νὰ περιλαμβάνοντο εἰς τὸ ἀπολεσθὲν τμήμα τῆς συγγραφῆς του, ἢ ὁποία πράγματι εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιλαμβάνωνται ταῦτα ὡς γεγονότα τοῦ ἔτους 324/3, παρουσιάζει ἀναμφισβήτητον χάσμα².

Ὁ Πλούταρχος οὐδὲν γράφει περὶ προστάγματος ἢ «ἐπιστολῆς» τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων. Ἐπιπροσθέτως πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος διεπνέετο ἐξ ἄκρας θρησκευτικότητος καὶ ἀπεριορίστου σεβασμοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου³, μολονότι ἐθαύμαζε τὸν Ἀλέξανδρον καὶ δὲν ὑλῆρξε φειδωλὸς εἰς ὕμνους, ἀπὸ συνειδήσεως δὲν ἠνείχετο τὴν ἰδέαν θεοποιήσεως ζῶντος θνητοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς ἱεροσυλίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ περὶ Ἀλεξάνδρου ἔργῳ του, παραλείπων προθύμως ὅσα ἀνεφέροντο εἰς προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς ἀναγνώρισίν του ὡς θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἰλικρινῶς δὲν ἐπίστευεν, ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐθεώρει ἑαυτὸν θνητόν, ἀρνούμενος ὅτι εἶχε θείας ιδιότητος, ὡς καὶ ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς καὶ οὐχὶ τοῦ Φιλίππου⁴.

Ἀπομένουν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος Ροῦφος (δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν καὶ τὸν Ἰουστίνον), οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν μὲν περὶ τῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐξαγγελίας τῆς διακηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, οὐδὲν ὅμως γράφουν περὶ «ἐπιστολῆς» ἢ ἄλλως πως ἐντολῆς θεοποιήσεως. Πλήν, πρέπει νὰ ληφθῇ

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 136.

2. Ἰδίως ἐν βιβλ. VII, 12, τὸ χάσμα εἶναι προφανές, τοῦ κειμένου ἠκρωτηριασμένου ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἐνθα ὁ Ἀρριανὸς θὰ ἔγραφε περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ἀρπάλου, τῶν πρὸς Ἀντίπατρον ἐντολῶν καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπαφῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραλείψῃ ὁ τόσον λεπτολογῶν Ἀρριανός, ἀφοῦ μάλιστα θὰ ἠφθόνουν αἱ περὶ τούτων πληροφορίαι τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλει.

3. Ὁ Πλούταρχος εἶχε γίνει διὰ βίου ἱερεὺς τῶν Δελφῶν.

4. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII. Καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξ. XXVII) ἀμφισβητεῖ ἐντέχνως, δίδων ἄλλας ἐξηγήσεις περὶ τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ προφήτου τοῦ μαντείου (βλ. ἄνωτ., σ. 67).

ὅπ' ὅψιν ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἔχουν ἀντλήσει τὸ ὑλικόν των περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξάνδρου οὐχὶ ἐξ ἔργων συγχρόνων καὶ αὐτοπτῶν, ἀλλ' ἐκ μεταγενεστέρων ἐκλαϊκευτικῶν περιγραφῶν καὶ πολλάκις ἀνεκδοτολογικῶν δημιουργημάτων, ἢ ἐκ τῆς λεγομένης « Κλειταρχείου παραδόσεως »¹. Ἀλλ' ἡ Κλειτάρχειος αὕτη παράδοσις, ἡ καλουμένη « Βουλγκάτα », διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἐν Αἰγύπτῳ, περιλαμβάνουσα δὲ κυρίως ὅσα ἀνεφέροντο εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀσίᾳ, παραλείπει ἢ δὲν ἀποδίδει ἰδιάζουσας σημασίαν εἰς ὅσα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις².

Μολονότι οὐδὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ ὑπάρχοντι κειμένῳ τοῦ Ἀρριανοῦ περὶ « ἐπιστολῆς » ἢ ἄλλου τινὸς ἐπιτάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις περὶ θεοποιήσεως, κινεῖ τὴν προσοχὴν πληροφορία, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔμμεσος πηγὴ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἐνισχύουσα τὴν γνώμην ὅτι ἤδη ἐν τῷ ἀπολεσθέντι τμήματι τοῦ αὐτοῦ VII βιβλίου τῆς « Ἀναβάσεως » ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καὶ τῆς θεοποιήσεως. Πράγματι, ὁ Ἀρριανὸς γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐδέχθη εἰς τὴν Βαβυλῶνα πρεσβείας ἐξ Ἑλλάδος. Οἱ πρέσβεις προσῆλθον ἐστεφανωμένοι καὶ ἐστεφάνωσαν τὸν Ἀλέξανδρον διὰ χρυσῶν στεφάνων « ὥς νὰ ἦσαν θεωροὶ ἀφιγμένοι πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τιμήσουν θεόν »³. Θεωροὶ ἦσαν οἱ ἱερεῖς - πρέσβεις, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πόλεων πρὸς θυσίας εἰς τὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ κατὰ τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας ἢ πρὸς ἀπονομὴν τιμῶν πρὸς θεοὺς ἢ θεὸν ἐκ μέρους τῆς πόλεως. Ἐπομένως, ἂν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον εἶχον τὴν ἰδιότητα τῶν θεωρῶν, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀποστολὴ των ἦτο νὰ ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς αὐτὸν ὡς θεόν.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀρριανὸς γράφει « ὡς θεωροὶ δῆθεν », ἀντὶ νὰ γράψῃ ἀπλῶς « ὡς θεωροὶ » ἢ « ὡς θεωροὶ μᾶλλον ἢ ὡς πρέσβεις ». Τοῦτο δίδει ἀφορμὴν εἰς συγχρόνους ἱστορικοὺς νὰ συναγάγουν τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ θεωρῶν. Πλήν, φρονοῦμεν ὅτι ἀποδίδεται ἐσφαλμένως ἡ σημασία τῆς λέξεως « δῆθεν », ἡ ὁποία ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ πλαστοῦ, τοῦ ἀναλήθους (δῆθεν ἱατρός, δῆθεν ἐπιστήμη, δῆθεν σοβαρότης κ.λ.π.), ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, ἐν τῇ κυρίᾳ

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 39.

2. Ὁ Διόδωρος παρέχει λεπτομερεῖς πολλάκις περιγραφὰς περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' αὗται προέρχονται ἐξ ἑλληνικῶν πηγῶν, μὴ ἀμέσου σχέσεως πρὸς τὰς περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου.

3. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 2: « Καὶ πρεσβεῖαι δὲ ἐν τούτῳ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἦκον, καὶ τούτων οἱ πρέσβεις αὐτοὶ τε ἐστεφανωμένοι Ἀλεξάνδρῳ προσῆλθον καὶ ἐστεφάνουν αὐτὸν στεφάνοις χρυσοῖς, ὡς θεωροὶ δῆθεν ἐς τιμὴν θεοῦ ἀφιγμένοι. Τῷ δὲ οὐ πόρρω ἄρα ἢ τελευτῇ ἦν ».

αὐτῆς σημασίᾳ, ἀπέδιδε νόημα προσδιορισμοῦ ἢ ἐπεξηγήσεως, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ τῶν ἐπιρρημάτων « ἀληθῶς », « πράγματι », « δηλαδή ». Ἐπομένως, εἰς τὴν φράσιν τοῦ Ἀρριανοῦ « ὥς θεωροὶ δῆθεν » πρέπει νὰ δώσωμεν ἔννοιαν « ὥς πράγματι θεωροὶ » ἢ « δηλαδή ὥς θεωροί ». Τὸ νόημα ἄλλωστε συμβιβάζεται καὶ πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς φράσεως « ἀφιγμένοι, ὅπως ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς θεόν ». Τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς φράσεως τιθέμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ « ὥς » ἦτο ἀπαραίτητον, καθ' ὅσον πράγματι δὲν ἐπρόκειτο περὶ θεωρῶν ὑπὸ τὴν στενὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ἔννοιαν, ἀπεσταλμένων πρὸς θυσίας ἢ ἀπονομὴν τιμῶν πρὸς θεόν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως περὶ συνήθων πρέσβων, ἐντεταλμένων νὰ διαπραγματευθοῦν σοβαρὰ πολιτικὰ ζητήματα καὶ ἰδιαιτέρως τὰ τῆς ματαιώσεως ἢ ἀναστολῆς τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὰ σταλέντα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρόσωπα ἦσαν καὶ θεωροὶ καὶ πρέσβεις. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς μάλιστα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐδέσποζεν ἡ σημασία τῆς πολιτικῆς ἀποστολῆς τῶν προσώπων τούτων. Ἡ θρησκευτικὴ ἀποστολὴ των, δηλαδή ἡ ἀνακοίνωσις τῶν ψηφισμάτων τῶν πόλεων περὶ ἀναγνώσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ ἡ ἀπονομὴ πρὸς αὐτὸν θείων τιμῶν, ἀποτέλεσμα « ὑψηλῆς ἐπιταγῆς », πιθανῶς δὲ καὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ μυστικῶν συνεννοήσεων τοῦ Δημοσθένους μετὰ τοῦ Νικάνορος¹, ὥφειλε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς, ἢ, ὥς λέγομεν σήμερον, τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς των.

Γενομένου δεκτοῦ ὅτι ἐξεδόθησαν πράγματι ὑπὸ ἑλληνικῶν πόλεων ψηφίσματα περὶ θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξηνέχθη τελευταίως διὰ τῆς γραφίδος ἀξιολόγου συγχρόνου ἱστορικοῦ ἡ γνώμη ὅτι ταῦτα ἦσαν τὸ ἔργον τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι, ἄνευ ἀναμείξεως τούτου καὶ πρὸ πάντων ἄνευ « ἐπισταλείσης » ἐπιταγῆς². Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην. Ὅσονδήποτε πολυπληθεῖς καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἄλλωστε οἱ ἑξορίστοι εἰς τὰς πλείστας τῶν πόλεων καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Ἀθήνας

1. Βλ. ἄνωτ., σελ. 138.

2. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ J. Balsdon ἐν τῇ λίαν ἀξιολόγῳ καὶ πλουσιωτάτῃ εἰς μετὰ κριτικῆς ἐρεῦνης περισυλλογῇ στοιχείων μελέτῃ του (The divinity of Alexander, ἐν « Historia », 1950, σ. 363 κ.έ.), γράφων: « Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν πόλιν εἶχε τοὺς ὁπαδοὺς του καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των ἑξορίστων αὐτοὶ θὰ ἠῤῥξανον. Ὅσον ὁ Ἀλέξανδρος θὰ εὗρίσκετο εἰς τὴν Ἀπὼ Ἀνατολήν, οἱ ἀντίπαλοι ἤλπιζον ὅτι ἴσως θὰ ἐφονεύετο. Ἀλλ' ἤδη εὗρίσκετο εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὴν Δύσιν. Ἦτο ἡ κατάλληλος στιγμή διὰ τοὺς ὁπαδοὺς νὰ πράξουν τι, διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν καὶ ἐκθέσουν τοὺς ἀντιπάλους. Τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως ἦτο πρώτης τάξεως εὐκαιρία δι' αὐτούς. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ φαντασθῇ τις, στηριζόμενος εἰς τόσον ἀνακριβεῖς πληροφορίας, ὅτι εἰς ὅλα ὑπῆρχεν ἡ ἀδεξία χεῖρ τοῦ Ἀλεξάνδρου ».

δὲν εἶχον ἐπανέλθει), καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἦσαν πολυπληθεῖς καὶ ἰσχυροί. Εἰς πολλὰς πόλεις καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ ἐχθροὶ τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς μετεῖχον εἰσέτι τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν, ὠμίλουν εἰς τὰς συνελεύσεις καὶ ἤσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν παρὰ τῷ λαῷ. Ἀνθρώποι, ὡς ὁ Δημοσθένης, δὲν ἐτρομοκρατοῦντο εὐκόλως ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των, τοὺς ὁποίους ἀντιμετώπιζον δημοσίᾳ καὶ εὐθαρσῶς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἄλλη τις δύναμις, ἀπειλοῦσα εἰς περίπτωσιν ἀρνήσεως διὰ κινδύνων καταστροφῆς τὴν πόλιν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ἵνα ὑποκύψουν πρὸς ἀποδοχὴν, ἢ ἔστω ἀνοχὴν δι' ἀποχῆς ἀπὸ ἀντιδράσεως, εἰς διὰ ψηφίσματος ἀναγνώρισιν τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν ἄλλη, πλὴν τοῦ ὑπὸ οἷονδῆποτε τύπον προστάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ περιφρόνησις καὶ μόνον τοῦ ὁποίου θὰ συνεπῆγετο καταστρεπτικὰς συνεπειάς. Ἐξ ἄλλου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι εἰς τὴν Σπάρτην δὲν ὑπῆρχον φιλομακεδονικὰ στοιχεῖα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἱκανοὶ νὰ ἀσκήσουν ψυχολογικὴν βίαν πρὸς ψήφισιν παρομοίας ἀποφάσεως, ἦσαν ἀνύπαρκτοι. Καὶ ἐν τούτοις, ἡ Σπάρτη μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ὡς ἀποδεχθεῖσα, ἔστω καὶ ἐν εἰρωνικῇ μορφῇ, νὰ ψηφίσῃ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τέλος, ὁ Ἀλέξανδρος, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς παντοδυναμίας, δὲν ἦτο ἔξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπεδίωκον νὰ ἐπιτύχουν παρόμοιον σημαντικὸν σκοπὸν, ἐξυπηρετοῦντα τὰ πολιτικά των σχέδια, διὰ παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν ἢ ἀφέσεως τῆς πρωτοβουλίας εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των, ὡς θὰ ἔπραττεν ἴσως ὁ Φίλιππος. Ἐβάδιζε κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπροκαλύπτως ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐπεθύμει ἐνδομύχως. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος, ἡ προσκύνησις, ἡ ἄνευ οἴκτου ἐξόντωσις τῶν ἀντιδρώντων, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τῆς ἐλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας διὰ τῶν μεικτῶν γάμων καὶ τῆς χρησιμοποιοῦσεως εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα, ὡς καὶ εἰς τὸν στρατόν, τῶν Περσῶν, ἀποτελοῦν τοὺς ἀπαραιτήτους σταθμούς. Θεωρουμένου ὡς ἀποδεδειγμένου ἱστορικῶς ὅτι αἱ ἐλληνικαὶ πόλεις ἐψήφισαν τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, δι' ἡμᾶς, καὶ ἂν ἀκόμη οὐδεμία ὑπῆρχε περὶ τούτου ἱστορικὴ μαρτυρία, δὲν θὰ ἔμενεν ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ὠφείλετο εἰς « ὑψηλὴν ἐπιταγὴν », διαβιβασθεῖσαν εἰς αὐτὰς εἴτε δι' « ἐπιστολῆς », εἴτε μέσῳ εἰδικῶν ἀπεσταλμένων, ὡς ὁ Νικάνωρ.

Γεννᾶται ἰδίως τὸ ἐρώτημα : Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπαιτῶν τὴν θεοποίησίν του παρὰ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, παρεσύρετο ἐκ τῆς ἀσιατικῆς ἀτμοσφαίρας ἢ ἐκ τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, προβαίνων οὕτω εἰς πρᾶξιν ὅλως ξένην πρὸς τὰ ἥθη, τὰς δοξασίας καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων ; Πράγματι, ἱστορικοὶ τινες ἀνεζήτησαν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὰς παραδόσεις καὶ τὰς πνευματικὰς

ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ στοιχεῖα πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης ὅτι ἡ θεοποίησις ζῶντος θνητοῦ δὲν ἦτό τι τὸ ξένον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας καὶ τὴν καθόλου ἑλληνικὴν ζωὴν. Τὰ περισυλλεγένητα στοιχεῖα πρὸς στήριξιν παρομοίας γνώμης εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μας λίαν πενιχρά, εἰς τὰς πλείστας δὲ τῶν περιπτώσεων πρόκειται περὶ παρερμηνείας τῶν προβαλλομένων στοιχείων.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐν ἑκάστον τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς των τιμαὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν: 1) Ἀγαλμα λατρείας ἐντὸς τεμένους (καὶ οὐχὶ ἁπλῶς ἀνδριάς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἔξωθι τεμένους ἢ εἰς τόπους πανελληνίων ἀγώνων κ.λ.π., τιμὴ συνήθης τῆς πόλεως πρὸς ἄνδρα λαμπρύναντα αὐτὴν διὰ τῆς γενναιότητος εἰς μάχας, διὰ τοῦ πνεύματός του, διὰ τῆς νίκης εἰς πανελληνίους ἀγῶνας κ.λ.π. 2) Ἀφιέρωσις ναοῦ 3) Προσφορὰ θυσίας καὶ 4) Ὁργάνωσις ἀγώνων ἢ ἄλλων τελετῶν πρὸς τιμὴν θεοῦ¹. Πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν παρομοίας τιμὰς ἀπονεμηθείσας ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς ζῶντας, ἵνα πεισθῶμεν ὅτι ὑπῆρχε προηγούμενόν τι ἀπονομῆς θείων τιμῶν καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίσεως ὡς θεοῦ οἰουδήποτε ἢ ὅσον-δήποτε ἐπιφανοῦς καὶ τιμωμένου παρὰ τῶν συγχρόνων του προσώπου.

Συνήθως προβάλλονται, ὡς προηγούμενα θεοποιήσεως ζώντων ἐν Ἑλλάδι, δύο, μνημονευόμεναι ὑπὸ ἱστορικῶν πηγῶν, περιπτώσεις. Ὁ Σπαρτιάτης στρατηγός, νικητὴς τῶν Ἀθηνῶν καὶ θεμελιωτὴς τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, Λύσανδρος φέρεται ὡς τυχὼν θείων τιμῶν ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Σάμῳ². Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνει ταύτην ὁ Ἀθήναιος, εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ Δούριδος τοῦ Σαμίου, ἱστορικοῦ μετριωτάτης ἀξίας. Ὁ Δοῦρις, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἔγραφεν ἕνα τοῦλάχιστον αἰῶνα βραδύτερον, εἰς ἐποχὴν δέ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ διείσδυσις ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς νήσοις ἀνατολικῶν ἡθῶν τῆς ἀρχομένης ἑλληνιστικῆς περιόδου ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πεπλανημένας ἰδέας καὶ κρίσεις περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν λάβωμεν ὅπερ λίαν ἀπίθανον, ὡς ἀληθὴ τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Δούριδος περὶ Λυσάνδρου, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον πάντα λόγον νὰ εὐγνωμονοῦν καὶ νὰ τιμοῦν ὑπερβαλλόντως τὸν βιαίως ἐγκαθιδρύσαντα αὐτοὺς Λύσανδρον. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει μαρτυ-

1. Οὕτω περίπου καθορίζει τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπονεμομένας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τιμὰς καὶ ὁ Καλλισθένης (βλ. ἄνωτ., σ. 97).

2. Πλουτ. Λύσ. XVIII, 3: « Πρώτῳ μὲν γάρ, ὡς ἱστορεῖ Δοῦρις, Ἑλλήνων ἐκείνῳ (ἐνν. Λυσάνδρῳ) βωμοὺς αἱ πόλεις ἀνέστησαν, ὡς θεῷ καὶ θυσίας ἔθυσαν, εἰς πρῶτον δὲ παιᾶνες ἤσθησαν, ὧν ἐνὸς ἀρχὴν ἀπομνημονεύουσι τοιάνδε· τὸν Ἑλλάδος ἀγαθέας | στραταγὸν ἀπ' εὐρυχώρου | Σπάρτας ὑμνήσομεν, ὧ, | ἰὴ Παιᾶν. Σάμιοι δὲ τὰ παρ' αὐτοῖς Ἡραῖα Λυσάνδρεια καλεῖν ἐψηφίσαντο ». Ἐπίσης Πaus. III, 17, 4 καὶ VI, 3, 5. — Ξεν. Ἑλλην. 3. — Πλουτ. Ἡθ. 210 D. — Ἀθην. XV, 52, σ. 696 E. — Ἦσυχ. ἐν « Λυσάνδρεια ».

ρία περὶ ἀποδόσεως θείων τιμῶν ἐν Σπάρτῃ ἢ ἄλλῃ τινὶ πόλει τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς τὸν Λύσανδρον, μολονότι ἐτιμήθη ὑπερβαλλόντως ὑπὸ πολλῶν ἐκ τούτων ὡς μέγας θνητός.

Ἔτερον παράδειγμα θεοποιήσεως ζῶντος Ἑλληνος προβάλλεται τὸ τοῦ τυράννου τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου Κλεάρχου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος¹. Τὸ παράδειγμα τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι λίαν ἀτυχές. Κλέαρχος ὁ Ποντικός, καταλαβὼν βιαίως τὴν ἀρχὴν ἐν Ἡρακλείᾳ τοῦ Πόντου, μνημονεύεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς τύραννος « ἀλαζών, μαιφόνος, ὠμότατος καὶ εἰς ὑπεροψίαν ἑξαφθείς ». Τὸ ὅτι ἀπεκάλει ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Διός, ἐνεδύετο ὡς θεὸς καὶ ἡξίου νὰ προσκυνῇται καὶ νὰ τυγχάνῃ τιμῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐπεφύλασσαν μόνον εἰς τοὺς Ὀλυμπίους, ἀκριβῶς προβάλλεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς « ἄκρον ἀλαζονείας », ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα δολοφονία του χαρακτηρίζεται ὡς θεία δίκη. Ἐξ ἄλλου, λησμονεῖται ὅτι ὁ Κλέαρχος ἦτο τύραννος περιοχῆς ὅλως ἀπομεμακρυσμένης τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ ἀναμείκτου πληθυσμοῦ, ὑφισταμένου τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιστοιχιζόντων βαρβάρων

1. Justin. XVI, 5, 8 - 12. Μέμωνων κατὰ Φωτ. Βιβλ., τίτλ. 224, σ. 222b 9 κ.έ. (F.G.A. III A, 324). Σουΐδ. ἐν λ. Κλέαρχος. Χαρακτηριστικὰ ἰδίᾳ εἶναι ὅσα παραθέτει, βάσει ἀρχαίων πηγῶν, ὁ Σουΐδας (ἔ.ἀ.): « καὶ Κλέαρχος ὁ Ποντικός... ἐγκρατὴς δ' οὖν τῶν κοινῶν γενόμενος ὠμότατός τε ἦν καὶ εἰς ὑπεροψίαν ἑξαφθείς ἄμαχον, τοῦ μὲν ἔτι ἄνθρωπος εἶναι κατεφρόνει· προσκυνεῖσθαι δὲ καὶ ταῖς τῶν Ὀλυμπίων γεραίρεσθαι τιμαῖς ἡξίου καὶ στολὰς ἡσθητο θεοῖς συνήθεις καὶ τοῖς ἀγάλμασι τοῖς ἐκείνων ἐπιτρεπούσας· τὸν τε υἱὸν τὸν ἑαυτοῦ Κεραυνὸν ἐκάλεσεν. ἀπέκτεινε δὲ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἡ δίκη, εἶτα δὲ ἡ χεὶρ ἡ Χιόνιδος ». Κατὰ τὸν Μέμωνα (ὡς ἐν Φωτ. Βιβλ. ἔ.ἀ.), ὁ Κλέαρχος εἶχε παραμείνει ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ὑπῆρξεν ἀκροατὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους. Φαίνεται ὅτι ἡ πρόχειρος καὶ ἐπιπολαία μύσις εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἔθρεψε τὴν ἀλαζονικὴν φύσιν του καὶ τὸ συναίσθημα ἀνωτερότητος ἐναντι τῶν ἡμιβαρβάρων κατοίκων τῆς Ποντικῆς Ἡρακλείας, εἰς τοὺς ὁποίους, ἀφοῦ ἐπεβλήθη ὡς τύραννος, ἠθέλησε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ὡς θεός. Ἀλλωστε καὶ αὐτὸς ὁ Ἰσοκράτης (ἐπιστ. 7, 12), γράφων πρὸς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Κλεάρχου ὡς τύραννον τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου Τιμόθεον, παρορμᾷ νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦ πατρός του, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε μετὰ σκληρότητος, ἀποκτήσας πλοῦτον « τυραννικῶς μετὰ βίας πολλῆς καὶ ἀπεχθείας », ἀλλὰ νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσίαν « καλῶς τε καὶ φιланθρωπῶς ». Ἀποκηρύσσει δὲ ὁ Ἰσοκράτης τὸν παλαιὸν μαθητὴν του Κλεάρχον ἐν τῇ πρὸς τὸν υἱὸν τούτου Τιμόθεον ἐπιστολῇ διὰ τῶν κατωτέρω χαρακτηριστικῶν: « Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ σοὶ μὲν οὕτως ἐπιστέλλω προθύμως, Κλεάρχου δὲ μηδὲν πώποτ' ἐδεήθην. Σχεδὸν γὰρ ἅπαντες οἱ παρ' ὑμῶν καταπλέοντες σὲ μὲν ὁμοίον φασιν εἶναι τοῖς βελτίστοις τῶν ἐμοὶ πεπλησιακότων, Κλεάρχον δὲ κατὰ μὲν ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ὅτ' ἦν παρ' ἡμῖν, ὠμολόγουν, ὅσοι περ ἐνέτυχον, ἐλευθεριώτατον εἶναι καὶ πραότατον καὶ φιλανθρωπότατον τῶν μετεχόντων τῆς διατριβῆς· ἐπειδὴ δὲ τὴν δύναμιν ἔλαβε, τοσοῦτον ἔδοξε μεταπεσεῖν, ὥστε πάντας θαυμάζειν τοὺς πρότερον αὐτὸν γινώσκοντας. πρὸς μὲν οὖν ἐκεῖνον διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἀπηλλοτριώθην... ». Περὶ τοῦ φόνου τοῦ Κλεάρχου κατὰ τὰς τελετὰς τῶν Διονυσίων βλ. Διόδ. XVI, 36, 3.

λαῶν, καὶ ἂν δὲ πράγματι οἱ κάτοικοι τῆς Ἡρακλείας οὐχὶ δι' ἐπιβολῆς, ἀλλ' οἰκεία βουλήσει ἀπένεμον θείας τιμὰς εἰς αὐτόν, ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ τοῦτο ὡς ἐνδεικτικὸν τῶν περὶ θεότητος δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τοῦναντίον, εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως παράδειγμα ἀπονομῆς θείων τιμῶν εἰς ζῶντα ἀνευρίσκεται ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀγησίλαος φέρεται δώσας πρὸς τοὺς Θασίους, ἀναγγείλαντας διὰ πρεσβείας ὅτι ἀπονέμουν εἰς αὐτόν θείας τιμὰς, διὰ τὰς εὐεργεσίας, τῶν ὁποίων ἔτυχον παρ' αὐτοῦ: « ἂν ἡ πατρίς σας ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἀποθεώνῃ ἄνθρώπους, καταστήσατε πρῶτον τοὺς ἑαυτοὺς σας θεοὺς καί, ὅταν κάμετε τοῦτο, τότε θὰ σᾶς πιστεύουν ὅτι δύνασθε νὰ κάμητε καὶ ἐμὲ θεόν! »¹.

Ὡς πρὸς κείμενά τινα ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ζώντων προσώπων ὡς περὶ θεῶν, νομίζομεν ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὡς τεκμήρια ἑλληνικῶν δοξασιῶν. Εἰς τὰς μνημονευομένας περιπτώσεις πρόκειται περὶ ποιητικῆς ὑπερβολῆς ἢ ρητορικοῦ στόμφου ἢ ἐμφαντικῆς ἐκφράσεως θαυμασμοῦ ἢ ἀκόμη καὶ κολακείας, ἐν οὐδεμιᾷ δὲ περιπτώσει περὶ προθέσεως ἀποδόσεως τῆς πραγματικότητος ἢ ἐκφράσεως διανοημάτων, ἀπορρεόντων ἐκ δοξασίας, πίστεως ἢ λογικῆς ἐκτιμήσεως². Ἐπὶ παραδείγματι, ὅτε ὁ Πρίαμος λέγει περὶ τοῦ Ἑκτορος ὅτι οὗτος φαίνεται νὰ εἶναι υἱὸς οὐχὶ θνητοῦ, ἀλλὰ θεοῦ, ἢ ὑπερβολὴ εἶναι προφανῆς πρὸς ἐκφρασιν θαυμασμοῦ³. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ ὡς δείγματα ποιητικῆς ὑπερβολῆς καὶ θαυμασμοῦ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν, ὅσα γράφει ὁ Θεόγνις ἢ ὁ Ἀντιφάνης περὶ τοῦ Φιλοξένου ὡς « θεοῦ μεταξὺ ἀνθρώπων »⁴. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ θνητοῦ, μεταλλάξαντος

1. [Πλουτ.] Ἀποφθ. Λακ., Ἀγησ. 25 (Ἡθ. 210C κ.έ.): « Πάλιν δὲ τῶν Θασίων διὰ τὸ δοκεῖν μέγας ὑπ' αὐτοῦ εὐεργετεῖσθαι ναοὺς αὐτόν καὶ ἀποθεώσεσι τιμησάντων καὶ πρεσβείαν περὶ τούτου ἀποστειλάντων, ἀναγνοὺς τὰς τιμὰς, ἃς αὐτῷ προσήνεγκαν οἱ πρέσβεις, ἠρώτησεν (ἐνν. Ἀγησίλαος) εἰ ἡ πατρίς αὐτῶν ἀποθεοῦν ἄνθρώπους ἔχει δύναμιν· φαμένων δέ, ἄγετ' ἔφη ποιήσατε πρῶτους ἑαυτοὺς (θεοὺς)· καὶ τοῦτ' ἂν πράξητε, τότε πιστεύσω ὑμῖν ὅτι κάμει δυνήσεσθε θεὸν ποιῆσαι ».

2. Βλ. λεπτομερέστερον ἐν J. Balsdon, ἑ.ἀ., ἐνθα καὶ ὀρθῶς λέγεται « ἄλλο πρᾶγμα νὰ ἀποκαλῇται τις ζῶν ὑπὸ ἀνθρώπων θεὸς καὶ ἄλλο νὰ λατρεύηται ὡς θεός ».

3. Π. Ω, 258 κ.έ. :

« Ἑκτορά θ', ὃς θεὸς ἔσκε μετ' ἀνδράσιν, οὐδὲ ἔφκει ἀνδρὸς γε θνητοῦ πάϊς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο ».

4. Θεογν. 337 κ.έ. :

« Ζεὺς μοι τῶν τε φίλων δοίη τίσιν, οἱ με φιλεῦσιν, τοῖς τ' ἐχθροῖς μείζω, Κύρν', ὀδύνην ἔμμεναι. Χοῦτως ἂν δοκέοιμι μετ' ἀνθρώπων θεὸς εἶναι, εἰ μ' ἀποτισάμενον μοῖρα κίχοι θανάτου ».

Βλ. καὶ Ἀντιφ. Τριταγων., ἀπόσπ. 209.

τὸν βίον καὶ γενομένου θεοῦ, ἔχει ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος ἐθεοποιήθη μὲν « δι' ἀρετὴν », δηλαδὴ διὰ τὰς μεγάλας πράξεις του, ἀλλὰ μετὰ θάνατον¹. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν τὰς συνήθεις ποιητικὰς ἐξάρσεις ἢ τὰς ὑπερβολὰς χαρακτηρισμῶν πρὸς ἔκφρασιν θαυμασμοῦ ἢ κολακείαν, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε συναντῶνται εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν ὅλων τῶν λαῶν, νὰ ἐκλάβωμεν ὡς σκέψεις τῶν Ἑλλήνων περὶ θεότητος². Κατὰ συνέπειαν, οὐδὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὸ ἐπιτρέπον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἐκ τῶν ἑλληνικῶν περὶ θείου δοξασιῶν ἦτο παρεσκευασμένον τὸ ἔδαφος πρὸς θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τέλος, χωρὶα τινὰ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπέτρεψαν εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι παρὰ τούτων ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν ἰδέαν τῆς θεοποιήσεως αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχὴν πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ μὲν πρῶτος ἀπηύθυνε παραινέσεις καὶ πολιτικὰς σκέψεις πρὸς τὸν Φίλιππον, τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἠγνόησεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε εἶχεν ἡλικίαν ἐπιτρέπουσαν τὴν μελέτην τούτων, ὁ δὲ δεύτερος ἐχρησίμευσεν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπικοινωνῇ ἔκτοτε μετ' αὐτοῦ.

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἐκεῖνα ἐκ τῶν ἔργων ἢ ἐπιστολῶν τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐμβάλουν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον παρομοίας σκέψεις; Εἰς τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον « ἐπιστολὴν » ὁ Ἰσοκράτης ἔγραφε πράγματι πρὸς αὐτὸν ὅτι, ἂν κατακτήσῃ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀσίας καὶ δουλῶσῃ τὸν Μέγαν βασιλέα, δὲν ἔμενε πλέον τίποτε ἄλλο εἰς αὐτόν, παρὰ νὰ καταστῇ θεός³. Ἡ ὑπερβολὴ ἐνταῦθα εἶναι προφανής. Ὁ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος ἀπὸ μακροῦ χρόνου βαυκαλίζεται ὑπὸ τοῦ ὄνείρου νέου πανελληνίου πολέμου κατὰ τῶν Περσῶν ἐν ὀνόματι τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ ἐξωθῇ τὸν Φίλιππον, ὅπως ἡγηθῇ τῆς πανελληνίου ἐκστρατείας κατὰ τῶν βαρβάρων, θεωρεῖ ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον ἐκείνων,

1. Ἰσοκρ. Ἀρχίδ. 17.

2. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι τοιαῦται ὑπερβολαὶ εἶναι συνήθεις καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ἡμῖν, ὅτε ἡ ἰδέα τοῦ θείου ἔχει λάβει ἄλλην, ὑψηλὴν καὶ αὐλὸν, ἔννοιαν. Οὕτως, εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν πολλάκις γίνεται λόγος περὶ « ἡμιθέων », « ὑπερανθρώπων » κ.λ.π., πρὸς ἐξύμνησιν ἡρωικῶν τινων προσώπων, συνήθεις δὲ εἶναι, πρὸς ἔκφρασιν ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ, ἀγάπης κ.λ.π. αἱ φράσεις « εἶσαι ὁ θεός μου », « σὲ βλέπω σὰν θεὸς » κ.λ.π. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐσκέφθη ὅτι τὰ χρησιμοποιοῦντα τοιαύτας ὑπερβολικὰς ἐκφράσεις πρόσωπα δὲν εἶναι... καλοὶ χριστιανοί!

3. Ἰσοκρ. Γ' Ἐπιστ., 5: « ὅταν τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναγκάσῃς εἰλωτεῦν τοῖς Ἑλλήσι πλὴν τῶν σοὶ συναγωνισαμένων, τὸν δὲ βασιλέα, τὸν νῦν μέγαν προσαγορευόμενον ποιήσῃς τοῦτο πράττειν, ὅ,τι ἂν οὐ προστάτῃς. Οὐδὲν γὰρ ἔσται λοιπὸν ἔτι πλὴν θεὸν γενέσθαι ».

τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ Ἕλληνας, τὴν συντριβὴν τῶν Περσῶν, τὴν ταπείνωσιν τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ τοῦ ἔθνους Μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπετύγχανε τόσον μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον, δὲν ἔμενε πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ καταστῇ θεός! Ὁ δὲ ὑψιστος χαρακτηρισμὸς τοῦ μεγαλείου τούτου δι' ἓνα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπετύγχανεν ὅσα οὐδεὶς εἶχεν ἐπιτύχει ἕως τότε, ἀπαύγασμα πατριωτικῆς ἐξάρσεως καὶ ἐθνικῆς πνοῆς συνήθους εἰς τὸν Ἰσοκράτη, δὲν δύναται βεβαίως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀναγνώρισις πραγματικῆς θεότητος θνητοῦ ζῶντος, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον αὐτὸς ὁ Ἰσοκράτης ἐνόμιζε ταῦτα ὡς ἀκατόρθωτα¹. Ταῦτα, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέγνωσε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ εἶχε χαραχθῇ τὸ περιεχόμενον ταύτης εἰς τὴν μνήμην του πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ τῶν πράξεων του δέκα πέντε ἔτη βραδύτερον, ὅτε ἦτο κυρίαρχος τῆς Ἀσίας.

Ὡς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, πράγματι οὗτος εἰς τὰ « Πολιτικά », καθορίζων τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς μοναρχίας, στρέφεται πρὸς τὴν « παμβασιλείαν » καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ πραγματικὸς βασιλεὺς (« παμβασιλεὺς ») θὰ ἐφαίνετο ὡς Θεὸς ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων². Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ἀποφθεγματικῶς, ἡ φράσις « ὥσπερ Θεὸν » ὑπονοεῖ χαρακτηρισμὸν τοῦ παμβασιλέως « ὡς ὁμοίου πρὸς Θεόν », εἶναι δὲ τοῦτο βασικῶς διάφορον ἢ ἂν ἔλεγεν ἀπλῶς « Θεόν ». Καὶ ταῦτα λέγονται ἐπὶ τῇ λείαν ἀπιθάνῳ ὑποθέσει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀναγνώσει τὰ « Πολιτικά » καὶ εἶχε καταγράψει ἐν τῇ διανοίᾳ του, ἔστω καὶ παρερμηνευομένην, τὴν φράσιν ταύτην τοῦ μεγάλου διδασκάλου του.

Ἐν τοῖς περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος παρὰ τοῦ μαντείου τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου ἐξητάσαμεν ἂν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπηρεασμένος καὶ ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν του παραδόσεων τῆς ἀπὸ Διὸς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ μακεδονικοῦ οἴκου τῶν Ἀργεαδῶν, ἐπίστευσε πράγματι ὅτι ἦτο υἱὸς θεοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ Φιλίππου ἢ ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος πρὸς ἀναγνώρισίν του ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ὡς Φαραώ³. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπο-

1. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ « Φίλιππος », ἐνθα προδιαγράφει πολιτικὸν πρόγραμμα καὶ σκοποὺς τοῦ πανελληνίου πολέμου εἰς Ἀσίαν, ὁ Ἰσοκράτης ὁμιλεῖ μόνον περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κατακτήσεως τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν μέχρι τῆς γραμμῆς Σινώπης - Κιλικίας. Τὰ ἐδάφη ταῦτα θὰ ἐχρησίμευσον πρὸς ἐλληνικοὺς ἀποικισμοὺς, ἀλλὰ καὶ ὡς φράγμα, ἵνα παύσῃ τοῦ λοιποῦ πᾶς κίνδυνος ἐπίδρομῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περὶ συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ὑποδουλώσεως τοῦ Μεγάλου βασιλέως γίνεται λόγος, ὡς περὶ ὑπερανθρώπου ἔργου, ὡς ὀνείρου ἐξάπτοντος τὴν φαντασίαν μεγάλου πανελληνιστοῦ!

2. Ἀριστ. Πολιτ. III, 13, 13: « ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἶκός εἶναι τὸν τοιοῦτον ».

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 58.

χῆς τῆς ἀνακηρύξεώς του ὑπὸ τοῦ μαντείου, ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, εἶχον λάβει χώραν λίαν σημαντικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια μετέβαλον ριζικῶς τὴν θέσιν του. Τὸ Περσικὸν κράτος συνειρρίβη καὶ ἡ ἑλληνομακεδονικὴ στρατιὰ ἔφθασε τροπαιοῦχος ἕως τὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῶν πολεμικῶν μεγαλουργημάτων καὶ τοῦ πολιτικοῦ δαιμονίου ἐπεβλήθη ὡς κυρίαρχος μεγάλου μέρους τῆς Ἀσίας, ἀνεγνωρίσθη ὡς Μέγας βασιλεὺς καὶ ἔχαιρετίσθη ὡς ὁ δημιουργὸς νέας πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν βαθμὴδὸν ἔτεινε νὰ περιληφθῇ σύμπασα ἡ γνωστὴ οἰκουμένη. Ἦδη τὸ ὄνομά του προεφέρετο ἀνὰ τὸν κόσμον μετ' ἀνεκφράστου θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως, ὡς μυθικοῦ ἥρωος, πράξεις δὲ καὶ λόγοι αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, μεταδιδόμενοι ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, καθίσταντο θρύλοι. Μακρινοὶ λαοὶ ἔσπευδον νὰ στείλουν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας πρέσβεις καὶ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐνοιαν, νὰ ζητήσουν συμβουλὰς, ἢ νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὴν διαιτησίαν αὐτοῦ¹. Ταῦτα, ἂν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νεανίου εἰσέτι, μόλις ὑπερβάντος τὴν ἡλικίαν τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ἐφαίνοντο μυθικά, ὑπεράνω παντὸς ὑπολογισμοῦ ἀξιῶν καὶ δυνάμεων ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἔτρεφον τὴν ιδέαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, θείας προελεύσεως καὶ δυνάμεως.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὑπέστη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν πολεμικῶν μεγαλουργημάτων του καὶ τῶν ἐκπληκτικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ πολιτικοῦ δαιμονίου του, ὥστε τελικῶς νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶχε θείας ιδιότητος, ἀκριβέστερον ὅτι ἦτο υἱὸς θεοῦ ; Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας εἶδομεν ὅτι ἐπειράθη ἐπανειλημμένως νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐμμέσως διὰ τῆς προσκυνήσεως ὡς ἔχων θείαν ιδιότητα². Τοῦτο ὅμως ἐπεχείρησεν ἀπὸ πολιτικῶν προϋποθέσεων ἀγόμενος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτε ἐσημειώθη ἡ ἀντίδρασις τῶν Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων δὲν ἐγένετο πλέον σοβαρὸς λόγος περὶ τούτου, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰς ἐμπράκτους συνεπείας, τὰς ὁποίας θὰ συνεπήγετο ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς θεοῦ³. Οὐδὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐν συνεχείᾳ καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βίου αὐτοῦ, ὁ Ἀλέξανδρος μετέβαλεν ιδέας καὶ ἐπίστευσεν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θεότητα, ὥστε ἐκ τῆς πίστεως αὐτῆς νὰ πηγᾷ ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπαίτησις περὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ ἢ υἱοῦ θεοῦ. Παρὰ τοὺς θρύλους περὶ συνευνασμοῦ τῆς Ὀλυμπιάδος μετὰ θεοῦ πρὸς γέννησίν του, ἀνακύψαντας τὸ πρῶ-

1. Βλ. κατωτ. ἐν Κεφ. ΙΑ'.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 95.

3. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι ὅτι ἐν Ἰνδίαις ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεδήλωσεν ἐντέχνως τὴν περὶ θεοποιήσεως σκέψιν του, ἀπευθύνας κατὰ τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ., LXIV, 4) εἰς τινὰ τῶν γυμνοσοφιστῶν τὸ ἐρώτημα « πῶς ἂν τις ἐξ ἀνθρώπων γένοιτο θεὸς » καὶ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν « εἴ τι πράξειεν, ὃ πρᾶξαι δυνατόν ἀνθρώπῳ μὴ ἔστιν ».

τον, ὡς ἐγράφη ἤδη¹, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης ἀνακήρυξιν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Αἰγυπτίων περὶ μυστικιστικῆς ἐνώσεως τῆς μητρὸς τοῦ Φαραὼ μετὰ τοῦ θεοῦ πρὸς γέννησιν τοῦ Φαραῶ, οὐδὲν ἐπιτρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔπαυσέ ποτε νὰ θεωρῇ τὸν Φίλιππον ὡς τὸν πατέρα αὐτοῦ. Τοῦναντίον, ὁμίλει πάντοτε περὶ τοῦ Φιλίππου ὡς πατρὸς καὶ ἐξεδήλου πάντοτε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπονεύμῃ πρὸς τὴν μνήμην του τιμὰς, ὡς εὐγνώμων υἱὸς πρὸς πατέρα. Εἶχεν ἀκόμη σκεφθῇ νὰ ἀνεγείρῃ εἰς Μακεδονίαν μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ Φιλίππου μεγέθους πυραμίδος τοῦ Χέοπος. Ἀπευθυνόμενος πολλάκις πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀναφέρεται εἰς τὰ πεπραγμένα ἢ τὰς συμφωνίας τοῦ « πατρὸς Φιλίππου ». Κατὰ τὴν στάσιν τῶν Μακεδόνων ἐν Ὠπιδι, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ἀποστείλει ἢ ἐπρόκειτο νὰ ἀποστείλῃ τὰ περὶ ἀμνηστίας τῶν φυγάδων καὶ θεοποιήσεως διαγγέλματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁμίλει πρὸς τοὺς Μακεδόνας περὶ τῶν εὐεργετημάτων, τῶν ὁποίων οὗτοι εἶχον τύχει παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Φιλίππου². Γράφων δὲ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους περὶ τῆς Σάμου, ἀναφέρεται εἰς τὸν πατέρα Φίλιππον, ὁ ὁποῖος, κύριος ὢν τῆς νήσου, παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὰς Ἀθήνας³.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ στενὸν περιβάλλον, ὅτε ὁμίλει ἐν οἰκειότητι, ὁ Ἀλέξανδρος, οὐ μόνον δὲν προέβαλλεν ἑαυτὸν ὡς θεόν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις εἰρωνεύεται τὴν θνητὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Οὕτως, ὅτε ἐτραυματίσθη διὰ τοξεύματος καὶ ὑπέφερε δεινῶς ἐκ τῶν πόνων, ἐπιδεικνύων τὴν αἰμορροοῦσαν πληγὴν του πρὸς τοὺς φίλους του, ἔλεγεν εἰς αὐτούς, οὐχὶ ἄνευ σαρκαστικῆς τινος διαθέσεως, ὅτι ἔρρεεν ἐκ ταύτης σύνηθες ἀνθρώπινον αἷμα καὶ οὐχὶ ὁ κατὰ τὴν Ἰλιάδα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπήγγειλε τὸν σχετικὸν στίχον, αἰθέριος χυμὸς (ἰχώρ),

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 67 καὶ 72.

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 9, 2 : « Καὶ πρῶτά γε ἀπὸ Φιλίππου τοῦ πατρὸς, ἥπερ καὶ εἰκός, τοῦ λόγου ἄρξομαι... Ταῦτα μὲν τὰ ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐμοῦ ἐς ὑμᾶς ὑπεργμένα ». Βλ. ἄνωτ., σ. 118, σημ. 1.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 1 : « πλὴν περὶ Σάμου γράφων Ἀθηναίοις, « ἐγὼ μὲν οὐκ ἄν », φησὶν, « ὑμῖν ἐλευθέραν πόλιν ἔδωκα καὶ ἔνδοξον ἔχετε δ' αὐτὴν λαβόντες παρὰ τοῦ τότε κυρίου καὶ πατρὸς ἐμοῦ προσαγορευομένου », λέγων τὸν Φίλιππον ». Ἐνίοτε προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα ἐμμέσου υἱοθετήσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς κυκλοφοροῦσης φήμης ὅτι δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ θεοῦ, τὸ ὅτι κάποτε ἀνεφώνησε « βαρὺ εἶναι τὸ ἐνοίκιον τῶν δέκα μηνῶν, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ εἰσπράττῃ παρ' ἐμοῦ ἡ μήτηρ μου », ὑπονοῶν τὴν πιστευομένην ὡς διαρκέσασαν δέκα μῆνας κυφορίαν του (Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 6). Ἀλλὰ διὰ τῆς φράσεως ταύτης ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠρνεῖτο τὴν πατρότητα καὶ τὴν μητρότητα αὐτοῦ ἐκ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἀπλῶς, κατηγανακτημένος διὰ τὰς ἐπεμβάσεις τῆς μητρὸς του εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὰς ἀδιαλείπτους προστριβὰς αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀντιπάτρου, αἱ ὁποῖαι περιῆγον πολλάκις αὐτὸν εἰς ἀπόγνωσιν, ἐξεφράζετο ἐντόνως διὰ τὴν κατάχρησιν τῆς μητρικῆς ιδιότητος ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος.

ὁ ὁποῖος ἔρρεεν εἰς τὰς φλέβας τῶν θεῶν¹. Ὅτε δὲ ὁ φίλος του καὶ εἰθισμένος εἰς αὐθάδεις καὶ δηκτικὰς παρατηρήσεις σοφιστῆς Ἀνάξαρχος, ἀκουσθείσης ἰσχυρᾶς καὶ προκαλεσάσης γενικὴν ἐκπληξιν βροντῆς, ἠρώτησεν ἂν αὐτός, ὥς υἱὸς θεοῦ, ἐξαπέλυσε τὴν βροντὴν ταύτην, ὁ Ἀλέξανδρος, γελάσας, τὸν κατειρωνεύθη καὶ αὐτός, ἀπαντήσας ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ διὰ τοιούτων σημείων νὰ καταστῇ φοβερός εἰς τοὺς φίλους του, ὥς τὸν ἐξώθει πολλάκις ὁ καταφauλίζων τὸν δεῖπνόν του σοφιστῆς, ζητῶν κεφαλὰς σατραπῶν ἀντὶ ἰχθύων².

Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐξαιρουμένου τοῦ ἐν Βάκτραις συμποσίου τῆς προσκυνήσεως, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἐκτενὴς λόγος³, ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτὸν αὐλικούς, στρατηγούς, σοφιστάς, μάντεις καὶ τὰ ἐν γένει πρόσωπα τῆς ἀκολουθίας του, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς δεκαετίας ἐν Ἀσίᾳ, οὐδόλως προδίδει διαθέσεις ὑπεροχῆς ἐκ συναισθήσεως θείων ἰδιοτήτων ἔναντι κοινῶν θνητῶν. Ἦτο συμπεριφορὰ τὸ μὲν μεγάλου στρατιωτικοῦ ἡγέτου, ἠναγκασμένου ἄλλοτε νὰ καθοδηγῇ ἢ νὰ κινῇ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ στρατεύματος καὶ ἄλλοτε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πειθαρχίαν καὶ τάξιν δι' αὐστηρῶν μέτρων, τὸ δὲ φίλου καὶ συντρόφου μετέχοντος τῶν κόπων καὶ πόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως περίοδον, ἀκριβῶς ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν προεβάλλετο ἡ θεία ὑπόστασις, αὐτὸς μετεῖχεν ἀγώνων, προσέφερε θυσίας, κατεῖχετο ὑπὸ δεισιδαιμονιῶν καὶ κατέφευγεν εἰς μάντεις καὶ μάγους, ἐννυμφεύετο καὶ ἀπέκτα τέκνα, ἐρρίπτετο εἰς ὀλονυκτίους διασκεδάσεις μετ' ἀκράτου οἰνοποσίας καὶ εἰς ἀκολάστους συμποσιασμούς, εἰς τοὺς « κώμους », ἀπαραλλάκτως ὥς καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι καὶ σύντροφοί του, πρᾶττων πάντα ὅσα ἔπραττον οἱ κοινοὶ θνητοί. Ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸ στράτευμα καὶ νὰ δικαιολογηθῇ, ὅσάκις ἐπεχείρει πρᾶξιν δυναμένην νὰ προκαλέσῃ δυσαρρεσκείας, ὥς ἡ θανάτωσις τοῦ Φιλῶτα, καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀναγνωρίσῃ πάντας τοὺς Μακεδόνας τῆς ἐκστρα-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 2: « ὕστερον δὲ πληγῇ περιπεσὼν ὑπὸ τοξεύματος καὶ περιαλγῆς γενόμενος, < τοῦτο μὲν >, εἶπεν, < ὦ φίλοι, τὸ ῥέον αἷμα, καὶ οὐκ ἰχώρ, οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν > ».

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος (Ε 339 κ.ἐξ.): « ῥέε δ' ἄμβροτον αἷμα θεοῖο, | ἰχώρ, οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν ».

2. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 2: « ἐπεὶ δὲ μεγάλης ποτὲ βροντῆς γενομένης καὶ πάντων ἐκπλαγέντων Ἀνάξαρχος ὁ σοφιστῆς παρὼν ἔφη πρὸς αὐτόν, < μή τι σὺ τοιοῦτον ὁ τοῦ Διός; > γελάσας ἐκεῖνος, < οὐ βούλομαι γάρ >, εἶπε, < φοβερός εἶναι τοῖς φίλοις, ὥσπερ σὺ με κελεύεις ὁ καταφauλίζων μου τὸ δεῖπνον, ὅτι ταῖς τραπέζαις ἰχθύας ὀρᾶς ἐπικειμένους, οὐ σατραπῶν κεφαλὰς >. Καὶ παρ' Ἀθην. δειπν. 250f.

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 96 κ.ἐ. Πρέπει πάντως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ἀκόμη ταύτῃ, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποσυρθῇ ἐκ τοῦ συμποσίου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως περὶ προσκυνήσεως.

τείας ὡς « συγγενεῖς » (ὅπερ θὰ ἀπετέλει κατάφωρον ἀντίφασιν, ἂν ἐθεώρει ἑαυτὸν θεὸν), ἵνα κολακεύσῃ καὶ πειθαρχήσῃ τούτους¹.

Ἄν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Ἀλέξανδρος συμπεριεφέρετο πρὸς τοὺς βαρβάρους ὡς κυρίαρχος δεσπότης, ἀντὶ τῶν ἐξουσίαν καὶ ἀπὸ προβαλλομένης θείας ιδιότητος, πρὸς τοὺς συμπολεμιστάς του Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας συμπεριεφέρετο ὡς ἡγέτης, μὴ προβάλλων δικαιώματα ἐκ θείας φύσεως².

Θ' – Η ΘΕΟΠΟΙΗΣΙΣ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Μὴ ὑφισταμένης θρησκευτικῆς τιнос ἀνάγκης πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, τί ἦτο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὥθησεν αὐτὸν νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν ἀπαίτησιν ταύτην πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις; Ἄνευ ἀμφιβολίας, τοὺς λόγους πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐκεῖ, ὅπου ἀνεζητήσαμεν καὶ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὥθησαν αὐτὸν εἰς ἐπιβολὴν τῆς ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς ἐστίας των: Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη συλλάβει ἐν τῇ διανοίᾳ, πρὸς καθολικὴν ὑπαγωγὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του, διὰ βαθμιαίας καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων τῶν πόλεων καὶ πολιτικῆς ἐνοποιήσεως τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Μακεδόνο βασιλέως.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς μοναρχίας, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸν ἀλληλοσπαραγμὸν τῶν πόλεων καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐνότητά τοῦ ἔθνους πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπειλούντων βαρβάρων διὰ τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν, ἦτο ἤδη ἱκανῶς διαδεδομένη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων καὶ ἰδίᾳ τῶν πανελληνιστῶν³. Οὐδ' ὁ Φίλιππος, οὐδ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπετόλμη

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 121.

2. Πάντως, ὑπενθυμίζομεν (βλ. ἄνωτ., σ. 77) ὅτι διὰ τοὺς Πέρσας καὶ λοιποὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας ἡ θεία ιδιότης δὲν ἦτο ἀπαραίτητος πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν ἐλατρεύετο ὡς θεὸς (ὡς παρ' Αἰγυπτίους ὁ Φαραώ), προσεκυνεῖτο δὲ καὶ ἐτύγγανεν ὑπακοῆς ὡς ἀπόλυτος μονάρχης καὶ κυρίαρχος, ἔλκων ἀπὸ θεοῦ τὴν ἐξουσίαν του. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος καὶ μόνον λόγῳ τῶν μεγαλουργημάτων του, τὰ ὁποῖα μετέβαλον ἄρδην τὰς τύχας τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ἐθεωρεῖτο ἤδη ὡς ὑπερφυσικὸν ὄν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος διακηρυχθεῖσα θεία ιδιότης ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, διασπαρεῖσα ἀνά τὴν Ἀσίαν, ἐνίσχυσε τὴν διάθεσιν τῶν βαρβάρων νὰ συμπεριφέρονται πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον οὐχὶ ὡς πρὸς συνήθη Μέγαν βασιλέα, ἀλλ' ὡς πρὸς θείων ιδιοτήτων κύριόν των.

3. U l r. W i l c k e n, ἔ.ἀ., σ. 25 κ.έ. Πρῶτος φορεὺς τῆς μοναρχικῆς ἰδέας, ὡς μόνης λύσεως τοῦ προβλήματος ἐξαλείψεως τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος τῶν πόλεων

σαν ἐν τούτοις τὴν πραγματοποιήσιν της, ὅτε ἐγένοντο διὰ τῶν ὅπλων κύριοι τῆς Ἑλλάδος, προβλέποντες τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ προσέκρουον ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῶν ἡγετίδων πόλεων, εἰς τὰς ὁποίας οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ ἦσαν συνυφασμένοι πρὸς τὴν δόξαν, τὰς παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν των. Ἀλλωστε, ἡ προπαρασκευὴ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ ἡ ἐπικειμένη ἀναχώρησις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν μακεδονικῶν δυνάμεων εἰς Ἀσίαν, καθίστα ἀντενδεικνυομένην καὶ ἐπικίνδυνον τὴν δημιουργίαν ζητήματος, τὸ ὁποῖον θὰ προυκάλει τόσον σφοδρὰς ἀντιδράσεις. Διὰ τοῦτο, ἀμφότεροι προυτίμησαν τὴν ἰδιότητα τοῦ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἰδιότης αὕτη τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἐνεφάνιζε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἡγεμονίαν των ὡς πολὺ περισσότερον δημοκρατικῆς μορφῆς τῶν ἡγεμονιῶν τῶν ἐπιβληθεισῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, διότι οὐδὲ φόρους ἐπέβαλεν, οὐδ' ἐπέτρεπεν ἀνάμειξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων. Ἐν τούτοις, διὰ διανοιῶν μακρᾶς προοπτικῆς καὶ μακροπνύων στοχασμῶν, ὡς ἡ τοῦ Φιλίππου καὶ ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔθετεν ἀπλῶς τὰς βάσεις τῆς περαιτέρω, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, πολιτικῆς των ἐν Ἑλλάδι καὶ οὐδὲν ἀπέκλειε διὰ τὸ μέλλον.

Ὁ Ἀλέξανδρος, μολονότι εἶχεν ἤδη κατὰ τὰ ἄλλα πραγματοποιήσει προσδοκίας καὶ ὄνειρα τῶν πανελληνιστῶν, ἐκδικήσας τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, συντρίψας τὸ περσικὸν κράτος καί, ὅπερ ἀσύλληπτον ἕως τότε εἰς ἀνθρώπινον νοῦν, καταστάς κυρίαρχος τῶν ἑδαφῶν μέχρι τῆς ἁπῶ Ἀσίας, ἐν τούτοις, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος διὰ τῆς καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ ἐπιβολῆς τῆς μοναρχίας προὐχῶρει μετὰ μεγάλης συνέσεως καὶ ἐν πλήρει ἐπιγνώσει τῶν ἐμποδίων, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ προσέκρουεν ἕνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν πόλεων. Παρεσκεύαζε τὸ ἑδαφος διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, τῆς οὐσιαστικῆς ἀχρηστεύσεως τῆς πανελληνίου συμμαχίας, διὰ τῶν ὅρων τῆς ὁποίας καθιεροῦτο ὁ σεβασμὸς τῶν θεσμῶν ἐκάστης πόλεως, καὶ διὰ τῆς αὐταρχικῆς ἐπιβολῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων¹. Τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα ἤδη ὑφίσταντο σοβαρὸν πλήγμα ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων καὶ

διὰ τοῦ « κοσμοπολιτισμοῦ », ὁ ὁποῖος θὰ ὠδήγει εἰς πανελλήνιον ἔνωσιν, θεωρεῖται ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Ἀντισθένης. Ὁ Ξενοφῶν προέβαλε τὸν Κῦρον ὡς ἐνσαρκώσαντα τὸ μοναρχικὸν ἰδεῶδες. Ὁ Πλάτων ἐκαλλιέργησεν εἰς τὰ πνεύματα τὴν ἰδέαν τῆς μοναρχίας διὰ τῆς ἐξάρσεως ὡς πολιτικοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνιαίας διακυβερνήσεως ὑπὸ σοφοῦ ἀνδρός. Ὑπὲρ πάντα δὲ ἄλλον ὁ Ἰσοκράτης διέσπειρεν ἀνὰ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον τὸ ἰδεῶδες τῶν πανελληνιστῶν, ταυτίσας αὐτὸ πρὸς τὴν ἐνιαίαν ἡγεσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀναλαμβάνοντος ταύτην τοῦ ἐναγωνίως ἀναζητουμένου ἀξίου Ἑλληνος, τελικῶς τοῦ Φιλίππου.

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 134.

ἡ ἐπανεγκατάστασις τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὡς ἰσοτίμων πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας, μοιραίως ὠδήγει εἰς ἀλλοίωσιν τῆς δημοκρατικῆς μορφῆς τῶν πολιτευμάτων.

Παρὰ ταῦτα, τὸ ἔδαφος δὲν ἦτο ἐπαρκῶς παρεσκευασμένον πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας διὰ καταλύσεως τῶν κατὰ μέρος πολιτευμάτων ἢ ἀλλοιώσεως τοῦ περιεχομένου των, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐναρμονίζωνται πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς μοναρχίας. Ὅρθως, ὁ Ἀλέξανδρος διησθάνετο ὅτι διὰ τοιαύτης διακηρύξεως καὶ ἀποπείρας ἐπιβολῆς θὰ ἀνέκυπτε σφοδρὰ ἀντίδρασις, ἡ ὁποία θὰ ὠδήγει εἰς σοβαρὰς ἀνωμαλίας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τοῦτο συνέχισε τὴν πολιτικὴν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σχεδίων κατὰ σταθμούς. Ἐκ τῶν σοβαρωτέρων τούτων σταθμῶν ἦτο ἡ ἀπαίτησις θεοποιήσεώς του ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία θὰ προσέδιδεν ἀπαράμιλλον γόητρον εἰς τὴν προσωπικότητά του καὶ θὰ περιέβαλλε τὰς ἐντολάς του διὰ τοῦ κύρους ἐκδηλώσεως τῶν βουλῶν τῆς θείας προνοίας. Στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἶχε παύσει νὰ εἶναι, οὐδ' ἐπεθύμει πλέον παρόμοιον ἀναχρονιστικὸν τίτλον. Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο, οὐδ' ἐφαίνοντο εἰσέτι οἱ Ἕλληνες διατεθειμένοι νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὸν ὡς βασιλέα των, ἐπὶ θυσίᾳ τῆς « μικρᾶς πατρίδος », τὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἀφοσίωσιν εἶχεν ἀναπτύξει τὸ τοπικιστικὸν συναίσθημα καὶ ὃ ἤδη ἀπὸ αἰώνων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Ἀλλὰ τότε ἐκ ποίας ιδιότητος ἐπήγαζεν ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι; Τὸ ὅτι ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίαρχος τῆς Ἀσίας καὶ Μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν, δὲν προϋπέθετε βιαίως ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὃ δὲ ἄλλοτε Μέγας βασιλεὺς, ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν ἀπὸ Ἀσίας πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος, κατεπολεμήθη γενναίως καὶ αἱ κατ' αὐτοῦ νῖκαι ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην δόξαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὡς Ἕλλην, βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, Ἀργεάδης καὶ φημιζόμενος ὡς ἀπόγονος τῶν Ὀλυμπίων, γενόμενος δεκτὸς εἰς τὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ μέλος τῶν ἑλληνικῶν ἀμφικτυονιῶν, εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σέβεται τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, ἀρρήκτως συνδεδεμένους πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅχι νὰ προβῇ εἰς κατάλυσιν τούτων πρὸς ἐγκαθίδρυσιν προσωπικῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἀνέκαθεν ἀπεκάλουν τυραννίδα.

Οὕτως, εἰς τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἔμενεν ἡ ἢ θεία ιδιότης, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δηλαδὴ ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς ὑπερέτερου ὄντος, δυναμένου λόγῳ τῆς θείας ὑποστάσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἤντλει ἐκ τῆς ὑποστάσεως ταύτης, νὰ ἀσκήσῃ ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων. « Δὲν δύναμαι νὰ εἶμαι βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, δὲν καταδέχομαι νὰ εἶμαι στρατηγός των, τότε εἶμαι θεός των! ». Τοῦτο εἶναι τὸ πόρισμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει σύγχρονος Γάλλος ἱστορικός, ἐξαίρων τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς προκηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἵνα ἀναγνωρισθῇ

ὥς θεὸς καὶ νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰς λατρευομένας ὑφ' ἑκάστης τούτων θεότηας¹. Θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ « διότι, ἐπιβάλλων τὴν λατρείαν μου ὥς θεοῦ τῶν Ἑλλήνων, παρασκευάζω καὶ τὴν ἐπιβολὴν μου ὥς βασιλέως των ». Διότι περὶ αὐτοῦ κυρίως ἐπρόκειτο, δηλαδὴ περὶ συλλήψεως μεγαλεπήβολου πολιτικοῦ σχεδίου ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐνάρξεως πραγματοποιήσεως αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ περὶ θρησκευτικῆς τινος πράξεως συμφώνου πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων, ὥς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τινων νεωτέρων ἱστορικῶν².

Ἐν συμπεράσματι, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐνεκαίνιαζε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὰς μεθόδους, αἱ ὁποῖαι πρὸ ὀκταετίας εἶχον τεθῇ εἰς ἐφαρμογὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ στεφθῇ ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὅμως πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ πολιτικὴ αὐτὴ μέθοδος χρησιμοποίησεως τῆς θεοποιήσεως πρὸς ἀνεξέλεγκτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ἄσκησιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἦτο συνυφασμένη πρὸς τὴν μακρὰν ἱστορίαν καὶ τὰς προαιωνίους παραδόσεις τῆς χώρας καὶ εἶχε λάβει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, κατὰ τρόπον ὥστε ἀπεκλείετο πᾶσα ἄλλη ὁδὸς νομιμοποιήσεως τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄλλαι ἦσαν αἱ παραδόσεις καὶ ἄλλα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἦθη, ὥς προήγαγε ταῦτα ὁ πολιτισμὸς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὑπῆρξαν « τάσεις » τινὲς ἀποθεώσεως προσωπικοτήτων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἐγγὺς πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τὸ ἀπώτερον παρελθόν³. Ἀλλ', ὥς ἐπαρκῶς ἐξετέθη ἄνωτέρω, αἱ δῆθεν « τάσεις » αὗται, καὶ ἂν ἀκόμη ἐχαρακτηρίζοντο ὥς πραγματικά, ἐν τῇ πραγματικότητι ἄλλωστε ἀνύπαρκτοι, θὰ ἦσαν μεμονωμένοι ἐκδηλώσεις, ἄνευ γενικωτέρας σημασίας, καιροσκοπικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ξέναι πρὸς τὰς συνηθείας τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἄλλου, οἱ « διογενεῖς » βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς ὁμηρικῆς ἐποποιίας, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ὀλυμπίων καταγωγὴν των, ὥς ἄλλωστε καὶ οἱ Ἀργεάδαι τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐλατρεύοντο ὥς θεοί, ζῶντες τοῦλάχιστον, καὶ δὲν ἤσκουν ἐξουσίαν λόγῳ θείων ἰδιοτήτων. Ἀπὸ αἰῶνων οὗτοι ἀνῆκον εἰς τοὺς ποιητικοὺς θρύλους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀπετέλουν προσφιλῆ θέματα τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ὁ ψυχικὸς κόσμος τῶν Ἑλλήνων, ὥς διεμορφώθη διὰ τῆς φιλοσοφίας, διὰ τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ διὰ τῆς ἀδιακόπου πολιτικῆς κατηχήσεως (ἰδίως

1. G. Glotz - R. Cohen, ἑ.ἀ., σ. 217 : « Roi ne puis, stratège ne daigne, dieu suis ». Νομίζω ὅτι τὸ εὐφυὲς τοῦτο εὔρημα περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι ἐμπνευσμένον ἐξ ἀποφθέγματος, ἀναγεγραμμένου ἐπὶ τοῦ θυρεοῦ τοῦ ἐπιφανοῦς γαλλικοῦ εὐγενοῦς οἴκου τῶν Rhodan : « Roi ne puis, prince ne daigne, Rhodan suis ».

2. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη κυρίως τῶν Ed. Meyer, Kl. schr., I, σ. 304 κ.έ. καὶ Wilcken, ἑ.ἀ., 213 κ.έ. Βλ. καὶ Tarn ἑ.ἀ., τ. II, σ. 370 κ.έ.

3. Βλ. ἄνωτ., σ. 150 κ.έ.

ἐν Ἀθήναις) ὑπὸ τῶν ρητόρων τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦτο εὐχερῶς ἐπιδεκτικὸς πρὸς ἀποδοχὴν μοναρχικῆς ἐξουσίας θείῳ δικαίῳ.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανε προώρως, ἐλάχιστον χρόνον μετὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς γεγονὸς τῆς ἀποπείρας θεοποιήσεως. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ δαιμόνιον, τὸ ὅποιον, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἀκαταμαχίτου πολεμικῆς του πυγμῆς, εἶχεν ἐπιτελέσει τόσα τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ ἀξιοθαύμαστα, νὰ ἐδάμαζε καὶ τὰ παρουσιαζόμενα εἰς ἡμᾶς ὡς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια πρὸς συνένωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου διὰ τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναμφισβητήτως ἀπέβλεπεν. Τρεῖς περίπου αἰῶνας βραδύτερον, οἱ Ρωμαῖοι, ξένοι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνότητα, πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἥθη, κατέλυσαν καὶ τὰς τελευταίας σκιῶδεις δημοκρατικὰς ἐλευθερίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἐπέβαλον διὰ τῆς πυγμῆς τὴν τυραννίαν των ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, συγχρόνως δὲ ἐπέβαλον εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν θεοποίησιν αὐτοκρατόρων, ὡς σύμβολον τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας των.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο Ἕλλην Ἀργεάδης, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια ἔκαυχᾶτο διὰ τὴν ἀπὸ Διὸς καταγωγὴν, ἐβασίλευε παναρχαίου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὠμίλει τὴν αὐτὴν γλῶσσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐλάτρευε τοὺς αὐτοὺς θεοὺς, μετεῖχε τῶν ἐθνικῶν πανηγύρεων καὶ τῶν ἀμφικτυονιῶν ὡς Ἕλλην, διαμορφωμένος πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἑλληνικῶν θρύλων. Ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ κυριάρχου τῆς Ἀσίας δημιουργίαν ἑλληνικῆς ἐνότητος ὑπὸ μορφήν ἑλληνικῆς μοναρχίας, ἡ ὁποία, μακρὰν τοῦ νὰ παρεμποδίσῃ τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια, θὰ ἐβοήθει πρὸς πραγματοποιήσιν των διὰ τῶν δύο παραγόντων, τῶν ὁποίων εἶχεν ἤδη ἀρκούντως ἐκτιμήσει τὴν σημασίαν ἡ μεγαλουργὸς αὐτοῦ διάνοια : τῆς ζωτικότητος πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ ἐπιβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῆς ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ξένους κατακτητὰς Ρωμαίους, οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν τὴν θεοποίησιν ὡς ἐπιστέγασμα τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐξουσίας των, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέβαλε τὴν θεοποίησιν ὡς προανάκρουσμα, ἀκριβέστερον ὡς μέσον ἐπιβολῆς, τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Τέλος, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη ἀφωσιωμένους ὁπαδοὺς τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς καί, εἰς ἐνίσχυσιν τῶν μοναρχικῶν σχεδίων του, πολυπληθεῖς εἰς ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἰς αὐτοὺς δὲ προσετίθεντο μετὰ φανατισμοῦ οἱ κατ' ἐπιταγὴν του ἐπιστρέφοντες ἐξόριστοι.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀντελήφθησαν, τοῦλάχιστον προσεποiehθησαν ὅτι δὲν ἀντελήφθησαν, τὴν μεγίστην πολιτικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς καὶ συμπεριληφθῇ εἰς τὸ πάνθεον ἐκάστης ἑλληνικῆς πόλεως. Τὸ φιλόπαιγμον ἑλληνικὸν κοινόν, ὑποκινούμενον καὶ ὑποδαυλιζόμενον ἐπιτηδείως

ὑπὸ τῶν ἀντιμακεδονιστῶν, εὗρε θέμα σκωπτικῶν σχολίων καὶ καυστικῆς σατίρας. Δὲν εὗρισκόμεθα εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, ὅτε ὁ Σωκράτης κατεδικάζετο νὰ πῇ τὸ κώνειον, διότι εἰσήγε καινὰ δαιμόνια, ἡ δὲ ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως ἔχαρακτοῦ ὡς ἔγκλημα, τιμωρούμενον διὰ θανάτου. Τὰ πολιτικά πάθη εἶχον ἀμβλύνει τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ, ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποσύνθεσις εἶχεν ὁδηγήσει εἰς κατάπτωσιν χαρακτῆρων καὶ συνειδήσεων, τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα εἶχον τεθῇ εἰς πρωτεύουσαν μοῖραν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἥθη καὶ τὰς παραδόσεις. Εἰς θεὸς ἐπὶ πλεόν ἢ ὀλιγώτερον ἐν τῇ πόλει, δὲν ἐφαίνετο ζήτημα νὰ ἐνθουσιάζῃ ἢ νὰ στενοχωρῇ σοβαρῶς τοὺς πολίτας.

Οὕτως, ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς οὐδαμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐσημείωσε σοβαρὰν ἀντίδρασιν. Τοῦναντίον, αἱ διοικήσεις τῶν πόλεων ἐφαντάσθησαν ὅτι κάμνουν « ὑψηλὴν διπλωματίαν », ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, εὐχαριστοῦσαι τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς θεοποιήσεως καὶ ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματος ἐν τῷ πανθέῳ τῆς πόλεως, ἵνα εἰς ἀντάλλαγμα ζητήσουν τὴν ἐξαίρεσιν τῶν ἀπὸ τῆς βιαίας ἐπιβολῆς τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων ἢ τοῦλάχιστον ἐλαφρύνσεως τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐγίνοντο οὗτοι δεκτοί. Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῶν κυβερνώντων, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν πόλεων πολὺ σοβαρώτερον τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ὑποχρεώσεως λατρείας αὐτοῦ ὡς θεοῦ. Ἐξετέθη ἤδη ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ Δημοσθένους, ἔσπευσαν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς Βαβυλῶνα, ἵνα, σὺν τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ παρὰ τῆς πόλεως, ζητήσουν τὴν ἀκύρωσιν, ἢ, τοῦλάχιστον, τὴν ἀναστολὴν ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς πρὸς ἐπιστροφήν τῶν ἐξορίστων¹.

Βεβαίως, ἡ ἐπίσημος ὑπὸ τῶν πόλεων ἀναγνώρισις τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη εἰρωνικῆς τινος δηκτικότητος, προδιδούσης ἐπαρκῶς τὰς πραγματικὰς διαθέσεις καὶ τὴν ἔλλειψιν εἰλικρινοῦς πίστεως εἰς ὅσα ὑπεχρεοῦντο νὰ διακηρύξουν. Οὕτως, ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶχεν ἀρνηθῇ μέχρι τέλους νὰ μετάσχη τῆς πανελληνίου συμμαχίας καὶ νὰ γίνῃ μέλος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἤδη ἐκ φόβου νέας ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀντιπάτρου, ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ δεχθῇ τὴν θεότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀρνηθεῖσα πεισμόνως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων ὡς στρατηγὸν - αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων, ἤδη ἐδέχετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τοῦτον ὡς θεόν! Ἀλλ' ἡ ποιότης τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης ἦτο ἐμφανὴς ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 15, 4 καὶ 23, 2. — Διοδ. XVII, 113, 1 κ.έ. Τοὺς Ἕλληνας πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι θὰ « ἀντέλεγον » περὶ τῆς καθόδου τῶν φυγάδων, κατέταξε πέμπτους (τελευταίους) εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀκροάσεων (βλ. κατωτ., σ. 175, σημ. 1 τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Διοδώρου).

ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡναγκασμένη νὰ ἀναγράψῃ ἐπὶ στήλης, ὥς καὶ πᾶσα ἄλλη πόλις προκειμένου περὶ ἐπισήμου ἀποφάσεως : « Ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος θέλει νὰ εἶναι θεός, ὥς εἶναι θεός ! »¹

Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὸ πρᾶγμα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο δυσχερέστερον, δεδομένου ὅτι ἐκυριάρχουν ἀκόμη εἰς τὴν Πνύκα διάσημοι ρήτορες, λυσσώδεις διῶκται τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἐδέσποζε τὸ ζήτημα τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων, ἡ ὁποία, ἂν ἐπραγματοποιεῖτο, θὰ ὠδήγει εἰς ἐθνικὴν καταστροφὴν, ἔνεκα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς Σάμον τῶν παλαιῶν κατοίκων καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν ἐκδιώξεως ἐκ τῶν γαιῶν τῶν ἐγκατασταθέντων Ἀθηναίων πολιτῶν ὡς κληρούχων. Ἐπὶ πλεόν, οἱ ἐξόριστοι ἐξ Ἀθηναίων, κατὰ τὸ πλεῖστον πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῶν ἤδη κυβερνώντων τὴν πόλιν, ἦσαν πολυάριθμοι, ἀγανακτοῦντες δὲ διὰ τὴν μὴ εἰσέτι ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν, συνεκεντροῦντο εἰς τὰ Μέγαρα καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς μεθορίου, ἀπειλοῦντες εἰσβολὴν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς. Οἱ ἀδιάλλακτοι ὦθουν, ὥς συνήθως, εἰς πόλεμον, ἀλλὰ σώφρονες πολιτικοί, ὥς ὁ Φωκίων, ἐπέσειον τοὺς φοβεροὺς κινδύνους καταστροφῶν, εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις ἔστρεφετο ἐπαρκῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, τὰ δὲ στρατεύματα τοῦ Ἀντιπάτρου δὲν θὰ ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλουν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς. Ὁ φιλομακεδὼν Δημάδης ἐξώρκιζε τὸν λαὸν νὰ μὴ παρασυρθῇ εἰς παρόμοιον φρικτὸν σφάλμα ἐμπλοκῆς εἰς πόλεμον, ὃ ὁποῖος θὰ εἶχε σοβαρὰ ἐπακόλουθα διὰ τὴν πόλιν. Τελικῶς, καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ἐν συναισθήσει τῶν κινδύνων καὶ δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἤδη, εἶχε ταχθῇ ὑπὲρ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐνάρξεως διαπραγματεύσεων πρὸς εὐρεσιν εἰρηνικῆς λύσεως.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀκόμη καὶ πολέμιοι τῆς φιλομακεδονικῆς πολιτικῆς ρήτορες ἐφάνησαν ἐνδοτικοί, ἀποδεχόμενοι, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Σπάρτης, μετὰ σκωπτικῶν σχολίων τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ, ἵνα, εἰς ἀντάλλαγμα, ἐπιτευχθῇ ἡ ματαίωσις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων διατάγματος. Ἐγράφη ἤδη ὅτι αὐτὸς ὁ Δημοσθένης φέρεται ὡς ἀποδεχθεὶς, οὐ μόνον κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας ἐν Ὀλυμπίᾳ συνεννοήσεις ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τὴν θεοποίησιν τοῦ λυσσώδως καταπολεμηθέντος ἐχθροῦ του, ἀποδίδεται δὲ εἰς αὐτόν, ἔστω καὶ παρ' ἀντιπάλου, πλήρης περιφρονητικῆς εἰρωνείας φράσις ἐν λόγῳ του εἰς τὴν Πνύκα, δυναμένη νὰ διατυπωθῇ οὕτως : « Ἀφήσατέ τον λοιπὸν νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Διὸς ἢ ἀκόμη υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἂν τὸ προτιμᾷ »².

Ἀθηναϊκὴ πρεσβεΐα, σταλεῖσα εἰς Ἀσίαν πρὸς ὑποβολὴν τῶν ἀθηναϊκῶν αἰτημάτων, εἶχε χαρακτῆρα, ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ, καὶ « θεωρῶν », οἱ ὁποῖοι

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 142, σημ. 3 καὶ 143, σημ. 1.

2. Βλ. ἄνωτ., σ. 142, σημ. 1.

εἶχον πάντοτε τὴν θρησκευτικὴν ἀποστολὴν πρὸς θυσίας εἰς ἱερὰ καὶ ἀπόδοσιν τιμῶν εἰς θεούς. Δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν πηγῶν ἃν ἡ ἀθηναϊκὴ πρεσβεία ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου νὰ παραχωρηθῇ νέα τις προθεσμία πρὸς ἀποδοχὴν τῶν φυγάδων καὶ ἐξορίστων¹. Πάντως, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς « διπλωματικῆς » ἀποστολῆς των, ἐξετέλεσαν μετὰ μεγαλοπρεποῦς ἐπισημότητος τὴν θρησκευτικὴν. Καταφθάσαντες εἰς Βαβυλῶνα ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνεφανίσθησαν ἐστεφανωμένοι καὶ ἐστεφάνωσαν αὐτὸν διὰ χουσῶν στεφάνων « ὥς νὰ ᾔσαν θεοὶ ἀπονέμοντες τιμὰς πρὸς θεόν »².

Ἡ « ὑψηλὴ διπλωματία » τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατέληξεν ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς πλήρη ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ θέμα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων ἔμενεν ἐκκρεμὲς ἐπὶ τινα ἀκόμῃ χρόνον διὰ τὰς Ἀθήνας, ἴσως καὶ διὰ τινὰς ἀκόμῃ πόλεις. Διὰ τῆς ἀποστολῆς ὅμως τῶν πρέσβεων καὶ τῶν παρακλήσεων τούτων πρὸς ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως, οὐ μόνον δὲν ἠμφορητεῖτο πλεόν, ἀλλ' ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῶν πόλεων καὶ νὰ ρυθμίζῃ ζωτικὰ διὰ τὰ συμφέροντά των θέματα ὡς ἀπόλυτος κύριος. Οὕτως, ἐγένετο καὶ οὐσίαν δεκτὴ ἀγογγύστως ἡ κατάλυσις τῆς πανελληνίου συμμαχίας, κατηγοεῖτο ἐν τῇ πράξει τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ἔχων ἐξουσίας, αἱ ὁποῖαι ἐν οὐδεμιᾷ συνθήκῃ προεβλέποντο ἕως τότε, πλήττουσαι καιρίως τὴν αὐτοτέλειαν τῶν πόλεων. Αὐτὸ ἀπετέλει τὸν θρίαμβον τῶν πολιτικῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνεξαρτήτως ἀκόμῃ τοῦ ἂν θὰ ἐξετελεῖτο ἀμέσως ἢ θὰ ἐπεβραδύνετο ἢ ἐκτέλεσις τῶν διαταγῶν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ὡς θεός. Τὰ σκωπτικὰ σχόλια τῶν ρητόρων καὶ αἱ εἰρωνικαὶ διατυπώσεις τῶν ψηφισμάτων δὲν θὰ εἶχον σημασίαν, ἂν ἔζη ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος, ἄνευ ἀμφιβολίας, δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ δώσῃ ἔμπρακτον ἔννοιαν εἰς τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς θεοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταφέρων τὴν ἀνεγνωρισμένην θεϊαν ιδιότητά του εἰς ἀπορρέοντα ἐκ ταύτης δικαιώματα καὶ εἰς δικαιοδοσίας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων. Μόνον ὁ θάνατός του, ἐπισυμβὰς ἐλάχιστον χρόνον κατόπιν³, ἔσωσε τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς τόσο ἐυκόλου ἀποδοχῆς τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου⁴.

1. Βλ. Glotz · Cohen, ἑ.ἀ., σ. 221.— Colin, ἑ.ἀ., σ. 39.— Berve, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 242.

2. Βλ. ἄνωτ., σ. 147.

3. Ὁ Ἀρριανὸς (Ἀνάβ. VII, 23, 2), γράφων τὰ ὡς ἄνωτ. (σ. 147, σημ. 3) περὶ στέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρέσβεων ὡς θεοῦ, συνεχίζει : « Τῷ δὲ οὐ πόρρω ἢ τελευτῇ ἦν », ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῇ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου συνέβη ὀλίγον μετὰ τὴν παρουσίαν τῶν Ἑλλήνων πρέσβεων ὡς « θεωρῶν » καὶ τὴν ἀπονομὴν πρὸς αὐτὸν θεῶν τιμῶν.

4. Πολὺ βραδύτερον, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον καὶ μολονότι εἰς τὴν

Ι' – Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ· ΗΦΑΙΣΤΙΩΝΟΣ

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Νικάνορος εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πρὸς διακήρυξιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ, συνέβη εἰς Ἐκβάτανα ὁ θάνατος τοῦ μετὰ πάθους ἀγαπωμένου καὶ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἀφωσιωμένου φίλου τοῦ Ἡφαιστίωνος. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος διεδήλωσε τὴν προσωπικότητά του, ὡς αὕτη εἶχε διαμορφωθῇ διὰ τῶν θριάμβων καὶ τῶν κοσμοκρατικῶν σχεδίων κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου του, κατὰ τρόπον παρέχοντα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἥδη ἐκείνης καὶ μέχρι σήμερον ἀφορμὰς πρὸς ἀντιτιθεμένας κρίσεις καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμπεράσματα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ κρίσεις αὗται εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ πολλάκις ἀμφισβητήσιμοι.

Δυσκολεύεται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ἵνα παρηγορηθῇ διὰ

ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην ἀνήκουν οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν ἱστοριογράφων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, θαυμασίως περιγράψαντες τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ, ὡς ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Ἀρριανός, τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐνεθυμήθη τὴν ὑπόθεσιν τῆς θεοποιήσεως καὶ δὲν ἐφείσθη τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος εἰς σατιρικά κατασκευάσματα. Ὁ Δίων Χρυσόστομος κατασκευάζει διάλογον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ Διογένους κατὰ τὴν πολύχροτον συνάντησίν των ἐν Κορίνθῳ (βλ. μελέτην μας « ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ., σ. 133), ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ κυνικὸς φιλόσοφος προστάσσει « διφθέραν λαβεῖν τὸν ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότα καὶ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνα καὶ Μακεδόνων βασιλέα », ὑπενθυμίζων εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ πρόγονός του Ἀρχέλαος (Κάρανος ἢ Περδίκκας) ἦτο βοσκὸς καὶ « ἦλθεν εἰς Μακεδονίαν αἶγας ἐλαύνων » (βλ. μελέτην μας « Ἀργεάδαι - Τημενίδαι », ἔ.ἀ., σ. 40). Ὁ Διογένης φέρεται ἐν τέλει λέγων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον « ἂν ἀπαλλαγῇς τοῦ τύφου καὶ τῶν νῦν πραγμάτων, ἔσθι βασιλεὺς, οὐ λόγῳ τυχόν, ἀλλ' ἔργῳ » καὶ κρατήσεις οὐ μόνον τῶν ἀνδρῶν ἀπάντων ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν ὥσπερ ὁ Ἡρακλῆς, ὃν σου φῆς πρόγονον εἶναι » (Δίων Χρυσόστ. IV, 70 - 77). Ἐτι σαρκαστικώτερος εἶναι ὁ Λουκιανός, κατασκευάζων διάλογον ἐν τῷ Ἀδῇ μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Φίλιππος μέμφεται, ἢ μᾶλλον κατετριώνεται τὸν Ἀλέξανδρον, διότι, θνητὸς ὢν, ὡς πάντες οἱ λοιποί, ἀπληρνήθη τὸν πατέρα του καὶ ἀνεκηρύχθη υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν « ἀπάτην » ἐμφανίζων αὐτὴν ὡς πολιτικὸν τέχνασμα καὶ ἀνάγκην πρὸς ἐπιβολὴν εἰς τοὺς βαρβάρους (« οὐδ' αὐτὸς ἠγνόουν, ὦ πάτερ, ὡς Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου υἱὸς εἰμι, ἀλλ' ἐδεξάμην τὸ μάντευμα ὡς χρήσιμον ἐς τὰ πράγματα εἶναι... οἱ βάρβαροι κατεπλάγησάν με καὶ οὐδεὶς ἔτι ἀνθίστατο οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι, ὥστε ῥᾶον ἐκράτουν αὐτῶν »). Ὁ Φίλιππος ἐκοπᾷ τότε εἰς ἐπιπλήξεις καὶ εἰρωνείας κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν τακτικὴν του αὐτὴν τῆς ἀπατηλῆς ἐμφανίσεως ὡς θεοῦ. Χαρακτηρίζει ὡς γελοῖον νὰ ἀνακηρύσσεται ὑπὸ τῶν προφητῶν τοῦ Ἀμμωνος θεὸς καὶ συγχρόνως νὰ τραυματίζεται, νὰ οἰμῶζῃ ἐκ τῶν τραυμάτων καὶ τοῦ ρέοντος αἵματος, νὰ ἐπικαλῆται τὴν βοήθειαν τῶν ἱατρῶν καὶ τέλος νὰ κεῖται νεκρὸς ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων χαμαί, ὡς κοινὸς θνητός. (« θεὸς γὰρ εἶναι δοκῶν εἴ ποτε τρωθείης, καὶ βλέποίεν σε φοράδην τοῦ

τὸ πένθος του, ἐξώρμησεν αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ κατέχοντος τὰς πλησίον ὄρεινὰς ἐκτάσεις ἔθνους τῶν Κοσσαίων, τοὺς ὁποίους κατέσφαξε πάντας « ἡβηδόν », ἡ δὲ ἀπάνθρωπος καὶ ἄνευ λόγου δμαδικὴ αὐτὴ σφαγὴ ἀπεκλήθη « ἐναγισμὸς τοῦ Ἡφαιστίωνος »¹. Ὁ Πλούταρχος ἔλαβε τοῦτο ἐκ μεταγενεστέρης ἀνεκδοτολογικῆς πηγῆς. Ἀντιθέτως, ὁ Ἀρριανὸς, σθηριχθεὶς εἰς συγχρόνους καὶ αὐτόπτας, γράφει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τὸ πέρας τοῦ πένθους του καὶ πιθανώτατα, ὅτε μετεκινεῖτο μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών του ἀπὸ Ἐκβατάνων πρὸς Βαβυλῶνα, ἐπεχείρησε κανονικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Κοσσαίων. Πολεμικώτατοι καὶ ἀπρόσβλητοι ἐπὶ τῶν ἀπορθητῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων των, ὅπου κατέφευγον κατὰ πᾶσαν προσβολήν, οἱ Κοσσαῖοι ἐλυμαίνοντο τὴν πεδινήν χώραν δι' αἰφνιδιαστικῶν ἐπιδρομῶν, ἀπετέλουν δὲ κίνδυνον διὰ τὰς μετακινήσεις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ὁ Ἀλέξανδρος περιωρίσθη νὰ ὑποτάξῃ καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω ἀκινδύνους τοὺς Κοσσαίους². Τὸ γεγονὸς ὅτι μνημονεύονται καὶ οὗτοι μεταξὺ τῶν δυνάμεων, αἱ

πολέμου ἐκχομιζόμενον αἵματι ῥέομενον, οἰμώζοντα ἐπὶ τῷ τραύματι, ταῦτα γέλως ἦν τοῖς ὄρωσιν, ἧ καὶ ὁ Ἀμμων γόης καὶ ψευδόμαντις ἠλέγχετο καὶ οἱ προφηταὶ κόλακες. ἡ τις οὐκ ἂν ἐγέλασεν ὄρων τὸν τοῦ Διὸς υἱὸν λιποψυχοῦντα, δεόμενον τῶν ἱατρῶν βοηθεῖν; νῦν μὲν γὰρ ὁπότε ἤδη τέθνηκας, οὐκ οἶει πολλοὺς εἶναι τοὺς τὴν προσποίησιν ἐκείνην ἐπικερτομοῦντας, ὄρωντας τὸν νεκρὸν τοῦ θεοῦ ἐκτάδην κείμενον, μυδῶντα ἤδη καὶ ἐξωδηκότα κατὰ νόμον σωμάτων ἀπάντων; » Λουκ. Νεκρ. Διάλ. 14, 1 κ.έ.). Πρέπει πάντως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δίωνος Χρυσόστομου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ (2^{ον} μ.Χ. αἰῶνα), ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις, ἡ ἐπιβολὴ ὡς θεοτήτων τῶν Καισάρων τῆς Ρώμης, ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις, ἴσως καὶ ἡ συντελουμένη βαθμιαίως διάβρωσις τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχον ἐν πολλοῖς ἀμβλύνει ἢ ἐξαλείψει τὴν ἔννοιαν τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων καὶ φθείρει ἀνεπανορθώτως τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε διὰ τῆς ποιήσεως, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης ἔτρεφε τὴν κοινὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγράφοντο καὶ ἐκυκλοφόρουν ἐλευθέρως σάτιραι οὐ μόνον διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ εἰς βάρος αὐτῶν τῶν Ὀλυμπίων, σάτιραι αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα θὰ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς βαρύτερον ἔγκλημα καθοσιώσεως καὶ θὰ συνεπήγοντο τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ συγγραφέως των.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXII, 3 : « τοῦ δὲ πένθους παρηγορίᾳ τῷ πολέμῳ χρώμενος, ὥσπερ ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγέσιον ἀνθρώπων ἐξῆλθε καὶ τὸ Κοσσαίων ἔθνος κατεστρέφετο, πάντας ἡβηδὸν ἀποσφάττων. Τοῦτο δὲ Ἡφαιστίωνος ἐναγισμὸς ἐκαλεῖτο ». Ὁ Διόδωρος (XVII, 3, 4 - 6) γράφει ὅτι οἱ Κοσσαῖοι, κατέχοντες τὰ ἀπόρθητα ὄρη τῆς Μηδείας, οὐδέποτε εἶχον δεχθῇ ξένον δεσπότην, παραμείναντες ἐλεύθεροι καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς κυριαρχίας τῶν Περσῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ σειρᾶς κυκλωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπέτυχε νὰ αἰχμαλωτίσῃ μέγα μέρος αὐτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ, εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλωτισθέντων, ὑπετάγησαν καὶ ἔκτοτε ἔζησαν ἐν εἰρήνῃ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 15, 1 - 3 : « Χρόνος τε ἦν συχνὸς τῷ πένθει καὶ αὐτὸς τε αὐτὸν ἤδη μετεκάλει ἀπ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἑταῖροι μᾶλλον τι ἐν τῷ τοιῷδε ἡνυτον. Ἐνθα δὴ ἐξέλασιν ποιεῖται ἐπὶ Κοσσαίους, ἔθνος πολεμικόν, ὁμορον τῷ Οὐξίων. Εἰσὶ δὲ ὄρειοι οἱ Κοσσαῖοι καὶ χωρία ὄχυρά κατὰ κόμας νέμονται, καὶ ὁπότε προσάγοι δύ-

ὅποῖαι τότε ἀπηρτίσθησαν ἐξ Ἀσιανῶν διὰ τὰς ὑπὸ μελέτην ἐκστρατείας, ἀποδεικνύει ψευδῇ τὰ περὶ ὁμαδικῆς σφαγῆς των πρὸς ἐναγισμόν τοῦ Ἡφαιστίωνος. Ὡς ἀνακριβῇ ἐπίσης πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅσα ἀνευρίσκονται παρὰ τοῖς βιογράφοις τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ σταυρώσεως τοῦ ἱατροῦ Γλαυκίου, διότι δὲν ἐθεράπευσε τὸν Ἡφαιστίωνα, περὶ ἄρματος φέροντος τὸν νεκρὸν καὶ ὁδηγουμένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, περὶ κατακρημνίσεως τοῦ ἐν Ἐκβατάνοις ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ὁ θεὸς δὲν ἔσπευσε νὰ θεραπεύσῃ τὸν Ἡφαιστίωνα κλπ. Ὁ Ἀρριανός, ἀναγράφων ταῦτα, προτάσσει « λέγουν τινές », ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐκ καθήκοντος παραθέτει πράγματα, εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν ὁποίων δὲν ἐπίστευεν ὁ ἴδιος. Ἀλλωστε, αὐτὸς ὁ Ἀρριανὸς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι οἱ γράψαντες σχετικῶς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δὲν εἶχον ὡς ὁδηγὸν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἢ τὸ μῖσος, ὅπερ ἔτρεφον πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ἢ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν γραφέντων ἀπέβλεπον νὰ κηλιδώσουν τὴν φήμην τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡγαπημένου καὶ ἀχωρίστου φίλου του ὑπὸ λύπης, ἡ ὁποία τὸν ὠδήγησεν εἰς ἐκδηλώσεις, ὑπερβαίνουσας πᾶν ὄριον λογικοῦ μέτρου διαδηλώσεως ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Παρέμεινε παρὰ τὸν προσφιλεῖ νεκρὸν ἐπὶ τριήμερον, ἀρνούμενος τροφὴν καί, ὅτε ἐπὶ τέλους συνῆλθεν, δὲν ἐσκέπτετο ἢ πῶς νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ φίλου του διὰ τιμῶν ἀξίων θεῶν ἢ ἥρωος, παρομοίων τῶν ὁποίων ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἀπέλαυσέ ποτε ἄνθρωπος. Διέταξε δημόσιον πένθος εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν μετὰ σβέσεως τοῦ ἱεροῦ πυρός. Ἡ σορὸς τοῦ Ἡφαιστίωνος μετεφέρθη ἀπὸ Ἐκβατάνων μετὰ τιμητικῆς συνοδείας στρατιωτικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Περδίκκην καὶ μετὰ τελετῶν θρήνου καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν.

Τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, ἐρωτηθὲν ὑπὸ σταλείσης πρὸς τοῦτο πρεσβείας, ἀπήντησεν ὅτι ὁ Ἡφαιστίων ἐπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἥρωος, ἐπομένως δὲ ἠδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν εἰς αὐτὸν θεῖαι τιμαί. Κατόπιν τούτου, ὠργανώθησαν ἐν Βαβυλῶνι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡφαιστίωνος μεγάλαι τελεταί, κατὰ τὰς ὁποίας ἐθυσιάσθησαν δέκα χιλιάδες σφάγια. Ὁ Ἀλέξανδρος διέταξεν

ναμὶς ἐς τὰ ἄκρα τῶν ὄρεων, ἀποχωροῦντες ἄθροοι ἢ ὅπως ἂν προχωρῇ ἐκάστοις οὕτω διαφεύγουσιν, ἐς ἀπορίαν βάλλοντες τοὺς ξὺν δυνάμει σφίσιν ἐπιχειροῦντας· ἀπελθόντων δὲ αὐθις εἰς τὸ ληστεύειν τρεπόμενοι ἀπὸ τούτου τὸν βίον ποιοῦνται. Ἀλέξανδρος δὲ ἐξείλεν αὐτῶν τὸ ἔθνος, καίπερ χειμῶνος στρατεύσας ».

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 14, 2-3 : « Ἐνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου· μέγα μὲν γενέσθαι αὐτῷ τὸ πένθος, πάντες τοῦτο ἀνέγραψαν, τὰ δὲ πραχθέντα ἐπ' αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὡς ἕκαστος ἢ εὐνοίας πρὸς Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον. Ὡν οἱ τὰ ἀτάσθαλα ἀναγράφαντες οἱ μὲν ἐς κόσμον φέρειν μοι δοκοῦσιν οἰηθῆναι Ἀλεξάνδρῳ ὅσα ὑπεραλγῆσας ἔδρασεν ἢ εἶπεν ἐπὶ τῷ πάντων δὴ ἀνθρώπων φιლτάτῳ· οἱ δὲ ἐς αἰσχύνην μᾶλλον τι ὡς οὐ πρόποντα οὗτ' οὖν βασιλεῖ οὔτε Ἀλεξάνδρῳ ».

ὀργάνωσιν ἀγώνων μετὰ συμμετοχῆς τριῶν χιλιάδων ἀθλητῶν. Ὁ διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου Κλεομένης εἰδοποιήθη ὅτι θὰ συνεχωροῦντο εἰς αὐτὸν αἱ ἀνωμαλῖαι τῆς διοικήσεώς του, ἂν ἔσπευδε νὰ ἀνεγείρῃ εἰς τὸν Ἡφαιστίωνα μεγαλοπρεπῆ τεμένην εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ κυρίως εἰς τὴν νῆσον Φάρον.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ἀπηθανάτιζε τὴν μνήμην τοῦ Ἡφαιστίωνος ἐν Ἀσίᾳ, θὰ ἦτο τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ κολοσσιαῖον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου διαταγὴν νὰ ἀνεγείρῃ ἐν Βαβυλῶνι ὁ περίφημος ἀρχιτέκτων Δεινοκράτης τῆς Ρόδου. Τὸ κτίσμα τοῦτο, ἐπιτάφιον μνημεῖον καὶ συγχρόνως τέμενος τοῦ Ἡφαιστίωνος, θὰ ἦτό τι, παρόμοιον τοῦ ὁποίου δὲν εἶχον ἴδει οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ θὰ κατέπλησσε καὶ τοὺς εἰθισμένους εἰς τοιαῦτα κτίσματα Ἀσιάτας. Μεῖγμα ἑλληνικῆς ἁρμονίας εἰς ἀρχιτεκτονικὰς γραμμὰς καὶ ἀσιατικῆς μεγαλοπρεπείας εἰς μεγέθη καὶ ὕψη, μετὰ πρωτοφανῶν διακοσμήσεων εἰς ζωγραφικὰς καὶ γλυπτικὰς ἀναπαραστάσεις, τὸ ἀπαράμιλλον ἐκεῖνο μνημεῖον τῆς ἀπαθανάτισεως τοῦ Ἡφαιστίωνος θὰ ἐστοίχιζε τὸ τεράστιον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποσὸν τῶν δέκα χιλιάδων ταλάντων. Ὁ ἀκολουθήσας θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν ἑναρξιν τῆς πραγματοποιήσεως¹.

Αἱ πράξεις αὗται τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιτρέπουν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος εἶχε πιστεύσει εἰλικρινῶς εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ ιδιότητα ἢ ὅτι πάντως προέβαλε τὴν ἀνεγνωρισμένην θείαν ιδιότητα, ἀντλῶν ἐκ ταύτης καὶ δικαίωμα ἀπονομῆς θείων τιμῶν εἰς τὰ προσφιλῆ του πρόσωπα, ὥς ἔπραττον ἀργότερον οἱ Ρωμαῖοι Καίσαρες; Νομίζομεν ὅτι δὲν δικαιολογεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ γνώμη αὕτη. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκρηκτικῆς ιδιοσυγκρασίας καὶ κατεχόμενος ἀκόμη ἐκ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ παρὰ τὰς τόσον ὠρίμους ἐκδηλώσεις ψυχραίων πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, ἐκυριαρχήθη ἐκ τοῦ ἄλγους διὰ τὴν ἀπώλειαν φίλου, τὸν ὁποῖον ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἠγάπα καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει πάντοτε πλησίον του ἀχώριστος καὶ πιστός. Τὰ ἀλλεπάλληλα τραύματα, αἱ ἀφάνταστοι κακουχίαι τῶν ἐκστρατειῶν, ἡ ἀντιμετώπισις ἀντιδράσεων, αἱ νυχθημερὸν μέριμναι διακυβερνήσεως τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησε διὰ τῆς σπάθης, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπηρεάζουν τὸν χαρακτῆρά του καὶ νὰ καθιστοῦν τὰς συναισθηματικὰς ἐκδηλώσεις χαρᾶς ἢ πένθους πλέον ἐντόνους. Ἐτι πλέον, ἡ μακεδονικὴ συνήθεια τῆς ἀνευ μέτρου οἰνοποσίας, ἡ ὁποία δυστυχῶς δὲν τὸν ἐγκατέλειψε μέχρι τελευταίας στιγμῆς, καὶ τὰ ὀλονύκτια ἀσιατικὰ συμπόσια ἔφθειρον βαθμηδὸν τὴν ὑγείαν του, συνετέλουν δὲ καὶ ταῦτα εἰς πέρα τοῦ λογικοῦ ὁρίου ἐκδηλώσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ἡ ἐν τῇ πράξει παντοδυναμία τῆς τελευταίας περιόδου, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀσκῇ ἐπίδρασιν

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 14, 7 κ.έ. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXXII, 3. — Διοδ. XVII, 115, 1 κ.έ. — Just. XII, 12, 12.

ἐπὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ μάλιστα εἰς περιστάσεις παρομοίου, αὐθορμήτως ἐκδηλουμένου, συναισθηματισμοῦ. Οὕτω δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν οἰαδήποτε ὅσα ἔπραξεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λογικῆς σταθμίσεως, ἵνα τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ Ἡφαιστίωνος καὶ οὐχὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς θεοποιήσεως.

Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἀπὸ καταγωγῆς (ὡς Αἰακίδης ἀπὸ μητρὸς) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνατροφῆς, ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον ἐτίμα ὑπερβαλλόντως ὡς πρόγονον καὶ προσεπάθει πάντοτε νὰ μιμῆται εἰς ὅλας τὰς πράξεις του¹. Ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε πιστὸν καὶ ἐπιστήθιον φίλον τὸν Πάτροκλον, τοῦ ὁποίου ἐθρήνησεν ἐν Τροίᾳ μετὰ σπαραγμοῦ τὸν θάνατον. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος εἶχε διδαχθῇ καλῶς τὴν Ἰλιάδα κατὰ τὰ παιδικὰ ἔτη, τὴν δὲ εἰδικὴν δι' αὐτὸν ἐκδοσιν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐμελέτα, ἀπεστήθιζε τὰς ὑμνουμένας πράξεις τοῦ προγόνου Ἀχιλλέως καὶ πολλάκις ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ὡς πρὸς νέον Πάτροκλον. Οὕτω τό, ἔστω καὶ μετὰ θηριώδους μανίας, ἐκδηλωθὲν ἄλγος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡφαιστίωνος ἦτο περισσότερον διαδήλωσις πένθους διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Πατρόκλου ἢ συνέπεια τῶν νέων ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπήγασαν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ θεοποιήσεως. Ἐξ ἄλλου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, πρὶν ἀπονείμῃ εἰς τὸν Ἡφαιστίωνα θείας τιμᾶς, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος. Οὕτως, ἠτιολόγησε τὰς θείας ταύτας τιμὰς οὐχὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀλλὰ θεία βουλήσει (δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν βουλήσει τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ τῆς Ἑλλάδος, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία), ἐπομένως δὲ οὐχὶ ἕνεκα τῶν θείων ἰδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνωρίσθησαν εἰς αὐτόν. Τὸ δὲ ἀναγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, καθ' ὃν χρόνον μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, συναντήσας τοὺς πρέσβεις τῶν Ἐπιδαυρίων, ἔδωσεν εἰς αὐτούς, ὅπως προσκομίσουν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, παραπονεθεὶς συγχρόνως διότι ὁ θεὸς δὲν ἔσωσε τὸν φίλον του, μόνον ὡς ἀνέκδοτον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ².

ΙΑ' — Ο ΚΥΡΙΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗΣ — ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος ἡ ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 333 ὁ Ἀλέξανδρος ἔφθασεν εἰς Βαβυλῶνα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψῃ ζῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος προέδιδε τὴν πρόθεσίν του νὰ καταστήσῃ τὴν Βαβυ-

1. Βλ. λεπτομερῶς ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ « Τὸ ἐλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 14, 6.

λῶνα πρωτεύουσαν διακυβερνήσεως τῶν ἀπεράντων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του κόσμων τῆς Ἀσίας καὶ ἡ γεωγραφικὴ αὐτῆς θέσις ἀνταπεκρίνετο πλήρως πρὸς τὰς προθέσεις του. Διὰ τῶν κολοσσιαίων ἔργων, τῶν ὁποίων διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν πρὸς κατασκευὴν μεγάλου ἐμπορικοῦ λιμένος, τῆς διανοίξεως τῶν διωρύγων καὶ τῆς τακτοποιήσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Εὐφράτου πρὸς εὐχερεστέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου, ἡ Βαβυλὼν καθίστατο οἰκονομικὸν κέντρον τῆς Ἀσίας.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, ὅσονδῆποτε μεγάλα καὶ θαυμαστὰ καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἕως τότε συντελεσθέντα, ὅσονδῆποτε πολύπλοκα προβλήματα καὶ ἂν ἐγέννα τὸ ζήτημα τῆς ὁργανώσεως τῆς μεγάλης Ἀσιατικῆς αὐτοκρατορίας του, ἀλλὰ καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις ἀπῆτει συνεχῇ φροντίδα καὶ δημιουργικὴν διάνοιαν, δὲν εἶχε πλᾶσθῃ ἐκ φύσεως νὰ ἐπαναπαυθῇ ἐπὶ τῶν δαφνῶν του. Ἦδη τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια ἐξετείνοντο καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐδαφῶν τῆς Ἀσίας, ὥς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἡπείρων, ἐπεδόθη δὲ δραστηρίως εἰς μεγάλας πολεμικὰς παρασκευὰς καὶ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους προκαταρκτικὰς μελέτας καὶ ἐξερευνητικὰς διαπιστώσεις πρὸς περισυλλογὴν πληροφοριῶν.

Τὰ νέα κατακτητικὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι δὲν ἐξεδηλώθησαν σαφῶς πρὸ τοῦ θανάτου του, οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἶχε καταστήσει κοινωνοὺς τούτων κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τοὺς ἐπιτελικοὺς συνεργάτας του. Ἀλλ' οἱ βιογράφοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ στηριχθέντες εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον προσώπων τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν τεραστίαν ἔκτασιν τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν κατὰ τοὺς προηγηθέντας τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος μῆνας. Ἐκτὸς τῶν τριάκοντα χιλιάδων, μακεδονιστῶν ἐκπαιδευομένων, νέων καλῶν περσικῶν οἰκογενειῶν, ὠδηγήθησαν εἰς Βαβυλῶνα ὑπὸ τοῦ Πευκέστα εἴκοσι χιλιάδες Περσῶν πολεμιστῶν, ἐνῶ οἱ λοιποὶ σατράπαι ὠδήγουν ἀδιαλείπτως ἀπὸ περάτων τῆς αὐτοκρατορίας νέας δυνάμεις, πολεμικοὶ δὲ λαοὶ τῆς Ἀσίας, ὥς οἱ Τάπουροι καὶ οἱ Κοσσαῖοι, μέχρι τῆς χθὲς λυσσώδεις πολέμιοι, ἤδη προσήρχοντο προθύμως πρὸς συμμετοχὴν.

Μολονότι κατέφθασαν καὶ ἀπὸ Μακεδονίας δυνάμεις νεοσυλλέκτων, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν βαρβάρων ἐναντι τῶν Ἑλληνομακεδόνων ἦτο ἤδη τεραστία. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐπεθύμει νὰ σύρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἀσύντακτα στίφη βαρβαρικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ὥς ἄλλοτε ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν του κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Προέβη εἰς πλήρη ἀναδιοργάνωσιν πρὸς ἀποκατάστασιν σιδηρᾶς ἐνότητος καὶ ὁμοιομόρφου τάξεως, βασικὰ στοιχεῖα τῶν ἕως τότε ἐπιτυχιῶν του. Ἀναδιοργάνωσεν ἰδίως τὴν περίφημον φάλαγγα κατὰ τρόπον ὥστε εἰς ἑκάστην μονάδα — καλουμένην δεκάδα — ὁ ἀρχηγὸς καὶ οἱ δύο ὑπαρχηγοί, πρῶτοι ἐν τῇ παρατάξει, νὰ εἶναι Μακεδόνες ὥς καὶ ὁ οὐραγός, ἐνῶ οἱ ἐνδιάμεσοι ἦσαν Πέρσαι. Τοῦ λοιποῦ, εἰς ἑκάστην μονάδα, ἐκ τῶν

δέκα ἐξ ἀνδρῶν αὐτῆς τέσσαρες θὰ ἦσαν Μακεδόνες μετὰ βαρέος ὅπλισμοῦ καὶ δώδεκα βάρβαροι ἑλαφρότερον ὥπλισμένοι. Οὕτω, μολονότι οἱ Μακεδόνες πολεμιστὰι διετήρουν ἡγετικάς θέσεις εἰς μεγάλας καὶ μικράς μονάδας, οἱ βάρβαροι μετεῖχον εἰς τὰ πλέον ἐπίλεκτα καὶ μαχητικὰ σώματα εἰς διπλάσιον ἀριθμόν¹.

Ἐκ παραλλήλου, ἐναυπηγήθησαν νέα πλοῖα εἰς μέγαν ἀριθμόν, τόσον ἐν Φοινίκῃ ὅσον καὶ ἐν Βαβυλῶνι. Τὰ πληρώματα, ἀπαρτισθέντα ἐν μέρει ἐκ Κυπρίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, ἐν μέρει ἐκ Φοινίκων καὶ ἄλλων ναυτικῶν ἀσιατικῶν λαῶν, ἐγυμνάζοντο ἀπὸ κοινοῦ δραστηρίως μετὰ διαγωνισμῶν καὶ τελέσεως ἀγώνων. Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ σχέδιον ὀργανώσεως τοῦ ἑλληνοασιατικοῦ κράτους καὶ τῶν ἑλληνοασιατικῶν πολεμικῶν δυνάμεων πρὸς στήριξιν καὶ ἐπέκτασίν του, σχέδιον τὸ ὅποιον εἶχεν ἐν ἀρχῇ προσκρούσει εἰς τόσας ἀντιδράσεις, εἶχε τεθῇ ἐν τῇ ὁλότητι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως.

Πρὸ τῆς θέσεως εἰς κίνησιν τῶν κολοσσιαίων τούτων νέων πολεμικῶν δυνάμεων, ὁ Ἀλέξανδρος προέβη εἰς ἀνιχνευτικάς τινας ἀποστολάς, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ὡς ἐνδεικτικαὶ τῶν σχεδίων ἀμέσων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐνῷ ὁ Ἡρακλείδης ἐστάλη εἰς Ὑρκανίαν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν περὶ τὴν Κασπίαν ἑδαφῶν, τρεῖς ἄλλοι φήμης θαλασσοπόροι, ὁ μετὰ τοῦ Νεάρχου πραγματοποιήσας τὸν περίπλουν τοῦ Ἰνδικοῦ Ἀρχίας ἐκ Πέλλης, ὁ Ἀνδροσθένης ἐκ Θάσου καὶ ὁ Κύπριος Ἰέρων, ἔλαβον τὴν ἐντολὴν νὰ ἐξερευνήσουν τὰς ἀκτὰς τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν Κασπίαν, εἶναι πιθανὸν ὅτι δι' ἐπιχειρήσεων περιορισμένης κλίμακος θὰ ἐπεδίωκε τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἀσιατικῶν ἑδαφῶν κυριαρχίας μέχρι τοῦ Καυκάσου. Ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς ἱστορικὰς ἐνδείξεις, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Ἀρριανοῦ, στηριζομένου εἰς τὰς «ἐφημερίδας» καὶ τὰς ἀφηγήσεις τῶν συγχρόνων καὶ αὐτοπτῶν, ἡ μεγάλη πολεμικὴ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν παρεσκεύαζεν ὁ Ἀλέξανδρος, εἶχε σκοπὸν τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας.

Αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε συλλέξει παρὰ τῶν σταλέντων ἐξερευνητῶν, ἦσαν ἀτελεῖς, δὲν εἶχε δὲ ἀκριβῆ ἰδέαν οὔτε τῶν τεραστίων διαστάσεων τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου πρὸς περίπλουν ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ κόλπου μέχρι Πετραίας Ἀραβίας (Σινᾶ) καὶ ἀκτῶν Αἰγύπτου, οὔτε τῆς συστάσεως τοῦ ἑδάφους καὶ τῶν φοβερῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας θὰ παρουσίαζεν ἡ διάσχισις τῶν ἀπεράντων ἐρήμων. Ἀλλ' ἡ γόνιμος φαντασία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξήπτετο ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν διαδιδομένων θρύλων διὰ τοὺς ἀμυθῆτους πλούτους τῆς χώρας, διὰ τὰ ἀρωματώδη φυτὰ της, ἐκ τῶν ὁποίων παρήγετο ἡ σμύρνα καὶ τὸ θυμίαμα, τοὺς θαμνί-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 3.

σκους, ἐκ τῶν ὁποίων παρήγετο τὸ κινάμωμον (κανέλλα), καὶ τοὺς λειμῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφύετο ἀφθόνως τὸ νάρδον. Ὑπῆρχον δέ, κατὰ τὰς περιγραφάς, καὶ ἀφθονοὶ ἀσφαλεῖς λιμένες πρὸς κτίσιν νέων πόλεων καὶ ἐξασφάλισιν ἀγκυροβολίας εἰς τοὺς στόλους. Τέλος, ἡ φήμη ἐβεβαίον ὅτι οἱ Ἀραβες ἐλάτρευον δύο θεούς, τὸν Οὐρανὸν καὶ τὸν Διόνυσον, ὃ δὲ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον εἶχεν ἰδιαιτέρως προσκολληθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου καὶ πολλάκις ἐνεφάνιζεν ἑαυτὸν ὡς νέον Διόνυσον, θὰ ἡσθάνετο ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν, ἂν ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὡς τρίτος θεὸς καὶ νέος Διόνυσος¹. Ἀλλ' ὑπεράνω τῶν συναισθηματικῶν τούτων ὑπολογισμῶν, ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ὁδῶν ἀμέσου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων πρωτευουσῶν τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὡς καὶ ἀποκατάστασιν πλήρους ἐνότητος τῆς κυριαρχίας ἀπὸ Εὐξείνου, Κασπίας καὶ Ἰνδοῦ, μέχρι Νείλου καὶ Λιβύης.

Ποῖα θὰ ἦσαν τὰ περαιτέρω κοσμοκρατορικὰ σχέδια; Οὐδὲν τὸ ἀσφαλὲς δύναται νὰ λεχθῇ βάσει τῶν πηγῶν. Ἀληθὲς μόνον εἶναι ὅτι λαοί, ἰσχυροὶ ἕως τότε καὶ κάτοχοι πλουσίων ἐδαφῶν ἐν τῇ Μεσογειακῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ, εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ δέους, ἀντιμετωπίζοντες ὡς λίαν βάσιμον τὸ ἐνδεχόμενον νὰ στρέψῃ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας τὰς φοβεράς νέας πολεμικὰς δυνάμεις πρὸς τὰς χώρας τῆς κεντρικῆς Μεσογείου. Αἱ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἤκμαζον ἀκόμη, ἀλλ' ἠπειλεῖτο πλέον ἢ ὑπαρξίς των ὑπὸ τῶν ἐξαπλουμένων ἰταλικῶν λαῶν. Ἡ Καρχηδὼν εἶχε βοηθήσει τὴν μητρόπολιν Τύρον κατὰ τὴν μακρὰν ἀντίστασιν αὐτῆς. Τόσαι ἄλλαι ἀκόμη ὑπῆρχον αἰτιολογίαι, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσιζε τελικῶς νὰ στραφῇ πρὸς ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν.

Οἱ πρέσβεις τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Μεσογείου κατέφθανον ἀλλεπάλληλοι εἰς Βαβυλῶνα, κομίζοντες πλούσια δῶρα, ἵνα ἐξευμενίσουν τὸν φοβερόν καὶ

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 20, 1 κ.έ. : « Λόγος δὲ κατέχει ὅτι ἤκουεν Ἀραβας δύο μόνον τιμᾶν θεούς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον, τὸν μὲν Οὐρανὸν αὐτόν τε ὁρῶμενον καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἷς ἔχοντα τὰ τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' οὔτου ἡ μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἦκει τὰ ἀνθρώπινα· Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατείας. Οὕκουν ἀπαξιούν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀράβων θεόν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον, εἶπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. Τῆς τε χώρας ἡ εὐδαιμονία ὑπεκίνει αὐτόν, ὅτι ἤκουεν ἐκ μὲν τῶν λιμνῶν τὴν κασίαν γίνεσθαι αὐτοῖς, ἀπὸ δὲ τῶν δένδρων τὴν σμύρναν τε καὶ τὸν λιβανωτόν, ἐκ δὲ τῶν θαμνίσκων τὸ κινάμωμον τέμνεσθαι, οἱ λειμῶνες δὲ ὅτι νάρδον αὐτόματοι ἐκφέρουσι· τό τε μέγεθος τῆς χώρας ὅτι οὐκ ἐλάττων ἢ παράλιος τῆς Ἀραβίας ἢ περὶ ἡ τῆς Ἰνδικῆς αὐτῷ ἐξηγγέλλετο, καὶ νῆσοι αὐτῇ προσκειῖσθαι πολλάι, καὶ λιμένες πανταχοῦ τῆς χώρας ἐνεῖναι, οἳ παρασχεῖν μὲν ὁρμους τῷ ναυτικῷ, παρασχεῖν δὲ καὶ πόλεις ἐνοικισθῆναι, καὶ ταύτας γενέσθαι εὐδαιμόνας ».

ἀήττητον κατακτητὴν κόσμων καὶ ἀγωνιζόμενοι συγχρόνως νὰ μαντεύσουν τὰ νέα κατακτητικὰ αὐτοῦ σχέδια. Ἐν τῇ πραγματικότητι, ἡ οἰκουμένη ὁλόκληρος εὐρίσκετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς ἀποθεώσεως δυνάμεως καὶ δόξης πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Οὐδεμία χώρα τοῦ κόσμου ἦτο πλέον ἱκανὴ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν φοβερὰν πολεμικὴν μηχανήν, τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει ἐκ νέου εἰς κίνησιν τὸ στρατηγικόν του δαιμόνιον διὰ συγκερασμοῦ ἑλληνοπερσικῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν δεδοκιμασμένων καὶ ἤδη δαφνοστεφῶν Μακεδόνων στρατηγῶν. Θὰ ἠδύνατο νὰ στραφῇ κατὰ βούλησιν πρὸς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν περαιτέρω Ἀπὼ Ἀσίαν, πρὸς τὴν Ἀφρικὴν, πρὸς τὴν Ἰβηρικὴν ἢ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Εὐρώπης. Θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἄνευ σοβαρᾶς ἀντιστάσεως ἢ ἀμαχητὶ οἶονδήποτε λαὸν τοῦ κόσμου. Ἐν δύνатаι νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ χερσόνησος ἀπὸ τοῦ Ταινάρου καὶ τοῦ Αἴμου μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Εὐξείνου καὶ ἡ Ἀσία ἀπὸ τῶν ἁκτῶν τῆς Μεσογείου καὶ τῶν ὄχθων τοῦ Νείλου μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ἀπετέλουν πολὺ στενὸν χώρον, ἵνα περιλάβουν ὀριστικῶς τὴν στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ σχέδια τῆς κοσμοκρατορίας εἰσήρχοντο ἤδη εἰς νέαν φάσιν. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἡλικίαν τριάκοντα δύο ἐτῶν καὶ ὀκτὼ μηνῶν!

Πράγματι, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος συνέχιζε πυρετωδῶς τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς ἐν Βαβυλῶνι, κατέφθασαν πρέσβεις ἀπὸ περάτων τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἵνα χαιρετίσουν καὶ ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, συγχρόνως δὲ ἐκλιπαρήσουν εὐμένειαν καὶ ζητήσουν χάριτας ἢ διαιτησίας. Τὴν φορὰν αὐτὴν δὲν ἦσαν μόνον οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ὅποιοι καὶ πολυπληθεῖς ἦσαν καὶ πολλὰ εἶχον νὰ ζητήσουν παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἰδίως μετὰ τὸ διάγγελμα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων¹. Ἦλθον πρέσβεις ἀπὸ τὴν Λιβύην, τὴν Αἰθιοπίαν καὶ τὴν Καρχηδόνα, ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν Βρέττιοι, Λευκανοὶ καὶ Τυρρηνοί, ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τῆς Εὐρώπης Σκύθαι καὶ Κέλται, ἀκόμη καὶ Ἰβηρες ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς Μεσογείου. Ὁ Ἀρριανὸς γράφει χαρακτηριστικῶς ὅτι πολλῶν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἕλληνες τότε καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὰς ἐνδυμασίας διὰ πρώτην φορὰν ἐγνώριζον. Ὁ Διόδωρος προσθέτει ὅτι κατέφθασαν πρέσβεις καὶ ἀπὸ πολλῶν ἄλλων χωρῶν καὶ πόλεων τῆς Ἀσίας, ὡς καὶ τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, ἐπίσης δ' ἐξ ὅλων τῶν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν ἐδαφῶν, δηλαδὴ πάντων τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου.

Ὁ Ἀρριανὸς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστον καὶ τὸν Ἀσκληπιάδην ἐφθασαν εἰς Βαβυλῶνα καὶ πρέσβεις τῶν Ρωμαίων, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος προεμάντευσέ πως τὴν μέλλουσαν δύναμιν τῆς Ρώμης, ὡς εἶδε τὴν σεμνότητα τῶν ἀνδρῶν, τὴν φιλοπονίαν καὶ τὸ ἐλεύθερον φρόνημά των, ἠρώτησε δὲ καὶ

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 147.

ἔλαβε πληροφορίας περὶ τοῦ πολιτεύματός των. Ὁ Ἀρριανός, μολονότι δὲν ἀποκλείει τὴν ἀκρίβειαν τῶν περὶ Ρωμαίων πληροφοριῶν, διατηρεῖ πάντως δισταγμοὺς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδὲν ἀνεῦρεν εἰς τὰ ἔργα τῶν αὐτοπτῶν Πτολεμαίου καὶ Ἀριστοβούλου¹. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδὲν ἀνέγραψαν ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Ἀριστόβουλος, δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς στοιχεῖον πρὸς ἄρνησιν, τὸ μὲν διότι πιθανῶς ἔγραψαν σχετικῶς ἄλλοι, τὸ δὲ διότι εἰς τὸν κυκεῶνα ἐκείνων τῶν πρέσβων, οἱ ὅποιοι κατέφθανον εἰς Βαβυλῶνα παρελείφθησαν πολλοὶ καὶ κατεγράφησαν οἱ σπουδαιότεροι, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον μεταξὺ τῶν παραλειφθέντων νὰ περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Ρωμαῖοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἀπῆρτιζον ἀκόμη λίαν ὑπολογίσιμον ὄντοτητα.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 15, 4-6 : « Κατιόντι δὲ αὐτῷ εἰς Βαβυλῶνα Λιβύων τε πρεσβεῖαι ἐνετύγχανον ἐπαινούντων τε καὶ στεφανούντων ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐξ Ἰταλίας Βρέττιοί τε καὶ Λευκανοὶ καὶ Τυρρηνοὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπρέσβευον. Καὶ Καρχηδονίους τότε πρεσβεῦσαι λέγεται καὶ ἀπὸ Αἰθιοπῶν πρέσβεις ἐλθεῖν καὶ Σκυθῶν τῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης, καὶ Κελτοὺς καὶ Ἰβηρας, ὑπὲρ φιλίας δεησομένους ὧν τὰ τε ὀνόματα καὶ τὰς σκευὰς τότε πρῶτον ὁφθῆναι πρὸς Ἑλλήνων τε καὶ Μακεδόνων. Τοὺς δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς ἀλλήλους διαφορῶν λέγουσιν ὅτι Ἀλεξάνδρῳ διακρίναι ἐπέτρεπον· καὶ τότε μάλιστα αὐτόν τε αὐτῷ Ἀλέξανδρον καὶ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν φανῆναι γῆς τε ἀπάσης καὶ θαλάσσης κύριον. Ἀριστος δὲ καὶ Ἀσκληπιάδης τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου ἀναγραφάντων καὶ Ρωμαίους λέγουσιν ὅτι ἐπρέσβευσαν καὶ ἐντυχόντα ταῖς πρεσβεῖαις Ἀλέξανδρον ὑπὲρ Ρωμαίων τι τῆς ἐσομένης ἐς τὸ ἔπειτα δυνάμεως μαντεύσασθαι, τὸν τε κόσμον τῶν ἀνδρῶν ἰδόντα καὶ τὸ φιλόπονόν τε καὶ ἐλευθέριον καὶ περὶ τοῦ πολιτεύματος ἅμα διαπυνθανόμενον. Καὶ τοῦτο οὔτε ὡς ἀτρεκέως οὔτε ὡς ἄπιστον πάντῃ ἀνέγραψα· πλὴν γε δὴ οὔτε τις Ρωμαίων ὑπὲρ τῆς πρεσβείας ταύτης ὡς παρὰ Ἀλέξανδρον σταλείσης μνήμην ἐποιήσατό τινα, οὔτε τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραψάντων οἷσισι μᾶλλον ἐγὼ ξυμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ». — Διόδ. XVII, 113, 1 κ.έ. : « Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἐξ ἀπάσης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἦκον πρέσβεις, οἱ μὲν συγχαίροντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, οἱ δὲ στεφανοῦντες, ἄλλοι δὲ φιλίας καὶ συμμαχίας τιθέμενοι, πολλοὶ δὲ δωρεὰς μεγαλοπρεπεῖς κομίζοντες, τινὲς δὲ ὑπὲρ τῶν ἐγκαλουμένων ἀπολογούμενοι. χωρὶς γὰρ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐθνῶν καὶ πόλεων, ἔτι δὲ δυναστῶν πολλοὶ καὶ τῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ Λιβύης κατήντησαν, ἐκ μὲν Λιβύης Καρχηδόνιοι καὶ Λιβυφοίνικες καὶ πάντες οἱ τὴν παράλιον οἰκοῦντες μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἐκ δὲ τῆς Εὐρώπης αἱ τε τῶν Ἑλλήνων πόλεις ἐξέπεμψαν καὶ Μακεδόνες, ἔτι δὲ Ἰλλυριοὶ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἀδρίαν οἰκούντων οἱ πλείους, τὰ τε Θράκια γένη καὶ τῶν πλησιοχώρων Γαλατῶν, ὧν τότε πρῶτον τὸ γένος ἐγνώσθη παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπογραφὴν λαβὼν τῶν πρέσβων διέταξε τοῖς μὲν πρώτοις διδόναι τὰς ἀποκρίσεις καὶ τοῖς ἐξῆς ἅπασιν. καὶ πρώτοις μὲν ἐ χρημάτισε τοῖς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν παραγεγεννημένοις, δευτέροις δὲ τοῖς περὶ τῶν δωρεῶν ἦκουσιν, ἐξῆς δὲ τοῖς ἀμφισβητήσεως ἔχουσι πρὸς τοὺς ὁμόρους, τετάρτοις δὲ τοῖς περὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἦκουσι, πέμπτοις δὲ τοῖς ἀντιλέγουσι περὶ τῆς καθόδου τῶν φυγάδων. τοῖς μὲν οὖν Ἠλείοις πρώτοις ἐ χρημάτισεν, εἰτα Ἀμμωνιεῦσι καὶ Δελφοῖς καὶ Κορινθίοις, ἔτι δὲ Ἐπιδαυρίοις καὶ τοῖς ἄλλοις, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἱερῶν προκρίνων τὰς ἐντεύξεις. πάσαις δὲ ταῖς πρεσβεῖαις φιλοτιμηθεὶς κεχαρισμένας δοῦναι τὰς ἀποκρίσεις εὐαρεστουμένας ἀπέλυσε κατὰ τὸ δυνατόν ».

Οἱ « σχεδὸν ἐξ ἀπάσης τῆς οἰκουμένης », ὡς λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ Διόδωρος, ἀφιχθέντες πρέσβεις συνηγωνίζοντο εἰς διαβίβασιν συγχαρητηρίων διὰ τὰ συντελεσθέντα μεγαλουργήματα, εἰς ἀπονομὴν στεφάνων, εἰς προσφορὰς μεγαλοπρεπῶν δώρων καὶ εἰς προτάσεις φιλίας καὶ συμμαχίας, χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται καὶ οἱ δι' ἀπολογιῶν ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐξευμενίσουν τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν κρατῶν των. Ὁ Ἀλέξανδρος καθώρισε τὴν τάξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδέχετο τούτους ἀναλόγως τῶν σκοπῶν τῆς ἀποστολῆς των. Πρῶτοι ἐγένοντο δεκτοὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες τὰ μεγάλα ἱερά, ὡς οἱ Ἡεῖοι, οἱ Ἀμμωνιεῖς, οἱ Δελφοί, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, δεύτεροι οἱ κομίζοντες δῶρα, τρίτοι οἱ ἀφιχθέντες πρὸς διαιτησίαν διὰ διαφορὰς μετὰ τῶν ὁμόρων των, τέταρτοι οἱ σκοποῦντες τὴν διεκπεραίωσιν ἰδίων ὑποθέσεων καὶ πέμπτοι οἱ ἀντιλέγοντες ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ διαγγέλματος περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων. Οὕτως, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰτωλοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ κυρίως ἀντιδρῶντες εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, ἀφέθησαν νὰ προσέλθουν τελευταῖοι. Πάντως, ὁ Ἀλέξανδρος ἐδέχετο τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς πρεσβείας εὐμενῶς, παρεῖχε λύσεις καὶ διαιτησίας, ἔδιδε συμβουλὰς, ἔπραττεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα συναποκομίσουν εὐχαρίστους ἐντυπώσεις καὶ κατόπιν ἔστελλε ταύτας οἴκαδε.

Ἐκ τῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι οὐδεμία τῶν μὴ ἑλληνικῶν πρεσβειῶν ἐχαιρέτισε τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν ἢ ἀπένειμε θείας τιμὰς. Μόνον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων μνημονεύονται ὡς φέροντες καὶ ἰδιότητα θεωρῶν, ἐπομένως ἐνδεδειγμένων καὶ ἐντεταλμένων πρὸς ἀπονομὴν θείων τιμῶν, καὶ ἐστεφανωμένοι δι' ἀνθέων, ὡς συνηθίζετο, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ τιμήσουν τὸν θεὸν ἐκ μέρους τῆς πόλεώς των. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι φυσικόν, ἀφοῦ μόνον παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἶχε ζητηθῇ¹. Ἐν τούτοις, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ εἰς Βαβυλῶνα ἀφίξις τῶν ἀπὸ περάτων γῆς πρεσβέων ἀπετέλει πραγματικὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Οὐσιαστικῶς, ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ κύριος τῆς οἰκουμένης, πάντες δὲ οἱ λαοὶ τῆς Γῆς (διότι ἂν ἔζη ἀσφαλῶς θὰ ἠκολούθουν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τῆς Ἀπὼ Ἀσίας καὶ ἄλλων ἐσχατιῶν τῶν γνωστῶν ἡπείρων) ἔσπευδον νὰ τιμήσουν τὸν ἥρωα, τὸν ἤδη θαυμαζόμενον ὡς ὑπεράνθρωπον, νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν του, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐμένειάν του, νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς θελήσεις του. Οἱ πρέσβεις οὗτοι (ἰδίως οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἐρχόμενοι διὰ πρώτην φορὰν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου), ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς μακρινὰς ἐστίας των ἀσφαλῶς θὰ μετέδιδον εἰς τοὺς συμπατριώτας των καταπλησσοῦσας ἐντυπώσεις ἐκ τῆς γνωρι-

1. Ἀργ. Ἀνάβ. VII, 23, 1. — Διόδ. XXVII, 113, 4. — Just. XXI, 6, 1. Βλ. ἐν ἐκτάσει ἄνωτ., σ. 147.

μίας τοῦ ἥρωος, ἄνευ ἀμφιβολίας σκηνοθετηθείσης καταλλήλως ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος πρὸς ἐπίδειξιν θείας αἴγλης καὶ δυνάμεως. Πολλοὶ τούτων δὲν θὰ παρέλειπον νὰ βεβαιώσουν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπερέτερου ὄντος καὶ ὅτι ἡ ὥρα τῆς κοσμοκρατορίας αὐτοῦ δὲν ἦτο μακράν.

Ὅλιγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβεων καὶ καθ' ὃν χρόνον αἱ μεγάλαι πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τῆς στρατιᾶς καὶ τοῦ στόλου ἐν Βαβυλῶνι εὗρίσκοντο πρὸς τὸ τέλος, ἀνεμένετο δὲ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ μεγάλη νέα ἐξόρμησις, ἣ Ἀλέξανδρος ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κλίνης φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ καὶ μετὰ δεκαήμερον ἀπέθανεν (13 Ἰουνίου 323). Θὰ ἦτο ἀντίθετον πρὸς πάντα κανόνα τῆς Ἱστορίας νὰ θελήσωμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς εἰκασίας μέχρι ποίου σημείου θὰ ἐπραγματοποιοῦντο τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια καὶ ποίαν τελικῶς ὄψιν θὰ ἐλάμβανεν ἡ ἀνθρωπότης, ἂν ἔζη ὁ Ἀλέξανδρος, προβάλλοντες ἀσταθμήτους παράγοντας καὶ ἀναζητοῦντες στηρίγματα ἐξ ἀνυπάρχοντων δεδομένων καὶ ὑποθετικῶν προϋποθέσεων. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα, ἐν κατακλείδι τῆς παρούσης μελέτης, νὰ προβάλωμεν ὡς ἱστορικὸν δεδομένον, εἶναι ὅτι τὸ ἕως τότε συντελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον δὲν παύει νὰ καταπλήσῃ μέχρι σήμερον σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἐκ βάθρων ἀναδημιουργία τοῦ κόσμου τῆς ἀρχαιότητος, ἀναδημιουργία, ἡ ὁποία ἐν πολλοῖς ἔδωσε τὴν πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν μορφήν τῆς μετέπειτα ἀνθρωπότητος. Δὲν προέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἀσύλληπτα εἰς ἀνθρώπινον νοῦν σχέδια, τὰ ὁποῖα διεφαίνοντο εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, ἰδρύσεως κοσμοκρατορίας, ἐνώσεως ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του τῶν λαῶν σύμπαντος τοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπιδιώξεως συνενώσεως, ἴσως καὶ συγχωνεύσεως, ὅλων τῶν λαῶν τῆς Γῆς, ἀνεξαρτήτως φυλῆς, θρησκείας καὶ ἐθνικῶν παραδόσεων. Ἐν τούτοις ἔσπειρε πολὺν σπόρον καὶ δύο ἤδη χιλιετηρίδας καὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν παύουν νὰ θερίζουν ἐκ τοῦ σπόρου τούτου πάντες οἱ λαοὶ τῆς Γῆς.

Ὡς πρὸς τὴν θεοποίησιν, ὁ Ἀλέξανδρος, παρὰ τὸν τόσον πρόωρον θάνατον, ἐπέτυχε πολὺ περισσότερα τῶν ὧσων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ ἐπετύγχανεν ἐν ζωῇ. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ θανάτου, ὅτε ἐξέλιπε πλέον οἰαδήποτε πολιτικὴ σκοπιμότης, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου κατέστη θρῦλος καὶ ἀντήχει ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον ὡς ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ὡς ἡμιθέου, ὡς θεοῦ. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἕως τὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαιῶνα ἐλάτρευον τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος, διὰ τῆς λαϊκῆς μύθου δὲ ἀπέδιδον ὑπερφυσικὰς ιδιότητας εἰς τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ. Λαϊκαὶ παραδόσεις καὶ ποιητικοὶ θρῦλοι κατεστάλαξαν κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς πλῆθος μυθιστορηματικῶν ἀφηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔφλεγον τὴν φαντασίαν καὶ κατέθελγον τὴν σκέψιν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας. Ἰνδοί, Πέρσαι, Αἰγύπτιοι, Αἰθίοπες, Ἰουδαῖοι, Ἀραβες καὶ πολυπληθεῖς ἄλλοι λαοὶ εἰσήγαγον βαθμυδὸν

τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ἐθνικὴν τῶν λογοτεχνίαν καὶ μετέβαλον αὐτὸν εἰς ἐθνικὸν τῶν ἥρωα. Ἀργότερον, ἀκόμη καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι παρουσίασαν εἰς τὸ Κοράνιον τὸν Ἀλέξανδρον ὡς προσκυνητὴν τῆς Μέκκας, τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ δύο κέρατα (υἱὸν τοῦ Ἀμμωνος). Ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὁ Ἀλέξανδρος κατέστη ἡ εὐγενεστέρα φυσιογνωμία τοῦ ἱπποτικοῦ μεσαιῶνος καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πλῆθος ποιητικῶν ἀφηγήσεων καὶ μυθιστορημάτων. Ὑπερβαίνουν τὴν ἑκατοντάδα αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον μυθιστορηματικαὶ βιογραφίαι καὶ τὰ «ρομάντζα», τὰ ἔχοντα ὡς θέμα κατὰ τὸ πλεῖστον φανταστικὰς περιπετείας τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι ἔχουν γραφῇ ἢ μεταφρασθῇ εἰς ὀγδοήκοντα γλώσσας¹. Ὑπάρχουν ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος εἰς πλῆθος ἀνατολικῶν γλωσσῶν μεταφράσεις ἢ ἀποδόσεις τοῦ περιφήμου, συνταχθέντος ἀσφαλῶς ἐν Αἰγύπτῳ, ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἀποδοθέντος εἰς τὸν Καλλισθένη (Ψευδο-Καλλισθένη).

Σήμερον ἀκόμη, εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, εἰς ὄρεινὰς ἀπομεμονωμένας περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἔχει εἰσδύσει ὁ πολιτισμός, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου λατρεύεται ὡς ἐθνικοῦ ἥρωος καὶ παραμένουν εἰσέτι ζῶσαι προαιώνιοι παραδόσεις περὶ τῶν μεγαλουργημάτων καὶ τῆς θαυματουργοῦ ἐκεῖ παρουσίας του. Οὐδεὶς ἄλλος ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον ἔτυχε τῆς ἀθανασίας διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῶν ὕμνων τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν εἴκοσι τριῶν ἤδη ἑκατονταετηρίδων, ὅσον ὁ καταπληκτικὸς αὐτὸς Ἑλληνομακεδὼν στρατηλάτης, ὁ ὁποῖος εἰς ἡλικίαν εἴκοσι δύο ἐτῶν ἐξώρμησε πρὸς τὴν Ἀσίαν ὡς στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἡλικίαν τριάκοντα δύο ἐτῶν καὶ ὀκτὼ μηνῶν ἦτο ἤδη κυρίαρχος βασιλεὺς τῆς Ἀσίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ τῆς Αἰγύπτου, παρασκευαζόμενος κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου πρὸς νέαν ἐξόρμησιν διὰ τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν.

Ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἡ πληγεῖσα τοπικιστικὴ παράδοσις, αἱ ἀπειληθεῖσαι δημοκρατικαὶ ἐλευθερίαι τῶν πόλεων καὶ τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐδέσποζον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτι-

1. Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. A. A u s f e l d, Der Griechische Alexanderroman, Leipzig 1907. — E. B u d g e, Life and exploits of Alex. the Gr., Cambridge 1896. — J. Z a c h e r, Pseudo-Callistenes, Halle 1897. — E. T a l b o t, Essai sur la légende d'Alexandre le Grand dans les romans français du XIIe siècle, Paris 1850. — P. M e y e r, Alexandre le Grand dans la littérature française du Moyen âge, Paris 1886. — D. C a r r a b o l i, La leggenda di Alessandro Magno, Mondovi 1892. — A. B r u h l, Le souvenir d'Alexandre le Grand et les romans, ἐν Mélanges d'Arch. et d'Hist., τ. XLVII (Rome 1930), σ. 202 κ.ε. — I. F r i e d l ä n d e r, Alexander zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende ἐν Archiv. für Religionswiss., τ. XIII (1910), σ. 161 κ.εξ. — G. G a r y, The medieval Alexander, Cambridge 1956 (ἐνθα καὶ πλουσιωτάτη βιβλιογραφία).

μηθοῦν εὐθύς ἀμέσως ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ ἡ ἐξόντωσις τῶν τελευταίων μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ἀργεαδῶν καὶ ἡ πραξικοπηματικὴ ἰδρυσις νέας δυναστείας, κατέπνιξαν προσκαίρως πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῶν Μακεδόνων, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις ἐμοιράσθησαν τὴν δόξαν τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ ἥρωος βασιλέως των. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι μετὰ θάνατον ὁ Ἀλέξανδρος ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐθεοποιήθη ἐν Ἑλλάδι, ἡ δὲ ἐν Αἰγύπτῳ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς οὐδεμίαν εἶχε μεταγενεστέρως ἀπήχησιν. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντήχει ἤδη ἀνὰ τὰς λαϊκὰς μάζας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐθνικοῦ ἥρωος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶχεν ἀμέσους συνεπείας πρὸ πάντων διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παύει νὰ ὑφίσταται ἡ ἀσφυκτικὴ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν πόλεων καὶ οἱ πολιτικοὶ ὀρίζοντες τῶν Ἑλλήνων διανοίγονται εὐρύτατοι καὶ εὐεργετικώτατοι, ἐπιδεκτικοὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν δραστηριότητά των πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπεδίωξεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια, ἐξέρχεται καὶ τοῦτο τῆς ἀσφυκτικῆς ἀτμοσφαίρας τῶν ἐν μαρασμῷ παλαιῶν πολιτικῶν ὀργανισμῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἀπλοῦται ἐν πλήρει ὀργασμῷ πρὸς κοσμοκρατορικοὺς ὀρίζοντας, ἵνα καταστῇ οὕτω βαθμηδὸν κτῆμα ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Ἕλληνες πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἀναγνωρίζουν βαθμηδὸν τὴν ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ δὲν εἶναι φειδωλοὶ εἰς ὕμνους διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἥρωος. Τρεῖς περίπου αἰῶνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὁ Πλούταρχος ἀφιέρωσε δύο θαυμασίους λόγους, εἰς τοὺς ὁποίους δι' ἐντόνων ὅσον καὶ γλαφυρῶν ἐπιχειρημάτων θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὥφειλε τὴν ἐκπληκτικὴν σταδιοδρομίαν οὐχὶ εἰς τὴν τύχην, ἀλλ' εἰς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν αὐτοῦ¹. Ὁ δὲ κριτικώτερος καὶ βαθυνούστερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν Πολύβιος χαρακτηρίζει παραστατικώτατα τὸν Ἀλέξανδρον, ἀποδίδων τρόπον τινά, εἰς τὸν ἥρωα τὰς θείας, ἢ πάντως ὑπερανθρώπους ιδιότητας, τὰς ὁποίας ἡρνοῦντο εἰς αὐτὸν οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες : « μεγαλοφυέστερος ἢ κατ' ἄνθρωπον »².

ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

1. Πλουτ., Περὶ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, Λόγοι Α' καὶ Β' (Ἠθικά, 326 - 345).

2. Πολυβ. XII, 23, 5 : « ἄνδρα τοιοῦτον, ὃν πάντες μεγαλοφυέστερον ἢ κατ' ἄνθρωπον γεγονέναι τῇ ψυχῇ συγχωροῦσιν ».